

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

HİBRİT ÇATIŞMA: SURİYE İÇ SAVAŞI'NIN
TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ (2011-2023)

DOKTORA TEZİ

Kadir DUVAN

İstanbul

Temmuz-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

HİBRİT ÇATIŞMA: SURİYE İÇ SAVAŞI'NIN TÜRKİYE'NİN
GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ (2011-2023)

DOKTORA TEZİ

Kadir DUVAN

Danışman

Prof. Dr. Serhat Ahmet ERKMEN

İstanbul

Temmuz-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Serhat Ahmet ERKMEN (İmza)

Üye Prof. Dr. Mehmet Emin KÖKTAŞ (İmza)

Üye Prof. Dr. Erhan İÇENER (İmza)

Üye Doç. Dr. Hasan AKSAKAL (İmza)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Turan ÇAĞLAR (İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

(İmza)

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “Hibrit Çatışma: Suriye İç Savaşı’nın Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri (2011-2023)” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Kadir DUVAN

ÖNSÖZ

“Hibrit Çatışma: Suriye İç Savaşı’nın Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri (2011-2023)” isimli çalışmanın öncelikli amacı Suriye’deki hibrit karakterli çatışmaların Türkiye’yi hangi açılardan etkilediğini ortaya koymaktır. Suriye’deki çatışmaların, hibrit çatışma kapsamında değerlendirip değerlendirilemeyeceği irdelendikten sonra bu çatışmaların Türkiye’nin güvenliğine etkileri hibrit çatışma parametereleri de göz önüne alınarak irdelenmiştir. Bu maksatla öncelikle çatışma kavramı ele alınmıştır. Hibrit çatışma kavramı detaylı biçimde incelenerek çalışmanın altyapısı oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın araştırma, planlama ve tamamlanma safhalarında emeği geçen herkese teşekkür etmeyi borç bilirim. Doktora öğrenimim boyunca sürekli olarak desteğini ve ilgisini esirgemeyen İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü hocalarıma tekrar teşekkür ederken Prof.Dr. Mehmet Emin KÖKTAŞ hocama hem ders hem tez dönemindeki katkılarından dolayı ayrıca şükranlarımı sunarım. Çalışmamda, tez danışmanı olarak destek veren ve tecrübelerinden faydalandığım Doç.Dr. Murat ASLAN’a teşekkürler ederim. Çalışmanın ana mihverine oturtulmasında çok büyük katkıları bulunan Orta Doğu konusunda Türkiye’nin sayılı uzman ve analistlerinden olan tez danışmanım Prof.Dr. Serhat Ahmet ERKMEN hocam ile çalışabilmek benim için büyük bir onurdur. Tez yazım aşamamın sağlıklı bir biçimde sürdürülmesindeki kıymetli katkılarından dolayı Prof. Dr. Erhan İÇENER hocama teşekkürü borç bilirim. Kendisi de akademisyen olan ve eleştirileriyle bana yol gösteren sevgili eşim Ayşe ÖZKAN DUVAN’a da teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek Lisans tezim Orta Doğu üzerine olduğu için doktora tezimde de yine Orta Doğu özelinde çalışma yapmamın uzmanlaşma açısından fayda sağlayacağını düşündüm. Bu nedenle çatışmanın yeni veçhelerinden olduğu değerlendirilen hibrit çatışmanın Suriye’deki durumunun Türkiye üzerine etkilerini ele almak istedim. Bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması ve hibrit çatışma konusuna ilgi duyanların faylanması dileğimle saygılarımı sunarım.

Kadir DUVAN

ÖZET

HİBRİT ÇATIŞMA: SURIYE İÇ SAVAŞI'NIN TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ (2011-2023)

Kadir DUVAN

Doktora, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Serhat Ahmet ERKMEN

Temmuz, 2024 - 252+xiv Sayfa

Bu çalışmanın ana amacı Suriye'deki hibrit karakterli çatışmaların Türkiye'nin güvenliğine etkilerini ortaya koymaktır. Çalışmaya ilk olarak çatışma kavramının ne olup olmadığını anlama gayreti ile başlanmıştır. Bu gayret boyunca çatışma kavramı üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanım olmadığı görülmüştür. Bu tespitin ardından Uluslararası İlişkiler anlamında çatışma irdelenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın bitişi ile devletlerin güç kullanma tekellerinde başlayan aşınmanın 11 Eylül saldırıları ile iyice açığa çıktığı ortaya konulmuştur. Çalışmanın teorik altyapısı da bu aşama ele alınmıştır. Neoklasik realizm, Soğuk Savaş'ın bitişi ve 11 Eylül saldırıları gibi uluslararası alanda meydana gelen büyük değişikliklerin başta orta büyüklükte olmak üzere devletlere fırsatlar çıkardığını iddia eder. Ayrıca neoklasik realizm, devletlerin dış politikaya dair kararlar alırken lider algısı, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri gibi parametrelerin de önemli olduğunu ileri sürer. Bu anlamda neoklasik realizm tezin teorik çerçevesini oluşturmuştur. Buradan hareketle meydana gelen çatışmaların da artık konvansiyonel bakış açısı ile anlaşılmayacağı düşünülmüştür. Birleşik savaş, sınırsız savaş ve dördüncü nesil savaş gibi yeni savaş çeşitlerinin bu kapsamda düşünülen savaş çeşitleri olduğu belirtilmiştir. Diğer çatışmalarda konvansiyonel kuvvetlerin savaş alanlarının farklı alanlarında çalıştığı, ancak çatışmada asla kaynaşmadığı veya birleştirilemediği iddia edilir. Diğer yandan, hibrit tehditlerin daha yüksek derecede operasyonel ve taktiksel koordinasyon veya füzyona sahip olduğu öne sürülmektedir. Hibrit çatışmanın yeni olmadığını savunanlar ise savaşın/çatışmanın doğasının değişmediğini, hibrit çatışmada sadece teknoloji ve siber özelliklerin yoğun kullanıldığını iddia ederler. *Savaş Üzerine* isimli kitabın

yazarı Prusyalı general ve askerî teorisyen Carl von Clausewitz'e göre her çağ kendine özgü savaş konseptine sahiptir. Bu anlamda hibrit çatışmanın, savaşın doğasını değiştirdiği iddia edilemese de taktik ve tekniğinde yenilikler ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

Bu noktadan sonra Suriye İç Savaşı'nın hibritleşmesinin sebep ve süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısındaki sorunların iç çatışmaya sürüklediği Suriye'nin, yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin de katılımıyla hibrit çatışma alanına dönüştüğü iddia edilmiştir. Hibrit çatışma parametreleri olarak tespit edilen belirsizlik, yayılma, taktiksel yaratıcılık ve caydırıcılığın Suriye İç Savaşı'na uygunluğu tespit edilmiştir. Bu parametreler kapsamında, çalışmanın esas amacı olan Suriye'deki hibrit çatışmaların Türkiye'nin güvenliğine etkileri etraflıca incelenmiştir. Neoklasik realizmin çerçevesinde Türkiye'nin hibritleşen Suriye sahasına dair dış politika kararlarının, Türkiye'nin çıkarlarını artırmayı hedeflerken örgütsel istikrarını zedeleyebilecek noktaya geldiği iddia edilmiştir. Suriyeli göçünün gerek siyasal gerek toplumsal gerekse ekonomik etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk vatandaşları ve Suriyeliler arasında toplumsal uyum sağlanamadığı takdirde her iki tarafta da yükselebilecek gerilimin kışkırtılmaya elverişli olacağı değerlendirilmiştir. Ekonomik olarak yoksulluk çökmesinin ekonomik ve toplumsal güvenliğe olumsuz etkilerine dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin hibrit çatışma konusundaki kırılganlıkları ve avantajları ortaya konularak çalışma bitirilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin siyasi, askerî, ekonomik ve toplumsal güvenliğinin Suriye İç Savaşı nedeniyle olumsuz etkilendiği ileri sürülmüştür.

Anahtar kelimeler: Çatışma, hibrit çatışma, savaş, Suriye, Türkiye, güvenlik, göç,

ABSTRACT

HYBRID CONFLICT: THE IMPACT OF SYRIAN CIVIL WAR ON TÜRKİYE'S SECURITY (2011-2023)

Kadir DUVAN

Ph. D. Political Science and International Relations

Supervisor: Prof.Dr. Serhat Ahmet ERKMEN

July, 2024 - 252 +XIV Pages

The main purpose of this study is to reveal the effects of hybrid conflicts in Syria on Turkey's security. First, the study starts with an effort to understand what the concept of conflict is and what it is not. Throughout this effort, it has been seen that there is no agreed upon definition of the concept of conflict. Following this determination, conflict began to be examined in the sense of International Relations. In this context, it has been revealed that the transformation of states' monopolies in the use of force, which began with the end of the Cold War, became fully evident with the September 11 attacks. The theoretical background of the study is also discussed at this stage. Neoclassical realism claims that major changes occurring in the international arena, such as the end of the Cold War and the September 11 attacks, create opportunities for actors, especially middle-sized powers. In addition, neoclassical realism argues that parameters such as leader perception, strategic culture, and state-society relations are also important when states make decisions regarding foreign policy. In this sense, neoclassical realism forms the theoretical framework of the thesis. Based on this, it was thought that the conflicts that occurred could no longer be understood from a conventional perspective. It has been stated that new types of war such as combined war, unlimited war and fourth generation war are the types of war considered in this context. In other conflicts it is argued that conventional forces operated in different areas of the battlefield, but were never fused or combined in combat. On the other hand, hybrid threats are argued to have a higher degree of operational and tactical coordination or fusion. Those who argue that hybrid conflict is not new claim that the nature of war/conflict has not changed and that only technology and cyber features are

used intensively in hybrid conflict. According to Prussian general and military theorist Carl von Clausewitz, author of the book "On War", each age has its own concept of war. In this sense, although it cannot be claimed that hybrid conflict changes the nature of war, it has been determined that it introduces innovations in tactics and techniques. From this point on, the reason and process of the hybridization of the Syrian Civil War has been tried to be revealed. It has been claimed that Syria, which has been dragged into civil conflict by problems in its political, social and economic structure, has turned into a hybrid conflict area with the participation of local, regional and global actors. Uncertainty, diffusion, tactical creativity and deterrence, which were identified as hybrid conflict parameters, were determined to be suitable for the Syrian Civil War. Within the scope of these parameters, the impact of the hybrid conflicts in Syria on Turkey's security, which is the main purpose of the study, were examined in detail. Within the framework of neoclassical realism, it has been claimed that Turkey's foreign policy decisions regarding the hybridized Syrian field have reached a point that could damage its organizational stability while aiming to increase Turkey's interests. An attempt has been made to reveal the political, social and economic effects of Syrian migration. It has been evaluated that if social harmony is not achieved between Turks and Syrians, the tension that may increase on both sides will be prone to provocation. Economically, attention has been drawn to the negative effects of poverty collapse on economic and social security. The study is concluded by revealing Turkey's vulnerabilities and advantages regarding hybrid conflict. As a result, it has been argued that Turkey's political, economic and social security has been negatively affected by the Syrian Civil War.

Key words: Conflict, hybrid conflict, war, Syria, Türkiye, security, migration.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar.....	xi
ŞEKİLLER.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
1.1. Teorik Arka Plan.....	6
1.2. Literatür İncelemesi.....	9
1.3. Metodoloji.....	13
1.4. Çalışmanın Bölümleri.....	14
İKİNCİ BÖLÜM	
ÇATIŞMA KURAMI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇATIŞMA.....	16
2.1. Çatışma Tanımları.....	18
2.2. Uluslararası İlişkilerde Çatışma.....	26
2.2.1. Neoklasik Realizm ve Çatışma.....	38
2.2.2. Uluslararası Çatışmalar ve Türleri.....	41
2.2.2.1. Etnik Çatışmalar.....	42
2.2.2.2. Dini Kullanan Çatışmalar.....	43
2.2.2.3. İdeolojik Çatışmalar.....	44
2.2.2.4. Toprağa Dayalı Çatışmalar.....	46
2.2.2.5. Ekonomik Çatışmalar.....	47

2.2.2.6. Devletlerin Başka Hükümetleri Kontrol Gayretleri.....	49
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİBRİT ÇATIŞMA KAVRAMI.....53

3.1. Hibrit Çatışma Kavramının Öncülleri.....	53
3.1.1. Birleşik Savaş.....	55
3.1.2. Sınırsız Savaş.....	56
3.1.3. Dördüncü Nesil Savaş.....	58
3.2. Hibrit Çatışma Kavramının Anlamlandırılması.....	63
3.3. Hibrit Çatışma Kavramının Özellikleri ve Avantajları.....	77
3.4. Hibrit Çatışma Kavramını Açıklayan Örnek Olaylar.....	84
3.4.1 Lübnan’da Hibrit Çatışma Kavramının İlk Yansıması.....	85
3.4.2 Rusya’nın Hibrit Çatışma Kavramı ve Kırım ve Ukrayna Örnek Olayları..	89
3.5. Hibrit Çatışmanın Parametreleri.....	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİBRİT ÇATIŞMA ALANI OLARAK SURİYE.....99

4.1. Beşar Esad Dönemi.....	100
4.2. Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı.....	108
4.3. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Politikaları ve Hibrit Çatışma Uygulamaları..	118
4.3.1. ABD Ekseni.....	120
4.3.1.1. ABD ve İsrail.....	120
4.3.1.2. Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri.....	127
4.3.2. Türkiye.....	129
4.3.3. Rusya Federasyonu ve İran Ekseni.....	134
4.3.3.1. Rusya Federasyonu.....	134
4.3.3.2. İran.....	137
4.3.4. DEAŞ’ın Doğduğu ve Büyüdüğü Ortam.....	140

4.4. Hibrit Parametreler Kapsamında Suriye İç Savaşı.....	143
BEŞİNCİ BÖLÜM	
SURİYE’DEKİ HİBRİT ÇATIŞMALARIN TÜRKİYE’YE ETKİLERİ.....	149
5.1. Siyasi ve Askerî Güvenliğe Etkileri.....	152
5.2. Toplumsal Güvenliğe Etkileri.....	171
5.3. Ekonomik Güvenliğe Etkileri.....	178
5.4. Hibrit Parametrelerin Suriye İç Savaşı Kapsamında Türkiye’ye Etkileri.....	183
5.4.1. Belirsizlik Parametresi.....	183
5.4.2. Yayılma Parametresi.....	186
5.4.3. Taktiksel Yaratıcılık Parametresi.....	189
5.4.4. Caydırıcılık Parametresi.....	191
5.5. Hibrit Tehditler Karşısında Türkiye’nin Kırılganlıkları ve Avantajları.....	194
SONUÇ.....	202
KAYNAKÇA.....	211
ÖZGEÇMİŞ.....	252

TABLolar LİSTESİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

Tablo 1 Türkiye’deki Suriyelilerin Ülkelerine Dönüp Dönmemeye Eğilimleri.....169

Tablo 2 Suriyeliler Nedeniyle Türk Toplumunun Kaygı Duyduğu Konular.....181

ŞEKİLLER LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Şekil 1 Galtung'un Çatışma Üçgeni.....	17
Şekil 2 Yoğunluk Düzeyine Göre Çatışma Çeşitleri.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şekil 1 Çatışma Sürekliliği Diyagramı.....	72
Şekil 2 Hibrit Tehditler.....	74
Şekil 3 Kavramların Karmaşasında Hibrit Tehdidin Olası Konumu.....	76

BEŞİNCİ BÖLÜM

Şekil 1 Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler.....	174
--	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Orta Doğu Projesi
DEAŞ	: Devlet'ül Irak ve's Şam
Çev	: Çeviren
Der	: Derleyen
GRU	: Rusya Silahlı Kuvvetleri İstihbarat Birimi
Hybrid CoE	: The European Centre Excellence For Countering Hybrid Threats
HIİK	: Heidelberg Institute for International Conflict Research
HTŞ	: Heyet Tahrir El Şam
IPRA	: Uluslararası Barış Araştırmaları Kuruluşu
IRA	: İrlanda Kurtuluş Örgütü
KCK	: Kürdistan Topluluklar Birliği
KİS	: Kitle İmha Silahları
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
SIRPI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
S/İHA	: Silahlı/İnsansız Hava Aracı
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Vb	: Ve benzeri
Vd	: Ve diğerleri
YPG	: Halk Savuma Birlikleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bireyler çatışma resminin önemli bir parçası olarak biyolojik dünyada vücut bulur. Hemen hemen her bilim dalının kendi çalışma alanının bir uzantısı olarak çatışmayı incelemesi doğaldır. Çatışma, insan dünyasının tüm alanlarında bulunur ve bütün sosyal bilimler çatışmayı inceler. İktisat çalışmalarında, örgütlerin (firmalar, sendikalar, vb.) birbirleri ile ekonomik alanda çatıştığı görülür. Siyaset bilimi çalışmaları, devletler ve benzeri siyasal örgütler arasındaki çatışmayı inceler. Sosyoloji aile içindeki ve aileler arasındaki çatışmayı, etnik ve dini çatışmaları, grup içinde ve gruplar arasındaki çatışmayı inceler. Antropolojinin kültür çalışmalarından bir tanesi de kültürel çatışmalardır. Psikoloji çalışmaları, kişinin içindeki çatışmayı araştırır. Tarih, büyük ölçüde çatışmaların kayıdır. Coğrafya ise denizin karaya ve bir kara formunun veya bir arazi kullanımının diğerine karşı bitmeyen savaşını inceler. Çatışma, endüstriyel ilişkiler, uluslararası ilişkiler veya diğer ilişkilerle ilgili özel çalışmanın önemli bir parçasıdır.¹ Bu durum göz önüne alınarak çalışmanın da sınırlılıkları gereği çatışma temel olarak siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bağlamında ele alınacaktır.

Aristoteles *Politika* isimli eserinde, insanların yöneten ve yönetilen olarak bir araya gelme sebebinin güvenlik elde edebilme arzusu olduğunu belirtir. İnsanın da tabiatı gereği büyümesini tamamlayıp doğasına ulaşmak isteyeceğini, bunun da devleti ortaya çıkaracağını, bu nedenle de insanın politik bir hayvan olduğunu iddia eder.² İbn Haldun ise *Mukaddimesi*'nde, insanların ortak ihtiyaçlarını yardımlaşarak karşıladıklarını ve bu maksatla bir araya gelme durumunun zorunlu ihtiyaçlarını gidermek için bir mecburiyet durumuna dönüştüğünü belirtmektedir.³ Ancak İbn Haldun, insanların hayvani doğalarının bir neticesi olarak ihtiyaçlarını karşılamada

¹ Kenneth E. Boulding, *Conflict and Defense: A General Theory*, (Boston: University Press of America, 1962), 1.

² Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin, 3. bs. (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 24-25.

³ İbn Haldun, *Mukaddime I.*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Yenişafak Yayınları, 2004), 265.

haksızlık ve zulme yönelerek başkalarının mallarına el uzatabildiklerini belirtir. Bu duruma karşı konulduğunda ise çatışmaların meydana gelmesinin kaçınılmaz bir hal alacağını iddia eder. İnsanların birbirlerine zulmetmelerinin önüne geçecek ve insanlar arasındaki ilişkileri düzene koyacak bir yönetici sayesinde çatışmaların önüne geçilebilecektir.⁴ Burada insandan topluma ve nihayetinde düzene varan bir denklem kurularak sosyal bilimlerde çatışmanın anahtar rolü gözler önüne serilmektedir. Yüzyıllar sonra Thomas Hobbes'un *Leviathan*'ında ya da farklı bir versiyonuyla John Locke'ta benzer tespitler görmek mümkündür.

Yapılan çalışmalarda çatışmanın incelenmesi, farklı bilimsel kulvarlarda ve değişik teorik yaklaşımlar temelinde yürütülse dahi hiçbir yaklaşımın "en iyi" tahmini veya "en eksiksiz" açıklamayı sağlama tekeline sahip olmadığı belirtilir. Tahmin veya açıklamaların her biri, resmin tamamını görme yeteneğimizi geliştirmeye bir parça katkıda bulunmaktadır.⁵

Tarihöncesi çağlarda mağara duvarlarında çatışmayı simgeleyen çizimlerde görülen ilkel ve taştan üretilmiş balta/mızrak görselleri, XX. yüzyılda atomun parçalanarak silah olarak kullanılmasına, günümüzde de siber evrende devam eden mücadelelere evrilmiştir. Hepsinin amacı aynıdır; hasmına/rakibine karşı üstünlük elde ederek kendini güvende hissetmek. Silah sadece bunun için en kullanışlı ve en yeni araçtır. Bu üstünlük, bazen rakibine karşı kendini korumak olarak görülürken bazen de bir kazanım elde etmek şeklinde ortaya çıkmıştır. Çatışmanın araçları farklılaşmakla beraber amacı aynı kalmaya devam etmektedir. Bununla birlikte ilginç bir şekilde, tarihöncesi çağlardan gelen balta/kılıç gibi araçlarla siber evren/sosyal medya günümüzde de aynı hedefe ulaşmak için aynı anda ve aynı aktörce kullanılabilir.

Devletin, modern anlamda ortaya çıktığı 1648 Westphalia Antlaşması sonrasında çatışmanın ana aktörü olarak devletler görülmüştür. Çünkü meşru güç kullanma tekelinin ancak devletlerde ve onları yöneten liderlerde olduğu uzun süren savaşlar

⁴ A.g.e., 265.

⁵ Daniel Bar-Tal, Arie W. Kruglanski & Yechiel Klar, "Conflict Termination: An Epistemological Analysis of International Cases", *Political Psychology*, C. 10, S. 2 (Haziran 1989): 233.

sonucu kabul edilmiştir. Hatta savaşın devleti; devletin de savaşı yarattığı ifade edilmektedir.⁶ Devletin merkezileşmesi, ulusal ordulara sahip olmaya başlaması ve teknolojik gelişmelerin yeni silah ve yöntemler keşfetmesi savaşların giderek insani maliyetinin artmasına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'nda on milyonlarca insanın öldürülmesi ile bu durum doruk noktasına ulaşmıştır. Önemli bir durum olarak belirtmek gerekir ki devletler arası çatışmalarda, I. Dünya Savaşı ile başlayan cephe gerisindeki sivillerin bilinçli şekilde hedef alınmasını⁷ da içeren topyekûn savaş, II. Dünya Savaşı ile artık istisnai hal olmaktan çıkmıştır.⁸ Çatışmaların dönüşümünde, çok büyük sayıda sivil ve asker insan kayıplarını tekrar yaşamak istemeyen toplumların etkisinin olduğu düşünülmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası çatışma durumunu, Bağlantısızlar Hareketi⁹ dışında dünyanın genel olarak iki kampa bölündüğü Soğuk Savaş'ın parametreleri ile açıklamak gerekmektedir. Devletler arası savaşların artık nadiren yaşandığı; ideolojik gözlükten bakılarak dünyanın okunduğu, emperyalist güçlerden bağımsızlığını kazanan ancak kendi toplumsal, siyasal, kültürel kimliklerine uygun devletler kurmak yerine Batı'nın yüzyıllar boyu küçük adımlarla oluşturduğu ulus-devleti kendisine örnek alan yeni devletlerin ortaya çıktığı bir dönem yaşanmaya başlanmıştır. İki kutbun lider devletlerinin doğrudan çatışmaların içinde olmadan, onların adına/yerine savaşan devletleri kullandıkları görülmüştür. Bu doğrudan karşı karşıya gelmemenin bir sebebi, realizm açısından iki süper gücün birbirleri ile gireceği savaşların dünyanın sonunu getirme (Kore Savaşı, Küba Krizi, Vietnam Savaşı gibi) ihtimalidir. Diğer sebebi ise idealizm açısından, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük insan kaybının

⁶ Rod Hague & Martin Harrop, *Comparative Government and Politics*, 6. bs. (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 18.

⁷ Susan R. Grayzel, "Men and Women at Home" *The Cambridge History of the First World War Volume III*, Der. Jay Winter (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 97. <https://doi.org/10.1017/CHO9780511675683.008>.

⁸ Richard Bessel, "Unnatural Deaths", *The Oxford Illustrated History Of World War II*, Der. Richard Overly (Oxford: Oxford University Press, 2015), 342.

⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 3. bs. (İstanbul: Alfa, 1999), 191-206.

artık toplumlar tarafından kabul edilmemesi (Birleşmiş Milletler'in [BM] kurulması) olarak görülebilir.

Soğuk Savaş'ta süper güçlerin arasındaki rekabet, bölgesel çatışmaları bitirmemiş, bunların içten içe devam etmesine neden olmuştur.¹⁰ Soğuk Savaş'ta çatışmanın geçirdiği dönüşüm, bu dönemin bitişi ile başka bir evreye geçmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönem, tehdit algısının azaldığı ve bölgesel güç odaklarının ilgi alanları olan bölgeleri etki alanı yapma gayreti göstermeye başladıkları dönemi de ifade eder. II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ve Soğuk Savaş boyunca baskılanan yapay devletlerin yıkıldığı, devlet-dışı aktörlerin çatışmalarda etkin rol oynamaya başladığı bu evrede, realist kuramın dünyayı açıklamada yetersiz kaldığı eleştirileri çok etkili olmuştur. Ancak realizmin uluslararası arenayı benzettiği "anarşi" ortamı bu dönemde kendisini hissettirmiştir. Bu anarşi ortamı gelmekte olan daha büyük olayların habercisi olarak değerlendirilmiştir. Çatışmaların artık çok daha karmaşık hale geldiği bir döneme girildiği görülecektir.

Soğuk Savaş'ın bitmesinin üzerinden henüz sadece on yılı biraz aşkın bir süre geçtikten sonra 11 Eylül 2001 tarihinde, El Kaide terör örgütünün, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ve kapitalizmin simgesi olarak kabul edilen Pentagon'a ve Dünya Ticaret Merkezi ikiz kulelerine silah haline getirdikleri uçaklarla saldırması çatışmalarda yeni bir döneme girildiği göstermiştir.¹¹ Ancak ABD başta olmak üzere Batılı devletler bu durumu ilk önce gerilla savaşı veya asimetrik savaşın devamı olarak algılamak gibi bir değerlendirme hatasında bulunmuştur. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD tarafından teröre karşı savaş olarak ilan edilen durum, aslında ulus-devlet temelli çatışma döneminin sonuna yaklaşıldığını ifade etmekteydi. Konvansiyonel savaş ortamındaki dost ve düşman algısı bulanıklaşmıştır. Artık devletler karşılıklı ne zaman, nerede, ne biçimde çıkacağını bilmedikleri ve teknolojiyi en iyi şekilde araçsallaştıran bir çatışma ortamına girmeye başlamışlardır.

¹⁰ Hugh Miall, Oliver Ramsbotham & Tom Woodhouse, *Contemporary Conflict Resolution*, (Cambridge: Polity Press, 2011), 4.

¹¹ Bilal Karabulut, "Savaş Olgusunun Yaşadığı Dönüşüm: Hibrit Savaş ve Rusya Örneği", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 55 (2017): 117.

ABD'nin, Irak ve Afganistan'daki başarısızlıkları da bu yeni durumu kavrayamadıklarının en açık göstergesidir.

Bu noktaya kadar anlatılanlar uluslararası ilişkilerde çatışmayı yeniden tanımlama ihtiyacını göstermektedir. Bu noktada şu varsayımı kabul etmek gerekmektedir; çatışmalar dünyanın var oluşu ile başlamış, insanlığın gelişimine odaklı olarak değişmiştir. Yeni çatışma kavramına göre, çatışmada hem en eski teknolojiler (kılıç, bıçak vb.) hem de fiziki olmayanlar (sosyal medya, siber alan) dâhil en son teknolojiler kullanılabilir. Frank Hoffman'ın *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars, Hybrid Warfare vs. Compound War*, "*Future Warfare: The Rise of Hybrid Warfare*" gibi eserlerinde çağdaş uluslararası ilişkilerde, çatışmayı yeniden tanımlama ihtiyacının, "hibrit çatışma" kavramı ile giderilebileceği argümanı varsayım olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışmada yukarıdaki varsayım temel alınacak ve çalışmanın geri kalanındaki kavramsallaştırma çatışmaların hibrit karakteri¹² üzerine inşa edilecektir. Hibrit çatışma söz konusu olduğunda bazı önemli soruları sorarak konuyu ele almak faydalı olacaktır. Hibrit çatışma adı konulmadan tarihte çeşitli şekillerde kullanılmış mıdır, yoksa tamamen yeni bir kavram mıdır? Hoffman yaptığı analizde yeni bir çatışma türü mü keşfetmiş, yoksa çatışmaya dair geçmişten geleceğe devam edecek belirli bir değişime mi dikkat çekmiştir?¹³ Hibrit çatışmanın küresel ve bölgesel ölçekte etkileri olacağı ve bu etkilere devletlerin vereceği karşılıklara göre değişimlere, yeni bakış açılarına, kuvvet yapılanmalarında farklılaşmalara yol açabileceği tartışmaları da ayrıca önem arz etmektedir.

Hibrit çatışmada, devlet-dışı aktörlerin rolü, daha önce gerçekleşen konvansiyonel savaşlardaki nizami ve gayrinizami aktörlerin kombinasyonundan daha farklı bir hal almaktadır. Çünkü hibrit çatışmalarda organizasyonu, komuta ve kontrol yapısını ve düşmanın politik amaçlarını ayırt etmek zordur. Tüm kalıpların, ittifakların ve ortak

¹² Frank G. Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", *Potomac Institute for Policy Studies*, (Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007).

¹³ Mirosław Banasik, "How to Understand the Hybrid War", *Securitologia*, S. 1 (2015): 20, https://www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2015/03/Securitologia-1_-21-2015_019-034.pdf [15.10.2022].

noktaların anlamlarının bulanıklaştığı bir dönemden geçilmekte olduğu değerlendirilmektedir. Bu anlamların bulanıklaştığı dönemin dinamiklerini anlayabilmek çok önemlidir. O nedenle hibrit çatışmanın doğasını çözümlenmek gerekmektedir. Bu araştırmanın bir amacı da çözümlenmeyi yapmaya çalışmaktır.

Hibrit çatışmanın doğasını çözümlenme gayreti ile uyumlu bir şekilde Suriye’de, 2011 yılında başlayan Arap Baharı sonrasında meydana gelen çatışma ortamının belirlenen hibrit çatışma parametrelerine uygun olduğu değerlendirilmektedir. Suriye’deki iç savaşın hibrit karakterli bir çatışmaya dönüşmesinde, Suriye’de uzun zamandır devam eden yeni-patrimonyal yönetimin baskısı ile gün yüzüne çıkamayan toplumsal (dinler arası, mezhepler arası, etnik unsurlar arası), ekonomik ve siyasal uyumsuzlukların yerel, bölgesel ve küresel aktörlerce kullanılması etkili olmuştur. Yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin çıkarlarını artırmak veya korumak maksadı ile aldıkları pozisyonlar ve kurdukları ittifakların Suriye’deki çatışmayı hibritleştirdiği görülmektedir.

Bu kapsamda Türkiye’nin içinde bulunduğu konum gereği hibrit çatışma ile en fazla karşılaşabilecek ülkelerden biri olma ihtimali hiç de yadsınamayacak kadar fazladır. Suriye’de on yılı aşkın zamandır devam eden hibrit karakterli çatışmalar Türkiye’nin güvenliğini etkilemiş midir? Etkiledi ise hangi yönlerden etkilemiştir. Türkiye bu etkilere karşı nasıl önlemler almıştır? Çalışmanın ana amacı bu sorulara cevap verebilmek olacaktır.

1.1. Teorik Arka Plan

Çalışmanın teorik altyapısına bakıldığında kullanılan kavramların (çatışma, güç, çıkar, yapı, güç dengesi, uluslararası ortamın kaotik yapısı, güvenlik vb.) Uluslararası İlişkiler çalışmalarındaki realist kavramlar olduğu görülecektir. Bununla birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi Soğuk Savaş’ın bitişini ve sonrasında uluslararası politikada meydana gelen gelişmeleri realizmin doğru analiz edemediği eleştirileri de mevcuttur.¹⁴ Etnik/dini farklılıkların iyice gün yüzüne çıkması ile ortaya çıkan iç savaşlar, Soğuk Savaş’ın baskıladığı bölgesel çıkar çatışmaları, devlet-dışı aktörlerin etkinliklerinin artması, başarısız devletler, insan hakları, küresel terörizm, toplumsal ve iktisadi eşitsizlik ve göç gibi yeni problemler sadece yeni kuram ihtiyacını ortaya

¹⁴ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51, S. 1 (1996): 113.

koymamış, bununla beraber akla gelen yeni sorular, yeni yöntemlerin araştırılmasını ve uygulanmasını da gereklilik haline getirmiştir.¹⁵ Ancak diğer kuramlar gibi realizmin de tamamen ortadan kalkmadığı; sonradan geliştirilen kuramlar sayesinde kendisini geliştirdiği ve etkinliği azalsa bile varlığını devam ettirdiği ifade edilmektedir.¹⁶

Bu kapsamda çalışmada neoklasik realizm kuramının, konunun daha iyi kavranmasına yardımcı olacağı değerlendirilmektedir. Çünkü klasik realizme ilave olarak neoklasik realizme göre, büyük sistemik değişimler sonrasında büyük devletler nispetinde olmasa da küçük ve orta büyüklükteki devletler de uluslararası yapıyı etkilemektedir.¹⁷ Soğuk Savaş'ın bitmesi gibi büyük sistemik değişimler ve 11 Eylül saldırıları gibi büyük çaplı sistemik çalkantılar sonrasında sadece büyük devletlerin değil Türkiye gibi orta büyüklükteki devletlerin etki alanını genişletme fırsatları bu kuram kapsamında değerlendirilebilir. Neoklasik realizmin incelediği devletler düzeyindeki en önemli etkenler veya ara değişkenler arasında; devlet ile toplum ilişkilerinin dinamikleri, toplumsal aktörlerin ve çıkar gruplarının dış politika üstündeki etkisi, devletin politik ve askerî birimlerinin kurumsal kapasiteleri, ülkelerin elitleri arasındaki uyum ile nihai olarak liderlerin ulusal ve uluslararası siyasete ilişkin fırsat ve tehdit değerlendirmeleri sayılabilir.¹⁸ Ülkelerin, toplumsal ve kültürel yapıları, tarihsel süreklilikleri, bağımsız medya ve benzeri gibi yerel unsurları da dış politika oluşturmada devletten devlete farklılık ve ağırlık oluşturabilmektedir.¹⁹ Buna ilave

¹⁵ Nil S. Şatana, "Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem", *Uluslararası İlişkiler*, C. 12, S. 46 (2015): 32.

¹⁶ A.g.e., 12.

¹⁷ Ümran Üçbaş, "Neoklasik Realizm ve Türkiye'de Dış Politikanın Süreçsel Analizi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 12.

¹⁸ Eyüp Ersoy, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 179.

¹⁹ Sami Kiraz, "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2 (2018): 435.

olarak, “neoklasik realizm” kavramını makalesinde ilk kez kullanan Gideon Rose, dış politika tercihlerinin siyasi liderler ve elitler tarafından yapıldığını tespit ettikten sonra bu lider ve elitlere göre önemli olanın sadece fiziki kaynaklar veya mevcut güçlerin göreceli miktarları değil, onların göreceli güç algıları olduğunu belirtir. Bu algıların, kısa ve orta vadede devletlerin dış politikalarını oluşturmada önemli bir parametre olan maddi güç temayülleri ile farklılık oluşturabileceği belirtilir.²⁰

Suriye’de, Arap Baharı sonucu ortaya çıkan iç savaşın hibrit karaktere bürünmesi incelenirken Türkiye’nin orta büyüklükte bir güç olarak uyguladığı politikaların neoklasik realist yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün görünmektedir. Bu anlamda Türkiye’nin dış politikasını oluşturmada neoklasik realizmin yukarıda belirtilen değişkenleri kullandığı düşünülmektedir. Neoklasik realizm çerçevesinde, Türkiye’nin, Suriye’deki hibrit çatışmadaki tutumunun incelenmesinde; iç politik süreçlerinin, devlet toplum ilişkilerinin ve siyasetçilerin topluma sunduğu algılamaların dikkate alınarak analiz edilmesinin daha doğru sonuçlar ortaya koyacağı değerlendirilmektedir.²¹

Neoklasik realizmin, Soğuk Savaş sonrasında klasik realizm ve neorealizmin sistemik değişimleri açıklamakta zorlandığı dönemde ortaya çıktığı görülecektir. Aynı şekilde hibrit çatışma kavramının da benzer zaman diliminde kullanılmaya başlandığı ve 11 Eylül saldırıları sonrası literatürde daha fazla yer aldığı dikkat çekmektedir. Neorealizm devletlerin davranışlarını kaideler ile açıklamaya çalışırken neoklasik realizm denkleme iç etkenleri de katarak devletlerin münferit dış politika kararlarını izah etmeye çalışması hibrit çatışma ile de uyumlu görünmektedir. Hibrit çatışmada da devletler yine en büyük aktör olurken devlet içi etkenlerin çatışmayı hibrit karaktere dönüştürme ihtimali önemlidir. Ayrıca her hibrit çatışma kendine has özelliklere sahip olacaktır ve her bir hibrit çatışma için ayrı bir inceleme ve açıklama çabası göstermek gerekecektir. Bu nedenlerle neoklasik realist teori ile hibrit çatışma kavramı arasında bağın kurulması mümkün görünmektedir.

²⁰ Gideon Rose, “Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, C. 51, S. 1 (1998): 147.

²¹ Fatih Bayezit, “Dengeleme Davranışı Olarak Fırat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış”, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 4, S. 2 (2016): 92.

Suriye'deki hibrit çatışmaların Türkiye'nin güvenliğine etkileri incelenirken güvenlik sadece askerî güvenlik olarak düşünülmemiş ilave olarak diğer güvenlik sektörleri (siyasi, ekonomik ve toplumsal) de dâhil edilerek güvenlik kavramı geniş biçimde ele alınmıştır.²² Güvenlik sektörleri “o sektörün tüm birimleri arasındaki etkileşim ve ilişkinin belirli bir boyutunu vurgulayan mercekler” olarak anlaşılmalıdır.²³ Askerî güvenlik, devletlerin silahlı saldırı ve savunma yeteneklerinin iki seviyeli etkileşimi ve devletlerin birbirlerinin niyetlerine ilişkin algılarıyla ilgilidir. Siyasi güvenlik, ülkelerin örgütsel istikrarı, yönetim şekilleri ve bunlara meşruluk sağlayan düşünce kalıpları ile ilgilidir. Ekonomik güvenlik, kabul edilebilecek refah seviyelerine ve devletin gücünün devamını sağlamak için ihtiyaç duyulan kaynaklara, finansa ve pazarlara ulaşım ile ilgilidir. Toplumsal güvenlik ise geleneksel kültür, dil, dini/millî kimlik ve gelenek kalıplarının devamlılığıyla ilgilidir.²⁴

1.2. Literatür İncelemesi

Yapılan literatür taramasında çatışma ile ilgili çok sayıda akademik çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası çatışma çözümü kapsamında yapılan çalışmalarla bu konuda önemli bir külliyat oluşmuştur. Bu konuda enstitüler, hükümet dışı organizasyonlar kurulmuş ve bunlar çatışma bölgelerini inceleyerek çözüme dair önerilerini akademik ve siyasi çevrelerle paylaşmıştır. Bu çalışmalar çatışma hakkında geniş bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1950'lerin sonunda yayın hayatına başlayan *Journal of Conflict Resolution*, *Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIRPI)*, *Uluslararası Barış Araştırmaları Kuruluşu (IPRA)*, *Çatışma Analizi Merkezi* bunlardan bazılarıdır. Yukarıda belirtildiği gibi özelde hibrit çatışma/tehdit, genelde ise dünya çapındaki düşünce kuruluşlarının analiz ve raporları incelenecektir. Askerî akademik kuruluşların hazırladığı yayınlar, bildiriler ve konferanslar incelenecektir. Öncelikle ağırlıklı olarak İngilizce yayın

²² Başar Baysal ve Çağla Lüleci, “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, *Güvenlik Stratejileri*, C.11, S.22, (2015): 71-72.

²³ Sinem Akgül-Açıkmeşe, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 8, S. 30 (Yaz 2011): 59.

²⁴ Barry Buzan, Ole Waever & Jack De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder: Lynne Rienner Pub, 1998), 8.

yapan literatür taranmış olup Avrupalı, Amerikan, Afrikalı, Asyalı akademisyenlerin görüşleri incelenerek çalışmaya derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Şunu belirtmekte fayda vardır; “hibrit savaş”, “hibrit çatışma”, “hibrit harp” ve “hibrit tehdit” kavramları akademik literatürde ve uluslararası askerî çevreler arasında müşterek olarak birbirlerinin yerine kullanılır bir durumdadır.²⁵ “Savaş” veya “tehdit” yerine “çatışma” kavramının kullanılması akademik bir seçicilikten daha çok “savaş” ve “çatışma” kavramları arasındaki kapsayıcılık farkından kaynaklanmaktadır.²⁶ Başka bir deyişle her çatışma bir savaş değildir ancak her savaş bir çatışmadır. İki kişi arasındaki anlaşmazlık da çatışma olabilirken, savaş genel kabul gören haliyle devletler arasında meydana gelir. Hibrit kavramını “savaş” olarak tanımlamanın, kavramın kendisini daraltmakta olduğu ve “çatışma” kavramının “hibrit” terimine daha geniş bir hareket alanı sunduğu değerlendirilmektedir.

Literatür incelendiğinde, çatışmalara/savaşlara dair ilk hibrit kavram kullanımına 1998 yılında ABD askerî akademisindeki bir tezde rastlanmıştır. Amerikan askerî tarihçi ve akademisyen Max Boot, *War Made New: Technology, Warfare, and the Course of History, 1500 to Today* isimli kitabında devlet-dışı grupların giderek devletlere münhasır olan silah çeşitlerini elde ettiğini, bununla beraber devletlerin bile konvansiyonel olarak kendilerinden kuvvetli bir başka devletin etkisini azaltmak için konvansiyonel-olmayan stratejilere geçiş yaptığını ifade etmektedir. Hibrit çatışma/savaş kavramını akademik literatürde kapsamlı şekilde ilk defa ortaya koyan Frank G. Hoffman’ın, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars* isimli makalesine göre, 11 Eylül 2001 saldırılarının her şeyi değiştirdiği söylenemese de bir çatışma paradigmasının artık geçerliliğini yitirmeye yüz tuttuğunun habercisidir. Savaş çeşitlerinin çoğunun artık topyekûn gerçekleşmeye başladığı ama düşünürlerin hâlâ eski paradigmalara olayları incelemeye devam ettiği aynı makalede ifade edilir. Hoffman’a göre savaşın bulanıklaşan biçimleri, savaşanların bulanıklaşması ve tatbik

²⁵ Gurmeet Kanwal, “The Changing Character and the Taxonomy of Conflict”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, Der. Vikrant Deshpande (New Delhi: Pentagon Press, 2018), 15-16.

²⁶ Vikrant Deshpande & Shibani Mehta, “Contextualising Hybrid Warfare”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, Der. Vikrant Deshpande (New Delhi: Pentagon Press, 2018), 26.

edilen teknolojiler çok geniş bir yelpaze ve karışıklık üretir ki buna “hibrit çatışma” adı verilir. Nijeryalı akademisyen Ayodele A. Otaiku’nun, *A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions* isimli makalesine göre, yeni edinilen teknik ve yeteneklerin sıra dışı bir beceri setini konvansiyonel olan ile birleştirmek ve aynı anda ve aynı savaş alanı içerisinde gerçekleştirmek, devlet-dışı bir potansiyel olarak yeni ve belirleyici bir özellik olarak görülmektedir. Vikrant Deshpande tarafından derlenen *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict* kitabında Hindu akademisyen Neha Kohli’nin değerlendirmesine göre, çatışmanın ortak özellikleri insanoğlu tarafından bilinmektedir ancak hibrit unsurların kullanılması çatışmayı zaman içerisinde çok daha fazla sofistike hale getirmiştir. Buna göre, yeni yaklaşımlar çatışmanın artan karmaşıklığını, onun bütüncül ama çok boyutlu karakterini ve sosyolojik olduğu kadar teknolojik dinamiklerini de açıklamaya gayret etmiştir. Williamson Murray’ın, *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents From the Ancient World to the Present* adlı kitabında hibrit çatışma düşüncesinin oluşumu aşamasında çok daha fazla araştırma yapılması gerektiği, henüz yeni bir çatışma şeklinin kavramsallaştırılması için yeteri kadar bağlam ve kanıt sunulmadığını iddia edilmektedir.

“Hibrit güç” kavramı ilk defa ABD askerî akademisinde 1998 yılında yazılan bir tezde, özel operasyonlar ile konvansiyonel operasyonlar arasındaki bölgenin kesişim kümesi olarak tanımlanmıştır.²⁷ Türkiye’de ise hibrit çatışma/savaş/tehditler kavramları ile ilgili ilk akademik çalışmaların 2015 yılından itibaren yapıldığı görülmektedir.²⁸ Türkiye’nin akademik yazınında hibrit çatışma kavramı ile ilgili çalışmaların son yıllarda arttığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmalarda Suriye İç Savaşı’nın hibrit bağlamda daha az konu edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu hibrit karakterli iç savaşın Türkiye’nin güvenliğine etkileri konusuna daha fazla vurgu yapmak ve bu konuya katkı yapmak üzere bu çalışma kaleme alınmıştır. Dr. Ali Gök, *Hibrit Savaşlar ve*

²⁷ Robert G. Walker, “The United States Marine Corps and Special Operations” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Naval Postgraduate School, 2018), 5.

²⁸ Mehmet Seyfettin Erol, Şafak Oğuz, “Hybrid Warfare Studies and Russia’s Example in Crimea”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 9 ,S. 17, (Kış 2015): 261-277: Ergüder Toptaş, “Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş”, *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, C. 2, S. 8 (2015): 1-17.

Rusya ve Suriye Örnekleriyle adlı eserinde Rusya'nın Afganistan (1979) ve Ukrayna (2014) müdahaleleri ile İsrail-Lübnan (1982-2006) savaşlarını analiz etmiştir. Hakan Arslan'ın, *Hibrit Savaş: Rusya'nın 2014 Yılı Ukrayna Müdahalesi* kitabında ise hibrit çatışma, dış politika amaçlarının askerî, yarı askerî ve sivil araçlar aracılığıyla çok katmanlı bir biçimde elde edilme mücadelesi olarak tanımlanmaktadır. Fatih Dedeman, 2016 yılında yazdığı *Geleceğin Güvenlik Ortamının Şekillenmesinde Hibrit Savaş Modelinin Değerlendirilmesi* adlı makalesinde hibrit çatışmayı kapsamlı şekilde ele alırken Suriye ve Türkiye konularını kapsam dışı bırakmıştır. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisinin* 2017 yılında *Hibrit Savaşlar* özel sayısı çıkardığı görülürken Türkiye'ye etkileri konusunda sadece DEAŞ konusunda bir makale bulunmakta olduğu anlaşılmaktadır. 2017 yılında Prof.Dr. Bilal Karabulut, *Savaş Olgusunun Yaşadığı Dönüşüm: Hibrit Savaş ve Rusya Örneği* adlı makalesini kaleme almış, hibrit savaşı betimlemiş ancak Suriye ve Türkiye konularına bu makalesinde değinmemiştir. 2017 yılında Oktay Bingöl'ün, *Hybrid War and Its Strategic Implications to Turkey* adlı makalesi hibrit çatışma ve bunun Türkiye'ye etkileri konusunda kaleme alınmış nadir bir makaledir. 2018 yılında Milli Savunma Üniversitesi, *Savaşın Değişen Modeli Hibrit Savaş* adında bir kitap yayınlarak hibrit çatışmaya verdiği önemi ortaya koymuştur. 2021 yılında Hakan Ulu tarafından kaleme alınan *Doktrinden Pratiğe Rusya'nın Hibrit Savaşı: Ukrayna ve Suriye Örnekleriyle* yüksek lisans tezinde Suriye'deki çatışmaların hibrit karakteri üzerinde durulmuş ancak Türkiye'ye etkilerine değinilmemiştir. Yukarıdaki literatür incelemesinden de anlaşılacağı üzere hibrit çatışma konusunda verilen eserlerde artış gözlemlenirken Suriye İç Savaşı'nın hibritleşme durumu ile bu hibrit karakterin Türkiye'nin güvenliğine etkileri üzerinde yeterince durulmadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın bu anlamda literatüre katkı sunması amaçlanmaktadır.

Finlandiya'da 2017 yılında Avrupa Hibrit Tehditlerle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi (The European Centre Excellence For Countering Hybrid Threats/Hybrid CoE) faaliyete geçmiştir. Türkiye'de spesifik olarak hibrit tehditler/çatışmalar ile ilgili bir düşünce kuruluşunun olmadığı bilinmektedir.

1.3. Metodoloji

Metodolojinin araştırmacının sorduğu sorulara yanıt bulabilmek için yaptığı seçimler olmasından²⁹ hareketle tez, çatışma kavramından yola çıkıp hibrit çatışma kavramını anlamadırdıktan sonra hibrit çatışmanın Suriye’deki durumunu irdeleyecek ve bu durumun Türkiye’nin güvenliğine etkilerini inceleyecektir. Temel veri toplama yöntemi olarak belge incelemesi bağlamında ikincil kaynak taraması yapılacak ve ardından nitel analiz yapılacaktır. Bu kapsamda konuyla ilgili kitaplar, makaleler, raporlar, tezler, uluslararası kongre raporları, gazeteler fiziki olarak temin edilmiş veya bu kaynakların dijital ortamda bulunan verilerinden (DergiPark, Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi, JSTOR, ResearchGate, üniversitelerin dijital kütüphaneleri, vb.) yararlanılmıştır. Ayrıca sosyal medyadaki paylaşımlar da veri olarak kabul edilmiştir. Nitel analize göre bilgi sosyal gerçeklik içerisinde saklıdır. Araştırmacının esas görevi, toplumsal gerçekliğe içkin olan bu bilgiyi araştırma sürecinde toplamış olduğu verilerle analiz ederek ortaya çıkarmaktır.³⁰ Bu manada yukarıda belirtilen belgelerin incelenmesi suretiyle tespit edilen verilerden seçimler yapılmıştır. Bu seçilen veriler anlamlandırma süreci sonrasında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.³¹

Nitel araştırmaya uygun olarak genelden özele giderken çatışmanın geçirdiği dönüşüme bağlı olarak hibrit çatışma kavramı incelenmiş ve konu vaka analizleri ile detaylandırılmıştır. Hibrit çatışmanın parametreleri belirlenmiş ve bu parametrelerin Suriye’deki iç savaşa uygulanıp uygulanamayacağı incelenmiştir. Suriye İç Savaşı ve bunun Türkiye’nin güvenliğine etkileri hibrit çatışmanın parametrelerine göre analiz edilmiştir. Bu analiz sonucu Suriye İç Savaşı’nın hibrit karakterli bir savaş olduğu ortaya konulduktan sonra Türkiye’nin güvenliğine etkileri de hibrit çatışma parametreleri kapsamında ele alınmıştır.

²⁹ şatana, “Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem”, 13.

³⁰ Murat Özdemir, “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir alışma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1 (2010): 326.

³¹ Bilgen Kırıl, “Nitel Veri Analiz Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15 (2020): 175. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156348>. [05.07.2024].

Suriye'deki çatışmalar hibrit karakterli olduğu için Türkiye'ye yansımaları da konvansiyonel bir savaşın sınırdaş bir ülkeye yansımada olduğu gibi gerçekleşmemiştir. Suriye'deki çatışmanın Türkiye'ye yansımalarının, hibrit bir çatışmanın komşu ülkelere yayılmasında olduğu gibi güvenliğin askerî, siyasi, ekonomik ve toplumsal sektörleri bakımından çok boyutlu bir biçimde olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Toplanan verilerin işlenmesi neticesinde Suriye'deki hibrit karakterli çatışmanın Türkiye'nin güvenliğini siyasi, askerî, toplumsal ve ekonomik açılardan etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın temel amacı, Suriye'de hibrit çatışma olarak görülen iç savaşın Türkiye'nin güvenliğini nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Tezin temel sınırlılığını çatışmanın siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler kapsamında değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Çatışmanın hibrit hale geldiği iddia edilirken, çatışmanın hibrit aşamadan sonra nasıl bir dönüşüm geçireceği tezin kapsamı dışındadır. Ayrıca, Türkiye'nin, Suriye'ye yönelik nasıl bir dış politika oluşturması gerektiği veya Suriye İç Savaşı'na nasıl bir çözüm getirilebileceğine dair analizler de çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Konunun güncel olması ve sürekli gelişmelerin meydana gelmesi sebebiyle tezin belirli bir zaman aralığı ile sınırlandırılması tercih edilmiştir. Bu kapsamda Suriye'de iç karışıklıkların başladığı 2011 yılı başlangıç olarak alınmış, 2023 yılı ise zaman aralığının sonu olarak seçilmiştir.

1.4. Çalışmanın Bölümleri

Çalışmanın giriş bölümünde; tanımlar, çalışmanın neden yapıldığına dair sorular ve bu sorulara verilen cevaplar, literatür özeti, teze dair sınırlılıklar ile tezin metodoloji ele alınmıştır. İkinci bölümünde çatışma genel olarak tanıtılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın birkaç noktasında da belirtildiği gibi çatışma kavramının tek, herkes tarafından kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Bu kavram çeşitli yönleri ile ele alınarak çatışmaya dair bir tahayyül elde edilmeye çalışılmıştır. Konunun siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler ile ilgili olması sınırlılığını göz önüne alınarak, uluslararası ilişkilerde çatışmanın tanımlanmasına, sebeplerine ve çeşitlerine çalışmanın kuramsal çerçevesi göz önüne alınarak yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde hibrit çatışma kavramı detaylı bir şekilde açıklanmış, anlamlandırılmaya gayret edilmiş ve hibrit çatışmanın öncüllerine değinilerek örnek olaylar üzerinde durulmuştur. Hibrit çatışmanın özelliklerine ve avantajlarına yer

verilmiştir. Hibrit çatışma açıklandıktan sonra buna dair parametreleri tespit edilmiştir. Bu parametreler, çalışmanın dört ve beşinci bölümlerindeki analizler için esas teşkil etmiştir.

Dördüncü bölümde ise çalışmanın diğer ana sütunu olan Suriye'nin bir hibrit çatışma alanı haline gelişi incelenmiştir. Bu bağlamda Suriye'nin, Arap Baharı'ndan etkilenme hali ile Suriye'nin hibrit çatışmaya uygun duruma geliş süreci incelenmiştir. Devamında ise hibrit çatışma alanı haline gelen Suriye'de yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin politikaları ve bu politikaları gerçekleştirmek için uyguladıkları hibrit teknik ve taktikler detaylı biçimde incelenmiştir. Son olarak da hibrit çatışma parametreleri Suriye İç Savaşı'na uygulanarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Beşinci bölümde Suriye'de meydana gelen olayların Türkiye'nin güvenliğine etkileri toplumsal, siyasal, askerî ve ekonomik olarak ele alınmıştır. Ardından hibrit çatışma parametreleri kapsamında Suriye İç Savaşı nedeniyle Türkiye'nin güvenliğinin nasıl etkilendiği incelenmiştir. Sonuçta ise hibrit çatışmaya dair değerlendirmelerle çalışma bitirilmiştir.

Uluslararası ilişkilerde “çatışmayı” yeniden tanımlama çabalarının araştırmacıları yeni bir çatışma türü olarak “hibrit çatışma” kavramına götürdüğü varsayımının incelenmesi sonucu ulaşılan ise hibrit çatışmanın tamamen yeni bir kavram olmadığı, çatışmanın evrimleşmesi sürecinde yeni bir merhale olduğudur. Çatışmanın hibrit hale gelmesi bir son değil ancak çağdaş durumu açıklamaktadır. Ayrıca Suriye İç Savaşı'nın Türkiye'nin güvenliğini etkileme sorunu irdelendiğinde, bu durumun Türkiye'nin güvenliğini siyasal, askeri, toplumsal ve ekonomik açılardan olumsuz etkilediği değerlendirilmesine ulaşmak mümkün olmuştur. Çatışmanın çağdaş halini analiz edemeyen aktörlerin uluslararası kaotik ortamda çıkarlarını artırmak bir yana var olan çıkarlarını da koruyamamak hale gelecekleri değerlendirilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇATIŞMA KURAMI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇATIŞMA

Çatışma kavramı, insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanlığın gelişimi ile bağlantılı bir biçimde çatışma kavramı farklı isimler almıştır. Bahsedilen temellendirmeye bağlı olarak çatışmanın adı kimi zaman savaş, kimi zaman uyuşmazlık, kimi zaman mücadele, bazen muharebe bazen de çıkar çatışması olmuştur. Bu kavramsallaştırmaların tümünün temelinde bir çatışma/anlaşmazlık hali vardır. Her türlü coğrafi ve iklimsel yaşam koşuluna uyum sağlama kabiliyetine sahip olan insanlık, çatışmasız bir yaşam şekline sahip değildir. Çatışma yaşam ile ilgilidir, bu yaşam üreten ya da yaşam yok eden şekilde karşımıza çıkabilir.³²

Alman sosyolojisinin kurucularından biri olarak kabul edilen Georg Simmel toplumsal yaşamın hem birbirini izleyen hem de çağdaş veçhesinde her barışçıl durumda gelecekteki çatışma koşullarının ve her çatışmada gelecekteki barış koşullarının gelişmekte olduğunu iddia eder. Buna göre tarihsel gerçeklikte her koşul, her zaman bir diğerinin doğal sonucu olarak yer alır.³³ Buradan çatışma ve barış dönemlerinin her birinin kendi içinde diğerini olgunlaştırdığı düşüncesine ulaşılabilir.

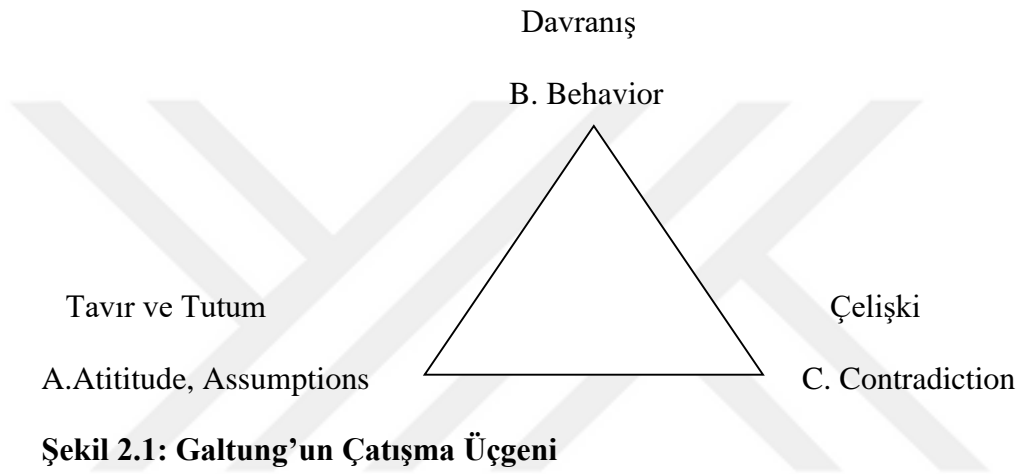
Çatışmanın doğal olduğu ve ne olumlu ne de olumsuz olarak değerlendirilmemesi gerektiği de iddia edilmektedir. Buna göre, insanlık durumunun bir parçası olarak doğal bir biçimde oluşan bir hal olarak görüldüğünde çatışma, zorunlu olarak bir savaşla sonuçlanmak zorunda değildir; ancak, fark edilmemiş veya çözülmemiş bırakıldığında müdahale edilmeyen bir enfeksiyon gibi daha büyük sorunlara neden olabilir.³⁴

³² Johan Galtung, *Peace by Peaceful Means Peace and Conflict, Development and Civilization* (Londra: Sage Publications, 1996), 70-71.

³³ Georg Simmel, "The Sociology of Conflict III", *American Journal of Sociology*, C. 9, S. 6 (Mayıs 1904): 799.

³⁴ Barbara Kenton & Suzanne Penn, *Change, Conflict and Community Challenging Thought and Action* (Oxford: Elsevier Ltd., 2009), 54.

Johan Galtung çatışmanın temelinde çelişki yattığını belirttikten sonra her çatışmanın altında birbiriyle uzlaşmayan en az iki çelişkili amaç olduğunu ileri sürer.³⁵ Galtung, çatışmanın enerji ürettiğini, önemli olanın ise bu enerjinin nasıl yönlendirileceğinin belirlenmesi olduğunu ileri sürer. Çatışma, yapıcı davranışlara yol açabileceği gibi yıkıcı davranışlara da neden olabilir.³⁶ Galtung'un analizinde bir çatışma üçgeni vardır. Galtung'un ortaya koyduğu üçgen İngilizce olarak A, B ve C harflerine denk gelen kelimelerin toplamından oluşmaktadır. A, "Attitude and Assumptions" (Tavır ve Tutum) + B "Behaviour" (Davranış) + C "Contradiction" (Çelişki) biçiminde ifade edilirse çatışma: A+ B+ C olarak açıklanabilir.

Şekil 2.1: Galtung'un Çatışma Üçgeni

Kaynak: Galtung, *Peace by Peaceful Means Peace and Conflict, Development and Civilization*, 72.

Bu noktada sadece "davranışın" açıkça anlaşılabilirliği, tespit edilebileceği belirtilmektedir. "Tavır ve çelişkinin" ise gizli, teorik ve kendisinden anlam çıkarılan düzeyde değerlendirilmesi gerektiği Galtung tarafından belirtilmektedir. Tam bir çatışmadan bahsedebilmek için üçünün de bulunması gerekmektedir. Örneğin "tavır/tutum" ile "çelişkinin" aynı anda birlikte olduğu noktada ilk önce "davranışta" problem olmasa da eninde sonunda "davranışsal" olgular ortaya çıkacaktır.³⁷

³⁵ Johan Galtung, *Transcend and Transform An Introduction to Conflict Work* (London, Pluto Press, 2004), 1.

³⁶ Galtung, *Peace by Peaceful Means Peace and Conflict, Development and Civilization*, 70-71.

³⁷ A.g.e., 72.

İnsanlık, çatışmayı kendi gelişimi süresince birikimsel olarak deneyimlemektedir. Bu kültürel bir koddur, devamlı olarak günlük hayatta –ticarete, aile ilişkilerinde, ülke yönetiminde, sporda, çocuk yetiştirmesinde- kullanılmaktadır. Çatışma ebeveynlerden çocuğa ve kuşaktan kuşağa geçmektedir. Çatışma ile baş etmek insanlığın öğrenip daha sonra da uyguladığı bir pratiktir. Sosyal anlamdaki çatışmanın artan hali XVIII. yüzyıldan itibaren kendini şu durumlarla göstermiştir; bilim ve teknolojinin gelişmesi ve silahlara uygulanması, ulus-devlet sisteminin yayılması ve kapasitesini kaynakların kontrolüne ve şiddete yönlendirmesi ve artan nüfus. Nüfusun artmasının çatışmaların yoğunlaşmasına yol açtığı iddia edilebilir çünkü doğan her bir insanın ihtiyaçları fazlaştırdığı düşünülürse çatışma potansiyelini de arttırdığı öngörülebilir. Çatışma devamlı şekilde arttığı içindir ki insanlık çatışmayı açıklamak ve onu yönetmekle uğraşmaya başlamıştır.³⁸ Bu dünyada hayatta kalmak, yalnızca görünüşte uyumsuz çıkarlar ve değerler tarafından değil, aynı zamanda düşmanlıklarla da beslenen çatışmanın çeşitli özelliklerin insanlık tarafından nasıl yönetildiğine bağlıdır.³⁹

Çatışma, çeşitli sosyal etkileşim türlerini içerdiğinden, onun kavramları da çeşitli durumlara uygulanmıştır. Bu nedenle çatışma sosyal bilimlerin ortak kavramlarından birisidir. Ortak kavramdan kasıt çatışma kavramının sosyal, iktisadi ve politik anlamları kadar kişi, grup, kurum gibi psikolojik anlamlarının da mevcut olmasıdır. İlk olarak ele alınacak konu çatışmayı tanımlama girişimi olacaktır. Çatışma kuramı üzerinde durulduktan sonra uluslararası ilişkilerde çatışmanın nasıl ele alındığı incelenecektir. Sosyal bilimlerin başka konularında da rastlanıldığı gibi çatışmanın tanımı üzerinde ittifak oluşturulması zor bir konu gibi görünmektedir. Buna rağmen ortak noktalar tespit edilerek asgari müşterek oluşturulmaya çalışılacaktır. Son olarak ise çatışmanın Uluslararası İlişkiler'deki anlamı incelenecek ve kuramsal bağlam olarak neoklasik realizmin çatışma ile ilişkisi ortaya konularak bölüm bitirilecektir.

2.1. Çatışma Tanımları

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki çatışmayı tanımlamaya çalışacak her türlü gayret nihayetinde eksik kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Akademisyenler

³⁸ Otomar J. Bartos & Paul Wehr, *Using Conflict Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 2.

³⁹ Ho-Won Jeong, *Understanding Conflict and Conflict Analysis* (Londra: Sage, 2008), 4.

çatışmanın nasıl tanımlanacağı, sonuçları ve çatışmada gerginlik veya şiddet olup olmaması gerektiği konusunda anlaşmazlık içindedirler.⁴⁰ Çatışmanın bilişsel (algı), duygusal (duygu) ve davranışsal (eylem) boyutlardan meydana geldiği öne sürülmektedir. Bu üç boyutlu bakış açısı, çatışmanın karmaşıklığını ve bir çatışmanın neden bazen çelişkili yönlerde ilerlediğinin anlaşılmasına yardımcı olabilir.⁴¹

Etimolojik olarak bakıldığında “çatışma” teriminin; İngilizcesi “conflict”in Latince karşılığı olan “conflictus” kelimesine kaynaklık yapan “confligere” kelimesinden türediği görülür. “Con”, “birlikte” anlamını, “fligere” ise “vurmak” anlamını vermekte, böylece “birbirine vurmak” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴² Türk Dil Kurumu’nda (TDK) çatışma kelimesinin anlamına bakılacak olursa, “Çatışma işi, silahlı büyük kavga, savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin karşı tarafın keşif ve güvenlik kollarıyla arasındaki ilk silahlı vuruşma ve türlü yönlerden uzanan kıvrımlı dağ sıralarının, bir yerde dar bir açı ile birbirine yaklaşıp kaynaşması veya düğümlemesi” anlamlarına geldiği görülecektir.⁴³ Çatışma böylece birbiri ile çarpışma içinde olan taraflarca işaret edilen açık ve zorlayıcı davranışları tanımlamak

⁴⁰ Tim Jacoby, *Understanding Conflict and Violence Theoretical and Interdisciplinary Approaches* (Londra: Routledge, 2008), 18; Nezir Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, *Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Der. Nezir Akyeşilmen (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2013): 20.

⁴¹ Bernard Mayer, *The Dynamics of Conflict Resolution: A Practitioner’s Guide* (San Francisco: Jossey-Bass, 2000), 4.

⁴² P.G.W. Glare, *Oxford Latin Dictionary*, 2.bs. (Oxford: Oxford University Press, 2016), 441; T. F. Hoad, *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology* (New York: Oxford University Press, 1993), 91; Eric Partridge, *Origins, A Short Etymological Dictionary Of Modern English*, (Londra: Routledge, 2006), s. 597,

⁴³ Türk Dil Kurumu, www.sozluk.gov.tr [15.01.2021].

için kullanılabilir.⁴⁴ İki veya daha fazla kişi ya da grubun karşılıklı biçimde birbirleriyle uyuşmayan hedefleri takip etmeleri sonucu çatışma ortaya çıkacaktır.⁴⁵

Antik dönem filozofu Platon, çatışma ile savaş diye iki kelime varsa insanlar arası iki kavga olduğunu ifade eder. Biri yakınlarla soydaşlar arasında diğeri ise soyca ve kanca farklı olanlar arasındadır. Kavga yakınlar arasında olursa çatışma, yabancılar arasında olursa savaş adını alır. Çatışma ile savaş arasındaki farkı yakınlık ve soy farklılığı üzerinden kuran Platon, şiddetin yakınlık derecesi arttıkça azalması gerektiğini belirtirken bunun nasıl başarılacağı konusunu temenni düzeyinde tutmuştur.⁴⁶ Platon ve Aristoteles'e göre, "Devletin maksadı bireylere erdemli ve adaletli bir yaşamın devamının sağlanacağı bir ortam sunmak"⁴⁷ iken ilerleyen çağlarda bu amaç güvenlik yönünde evrilmiştir.

Örneğin John Locke modern devlet otoritesinin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde, Hobbes'un Leviathan'ında belirttiği gibi bir kaos dönemi olmadığını bunun yerine varsayımsal bir doğa durumunun varlığına işaret eder.⁴⁸ Doğal hukuk-temel hukuk temelinde işleyen doğa durumu genel olarak barışçıl bir ortamdır. Buna rağmen zaman zaman hak tanımaz bireyler çıkıp buradaki huzur ortamına zarar verebilmektedir. Bazen de bireylerin kendilerine verilen hakkı kullanmada ve hakkaniyet ölçülerine uymada aşırıya kaçabildikleri değerlendirilmektedir. İşte bu nedenlerle bireyler doğal hukuku yürütme ve aykırı davrananları cezalandırma yetkisini sözleşme ile devrederler. Devrettikleri siyasi otoritenin görevi vatandaşların güvenliğini ve

⁴⁴ Jacob Bercovitch, Victor Kremenyuk & I. William Zartman, *The SAGE Handbook of Conflict Resolution* (Londra: Sage Publication, 2009), 4.

⁴⁵ Füsün Özerdem, *Çatışma ve Barış Üzerine Temel Kavramlar, İçsel, Kişilerarası, Toplumsal ve Küresel Çatışma ve Barış Terminolojisi* (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2019), 27.

⁴⁶ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcoz, 20. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010),177-179.

⁴⁷ Jean Touchhard, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: Isık Yayınları, 2015), 47-61.

⁴⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, çev. Semih Lim, 13. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 104.

çatışmasız ortamı sağlamaktır.⁴⁹ Bu şekilde tüm vatandaşların ortak talebi olan güvenlik ihtiyacı iktidarca yerine getirilmiş olacaktır.⁵⁰ Bu anlamda devlet güvenlik sağlama işlevi esnasında kaçınılmaz olarak değişik seviyelerde çatışma ortamına girebilmektedir. Montesquieu'ye göre ise, "Devleti idare edenler savaşa ve barışa karar verme yetkisini kullanarak gerekli güvenlik önlemlerini almaktadır."⁵¹ Çatışma ile ilgili en önemli açıklamalardan biri Alman filozof Friedrich Hegel'in efendi-köle diyalektiğinde yatmaktadır. Hegel'de insan "ben" demeye başladığında efendi-köle diyalektiği ortaya çıkar. Köle sadece kendi üzerinde öz bilince sahiptir, efendi ise dış gerçekliğin farkındadır ve bunu değiştirebilir. Köle, varoluşu ile bütünleşir, efendi ise verili gerçekliği aşmaya çalışmak için eyleme geçtiğinde efendi ve köle bilinçleri arasında "savaş" ortaya çıkar. Bu savaş sonucunda iki taraftan biri geri çekilecek ve köle olmayı kabul edecektir.⁵² Çatışma kuramı olarak adlandırılan çalışmaların temel esin kaynaklarından olan Karl Marx'a göre ise, "Bugüne kadarki tüm toplumların tarihi bir sınıf mücadelesi tarihidir. Çatışmanın esasını ve kaynağını bu mücadele belirler."⁵³

Öte yandan pek çok ortak yönü olan insanlar, birbirlerine yabancılardan daha kötü ve daha haksız yere yanlış şekilde davranabilirler. Çoğu durumda, aralarındaki geniş ortak alan doğal hale geldiği halde, anlık olarak meydana gelen en ufak uyumsuzluk karşılıklı tutumları farklılaştırabilmektedir. Esas olarak, ortak yönü fazla olanların aralarındaki fark çok az olduğu için en küçük zıtlığın, her türlü uyumsuzluğa göre

⁴⁹ Bican Şahin , "Liberalizm", *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Der. Ömer Çaha ve Bican Şahin (Ankara: Orion Kitabevi, 2013), 51-53.

⁵⁰ Ayşe Özkan Duvan, "Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu", *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1 (2019): 40.

⁵¹ A.g.e., 49.

⁵² Tuba Gültekin ve Ezgi Tokdil, "Hegel'in Efendi Köle Diyalektiğinin Barbara Kruger Eserlerinde Bağımlı ve Bağımsız Özbilinç Göstergeleri ile Çözümlemesi", *Anadolu Üniversitesi Sabat ve Tasarım Dergisi*, C. 8, S. 2 (2018): 130-131.

⁵³ Karl Marx & Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan, vd. (İstanbul, Yordam Kitap, 2008), 22.

hesap yapan yabancılar arasındaki zıtlıktan oldukça farklı bir görelî önemi vardır. Örneğin aile, en önemsiz şeyler için kendi içinde şiddetli biçimde tartışabilir.⁵⁴

Freud'a göre, "İlkel ve uygar halklar arasındaki ya da farklı ırklar arasındaki çatışmalar kültürel farklılıklar göz önüne alındığında çatışma olağandır."⁵⁵ Sosyolojide çatışma kuramının bir başka en önemli esin kaynağı olan Alman sosyolog Max Weber devletin meşru şiddet tekeline sahip olduğunu belirtmiştir. Weber'e göre, "Devleti tanımlamanın aracı güçtür. Bu gücün önemli bir maksadı da topluluğu dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korumaktır."⁵⁶

Ancak Freud daha da ileri gitmektedir. Freud, sadece barış zamanında bile devletin şiddeti tekelleştirdiğini ilan etmekle kalmaz, bireylerin devlete terk ettiği şiddet kullanma tekelinin karşılıksız olduğunu da ilan eder.⁵⁷ Hobbes'ta devlet, herkesin herkese karşı savaşının temelidir; Freud ise barış zamanında kullandığı yumuşak ifadeye rağmen devletin bunun tam tersi olduğunu savunur. Freud devletin "barış için toplum"un güvencesi olduğunu söylerken "barbarlar"a karşı devletin gerçek yüzünü gösteren tek siyasi gövde olarak kurulduğunu belirtir.⁵⁸ Topluluk ne kadar uzun zamana yayılmışsa kimlik de o kadar pekişir ve dolayısıyla bu topluluğun kendisini başkalarına karşı çatışma içinde bulma ihtimali artar. Bu nedenle çatışma/savaş kaçınılmazdır ve hatta toplumların varlığının özüne içkindir.⁵⁹

Christopher Mitchell, çatışmanın iki ya da daha fazla tarafın, biri ya da diğeri tarafından elde edilebilecek, ancak aynı anda her ikisi tarafından da elde edilemeyecek

⁵⁴ Georg Simmel, "The Sociology of Conflict I", *American Journal of Sociology*, C. 9, S. 4 (Ocak 1904): 515.

⁵⁵ Eugene Enriquez, *Sürüden Devlete Savaş ve Ölüm: Genelleştirilmiş bir Savaşın Simgesi Olarak Devlet, Devlet Kuramı*, çev. Özgür TÜresay, Der. Cemal Bali Akal (Ankara: Dost Kitabevi, 2005), 474.

⁵⁶ Gianfranco Poggi, *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, çev. Aysun Babacan, 4. bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 18-20.

⁵⁷ Enriquez, *Sürüden Devlete Savaş ve Ölüm: Genelleştirilmiş bir Savaşın Simgesi Olarak Devlet, Devlet Kuramı*, 475.

⁵⁸ A.g.e., 476.

⁵⁹ A.g.e., 483.

hedeflerin olduğu bir durum olduğunu ifade eder. Mitchell'in tanımına göre, "atışma iki veya daha fazla sosyal varlığın veya ' tarafların' karşılıklı olarak birbiriyle uyumsuz hedeflere sahip olduklarını algılayan herhangi bir durumdur." ⁶⁰ Bu bakış açısının en önemli tarafı çatışmanın şiddet içermeyen yönlerini de kapsamasıdır. Bu tanımlamalar ebeveyn-ocuk ilişkisine, rekabetçi sporlara, etnik gruplar arasında temasa veya iki devlet arasında diplomatik ilişkilerde kırılmalara uyarlanabilir. Tüm bu örneklerdeki kritik ge "uyumsuzluktur". Bu, daha çok taraf veya aktör olarak adlandırılan birey ya da grupların, gerçekleşecek bir veya birden fazla hedeflerinin başka bir tarafça engellendiği ya da engelleneceği anlamına gelir. Bu hedeflerin aktörler açısından önemi, çatışmanın yoğunluğunu belirlemesidir. ⁶¹

Bir başka tanımlamada ise çatışma, aktörlerin uyumsuz hedeflere ulaşmak için ve/veya düşmanlıklarını ifade etmek maksadıyla çatışma davranışını kullandıkları bir durum olarak ifade edilmektedir. Örneğin bir işçinin mümkün olduğunca az çalışarak olabildiğince fazla ücret almak istemesi ile işvereninin işçiyi mümkün olduğunca çok çalıştırıp olabildiğince az ücret ödemek istemesi uyumsuz hedeflere güzel bir örnek oluşturmaktadır. ⁶²

Çatışma, tarafların hedef uyumsuzluğunu algıladığı bir durum olarak görülmekle birlikte mutlaka karşılıklı olarak uyuşmayan davranışlarla meşgul olmazlar. Yukarda atışmanın davranışla ortaya çıkabileceği iddiasının tersine, Uluslararası Barış ve Güvenlik Enstitüsü (SIRPI) kurucusu William Zartman'ın belirttiği gibi çatışma düşüncesi, "Davranışsal bir düşünceden ziyade bilişsel bir süreçtir. Bu tip bir kavramlaştırma çatışma içindeki davranışların, düşmanlıkların ve diğer psikolojik (kavramsal katılık vb.) süreçlerin açıklanmasını sağlar." ⁶³

⁶⁰ Christopher R. Mitchell, *The Structure of International Conflict* (Londra: Macmillan, 1981), 15-19.

⁶¹ Jacoby, *Understanding Conflict and Violence Theoretical and Interdisciplinary Approaches*, 18.

⁶² Bartos & Paul Wehr, *Using Conflict Theory*, 13.

⁶³ Bercovitch, Victor Kremenyuk & I. William Zartman, *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*, 4.

Çatışma, öznelci (sübjektivist) bakış açısı ile davranışlarla açıklanabilirken bir diğer tanıma göre çatışma daha çok sosyal yapı ile ilgilidir. Buna göre çatışmanın içinde olduğu sistemin yapısında bulunan uyumsuz çıkarlar çatışmayı oluşturur. Öznelci yaklaşıma göre davranışlar ve tutum önemli iken yapısalcı açıdan bakıldığında aktörler içinde buldukları yapıdan memnun iseler ortaya bir çatışma çıkmayacaktır. Örneğin kendisine iyi davranan bir sahibesi olan köle içinde bulunduğu durumu kabullenebilir. Davranış ve tutumlar böylece bir çatışmaya neden olmaz. Ancak kölelik ve sahiplik yapısı aslında problemin ve çatışmanın kaynağını oluşturmaktadır.⁶⁴

Bir başka ifade ile çatışma; siyasi, ekonomik, kültürel, inanca dair ve felsefi bir amaca varmak maksadıyla örgütlü taraflarca kişi, grup, ulus ve ülkeler gibi içsel ve çevresel olası, algısal veya gerçek tehdit ya da engellere karşı verilen yoğunluk seviyesi ve şiddet düzeyi değişiklik içeren, gizli ya da açık bir mücadeleden meydana gelen geçici bir süreçtir.⁶⁵

Taraflar arasında sorun/mesele çözülemediği sürece çatışma olacaktır. Halledilemeyen şey ise isteklerin uyumsuzluğudur. Bu uyumsuzluk, en az iki taraf arasında şiddetli anlaşmazlıkları bünyesinde barındırır çünkü iki tarafın istekleri de aynı anda aynı kaynak tarafından karşılanamaz. Kaynakların bolluğu durumu varsa birçok farklı taraf ihtiyaçlarını karşılayabilir. Böylece uyumsuzluk çözülebilir. Eğer kısıtlı kaynaklar varsa sorun büyüyecektir. Çatışma kavramının içinde aktörleri de ele almak gerekmektedir. Konumuz açısından düşünüldüğünde devletler ana aktörler olarak görülecektir. Devletin varlığı diğer devletler için tehdittir. Uluslararası sistemin öngörülemezliği sürdükçe korku ve bu anlamda çatışma olacağı iddia edilmektedir.⁶⁶

Bu açıdan bakıldığında çatışmanın üç unsurdan oluştuğunu görürüz. Bunlar eylem, uyumsuzluk ve aktördür. Bunlar birleştirildiğinde bir çatışma tanımına ulaşılır. Buna göre çatışma, en az iki aktörün aynı anda hâlihazırda var olan bir kıt kaynak kümesini

⁶⁴ Jacoby, *Understanding Conflict and Violence Theoretical and Interdisciplinary Approaches*, 18.

⁶⁵ Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, 22.

⁶⁶ Peter Wallensteen, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System*, (Londra: Sage Publication, 2002), 15-16.

elde etmek için çabaladığı toplumsal bir durumdur.⁶⁷ Diğer taraftan kaynakların bolluğu halinde bile çatışma çıkabilir. Bu noktada önemli olan bir kaynağa sahip olmanın yanında çatışmanın diğer aktör/aktörlerinin o kaynağa sahip olan aktörün, kaynak üzerindeki sahipliğini kabullenme düzeyleridir.

Çatışma, aslında iki taraf arasındaki soyut uyumsuzluğun yanı sıra fiili yıkıcı davranışa atıfta bulunan bir kelimedir.⁶⁸ Çatışma insanlığın evrensel bir özelliği olup iletişim şekillerinden ve problem çözme yollarından biridir. Bir tanıma göre çatışma kökenlerini ekonomi alanında farklılaşmadan, sosyal değişimden, kültürel oluşumdan, psikolojik gelişim ve siyasi örgütlenmeden alır ki bunların tamamı tabiatı gereği ihtilafli konulardır. Karşılıklı olarak uyuşmayan çıkar taraflarının meydana gelmesi ile çatışma açığa çıkmış olur.⁶⁹ Çatışmayı anlamak için politik kararların nasıl alındığı inceleneceği gibi tarafların birbirleri ile olan sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin niteliğini de incelemek gerekmektedir.⁷⁰

Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki; çatışma orta yere çıktığında aslında çözülememiş sorunların varlığı bir vakıdır. Belirtilerin tespit edilememesi kanser hücrelerinin geç tespit edilmesi gibi sonucu çok daha kötü olan durumlara yol açabilecektir. Ancak, muhtemelen çatışma teorisinin en şaşırtıcı özelliği, bir yandan çatışma ile sebepleri arasında, diğer yandan da çatışma ve çatışma bağlamları arasında kesin bir ayrımın olmamasıdır.⁷¹

Uyumsuz pozisyonların varlığı anlamında çatışma her yerde görülebilen, normal ve kaçınılmaz bir olgudur. Çatışma bazen statü için bazen de statünün yanında kaynakların kıtlığı ve önemli sosyal değişiklikler için mücadele olarak tanımlanmıştır.

⁶⁷ A.g.e.,16.

⁶⁸ Peter Wallensteen, *Peace Research Theory and Practice* (Londra: Routledge, 2011), 33.

⁶⁹ Miall, *Contemporary Conflict Resolution*, 7-8.

⁷⁰ Ho-Won Jeong, *Conflict Management and Resolution An introduction*, (Londra: Routledge, 2010), 4.

⁷¹ Heinz Messmer, "Contradiction, Conflict and Borders", *Territorial Conflicts in World Society Modern Systems Theory, International Relations and Conflict Studies*, Der. Stephan Stetter (Londra: Routledge, 2007), 91.

Bazen ortadan kaldırmak veya azaltmak için önlemler alınabilir; daha sık alınan önlemler, onu şiddete çevirmekten alıkoymayı amaçlamaktadır.

Görülebileceği gibi çatışma kavramının başta bireysel, toplumsal ve uluslararası olmak üzere birçok boyutu vardır ve esasen bu boyutlar birbirinden çok da fazla ayrıştırılamamaktadır. Çalışmanın siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler ağırlıklı olması nedeniyle uluslararası ilişkilerde çatışma detaylı olarak incelenecektir.

2.2. Uluslararası İlişkilerde Çatışma

Uluslararası ilişkilerde çatışma kavramı, çoklu boyutları, nedenleri ve kaynakları ile doğrudan ve dolaylı etkilerinin karşılıklı etkileşimi ve içinde meydana gelen farklı düzeyler nedeniyle çok karmaşık dinamik bir fenomen olarak kapsam, yoğunluk ve şiddet açısından diğer uluslararası ilişkiler kavramlarından farklıdır. Bununla birlikte genel bir uluslararası çatışma teorisi ortaya konulamamıştır.⁷²

Thucydides, çatışmanın güç dengesinde bir tarafın diğerine baskın hale gelmeye başladığında ortaya çıktığını iddia eder. Bu durumda dezavantajlı hale gelecek olan devlet bir seçim yapmak zorunda kalmaktadır. Ya bu durumu kabul ederek kaybedecektir ya da çatışma içine girecektir. Eylemsiz kalmak yerine savaşmayı seçmek çatışmanın meydana gelmesine neden olur. Thucydides, Atina ve Sparta arasında yaşanan mücadeleyi bu şekilde açıklamıştır.⁷³ Prusyalı General Carl Von Clausewitz'e göre, "İnsanlar arasındaki çatışma, düşmanlık duygusu ve düşmanlık niyetinin göstergesidir."⁷⁴ Savaş ise, kan dökülerek çözülen büyük çıkarlar arasındaki bir çatışmadır ki diğer çatışmalardan tek farkı budur. Clausewitz, savaşı bir sanat olarak görmeyip insan çıkarlarının ve faaliyetlerinin bir çatışması olan ticarete benzetse de savaşı siyasete daha yakın bulur, bununla beraber savaş daha geniş ölçekte

⁷² Mohammad Salim Al-Rawashdeh & Sahar A.Al-Majali, "The Phenomenon of International Conflict in International Relations", *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*, C. 4, S. 5 (2017): 3488.

⁷³ Thucydides, *History of the Peloponnesian War Books VII and VIII* (Londra: Harvard University Press, 1958), 77.

⁷⁴ Carl Von Clausewitz, *On War*, çev. Michael Howard ve Peter Paret (New York, Oxford University Press: 2007), 14.

bir tür ticaret olarak kabul edilebilir.⁷⁵ XVIII. yüzyıl düşüncesine göre ise rakip çıkarların çatışması neticesinde uyum ve adalet ortaya çıkacaktır. Bu dönemin devlet adamlarına göre çatışmanın ortadan kaldırılması ütopyik bir düşüncedir ve güç dengesi kavramı çatışmaları önlemek için değil, sınırlamak için ortaya konulmuştur.⁷⁶

Bazı uluslararası ilişkiler ve güvenlik uzmanlarına göre çatışma kavramı genellikle, tanımlanabilir bir insan grubunun (kabilesel, etnik, dilsel, kültürel, dini, sosyo-ekonomik, politik veya diğer) bir veya daha fazla tanımlanabilir başka bir insan grubuna bilinçli muhalefetle meşgul olduğu bir duruma atıfta bulunur, çünkü bu gruplar, uyumsuz hedeflerin peşinden koşmaktadırlar.⁷⁷

Çatışma, güç dinamiklerinin altında bulunan değişik çıkarlar ve değerler arasındaki gruplar arası ve uluslararası rekabetin kalıcı ve yaygın halini temsil eder. Düşmanlık ilişkilerinin kaynakları, somut ekonomik çıkarlar veya güç üzerindeki kontrol ile sınırlı değildir, aynı zamanda değer ve kimlik farklılıklarına da uzanır.⁷⁸ Bir başka tanıma göre çatışma; güç, değer, sahip olunan konum, güç ve kaynaklar üzerinde sahiplik iddia etme ve bunları elde etmek için karşısındakileri saf dışı bırakma mücadelesidir.⁷⁹

Çatışmaların veya mücadelelerin toplumlar ya da devletler için birleştirici bir etken olduğu vurgulanmaktadır. Georg Simmel, toplulukların birliğinin, hayati çıkar olarak aktif ve bilinçli kalabilmesi için düşmanlar sağlamasını gerçek bir siyasi bilgelik

⁷⁵ Michael Howard, *Clausewitz: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press,2002), 33-34.

⁷⁶ Henry Kissenger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), 68.

⁷⁷ James E. Dougherty & Robert L. Pfaltzgraff Jr., *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, 5. bs. (New York: Longman, 2001), 189.

⁷⁸ Jeong, *Understanding Conflict and Conflict Analysis*, 5.

⁷⁹ Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, “Giriş”, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Der. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Ankara: Nobel, 2004), x.

olarak görür. Örneğin Fransa ulusal birliğini İngiltere ile olan mücadelesine borçludur.⁸⁰

Uluslararası ilişkilerde çatışmalara neden olan durumların sistem dönüşümleri ile ilgili olduğuna dair teoriler bulunmaktadır. Buna yönelik son fikirlere Gilpin'in hegemonik istikrar teorisi, Levy'nin önleyici savaş teorisi, güç döngüsü teorisi ve güç dönüşümü teorisi ile Modelsky'nin, uzun döngüler teorisi örnek verilebilir.⁸¹ Modelsky'nin teorisine göre dünya politikasına hâkim olan güç ve buna meydan okuyan rakipleri arasında dünya hâkimiyeti için meydana gelen mücadele döngüler halinde devam eder.⁸²

Kenneth N. Waltz'ın çatışmanın sebebine dair fikirleri literatürde önemli bir yerdedir. Ona göre çatışmanın temel sebebini bulmak uluslararası ilişkiler çalışanlarının başlıca amacı olmalıdır. Buna birçok cevap verilebileceğini belirten Waltz, bu çeşitlilikle baş edebilmek için cevapların üç başlık altında toplanabileceğini iddia etmektedir. Bunlar “birey”, “devlet” ve “uluslararası sistemdir”. Belirtilen üçlü, çatışmanın temelini oluşturur ancak her biri tek başına ele alınırlarsa açıklama eksik kalacaktır. İnsan doğasının kötülüğü, devletlerin kendi çıkarlarını savunmak için her türlü yola başvurabileceği varsayımı ve devletlerin içinde bulunduğu uluslararası ortamın ana bir düzenleyicisi olmadığı uluslararası sistem göz önüne alındığında, bu üçlünün birbirleri ile ilişkilendirilerek analiz edilmesi halinde çatışmanın sebebinin en iyi şekilde anlaşılacağı iddia edilmektedir.⁸³ Ayrıca Waltz, çatışmanın bir veçhesi olan

⁸⁰ Georg Simmel, “The Sociology of Conflict II”, *American Journal of Sociology*, C. 9, S. 5 (Mart 1904): 681-682.

⁸¹ James Lee Ray, “Understanding Conflict and War: An Overlooked Classic”, *R.J. Rummel: An Assessment of His Many Contributions*, Der. Nils Petter Gleditsch (Londra: Springer, 2016), 73. http://afes-press-books.de/html/SpringerBriefs_PSP_Gleditsch.htm, [05.01.2018].

⁸² Samet Yılmaz, “Küresel Politik Sistemde Liderlik: George Modelski ve Dünya Politikasında Uzun Döngüler”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 2 (2017): 291.

⁸³ Kenneth Waltz, *Man, The State and War: A Theoretical Analysis* (New York: Columbia University Press, 1959), 12.

savaşın ortaya çıkabilmesi için uluslararası sistemin kaotik doğasının izin verici nitelikte olduğunu iddia eder. Buna göre savaşlar olur çünkü onu engelleyecek hiçbir şey yoktur.⁸⁴

Sosyal inşacı teorinin kurucusu Alexander Wendt'e göre ise, "Anarşi devletler ne anlıyorsa odur".⁸⁵ Anarşi içeren yapılar kendi bileşenlerini inşa eder ancak, sözü edilen yapılar makro düzeyde farklılık oluştururlar ve bundan dolayı çoklu mantıklara sahiptirler. Bu durumla anarşi içi boş bir araçtır ve içsel bir mantığa sahip değildir. Anarşiler yalnızca onların içine ne konulursa o yapıların bir bileşeni olarak bir anlam elde ederler.⁸⁶

Immanuel Wallerstein hegemonik güç dönüşümlerinde çatışmalı bir durumun ortaya çıkabileceğini öne sürer. Hegemonik bir güç olabilmek amacıyla, hegemonik rolün esasını oluşturan üretimlerin verimliliğine yoğunlaşmak çok önemlidir. Hegemonyayı muhafaza edebilmek için hegemonik politik ve askerî bir rol üstlenilmesi de gerekir. Ancak belirtilen roller, maliyetli olduğu gibi yıpratıcıdır. Eninde sonunda çok fazla zaman almadan, başka ülkeler kendi ekonomik verimliliklerini hegemonik gücün etkinliğinin oldukça azaldığı ve sonuç olarak etkisini tamamen kaybettiği bir yere doğru artırmaya başlar. Bundan sonra hegemonik güç, askerî güç kullanma tehdidini kullanmakla yetinmez, fiili olarak kullanmaya zorlanır. Askerî güç kullanması yalnızca hegemonun zayıflığının ilk göstergesi değil bununla beraber daha sonraki çöküşün de kaynağını oluşturmaktadır. Güç kullanımı, ekonomik ve siyasi bakımdan hegemonik gücün altını boşaltır ve ilk olarak dışsal ardından da içsel açıdan büyük oranda gücünün değil zayıflığının habercisi gibi anlaşılır. Düşüşe geçen bir hegemonik

⁸⁴ A.g.e., 232.

⁸⁵ Alexander Wendt, "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası", *Uluslararası İlişkiler*, çev. Ş.Gökçe Gezer, C. 10, S. 39 (Güz 2013): 7.

⁸⁶ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, çev. Helin Sarı Ertem ve Suna G. Ihlamur Öner, 2. bs. (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 308.

güç, dünyanın kullandığı dilin güncelliğini kaybetmiş olduğunu ve artık karşı çıkılmadan kabul edilebilir olamayacağını anlar.⁸⁷

Peter Wallensteen’de ise çatışma yani “uyumsuzluk” iki taraf arasındaki ilişkilerin incelenmesi ile anlaşılabilir. Bu iki taraf bir sistem oluşturur. Devletler sistemi çatışmalara neden olan uyumsuzlukların araştırılmasının temel çıkış noktası olacaktır. Politik olarak devletin fiziksel şiddet kullanma yetkisine sahip tek otorite olarak tanımlandığı daha önce belirtilmiştir. Bu devletler uluslararası kaotik ortamda bağımsızlıklarıyla var olurlar. Belli bir toprak parçasında fiziksel şiddet kullanma hakkına meşru bir biçimde sahip olan bu devletler ekonomik otorite ile hüküm sürerler. Devletler sistemi Wallensteen’e göre dört ana kavram ile açıklanabilir. Bunlar “Geo-politik”, “Reelpolitik”, “İdealpolitik” ve “Kapitalpolitik” ve bu dördü de çatışma sebebi oluşturabilecek kavramlardır.⁸⁸

“Geo-politikte” sınırlar, çatışmanın ya da çözümün sebebi olabilir. Çatışmalar, merkez devletlerin sınırlarını aşmak istemesi nedeniyle diğer devletleri dışa doğru itmelerinin sonucudur. Bu dışa itmeler diğer devletlerin karşı çıkması ile sonuçlanır ve sürtüşme kaçınılmaz hale gelir. Merkez devletlerin komşusu olan periferindeki devletler daima kendilerini tehlike altında hissederler. Dünyanın aynı bölgesinde bulunan merkez devletler ne kadar fazlaysa, o kadar fazla çatışma beklenebilir.⁸⁹

“Reelpolitik” kavramı “askerî gücü” öne çıkarır, iyi silahlanmış devletlerin birinden diğerine tehdit gelmesiyle oluşur. Mevcut aktörler arasında geride kalmak büyük tehlike oluşturmaktadır. Düşüşe geçen büyük güçler kaynaklara ulaşmakta acele ederlerse ve diğer güçlerin de pastadan büyük paylar almasını engellerlerse hedef olabilirler. Büyük güçler bu düşünce tarzı nedeniyle çatışma içindedirler, çünkü korkmaktadırlar; böylece reaksiyon gösterip kendilerini korumak ihtiyacı hissederler. Algılanan tehdidi yok etmek için yayılmacı politika izlenmesinin itici gücü bu korkudur. Bu kendini kurtarma korkusu belli bir noktadan sonra küresel hâkimiyet

⁸⁷ Immanuel Wallerstein, *Dünya-Sistemleri Analizi, Bir Giriş*, çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, 3. bs. (İstanbul: Bogaziçi Gösteri Yayınları Topluluğu Yayınları, 2014), 108-109.

⁸⁸ Wallensteen, *Peace Research Theory and Practice*, 33.

⁸⁹ A.g.e.,39.

isteğine yol açar. Büyük güçler paranoyak eğilimlerle yönetildikleri için diğer devletlerin hareketlerini en olumsuz şartlarda anlamlandırırılar.⁹⁰

“İdealpolitik” kavramı da korkuya dayanır, ancak bu durum meşruiyet ilkesini hafifletmenin aracıdır. İdeoloji, liderlere neden bazılarının belli bir kategoride olduğuna veya olmadığına yönelik olarak ikna edici argümanlar vererek düşüncelerini haklılaştırır. İdealpolitik analizin altında yatan “korku”, bir prensibin yerine başka bir prensibin geçme korkusudur ki bunun adı da “devrim” kâbusudur. Temel devrimler algı kalıplarını değiştirir, yeni liderleri ön plana çıkarır ve nadiren devrimin gerçekleştiği ülke ile sınırlandırılır. Rekabet halinde olan ve birbiriyle çelişen birçok öncü ilkenin sürekli var olması büyük bir uyumsuzluk oluşturacak⁹¹ ve birbiri ile çelişen ilkeleri destekleyen devletlerin çatışmalarına yol açacaktır.

Son olarak “kapitalpolitik” modeldeki çatışma beklentileri teknolojik değişiklikleri vurgular. Yeni teknolojiler eskilerin yerini alır. Kapitalpolitikte de yeni aktörler ortaya çıkar ama bu durum idealpolitik devrimde olduğundan daha az çarpıcı şekilde gerçekleşir. En gelişmiş devlet, liderliğini sürdürmede ısrarcı olacaktır, eş zamanlı olarak meydan okuyan devletin üstünlüğü ele geçirmesini engellemeye çalışacaktır. Böylece bir anlamda eski şirketler ile yenileri arasında, eski profesyoneller ile yenileri arasında ve nihayetinde yeni teknolojiler konusunda gelişenler ile eskilerine dayananlar arasında uyumsuzluklar ortaya çıkacaktır. Yine itici güç korku olacaktır. Ama bu korku realpolitik çok basit bir sıfır toplamlı oyunundan daha çok mali terimlerle alakalı kâr ve faydaya dairdir. Bu dört model birlikte ele alındığında en önemli faktörün değişim olduğuna işaret edilir. Yükselen devletlerin, liderlere karşı çıkması ve gelişmişlerin zayıflayanları sömürmesi beklenir.⁹² Değişim olmasını isteyenler ve istemeyenler arasındaki uyumsuzluğun çatışmaların neden olduğu ileri sürülmektedir.

Devletlerarası olduğu gibi devletin kendi içinde de çatışmalar olabilir. Çatışma nedenleri; etnik ayrımcılığa veya ayrıcalıklı anlaşmalara bağlı güvensizlik ve ihtilafı, kaynakların politik veya ekonomik kontrolünü, politik otonomi ya da bağımsızlık

⁹⁰ A.g.e.,39.

⁹¹ A.g.e., 39-40.

⁹² A.g.e., 40.

taleplerini, yolsuzluk iddialarını ve bugün ile geçmişe dair pek çok insan hakları ihlallerini içerebilir. Bu durum ırk, etnik köken, kast, din, dil, cinsiyet veya diğer bazı özelliklere dayanan sistematik ayrımcılık, eğitim veya sağlık hizmetlerine farklı erişim, sınırlı ifade veya din özgürlüğü veya siyasi katılımın reddedilmesi durumlarında olabilir.⁹³

Çatışmayı açıklamak ve çözümsüz çatışmaları anlamlandırabilmek için Edward Azar'ın çalışmalarına da bakmak gerekecektir. Azar, çatışmaların yoğunlaşmasına neden olan faktörlerden birinin, çatışmanın toplumsal içeriği olduğunu belirtir. Bir başka deyişle bunlar ait olunan dinsel, etnik, kültürel ve diğer aidiyetlerdir. Bu ayrışmanın sebebi ise sömürgecilik sonrası sözde toprağa dayalı devlete bağlılık ve çok toplumlu gruplara aşılana Avrupa'nın sömürgecilik anlayışı olan böl-yönet politikasıdır. Büyük grupların olduğu toplumsal bütünü yeni ve küçük gruplar, devletleşerek yönetmiş ve bu yöneten grup diğer grupların ihtiyaçlarını göz önüne almamıştır. Bu da sonuçta çözülemeyen sosyal çatışmaya neden olmuştur. Faktörlerden ikincisi ise insan ihtiyaçlarının karşılanamamasıdır. Bu ihtiyaçlar gelişme, güvenlik, siyasi katılım ile kültürel ve dini içerikli kimlik ihtiyacıdır. Üçüncü faktör olarak devletin ya da hükümetin, bireylerin veya kimlik gruplarının tatmininde ya da hayal kırıklığına uğramasındaki rolünün önemi belirtilir. Azar çözülemeyen çatışmaların altında beceriksiz, kırılana ve otoriter hükümetlerin olduğunu savunur.⁹⁴

Azar gibi az gelişmişlikten yola çıkan Stephen D. Krasner'in yorumundan anlaşılan sonuca göre Kuzey ülkeleri ile Güney ülkelerinin arasındaki gelişmişlik farkı da çatışmanın hem bir sebebinin hem de bir çeşidini oluşturmaktadır. Buna göre, Üçüncü Dünya ülkeleri uluslararası sistemdeki bütün devletler gibi kırılana ve tehditlerle baş etmeye çalışırlar ve bütün Üçüncü Dünya ülkelerinin ulusal siyasi rejimleri hem uluslararası hem de ulusal olarak zayıftır. Bu ülkeler güç kadar zenginlik de isterler. Bu amaca ulaşmanın bir yolu da uluslararası oyunun kurallarını değiştirmektir. Genel olarak bu çaba Kuzeyin uzun dönemli çıkarları ile uyumlu değildir. Gelişmekte olan bölgelerle sanayileşmiş devletler arasındaki ilişkiler çatışmalı bir hal alacaktır çünkü

⁹³ Chandra Sriram & Olga Martin-Ortega “*War, Conflict and Human Rights Theory and Practice*” (New York: Routledge, 2010), 31.

⁹⁴ Miall, *Contemporary Conflict Resolution*, 99-104.

çoğu Güney ülkesi kendi uluslararası kırılabilirliğiyle baş edebileceğini ümit edemez. Siyasi zayıflık ve kırılabilirlik Üçüncü Dünya ülkelerinin temel davranış biçiminin kaynağıdır. Bu zayıflık hem iç hem de dış etkenlerin ürünüdür. Üçüncü Dünya ülkelerinin dışsal olarak ulusal güç kapasitesi önemli ölçüde sınırlıdır. Liderlerinin emrindeki ulusal ekonomik ve askerî kaynaklar, Kuzey ülkelerini veya uluslararası rejimlerin doğasını değiştiremez. Güney ülkeleri dış baskıya açıktır ve tek taraflı eylem yaparak etkileme gücüne sahip değildir.⁹⁵

Bununla beraber çatışmalar sıfır veya değişken toplamı olabilir. Sıfır toplam çatışmalarda bir tarafın kazanması için diğer tarafın kaybetmesi gerekmektedir. Filistin'deki toprak anlaşmazlığı veya Sierra Leone'deki elmaslar gibi sınırlı kaynaklara dayalı çatışmalar buna örnek verilebilir. Değişken toplam çatışmalarda ise statü, meşruiyet ve dini özgürlük gibi kısa sürede bitmeyecek değerler ifade edilir. Bu değerlerden birinin rakiplerden biri tarafından kazanılması diğer tarafın tamamen kaybedeceği anlamına gelmemektedir. Maddi ürünler olarak petrol gibi yağmalanabilir mallar vardır, benzer şekilde konumsal ürünler olarak da siyasi temsil ve ekonomik yönetime erişim vardır.⁹⁶

Çatışmanın birçok sebebi olabileceği belirtilmiştir. Yukarıda anlatılan nedenleri destekleyen bir başka formülasyona göre çatışmanın en önemli sebeplerinden biri de milliyetçilik duygusu, etnik unsurlar ve azınlıklardır. Milliyetçilikten doğan çatışmaların kaynağında dilsel, ırksal, dinsel ve sınıfsal farklılıklar bulunmaktadır. Dünya üzerindeki çatışmaların yaklaşık %70'inin ulusal ve etnik tandanslı problemlerden kaynaklanmakta olduğu belirtilmektedir. Aynı tarihi ve kültürel medeniyete sahip toplumsal birimler tek bir siyasi oluşum içinde bir araya gelmek için ulusal kurtuluş mücadeleleri veya ayrılıkçı örgütler olarak mücadele eder. Halihazırda dünyada ulus-devletler haricinde yaşayan azınlıklar ayrımcı muameleye maruz kaldıklarını iddia ederek kendi kaderini tayin hakkı ilkesine dayanarak bağımsız devletler elde etmek masadıyla çaba sarf etmektedirler. Devlet içindeki bu farklı

⁹⁵ Stephen Krasner, *Structural Conflict, The Third World Against Global Liberalism* (Londra: University of California Press, 1985), 3-6.

⁹⁶ Jacoby, *Understanding Conflict and Violence Theoretical and interdisciplinary Approaches*, 20.

birimlerin bağımsızlık kazanmak amacıyla başlattığı ve sürdürdüğü mücadeleler çatışmanın meydana çıkmasına sebep olan ana etkenlerden biridir.⁹⁷

Bu kapsamda çatışmanın bir başka nedeni, kendilerini farklı olarak gören dinsel ve mezhepsel gruplar olabilir. Her ne kadar dinlerin kendileri çatışma sebebi olmasa da dinsel farklılıklar çatışma olasılığını güçlendirmektedir. Değişik dini inanışları olan grupların değişik amaç ve hedefler tespit etmesi nedeniyle çokça karşı karşıya geldikleri tespiti bulunmaktadır. Bu çeşitlilikler, dinsel sebeplerden kaynaklanan milliyetçilikler ortaya çıkarır. Dinsel farklılıklara dayalı bu milliyetçilikler de etnik farklılığın ortaya çıkardığı milliyetçilikler gibi ayrımcı olabilmektedir. Ayrıca farklı dinlerden meydana gelen köktenci hareketler de uluslararası düzene ve oyuncularına tehditler ortaya çıkarmakta ve çatışmalara sebep olabilmektedir.⁹⁸

Aynı çerçevede olmak üzere çatışmanın başka önemli nedeni ise sömürge imparatorlukları kuran gelişmiş devletler ve sömürge yönetiminden kaynaklanan fakirlik ve az gelişmişliktir. Önceleri emperyalizm olarak yürütülen sömürgecilik daha sonra yeni-kolonyalizm maskesi altında dolaylı olarak sürdürülmüştür. Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasal bağımsızlıklarını ellerine aldıktan sonra, Batılıların bu devletlerdeki nüfuzlarını sürdürme gayretleri bu ülkelerdeki nihayete ermeyen sorunların baş göstermesinde temel etken olmuştur. Emperyalist devletlerin belirlediği resmî ulusal sınırların bölge halkları ve etnik unsurlar arasında doğal sınırlarla örtüşmemesi ve dolayısıyla onların beklentilerini karşılayamaması, bu durumdan memnun olmayan kesimlerin statükoyu değiştirmeye yönelik faaliyetlerine ve çatışmalara neden olmaktadır.⁹⁹ Edward Azar'ın teorisi ile benzerlik göstermekte olduğu açıktır.

Bu anlamda başka bir çatışma nedeni ise sınırlı düzeydeki stratejik doğal kaynakların dağıtımını gibi iktisadi etkenlerdir. Ülkeler, ulusal gücün en kıymetli bileşenlerinden olan zengin doğal yer atlı kaynakları elde etmek, kontrol etmek, çıkarılmasını ve pazarlamasını gerçekleştirmek için rekabet ederler. Gelişmemiş devletlerdeki doğal zenginlikler, gelişmiş devletlerin bu ülkeler hakkında bazı stratejik hesaplamalar yapmalarına yol açmaktadır. Ham madde arz eden gelişmemiş ülkeler, ekonomik ve

⁹⁷ İnat, Duran ve Ataman "Giriş", x-x1.

⁹⁸ A.g.e., x1.

⁹⁹ A.g.e., x1.

siyasi hayatı kendi menfaatlerine göre düzenlemeye çalıştıklarında, bu durumdan faydalanamayacağını öngören ülkeler, gelişmemiş ülkelerde ekonomik ve siyasi istikrarsızlık çıkarmaya çalışarak kendi menfaatlerine öncelik verilmesini sağlamaya çalışırlar.¹⁰⁰ Örneğin, Orta Doğu ve Orta Asya petrollerini ve doğalgazını kontrol etmek için gelişmiş ülkeler arasında verilen mücadele, XX. yüzyılı şekillendiren ve XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde de çatışma alanı olarak önemini koruyan bir realitedir.

Bu çerçevede son çatışma sebebi olarak devletler ve devlet içindeki gruplar arasındaki ideolojik farklılıklar ve bundan kaynaklı değişik beklenti ve kurumsallaşma çabaları gösterilebilir. ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki ideolojik farklılıklar, iki süper gücün dünyayı iki kutuplu bir yapıya dönüştürmelerinin ve yaklaşık elli yıl süren Soğuk Savaş'ın en önemli sebebi olmuştur. Kapitalist bir ekonomik sisteme sahip ABD liberal dünyanın, SSCB ise sosyalist bir iktisadi sistemle komünist bloğun lideri olarak dünyadaki pek çok çatışmanın (Kore, Vietnam, Almanya, Arap-İsrail Savaşları, Küba ve Afganistan gibi) tarafı olmuşlardır. İdeolojik değişimler, yorum ve algılama farklılıklarına, bu da menfaat değişikliklerine yol açmaktadır. Örneğin 1979 yılındaki İran Devrimi ve 1969 yılındaki Libya'daki Kaddafi darbesi sonrası bu iki devletin Batılı devletlere olan bakış açısı tamamen değişmiş ve bu durum çatışmalara kaynaklık etmiştir. Benzer şekilde devrim veya ideoloji ihracı çabası da çatışmalara neden olmaktadır.¹⁰¹

Devletlerarası çatışma göreceli olarak nadir bir olaydır ve çoğu devlet bunu tecrübe dahi etmez. Bu çatışmalar muhtemelen daha çok özel şartların varlığı durumunda ortaya çıkacaktır. Risk oluşturabilecek gözlemlenebilen bazı düzenliliklerin varlığı konusunda bir konsensüs mevcuttur. Cashman bu düzenliliklerden bazılarını şu şekilde sıralamıştır: (1) Devletlerarası çatışma olduğunda neredeyse her zaman yakın komşuları da konuya dâhildir. Eğer komşular dâhil değilse, savaşçılardan birinin büyük bir güç olma olasılığı çok yüksektir. (2) Birbiri ile çatışan iki komşu devlet arasındaki en önemli neden topraktır. Ancak toprağa ait tüm anlaşmazlıklar çatışmaya sebep olmaz. (3) Devletler arasındaki büyük güç eşitsizliklerinin çatışmadan çok uzlaşmaya yol açacağı düşünülmektedir. Bu nedenle devletlerarası çatışmaların daha

¹⁰⁰ A.g.e.,xii.

¹⁰¹ A.g.e., xii.

çok birbirine güç anlamında denk devletlerarasında meydana geldiği sonucu çıkarılabilir. (4) Devletler arası çatışmaların önemli bir bölümü eskiye dayanan veya stratejik konulardaki rekabetlere dayanmaktadır. Bu devletler, muhtemelen birbirleriyle seri krizlere ve/veya askerî ihtilaflara karışmışlardır ve hatta belki de önceden birbirleri ile savaşlar tarihini içeren genişletilmiş bir düşmanca etkileşimler geçmişini paylaşmaktadır. (5) Tarihi olarak büyük ve güçlü devletlerin küçük ve daha az güçlü devletlere göre çatışma/savaşa girme olasılığı daha yüksektir. (6) Olgun demokrasilerin birbirleri ile çatışma olasılığı çok azdır, bu yüzden bütün savaşlar içinde en az birinin demokratik olmadığı çiftler içerir. (7) Çoğu çatışma, öncesinde askerî anlaşmazlıklar veya krizler içerir.¹⁰²

Heidelberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü (Heidelberg Institute for International Conflict Research- Almanca kısaltması HIIK olarak kullanılmaktadır.) çatışmayı yoğunluk derecelerine göre sınıflandırmıştır. Bu açıdan bakıldığında HIIK'ye göre yoğunluk seviyeleri şunlardır: Düşük, Orta ve Yüksek Yoğunluklu. Bunlar da beş kavram ile adlandırılabilir: Anlaşmazlık, şiddetsiz çatışma, şiddetli çatışma, sınırlı çatışma ve savaş. Bunlardan anlaşmazlık ve şiddetsiz çatışmanın aksine son üçü şiddetli çatışmalar kategorisini oluşturmaktadır. Anlaşmazlık şiddete başvurulmayan politik bir çatışma iken şiddetsiz çatışmada aktörlerden bir tanesi şiddet kullanmakla tehdit eder. Buna, kişilere zarar verme riski olmadan nesnelere karşı şiddet kullanma, silah teslimiyetini reddetme, silah sistemlerini birbirlerine karşı yönlendirme, yaptırımlara uğrama da dâhildir.¹⁰³ Yoğunluk düzeyine göre çatışma çeşitleri şekil ile aşağıda gösterilmiştir.

¹⁰² Greg Cashman, *What Causes War, An Introduction to Theories of International Conflict*, 2. bs. (New York: Rowman & Littlefield, 2014), 479.

¹⁰³ HIIK, "Conflict Barometer 2017", No:26 (Heidelberg, 2017), 6 <https://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en> [24.11.2018].

Yoğunluk seviyesi		Siddet seviyesi	Yoğunluk sınıfı
1	Anlaşmazlık	Şiddetsiz Çatışmalar	Düşük yoğunluklu
2	Şiddetsiz		
3	Şiddetli	Şiddetli çatışmalar	Orta
4	Sınırlı		Yüksek yoğunluklu
5	Savaş		

Şekil 2.2: Yoğunluk Düzeyine Göre Çatışma Çeşitleri

Kaynak: Heidelberg Institute for International Conflict Research, *Conflict Barometer 2019*, Heidelberg, 2020.

Çatışmanın nedenleri konusunda başkaca açıklamalar olduğu görülmektedir. Çalışma, Uluslararası İlişkiler bağlamında olduğu düşünülen açıklamaları öne çıkarmıştır. Devletin tekelindeki güç kullanma yetkisine/tekeline bir başka devlet tarafından ya da devlet-dışı başka bir kişi/kurum/örgüt tarafından meydan okunması çatışmanın ana nedenini oluşturmaktadır. Aslında modern devletin oluşumunun en önemli tarafının da bu çatışma/savaştan geçmekte olduğunu belirten Rod Hague ve Martin Harrop, C. Tilly’den referansla devleti savaşın yarattığını, savaşın da devleti yarattığını öne sürmüşlerdir.¹⁰⁴ Bu anlamda modern dönemde çatışmalar, temelde toplumsal örgütlenmenin kapsayıcı ve dışlayıcı kavramları arasındaki şiddetli çekişmelerin sonucudur; etnik, dinsel, dilsel veya diğer bilişsel göstergeler etrafında sıralanan “grup içi” ve “grup dışı” sosyal-psikolojik ayrımlar tarafından tetiklenir.¹⁰⁵ Bu noktadan sonra çatışma ile noeklasik realizm arasındaki ilişki incelenecek ve ardından çatışma çeşitleri incelenerek çalışma derinleştirilmeye çalışılacaktır.

¹⁰⁴ Hague & Harrop, *Comparative Government and Politics*, 18.

¹⁰⁵ Micheal J. Butler, *International Conflict Management*, (Londra: Routledge, 2009), 59.

2.2.1. Neoklasik Realizm ve Çatışma

Neoklasik realizmin, realist gelenekteki “mantıklı bir sonraki adım” olduğu belirtilir. Bu anlamda ulusal ile uluslararası ayırım arasında köprü kurduğu ve bilişsel faktörleri içerdiği iddia edilir.¹⁰⁶ Neorealizmin temsilcisi Waltz’a getirilen eleştirilerden biri devletlerin güçlüye öykünme, yenilik veya mevcut stratejilerin devamı gibi farklı türdeki “iç” dengeleme stratejileri arasında neden ve nasıl seçim yaptığını açıklamamasıdır.¹⁰⁷ Buna karşın neoklasik realizme göre tatmin edici bir dış politika analizi için ara değişkenler olarak adlandırılabilir iç politika, ulusal kültür veya bireysel karar vericilerin de gözden kaçırılmaması gerekmektedir.¹⁰⁸ Neoklasik realizm devletlerin davranışlarının sadece yapısal düzeyde açıklanamayacağını ileri sürer ve uluslararası sistemde devlet davranışlarının açıklanmasına dair bireysel ve hükümet kaynaklı değişkenleri kullanır.¹⁰⁹

Neoklasik realistler, Waltz’un ortaya koyduğu kaotik sistemin görünmez elinin sistemi düzenleyeceği iddiasına katılmamaktadırlar. Bir başka deyişle neoklasik realistlere göre devletlerin güvenlik politikalarına dair kararlar devlet adamları ve seçkinlerce alındığından kararların alınmasında etki eden göreceli güç değişimleri olmayıp ülke liderlerinin buna ilişkin değerlendirmeleridir.¹¹⁰ Ancak realist gelenekten de tam bir kopuşun olduğu da söylenemez. Realizmin diğer versiyonları gibi, neoklasik realizm de dış politikada, sınırlı kaynakların olması ile beraber netliğin olmadığı bir arenada

¹⁰⁶ Michiel Foulon, “Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities”, *International Studies Review*, C. 17, S. 4 (Aralık 2015): 635-636.

¹⁰⁷ Jeffrey W. Taliaferro, “Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War”, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Der. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman & Jeffrey W. Taliaferro, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 196.

¹⁰⁸ Fareed Zakaria, “Realism and Domestic Politics: A Review Essay”, *International Security*, C. 17, S. 1 (1992): 197.

¹⁰⁹ Chris Brown & Kristen Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, çev. Mehtap Gün Ayrıl, 4. bs. (İstanbul: Sümer Kitabevi, 2013), 59.

¹¹⁰ Sinem Akgül-Açıkmeşe, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 8, S. 30 (Yaz 2011): 55.

maddi güç ve güvenlik için devletler arasında devamlı bir mücadele olduğunu varsayar. Anarşi, uluslararası çatışmanın nedeni olarak görülür.¹¹¹ Neoklasik realizmin teorisinin ana ekseninden ayrıldığı nokta ise olayları açıklamak için kurallar ortaya koyma çabasına katılmamasıdır. Buna göre realist anlayış, devlet davranışlarının tekrar ettiği belirli davranış kalıpları tespit etmiş ve bunları kaide olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Neoklasik realizme göre ise olay olay konulara bakarak açıklama getirmek gerekmektedir. Bu yönü ile neoklasik realizm, bir teoriden ziyade dış politika yaklaşımı olarak görülebilir.¹¹²

Anlaşılabileceği gibi neoklasik realizmin de çatışmaya bakış açısı realist gelenekten farklı değildir. Ancak çatışmanın ortaya çıkış nedenlerini incelerken ara değişkenlerin (ülkeyi yönetenlerin algıları, stratejik anlayış, devlet toplum ilişkisi, devletin kurumlarının dizaynı) etkilerine daha fazla odaklanmaktadır. Çatışmayı/savaşı daha etkili kılan ve çıkarlarını takip etmek için daha kullanışlı bir araç haline getiren şey, çatışmanın hibritliği olarak görülebilir. Pek çok realist öncelikli olarak sert güç odaklanmaktadır ancak hibridite vasıtasıyla yumuşak güç araçlarının da dâhil edilmesiyle sert güç daha etkili bir şekilde kullanılabilir. İlave olarak hibridite, sert güçle aynı amaçlar için sivil bir boyutun da kullanılmasını mümkün kılmaktadır.¹¹³ Neoklasik realizmin, neorealizmin varlığını iddia ettiği sisteme dair faraziyeler ile klasik realizmdeki devletin iç etkenlerine dair iki farklı seviyedeki analizi bir araya getiren bir bakış açısı ortaya koyduğu öne sürülebilir.¹¹⁴ Bu anlamda neoklasik realizmin kendisinin de hibrit bir anlayış olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Birçok neoklasik realiste göre ise, klasik realizme dönülebilmesi amacıyla klasik

¹¹¹ Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell & Norrin M. Ripsman, “Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy”, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Der. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman & Jeffrey W. Taliaferro, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 4.

¹¹² Birkan Ertoý, “Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm”, *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1 (2019): 12.

¹¹³ Ondşej Filipec, “Hybrid Warfare: Between Realism, Liberalism and Constructivism”, *Central European Journal of Politics*, C. 5, S. 2 (2019): 56-57.

¹¹⁴ Ertoý, “Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm”, 12.

realizmin tarihselliği ile neorealizmin sistemizasyonunun birleştirilmesi gerekmektedir.¹¹⁵

Neoklasik realizm iç etkenler ile yapı arasında bir orta seviyeyi tercih eder. Bu, devletin karşı karşıya olduğu, devletin faaliyetlerinin ilgili olabileceği maddi veya maddi olmayan, insani veya insani olmayan, psikolojik veya operasyonel tüm dış olguları belirleyen jeostratejik ortamdan oluşur. Jeostratejik ortam maddi yeteneklerin yanı sıra; yeterlilik, moral ve diplomasi gibi maddi olmayan yetenekleri, jeopolitik konum ve bölgesel düzeni, önceki etkileşimlerin geçmişini, karar vericilerin birbirlerinin ve üçüncü tarafların yetenekleri ve motivasyonları hakkındaki algılarını, teknoloji ve yeniliği, stratejik kültürü ve işbirliğini de kapsar.¹¹⁶ Bu nedenlerden dolayı hibrit çatışma konusu ve bunun Suriye'ye yansımaları ile beraber Türkiye'ye etkileri incelenirken neoklasik realizm kuramsal çerçevesinde ele alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Neoklasik realistler için uluslararası sistem düzeyi kadar çeşitli faktörler veya farklı analiz düzeyleri de önemlidir. Buna göre yerli ve bölgesel gruplar ile devletlerin çıkarları veya elitlerin tutumları gibi faktörlerin tümü bir devletin dış politikasının şekillenmesine katkıda bulunur.¹¹⁷ Yukarıda da belirtildiği gibi neoklasik realizm sistemik teoriyi reddetmez, ancak bunun yerine devletlerin dış çevrelerindeki baskıları ve fırsatları göz önüne alarak politika üretmelerine imkân sağlar. Ayrıca neoklasik realizm devletlerin, eylemlere karar vermelerini sağlayan iç süreçleri keşfederek onu yerel düzeyde teorileştirmekle birleştirir.¹¹⁸ Nihayetinde, Suriye'de meydana gelen iç

¹¹⁵ Gustav Meibauer, "Neorealism, Neoclassical Realism and the Problem(s) of History", *International Relations*, C. 37, S. 2 (2023): 353.

¹¹⁶ Gustav Meibauer, et al., "Forum: Rethinking Neoclassical Realism at the Theory's End", *International Studies Review*, C.23, S.1 (2021): 276.

¹¹⁷ İbrahim Muradov, "The Donbas Conflict as a Form of Hybrid Warfare: A Neoclassical Realist Analysis" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 72.

¹¹⁸ Randall Schweller, "Opposite But Compatible Nationalisms: A Neoclassical Realist Approach to the Future of US–China Relations", *The Chinese Journal of International Politics*, C. 11, S. 1 (2018): 28.

savaşın hibritleşmesi ve bölgesel aktör olarak Türkiye'nin fırsatları değerlendirmek adına politikalar üretmesi neoklasik realizm kuramı ile açıklanabilecektir.

Uluslararası sistem riskler ve fırsatlar açısından daima açık göstergeler sunmayabilir. Hatta liderler bu işaretleri doğru olarak algılasalar bile rasyonel olmayan kararlar verebilirler. Devletler de bu sistemik zorunluluklara güçlü biçimde cevap vermek için ihtiyaç duyulan kaynağı toplumlarından her zaman kolaylıkla yönlendiremeyebilir.¹¹⁹ Bu anlamda Arap Baharı'nın başlarında sistem tehditler ve fırsatlar konusunda önemli bilgiler vermiştir ancak cevabi politikalar konusunda açık bilgiler sunmamıştır. Böylece siyasi ortam Türkiye'nin politik tepkisinin doğasını, tarzını ve zamanlamasını şekillendirecek birim düzeyli faktörlere oldukça uygun hale gelmiştir. Arap dünyasındaki karışık duruma dair Türk dış politikasını, Türk devletini yönetenlerin dünyayı algılayış biçimi ve ülke içinde güç konsolidasyonu çabalarının etkilediği iddia edilirken 2013 yılından sonraki süreçte bölgesel güç dengesi Türkiye'nin beklentilerinin aksine gelişmiştir.¹²⁰ Türkiye'nin Arap Baharı ile başlayan ve Suriye İç Savaşı ile devam eden süreçteki dış politika analizini neoklasik çerçeveden yapmanın uygunluğu bu noktadan da görülecektir.

2.2.2. Uluslararası Çatışmalar ve Türleri

Çatışmanın, Uluslararası İlişkiler literatüründeki açıklamaları ve nedenleri yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi birbirine benzeyen açıklama ve nedenler göze çarpmaktadır. Bu bakımdan, kapsayıcılığının fazla olmasına gayret edilerek çatışma türlerini belirli bir format altında toplamakta fayda olduğu düşünülmektedir. Yukarıda belirtilen çatışma tanımları ve nedenleri göz önüne alındığında uluslararası çatışma türlerini sınıflandırmak gerekirse altı çeşit çatışmanın varlığından söz edilebilir. Bunlar; etnik, dini, ideolojik, toprağa dayalı, devletlerin

¹¹⁹ Nuri Yeşilyurt, "Neoclassical Realist Theory of International Politics", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 14, S. 55, (2017): 120, doi:10.33458/uidergisi.513531.

¹²⁰ Nuri Yesilyurt, "Explaining Miscalculation and Maladaptation in Turkish Foreign Policy Towards the Middle East During the Arab Uprisings: A Neoclassical Realist Perspective". *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, C. 6, S. 2 (2017): 79. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.310151>.

başka hükümetleri kontrol gayretlerine dair ve ekonomik çatışmalar olarak sınıflandırılabilir.

2.2.2.1. Etnik Çatışmalar

İnsanlar kimliklerini etnik ve dini terimlerle tanımladıkça, kendileri ile farklı etnik köken veya dinlere sahip insanlar arasında bir “biz” ve “onlar” ilişkisinin var olduğunu görme olasılıkları yüksektir.¹²¹ Irkçılık veya grup içi yanlılık, kişinin kendi grubunu olumlu, bir dış grubu ise olumsuz olarak görme eğilimidir. Etnik grupları birbirine bağlayan ve onları diğer gruplardan ayıran bağlar kimlik ilkesine dayanır. Etnik çatışma, şu anda dünya çapında meydana gelen sayısız savaşta büyük olasılıkla en önemli çatışma kaynağıdır. Etnik grupta bireyler grupla özdeşleşir. Etnik grup; ataları, dilleri, kültürel ve/veya dini bağları ve ortak bir kimliği paylaşan büyük bir insan grubudur. Etnik çatışma, bir etnik grubun üyelerinin sistematik olarak başka bir etnik gruba karşı hissettikleri hoşlanmama veya nefretten kaynaklanır. Etnik çatışma bundan dolayı somut nedenlere (birinin ne yaptığına) değil, soyut nedenlere (birinin kim olduğuna) dayanır. Etnik grupların genellikle milliyetçi duyguların temelini oluşturduğu iddia edilmektedir. Ancak tüm etnik gruplar millet olarak tanımlanmaz. Bunun en iyi örneği de ABD’dir. Etnik gruplar toprağa sahip olarak devlet olmak istediklerinde çatışma meydana gelebilir. Etnik bir grubun bir kısmının bir devleti kontrol etmesi ve diğer bir kısmının rakip bir etnik grup tarafından kontrol edilen başka bir devlette azınlık olarak yaşaması tehlikeli olabilir. Etnik nüfus azınlık olduğunda, diğer etnik grup tarafından ülkeden sürülebilir ve sistematik olarak yok edilebilirler. Dış devletlerin genellikle komşu devletlerde azınlık olarak yaşayan “halklarının” akıbetinden endişe duymaları etnik çatışmaları tetikleyebilir.¹²² Irkçılık genellikle bir grubun üyelerinin kendilerini parçalanmış ve dış grubu da tek parça olarak görmelerine neden olur. Arap-İsrail çatışmasında, İsraililer kendilerini düzinelerce siyasi partiye ve farklı yönere çekilen çeşitli göçmen topluluklarına bölünmüş olarak görme eğilimindeyken, Arapları kendilerine karşı birleşmiş yekpare bir blok olarak

¹²¹ Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilization?”, *Foreign Affairs*, C. 72, S. 3 (Yaz 1993): 29.

¹²² Greg Cashman, *What Causes War: An Introduction to Theories of International Conflict*, 2. bs. (New York: Rowman & Littlefield, 2004), 229.

görmekteydiler. Düzen, devlet gibi bir organizasyon sonucudur ancak dış tehdit var olmadan kolaylıkla da sağlanamaz.¹²³ Tüm bunlara rağmen grup içi kimlik için minimum bir kriter yoktur. Örneğin Somali'nin etnik çatışmalardan kesinlikle azade olduğu çünkü hepsinin aynı etnik gruptan olduğu, aynı dil ve dine sahip olduğu belirtilmekteyken 1991-1992 sonrası çıkan iç savaş sonrası halen toparlanamamıştır. Nihayetinde insanların neden grup kimliğini bir düzeyde en güçlü şekilde tanımladıkları açık değildir¹²⁴ ve her olayı/durumu/etnik çatışmayı kendi içinde (kültür, kimlik ve tarihsel koşullar) değerlendirmek gerekmektedir. Ancak açık olan, tanımlanan etnik kimliklerin çok önemli bir çatışma yaratma potansiyeli olduğudur.

2.2.2.2. Dini Kullanan Çatışmalar

Devlet, uluslararası ilişkilerde en önemli birim olmakla birlikte, etnik, “dini” ve diğer kimliğe dayalı gruplar, devletin sınırları dâhilinde veya ötesindeki güncel çatışma konularının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹²⁵ Dinin doğasında olan hiçbir şey çatışmaları zorunlu kılmaz ki birçok yerde farklı dini grupların üyeleri barış içinde bir arada yaşamaktadır. Ancak dini farklılıklar, mevcut çatışmaları daha zorlu hale getirme potansiyeline sahiptir, çünkü dinler, mutlak gerçek olarak kabul edilen temel değerleri içerir. Bir grubun kendi dilini, “dinini” ve sosyal değerlerini kendine has gelenekleri ve tarihi olan diğer gruba zorla kabul ettirmeye çalışıldığında kaçınılmaz olarak çatışma ortaya çıkacaktır.¹²⁶ Son yıllarda Hristiyanlık, İslam, Yahudilik, Hinduizm ve diğer dinlerde köktenci hareketlerin daha büyük ve daha güçlü hale geldiği iddia edilmektedir. Bu hareketlerin üyeleri yaşamlarını ve topluluklarını dini inançları etrafında örgütlerler; birçoğu bu inançlar için hayatını feda etmeye, öldürmeye ve ölmeye hazırdır. Din, dünyanın pek çok yerinde bir topluluğun değer sisteminin özü olduğu için, dini uygulamaları farklı olan insanlar kolayca küçümsenebilir ve değersiz ve hatta insanlık dışı olarak kabul edilebilir. Etnik ve

¹²³ Quincy Wright, *A Study of War Volume II*, (Illinois: University of Chicago Press, 1942), 955.

¹²⁴Jon C. W. Pevehouse & Joshua S. Goldstein, *International Relations*, 12. bs. (Boston: Pearson, 2017), 136-139.

¹²⁵ Jeong, *Understanding Conflict and Conflict Analysis*, 36.

¹²⁶ Jeong, *Conflict Management and Resolution An introduction*, 5.

bölgesel çatışmalar üzerine bindirildiğinde, din genellikle gruplar arasındaki merkezi ve en görünür bölünme olarak ortaya çıkar. Köktendinci hareketler dini, siyasi örgütlenmelerinin temelini koymayan devletlerin değer ve uygulamalarına meydan okur ve buna göre insanları, inanlar ve inanmayanlar/kâfirler olarak ayırır. Ulusüstü inanç sistemleri olarak dinler, genellikle devlet yasalarından ve uluslararası anlaşmalardan daha yüksek bir yasa olarak algılanırlar. Bu anlamda, devletlerin “kutsalın tüm dinamiklerini” kontrol edemeyeceği iddia edilir¹²⁷. Örneğin, İranlı İslamcı köktenciler, Irak ve Lübnan gibi diğer ülkelerdeki milisleri eğitmekte ve desteklemekte iken Yahudi köktenciler İsrail işgali altındaki topraklarda yerleşimler inşa etmekte ve hükümetleri burayı tahliye etse bile toprağa tutunmaya gayret etmektedirler. Benzer şekilde ABD’deki Hristiyan köktenciler, bu örgütün aile planlaması ve kürtaj konusundaki görüşleri nedeniyle hükümetlerini BM Nüfus Fonu’ndan çekilmeye ikna etmeye çalışmaktadır. Yukarıda sayılanların her biri, uluslararası sistemin normlarına ve gerçekçiliğin varsayımlarına aykırıdır. Köktendinci hareketlerin gerek ulusal gerekse uluslararası sistem açısından yüksek risk oluşturduğu algısının kaynağı, bu hareketlerin esasında ulus-devlet sistemine karşı olup çok daha evrensel kaidelere dayalı bir sistem getirmek istemesidir.¹²⁸ Ancak yine de son tahlilde İslam Cumhuriyeti olan bir İran devletinin halkı Hristiyan olan Ermenistan’ı yine halkı Müslüman olan Azerbaycan’a tercih etmesi, din konularının devletin tanımladığı çıkara göre farklılaşabileceğini göstermektedir. Son olarak şunu söylemekte fayda vardır ki; 1600’lü yılların son çeyreğinde Hristiyan bir din adamının söylediğine göre meydana gelen anlaşmazlık ve çatışmaların bahaneleri güzel ve manevi olsa da nihai amaçları altın, büyüklük ve dünyevi şöhret idi.¹²⁹

2.2.2.3. İdeolojik Çatışmalar

Soğuk Savaş ve onunla bağlantılı vekâlet savaşları, sonuçta kapitalizm ve komünizmin güçleri arasındaki bir çatışmadır. İnanç sistemleri ve bunlarla ilişkili kurumsal düzen

¹²⁷ Stephan Stetter, *World Society and the Middle East: Reconstructions in Regional Politics* (Hampshire, Palgrave Macmillan, 2008), 57.

¹²⁸ Pevehouse & Goldstein, *International Relations*, 141-142.

¹²⁹ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, 20. bs. (İstanbul: İletişim, 2021), 150.

biçimlerini temsil eden bu “izmler”, yaygın olarak modernitenin daha fazla özgürlük ve refaha doğru ilerleyişinin arkasındaki itici güçler olduğu gibi aynı zamanda da onun en ağır kitlesel şiddet ve yıkım dönemlerinin arkasındaki sebep olarak algılanmaktadır.¹³⁰ Bu anlamda din veya ideoloji, uluslararası devletler topluluğu tarafından savaşa uygulanan yasal ve kurumsal kontrolleri göz ardı ederek yürütülen gayrinizami savaşı (gerilla savaşı, terörizm ve isyan bastırma savaşı) haklı göstermek için kullanılabilir.¹³¹ Bununla birlikte, Soğuk Savaş’taki çatışmada ittifaklar ve askerî rekabetler ideolojik faktörlerden oldukça kopuk biçimde gelişmiştir. Örneğin, iki komünist dev –Sovyetler Birliği ve Çin- bir arada çok uzun süre kalamamıştır. Devrimciler, iktidarı üstlenmelerinin devletlerinin dış politikasını çarpıcı biçimde değiştireceğini umuyorlardı çünkü her durumda ideolojilerinin derin uluslararası sonuçları vardır. Ancak belli bir zaman sonra, bu devrimci hükümetlerin her biri, ideolojik çıkarların üzerinde algılanan ulusal çıkarların peşinde koşmaya yönelmiştir. Kısa vadede devrimler uluslararası ilişkileri değiştirir, savaşları daha olası kılar ama bu ideoloji yüzünden değildir. Aksine, hükümetlerin ani değişimi ittifakları değiştirebilir ve güç dengesini değiştirebilir. Ancak devrim sonrası savaş eğiliminde ideolojinin kendisi çok az rol oynar.¹³² Bununla beraber yapılan araştırmalarda, demokrasilerin birbiri ile çatışmadığı ve hegemon devletlerin ideolojik uyumsuzluk nedeniyle devrilmesine katkı sunduğu hükümetlerin sayısının azımsanmayacak sayıda olduğu ortaya konulmuştur.¹³³ Ancak bazı devrimlerin etkilerine bağlı sonuçları çok

¹³⁰ Steven Mock & Thomas Homer-Dixon, “The Ideological Conflict Project: Theoretical and Methodological Foundation”, *The Centre for International Governance Innovation*, S. 74, (2015): 31.

¹³¹ Robert Jackson, “Doctrinal War: Religion and Ideology in International Conflict”, *The Monist*, C. 89, S. 2 (2006): 289. <http://www.jstor.org/stable/27903980>. [06.10.2023].

¹³² Pevehouse & Goldstein, *International Relations*, 149.

¹³³ Kalevi J. Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 312.

uzun vadeli olabilir. 1789 Fransız Devrimi'nin etkilerinin halen uluslararası politikayı nasıl şekillendirdiği gözlemlenebilmektedir.¹³⁴

2.2.2.4. Toprağa Dayalı Çatışmalar

Yayılmacılık ve devletler arasındaki toprağa bağlı anlaşmazlıklar geleneksel olarak en azından yakın geçmiş yüzyıllarda çatışmaların ana kaynağı olarak görünmektedir.¹³⁵ Uluslararası çatışmalar arasında toprakla ilgili olanlar devletin karasal doğası nedeniyle özel bir öneme sahiptir. Ulusal sınırlar aynı zamanda karasal sınırları da ifade eder. Bu açıdan ulus, dünya topluluğu içinde sembolik referans noktasını oluşturduğundan dünya toplumundaki siyasi çatışmaların her zaman karasal bir yönü de vardır.¹³⁶ Çatışmaların çoğu toprakları ve suları paylaşan devletler arasında meydana gelmiştir. Araştırmalara göre 1816 ile 1980 yılları arasında olan 67 savaşın %88'i komşu devletler arasında meydana gelmiştir.¹³⁷ Toprak ele geçirme çatışmaları iki çeşit olarak görülebilir. Bunlardan birincisi; sınırların nereden çizildiğine dair toprak anlaşmazlıkları iken diğeri mevcut sınırlar içinde devletlerin toprağa dayalı bütünlüklerini koruma kapsamında çatışmalardır. İki devlet arasındaki sınırların nereden çizilmesi gerektiği, yani tartışmalı bir toprak parçasını kimin kontrol edeceği konusundaki ilk farklılıkların ve buna bağlı çatışmaların tarihin ne kadar gerilerine kadar gideceğini tahmin etmek zor değildir. Devletler kendi topraklarına aşırı bir bağlılıkla değer verdiğinden, sınır anlaşmazlıkları Uluslararası İlişkiler'de en zorlu konular arasında olma eğilimindedir. Devletlerin nadiren para veya başka bir ödül karşılığında toprak verdikleri görülür. Devletler, istemeden kaybettikleri toprakları da

¹³⁴ Mark I. Lichbach, Peter Nils Grabosky & Michael Stohl, *States and Peoples in Conflict, Transformations of Conflict Studies* (New York: Routledge, 2017), 10.

¹³⁵ Tuomas Forsberg, "Explaining Territorial Disputes: From Power Politics to Normative Reasons", *Journal of Peace Research*, C. 33, S. 4 (1996): 433. <http://www.jstor.org/stable/424568>. [20.10.2023].

¹³⁶ Thorsten Bonacker, "Debordering by Human Rights: The Challenge of Postterritorial Conflicts in World Society", *Territorial Conflicts in World Society Modern Systems Theory, International Relations and Conflict Studies*, Der. Stephan Stetter (Londra ve New York: Routledge, 2007), 24.

¹³⁷ Cashman, *What Causes War, An Introduction to Theories of International Conflict*, 238.

çabucak geride bırakmazlar. Başka bir devlete kaybedilen toprakları geri alma amacına irredantalizm denilmektedir. Günümüzde devletler, bu türden bir politikayı genellikle göreceli olarak daha örtülü olarak uygulamaya çalışmaktadır. Çünkü hedef ülke ile doğrudan bir çatışmaya girmek istememektedirler.¹³⁸ Bu milliyetçilik biçimi genellikle devletlerarası ciddi çatışmalara yol açabilir. Nitekim devletlerin bütünlüğü ile olan ilişkileri nedeniyle, toprakların sahip oldukları her türlü ekonomik veya stratejik değerlerin çok ötesinde bir değere sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca teknoloji geliştikçe toprağın doğal değerindeki belirgin azalmaya rağmen, devletlerin kendi topraklarına verdiği değer azalmadığı görülmektedir. Tarihsel olarak toprak, ekonomik üretimin, tarımın ve hammaddelerin çıkarılmasının temeli olarak görülmüştür. Savaşları kazanmak ve kaybetmek, toprak kazanmak veya kaybetmek anlamına gelmiştir, bu da zenginliğin artması veya azalması anlamını içermiştir. Ancak bugün, tarıma göre ticaret ve teknolojiye çok daha fazla zenginlik elde edilmektedir. Çoğu toprak anlaşmazlığının maliyeti, söz konusu bölgenin sağlayabileceği herhangi bir ekonomik faydadan daha ağır basıyor gibi görünmektedir.¹³⁹ Buna rağmen jeostratejik öneme sahip bölgeler devletler için güvenliklerini sağlamak adına kontrol altında bulundurulması gereken alanlar olarak geçerliliğini sürdürmektedir.¹⁴⁰

2.2.2.5. Ekonomik Çatışmalar

Ekonomik rekabet, uluslararası ilişkilerdeki en yaygın çatışma biçimlerinden biridir, çünkü küreselleşme ile de beraber ekonomik işlemler yaygındır. Merkantalist politikaların sonucunun savaş olduğu, Pazar elde etme arayışının veya bir devlet ile amansız bir rekabetin sonucunun ticaret savaşları olduğu iddia edilir.¹⁴¹ Küresel bir kapitalist piyasada, tüm ekonomik değişimler bir miktar çıkar çatışması içerir. Fakat ekonomik çatışmalar genellikle askerî güce ve savaşa yol açmaz çünkü askerî baskı biçimleri artık ekonomik çatışmalarda çok etkili değildir. Dünya ekonomisinin sıkı

¹³⁸ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 2. bs. (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 466.

¹³⁹ Pevehouse & Goldstein, *International Relations*, 150.

¹⁴⁰ Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, 310.

¹⁴¹ Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, 150.

entegrasyonu nedeniyle, ekonomik bir sorunu çözmek için güç kullanımı nadiren meşru görülür. Ayrıca, genellikle ekonomik çıkar elde etmek için kullanılacak askerî gücün maliyeti ekonomik kazançtan daha fazla olabilecektir. Ancak ekonomik çatışmalar halâ bazı yönlerden uluslararası güvenliği etkilemektedir.¹⁴² Örneğin liberal hegemonya stratejisi gereği ABD'nin küresel devasa üstünlüğünü koruması, ekonomik üstünlüğünü pekiştirmesi, piyasa demokrasilerini artırmasına yardım etmesi gerektiğini düşünenler olduğu gibi bu hegemonik stratejinin yerine daha temkinli bir dış politika benimsemesinin zamanının geldiğini düşünenler de mevcuttur. Çünkü ilkinin uluslararası ve ulusal güvenliği tehlikeye attığı iddia edilmektedir.¹⁴³

Devletler doğal olarak ticaret fazlası vererek ekonomik gelişme sağlamak için mücadele edeceklerdir ve bu durum uluslararası güvenlik çatışmalarına yol açabilecektir. Bir başka açıdan devletlerin barışçıl ve şiddet içeren yollarla ekonomik büyümesinin sınırlarının ötesinde doğal kaynaklar ararken coğrafi genişlemeye yol açtığı iddia edilir. Büyük güçler ekonomik faaliyetlerini dışa doğru genişlettikçe rekabetleri çatışmalara ve bazen de savaşlara yol açar. Bu açıklama, I. Dünya Savaşı'nı izah ederken aynı zamanda da II. Dünya Savaşı'ndan önce Japonya'nın genişlemesini açıklamaya yardımcı olmak için kullanılmıştır. Askerî sanayide ileri teknoloji ürünü silahlar üretme kapasitesi ekonomik çatışmaya yol açabilir. Devletler bu tür ürünlerin üretimini kontrol altına tutmak istemektedir. Bunda devletlerin askerî açıdan kendi kendilerine yeterli hale gelme dürtüleri rol oynamaktadır. Dünya üzerindeki doğal kaynakların kimde olduğu, nasıl elde edildiği ve nasıl dağıtıldığı ekonomik çatışmaların başka bir kaynağıdır.¹⁴⁴ Örneğin petrolün güç [aracı] olduğu kabul edildiğinde hükümlerliliğin da sembolü olarak kabul edilmeliydi.¹⁴⁵ Ayrıca ekonomik olarak güçsüz ve çökmüş devletlerin zayıflıkları tüm dünyayı etkisi altına alabilecek

¹⁴² Pevehouse & Goldstein, *International Relations*, 156.

¹⁴³ Barry R. Polsen, "Geri Çekilme: Daha Az Müdahaleci Bir Dış Siyaset Örneği", *Uluslararası İlişkilerin Ustaları: Siyasete Yön Verenlerin Gözünden Dünya Meseleleri*, Der. Gideon Rose, çev. Yavuz Kestane, 1. bs. (Ankara: Fol, 2023), 103-105.

¹⁴⁴ Pevehouse & Goldstein, *International Relations*, 157.

¹⁴⁵ Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmanın Epik Öyküsü*, çev. Kamuran Tuncay, 2. bs. (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 263.

yukarıda anlatılan diğer çatışma türleri ile hibrit hale gelebilen çatışmalara yol açabilmektedir.

2.2.2.6. Devletlerin Başka Hükümetleri Kontrol Gayretleri

Teoride devletler, egemenlik normu nedeniyle birbirlerinin yönetimine müdahale etmezler. Ancak uygulamada, devletlerin genellikle diğer devletlerin hükümetlerinde güçlü çıkarları vardır ve bu devletlerde gücü elinde tutanları etkilemek için çeşitli araçları kullanırlar.¹⁴⁶ Hükümetleri kontrole yönelik bu gayretlerin, bazıları hafif, bazıları şiddetli, bazıları üçüncü taraflarla iç içe ve bazıları az ya da çok taraflı olmak üzere birçok biçimde olabilir. Bazen bir devlet, başka bir devletin seçimleri üzerinde sadece ince etkilerde bulunur; diğer zamanlarda, bir devlet, diğer devletin hükümetini devirmek isteyen isyancı unsurları destekleyebilir. Soğuk Savaş sırasında, her iki süper güç de gizli operasyonlar ve isyancı orduların desteğiyle hükümet değişikliklerini aktif olarak desteklemiştir. Her iki süper güç de bir ülkenin hükümetini kimin kontrol edebileceğini belirleme umuduyla silah, para, askerî danışmanlar ve benzeri yardımları yapmıştır. Örneğin, 2004-2005 yıllarında, Rusya ve Batı tartışmalı bir seçimde karşı tarafları desteklediğinden, bu eski Soğuk Savaş rekabetlerinin yansımaları Ukrayna’da görülmüştür. Daha ciddi ve şiddetli bir anlaşmazlık, 2013-2014 yıllarında Ukrayna’nın o zamanki Rus yanlısı Cumhurbaşkanı’nın Batı yanlısı protestoculara karşı sert önlemler almasıyla patlak vermiştir. Muhalefet güçleri cumhurbaşkanını istifaya zorlamayı başarmış, ancak Rusya’nın da yardımıyla Ukrayna’nın doğusundaki destekçileri yeni Batı yanlısı hükümete karşı silaha sarılmıştır. Bu arada Rusya, kendisi ile yeniden birleşmek istediğini söylediği Kırım yarımadasını ilhak etmiştir.¹⁴⁷

Bu çatışma türünün en ileri hali bir devletin, başka bir devletin hükümetini değiştirmek için o devleti işgal etmesidir. Sovyetler Birliği bunu 1968’de Çekoslovakya’da; ABD de 2003’te Irak’ta yapmıştır. İnsanlar, eski hükümeti istemeseler bile, hükümetlerini

¹⁴⁶ Kate Jones, “Legal Loopholes and the Risk of Foreign Interference”, *European Parliament Report*, (Haziran 2023): 21. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/702575/EXPO_IDA\(2023\)702575_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/702575/EXPO_IDA(2023)702575_EN.pdf), [10.10.2023].

¹⁴⁷ Pevehouse & Goldstein, *International Relations*, 156.

kendileri için yabancıların seçmesini genel olarak desteklememektedir.¹⁴⁸ Bu durumun devamında da diğer dış unsurların müdahalesi gerek etnik gerek dini gerekse mezhepsel çatışmaları körükleyerek çatışmaları çok daha hibrit hale getirebilmektedir. Şimdiye kadar çatışmanın sebeplerine dair anlatılanlar incelendiğinde, ilk olarak, uluslararası çatışmaları açıklama gücü olan tek bir ana teorinin ortaya konulmadığı görülmektedir. İkinci olarak, akademisyenlerin çalışmaları göstermiştir ki devletlerarası çatışmada büyük ölçüde sorumlu tek bir nedensel faktör yoktur. Üçüncüsü, çoğu çatışma muhtemelen birbiriyle etkileşime giren çoklu faktörlerden kaynaklanmıştır. Devletlerarası çatışmanın, karmaşık bir fenomen ve çok yönlü bir sürecin sonucu olduğu ortaya konulmuştur. Dördüncü sonuç ise önemli nedensel faktörlerin değişik analiz düzeylerinde bulunmuş olmasıdır. Çatışmanın sebepleri arasında bir ayıklama süreci devam ederken aynı zamanda da araştırmacıların değişik analiz düzeyleri arasında önemli bağlantılar bulmaları çatışma sebeplerinin tek bir analiz düzeyi ile sınırlı kalmamasını sağlamıştır. Beşinci olarak ise çatışmaya sebep olan etkenlerin durumdan duruma değişiklik göstermesidir ki iki savaş durumunun da aynı güç kombinasyonundan kaynaklanması muhtemel değildir. Son sonuca göre, nedensel değişkenler arasındaki belirli tekrarlanan tehlikeli etkileşim modellerini tanımlamak mümkün olabilir. Bu modeller, müteselsilen nedensel faktörleri birbirine bağlayan zincirlerin şeklini alabilir veya basit bir şekilde birlikte ortaya çıkan ve birbirlerini güçlendiren faktörlerin belirli bir takımıyıldızından oluşabilir. Ama yine tek, entegre olmuş, çapraz seviye teorisi halâ emekleme aşamasındadır.¹⁴⁹ Buna paralel olarak Soğuk Savaş'ın bitişi ve ardından gelen dönemde normlar, kurallar, söylemler ve kimlikler Uluslararası İlişkiler'de giderek daha da fazla yer almaya başlamıştır.¹⁵⁰

Çatışma türleri incelendikten sonra bu türlerin tamamının Suriye İç Savaşı'nda değişen ağırlıklarla var olduğunu görmek mümkün olacaktır. Suriyeli Araplar ve Kürtler arasında etnik kökenli çatışmaları, Suriye'de genel olarak Sünni ve Şii mezhepleri arasında dini çatışmaları, İran açısından dini ideolojisini yayma bakımından ideolojik

¹⁴⁸ A.g.e., 156.

¹⁴⁹ Cashman, *What Causes War, An Introduction to Theories of International Conflict*, 478.

¹⁵⁰ Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 327.

çatışmaları, çatışan tüm grupların toprak kazanımına dair çatışmaları, iç savaşa müdahil olan bölgesel ve küresel güçler açısından mevcut Suriye rejimin kontrol etme gayretlerini ve nihai olarak Suriye'deki çatışma sırasında ve sonrasında ekonomik çıkar sağlama çatışmalarını görmek mümkündür. Bu çatışma çeşitliliği Suriye'deki çatışmaya hibrit karakter katan özelliklerden biri olarak kabul edilebilir.

Suriye'deki hibrit çatışmaların, Türkiye'nin güvenliğine yukarıda sayılan alanlarda önemli etkileri olduğunu inkâr etmek zor olacaktır. Askerî güvenlikle ilgili olarak Türkiye'nin diğer devletlerin niyetlerinden duyduğu rahatsızlık ve terör örgütlerinin saldırısına uğrama durumu görülmektedir. Siyasi güvenlik anlamında, Türkiye'nin örgütsel istikrarına bir diğer deyişle bekasına meydan okunduğu; ekonomik güvenlik anlamında göçten kaynaklanan refah kaybının güvenliği etkilediği ve toplumsal güvenlik bağlamında “bizlik”¹⁵¹ duygusunun tehdit edildiği algısına dair güvenlik sorunları yaşandığı değerlendirilmesi yapılabilir. Suriye'deki hibrit çatışmaların Türkiye'ye etkileri bu başlıklar altında incelenecektir.

2000'li yılların ortalarından sonra meydana gelen çatışmaların, çatışma analizcileri tarafından farklı şekilde yorumlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Mevcut analizler artık hâlihazırdaki çatışmaları açıklayamaz duruma gelmiştir. Geçmişin uluslararası ilişkiler aktörleri büyük çoğunlukla simetrik olup daha çok durağan, öngörülebilir, homojen, hiyerarşik, değişime dirençli ve katıydı. Şimdiki aktörler ise asimetrik yapıya sahip olup aynı zamanda dinamik, öngörülemez, istikrarsız, birbiri ile bağlantılı, kendi kendine organize ve adapte olabilen ve devamlı suretle değişen özelliklere sahiptir. Bu meydan okumalarla mücadele edebilmek adına, devletlerin/müttefiklerin savunma yapılarını uyumlu hale getirmeleri için mevcut ulusal ve uluslararası güvenlik sistemlerini yeniden değerlendirmeleri gerekmiştir.¹⁵² Bu zorluklara neden olduğu değerlendirilen hibrit (melez) çatışma, çatışmanın yeni vechesi olarak görülmüştür.

¹⁵¹ Barry Buzan, Ole Waever & Jack De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, 123.

¹⁵² Gabriel Anghel, “Hybrid Approaches to the Ukrainian Crisis”, *Romanian Military Thinking Dergisi*, S. 4 (Ekim-Aralık 2015): 57. https://en-gmr.mapn.ro/webroot/fileslib/upload/files/revista_4%20rmt%202015.pdf [03.09.2017].

Bu bölümün kaleme alınmasının amacı çatışmanın ne olduğuna dair bir çerçeve ortaya koymaktır. Öncelikle genel olarak çatışmaya dair tanımlar verilmiş ve nihai olarak uyumsuzlukların çatışmaların temelini oluşturduğu ancak bu uyumsuzlukların birçok nedeni olabileceği hususu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çatışmanın uluslararası yönünü de ortaya koymak üzere ele alınan bölümde görülmüştür ki uluslararası çatışmanın bir teorisi henüz oluşmamıştır. Araştırmacının baktığı pencereden çatışmanın farklı yönleri irdelenmiş ancak yekpare bir bakış açısının oluşturulamadığı anlaşılmıştır. Nihayetinde çatışmanın uluslararası nedenleri ortaya konulurken bu nedenler belirli bir formatta ele alınarak uluslararası çatışmanın türleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın teorik altyapısını oluşturduğu öne sürülen neoklasik realizm ile hibrit çatışmanın irtibatı ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Tüm bu çalışmalar hibrit çatışmayı ele almadan önce çatışmanın ne olup ne olmadığına dair soru işaretlerini kaldırmak adına yapılmıştır. Bu altyapı üzerine artık hibrit çatışma kavramının oturtulmasına gayret edilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİBRİT ÇATIŞMA KAVRAMI

Öncelikle şu husus belirtilmelidir ki çalışmada “savaş” yerine “çatışma” teriminin kullanılması akademik bir seçicilikten daha çok savaş ve çatışma kavramları arasındaki kapsayıcılık farkından kaynaklanmaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi çatışma için iki kişinin olması yeterlidir ancak savaş genel kabule göre, bir hukuk devleti ve örgütlü insan gruplarının ilişkilerinde yüksek derecede hukuki eşitliği, düşmanlığı ve şiddeti içeren “bir çatışma biçimi” olarak görülmektedir.¹⁵³ Bu anlamda her savaş bir çatışmadır ancak her çatışma bir savaş değildir. Bir başka deyişle savaş, çatışmanın alt kümesidir. Buna ilave olarak, çatışma, sözlü anlaşmazlıktan güç kullanımına kadar geniş bir kullanım yelpazesini içeren kapsamlı bir terimdir. Bu nedenlerle hibrit “savaş, harp” gibi kavramlar yerine hibrit “çatışma” kavramı kullanılacaktır.¹⁵⁴ Ayrıca, hibrit savaş, hibrit çatışma, hibrit harp ve hibrit tehdit kavramları akademik literatürde ve uluslararası askerî çevreler arasında müşterek olarak birbirlerinin yerine kullanılır bir durumdadır.¹⁵⁵

3.1. Hibrit Çatışma Kavramının Öncülleri

Tarihi dayanaklara bakıldığında pek çok düşünürün savaş anlayışı, doğru etkileri elde etmek için yaratıcı ve yeni bakış açılarına sahip olunması gerektiği yönündedir. Çok farklı yollarla mücadele edebilen ağlarla başa çıkmak için bazı yenilikçi düşünceler gerekecektir.¹⁵⁶ Ralph Peters, devletleri ve örgütleri şu an için yasaklı ve hâlâ hayal edilemeyen alanlarda savaşa hazırlanmaları konusunda uyarılmaktadır.¹⁵⁷ Aslında

¹⁵³ Quincy Wright, *A Study of War Volume I*, (Illinois: University of Chicago Press, 1942), 13.

¹⁵⁴ Deshpande & Mehta, “Contextualising Hybrid Warfare”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, 26.

¹⁵⁵ Kanwal, “The Changing Character and the Taxonomy of Conflict”, 15-16.

¹⁵⁶ Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 44.

¹⁵⁷ Ralph Peter, *Wars of Blood and Faith: The Conflicts That Will Shape the Twenty-First Century* (Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2007), 3.

çatışmanın ortak özellikleri insanoğlu tarafından bilinmektedir ancak hibrit unsurların kullanılması çatışmayı çok daha fazla sofistike hale getirmiştir.¹⁵⁸

Uluslararası güvenlik ortamının değişmesi hibrit tehdidin de ortaya çıkışını tetiklemiştir. Hibrit tehditten kasıt, hibrit çatışmada kullanılan, düşmanca ve genellikle gizli faaliyetleri uygulamaya istekli aktör veya aktörler ağıdır. Hibrit tehdit genellikle uluslararası hukukun etrafından dolaşmak veya onu görmezden gelmek amacıyla ulus-devlet veya devlet-dışı aktörlerce kontrol edilebilir ya da etki altına alınabilir.¹⁵⁹ Küreselleşmeye karşı tepki, sözü edilen ortamın değişmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Küreselleşmenin geleneksel toplumlarda sosyal, kültürel ve dini kimlikler üzerinde yıpratıcı etki yaptığı ileri sürülmektedir. Bu durumun sebebi ise modernitenin temsilcisi görülen Batı'nın, geleneksel toplumlarca tehdit olarak algılanmaya başlanmasıdır. Buna rağmen küreselleşmeye öfkeli olanlar bile onun açıklık ilkesinden faydalanarak küreselleşmenin tüm imkânlarını (internet, cep telefonu, elektronik fon transferi, uydu iletişimi vb.) ona karşı kullanmıştır. Yine bu imkânlar birbirinden coğrafi olarak uzak grupları birbirine bağlamıştır. Küreselleşme ile birlikte medyanın tekelliğine son verilmiş ve medya atomize olmuştur. Küreselleşme sonucu ortaya çıkan zengin fakir arasındaki fark nedeniyle kontrolsüz alanlarda ve başarısız devletlerde küreselleşmeye ve onu temsil eden devletlere öfke artmıştır.¹⁶⁰ Küreselleşmeye öfkeli ama onun imkânlarını sonuna kadar kullanabilen ve küreselleşme temsilcilerine karşı her türlü legal/illegal örgüt tarafından kullanılacak bir ortam meydana gelmiştir. Hibrit çatışma bu ortamın sonuçlarından biri gibi görünmektedir.

Hibrit çatışma kavramının üç savaş modelinden ilham aldığı söylenmektedir. Bu savaş çeşitlerini inceleyerek “hibrit çatışma kavramının” fikri altyapısı açıklanmaya çalışılacaktır.

¹⁵⁸ Kohli, “Conclusion”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, 186.

¹⁵⁹ Mariusz Balaban & Pawel Mielniczek, "Hybrid Conflict Modeling," *2018 Winter Simulation Conference (WSC)*, (2018): 3711. doi: 10.1109/WSC.2018.8632492.

¹⁶⁰ David Kilcullen, *The Accidental Guerrilla Fighting Small Wars in the Midst of a Big One* (New York: Oxford University Press, 2009), 8-12.

3.1.1. Birleşik Savaş

Tarihçi Thomas M.Huber'in 1996 yılında birleşik savaş teorisini ortaya koymuştur. Huber'e göre, "Nizami ve gayrinizami güçlerin bilinçli bir biçimde uyum içinde birleştirilerek savaşması olgusu birleşik savaşı meydana getirir. Burada iki gücün çatışma alanında birlikte çalışması ile koordinasyon ve görelî eş zamanlılık öne çıkmaktadır."¹⁶¹ Bir başka deyişle birleşik savaşın uygulayıcısı aynı anda hem konvansiyonel hem de konvansiyonel-olmayan gücü uygulayarak askerî gücünü arttırır.¹⁶² Huber, birleşik savaşın çoğunlukla küçük bir gücün topraklarının tamamının veya bir kısmının daha büyük bir askerî güç tarafından işgal edildiğinde meydana geldiğini iddia eder. Daha güçsüz olan devletin bu zayıflığını birleşik savaşa başvurarak gidermeye çalışacağı öne sürülmektedir.¹⁶³ Örneğin Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali birleşik savaşa güzel bir örnek oluşturabilir. Konvansiyonel olarak çok güçlü bir SSCB'nin, birçok başka güçlü devletten destek alan düzensiz ancak motive bir unsur olan mücahitlere karşı başarısız olması birleşik savaş ile açıklanmaktadır.¹⁶⁴

ABD ordusundan emekli bir asker olan Frank Hoffman hibrit çatışmanın, birleşik savaş teorisinin daha detaylı ve gelişmiş hali olarak tanımlanabileceğini belirtir. Hoffman, çağdaş operasyon ortamında düzenli ya da gayrinizami çatışmanın doğrusal tanımlamaları arasındaki boşluğu kapatmaya çalışmıştır.¹⁶⁵ Konvansiyonel kuvvet,

¹⁶¹ Thomas M. Huber, "Compound Warfare: A Conceptual Framework", *Compound Warfare: That Fatal Knot*, Der. Thomas M. Huber (Fort Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College Press, 2002), vii.

¹⁶² Meredith Jones & Sascha Dov Bachmann, "Syria – A Hybrid War Case Study", *Journal of Military and Strategic Studies*, C. 21, S. 1 (2021): 39.

¹⁶³ Huber, "Compound Warfare: A Conceptual Framework," 1.

¹⁶⁴ Robert F. Baumann, "Compound War Case Study: The Soviets in Afghanistan", *Compound Warfare: That Fatal Knot*, Der. Thomas M. Huber (Fort Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College Press, 2002), 302.

¹⁶⁵ Brian P.Fleming, "The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military, Planning, and the Advent of Unrestricted Operational Art", *School of Advanced Military Studies*

başarı için koşulları şekillendirmek maksadıyla kullanılır. Kuvvetler, savaş alanlarının farklı sahnelerinde veya bölümlerinde çalışır, ancak çatışmada asla kaynaşmaz veya birleştirilmez. Diğer yandan, hibrit tehditlerin daha yüksek derecede operasyonel ve taktiksel koordinasyon veya füzyona sahip olduğu iddia edilmektedir.¹⁶⁶ Birleşik savaştan farklı olarak hibrit çatışmada, devletlerin içinde olduğu çatışmanın ölümcüllüğü ile gayrinizami savaşın uzun süren ve fanatik harareti harmanlanmaktadır. Ayrıca hibrit çatışmanın önemli bir bölümünün siber alan vasıtasıyla siyasi bir hedefe ulaşmak için hibrit araçların kullanılmasına yapılan vurgu olduğu iddia edilebilir.¹⁶⁷ Bununla birlikte birleşik savaşın daha çok stratejik seviyede olduğunu, hibrit çatışmanın ise daha taktiksel seviyede kaldığını iddia edip hibrit çatışmanın aslında birleşik savaşa dâhil olduğunu öne süren araştırmacılar da mevcuttur.¹⁶⁸

3.1.2. Sınırsız Savaş

Bu savaş konsepti iki Çinli subay tarafından ortaya konulmuştur. 1999 yılında yazdıkları eser ile bu savaş teorisini isimlendirmişlerdir. Qiao Liang ve Wang Xiangsui, öngörülebilir gelecekteki askerî operasyonların bir daha asla savaşın tamamı olmayacağını, daha ziyade çoklu boyut içinde tek bir boyut olacağını iddia ederler. Onlara göre, “Tüm boyutları kapsayan savaş; savaşın toplam derinlik, yükseklik, cephe, zaman ve çoklu metotlarını içermektedir ki bu harp tarihinde savaşın hiç görülmemiş en devrimci özelliğidir.”¹⁶⁹ Savaşı sınırlar dışında açıklayan bu kavram, savaşı yalnızca mevcut şekli haricinde etki ve boyutlarının limiti ile anlatır. Öbür

United States Army Command and General Staff College, (Kansas, 2011), 18, <http://indianstrategicknowledgeonline.com/web/2753.pdf> [12.09.2018].

¹⁶⁶ Frank Hoffman, “Hybrid Warfare vs. Compound War”, *Armed Forces Journal*, 1 Ekim 2009. <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/> [12.10.2018].

¹⁶⁷ Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 28-29.

¹⁶⁸ Petri Huovinen, “Hybrid Warfare – Just a Twist of Compound Warfare? Views on Warfare From the United States Armed Forces Perspective” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. National Defence University, Department of Military History, Nisan 2011), 48.

¹⁶⁹ Qiao Liang & Wang Xiangsui, *Unrestricted War* (Pekin: PLA Literature and Arts Publishing House, 1999), 101.

yandan bu kavrama göre savaşlar, ahlaki sınırlılıklardan varesten ve tamamen limitsiz değildir. Sınırsız savaş tanımı, savaşa dair konvansiyonel askerî açıklamaların ilerisinde bir tanımlama yapmak amacıyla kullanılmıştır.¹⁷⁰

Liang ve Xiangsui, askerî tehditlerin artık ulusal güvenliği tehdit eden en temel faktörler olmadığını belirtir. Askerî tehditlerle iç içe olacak şekilde; kaynakları ele geçirme mücadelesi, piyasalar için rekabet ve diğer ekonomik faktörler ulusal güvenliğe ilave olan tehditlerdir. Bu tehditler; uçakları, zehirli gazları, biyokimyasal silahları, bilgisayar virüslerini, ağ tarayıcılarını, medya organlarını ve finansal araçları silah olarak kullanarak terörize edebilir. Bu saldırıların çoğu askerî eylemler değildir ancak yine de diğer ulusların kendi çıkarlarını ve taleplerini tatmin etmeye zorlayan savaş eylemleri gibi veya bunlara eşit olarak görülebilirler. Bunların askerî savaşlarla aynı ve hatta daha büyük yıkıcı güce sahip oldukları ve ulusal güvenlik için geçmişten farklı ve birçok yönde ciddi tehditler oluşturduğu değerlendirilmektedir.¹⁷¹

Yukarıda anlatılan tehditlerin bertaraf edilmesi için askerî stratejilerin ve hatta siyasi stratejilerin ötesine geçen koordinasyon gerekmektedir. Modern bir ulusal binanın güvenlik kasası, tek bir sütunun tekil gücüyle ayakta kalamaz. Ayrıca görünür ulusal sınırlar, görünmez internet alanı, uluslararası hukuk, ulusal hukuk, davranış normları ve etik ilkeler çatışmada kesinlikle sınırlayıcı etkiye sahip değildir. Bu yeni tehditler kimseye karşı sorumlu değildirler, herhangi bir kuralla sınırlı değildirler ve hedeflerin seçimi söz konusu olduğunda utanç verici bir durum yoktur. Tüm bunlar, terörizmin etkilerini büyük ölçüde güçlendiren modern medya tarafından sürekli ve gerçek zamanlı şekilde yayınlanmaktadır. Bu halde hiçbir savaş ilanı veya sabit bir savaş alanı ya da yüz yüze çatışma ve öldürme yoktur. Çoğu durumda barut dumanı olmayacak, silah ateşlenmeyecek ve kan dökülmeyecektir. Ancak uluslararası toplumun karşılaştığı yıkım ve yaralanmaların hiçbir şekilde askerî bir savaştan daha az olmayacağı değerlendirilmektedir.¹⁷²

¹⁷⁰ Yusuf Özer, “Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi* C. 7, S. 1 (2018): 36.

¹⁷¹ Liang & Xiangsui, *Unrestricted War*, 107-115.

¹⁷² A.g.e., 116-127.

Liang ve Xiangsui, İslam dinini terörizme kalkan yapan Usame Bin Ladin veya kendini özgür ekonominin ormanları içinde gizleyen George Soros ve internet ağlarının yeşil perdelerinde saklanan bilgisayar korsanları için ulusal sınırın olmadığını ya da bu sınırların onlar için etkisiz olduğunu iddia eder. Sınırsız savaş kavramına göre ulusal ve uluslarüstü olan savaşta ve askerî olmayan harpte aşılamayacak bir bölge yoktur, savaşta kullanılmayacak hiçbir yol yoktur ve birlikte kullanılmayacak hiçbir yöntem yoktur. Askerler ve asker olmayanlar arasındaki sınırlar artık yıkılmış ve savaş ile savaş dışı arasındaki uçurum neredeyse kapanmış olsa ve küreselleşme tüm zorlu sorunları kilitli hale getirirse de, çözüm için bir anahtar bulunmalıdır. Bu anahtar, savaş politikası, strateji ve operasyonel tekniklerden taktiklere kadar tüm seviyelere ve boyutlara uygun olmalıdır; politikacılar, generallere ve sıradan askerlere kadar tüm bireyler bu anahtarı kullanabilmelidir. Liang ve Xiangsui'ye göre bu anahtarın adı "Sınırsız Savaş"tır.¹⁷³

3.1.3. Dördüncü Nesil Savaş

William S. Lind ve arkadaşlarının 1989 yılında Marine Corps Gazette adlı askerî bir yayında yaptığı bir analize göre barış zamanı askerlerinin en önemli görevi bir sonraki savaşa etkin şekilde hazırlanmaktır ve bu görev gittikçe daha zor hale gelmektedir. Bazı dönüm noktaları sayesinde keskin hatlarla belirlenmese de nesillere ayrılabilir. Çünkü her nesil savaşın, savaş kavramına belirli katkıları olmuştur ve hâlâ daha ilk nesil savaşın dahi bazı özellikleri kullanılmaktadır. Lind ve taraftarları şimdiye kadar modern dönemde üç nesle ayrılan savaş için yeni bir nesil olarak dördüncü neslin gelmekte olduğunu ve bu nesli anlayan devletlerin avantajlı olacağını, anlayamayanların ise yok olma ihtimali ile karşı karşıya olduğunu savlamaktadırlar.¹⁷⁴

¹⁷³ A.g.e., 150-225.

¹⁷⁴ William S. Lind, et al., "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", *Marine Corps Gazette*, Ekim 1989. <https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/THE%20CHANGING%20FACE%20OF%20WAR%20INTO%20THE%204Th%20GENERATION.pdf> [10.11.2018].

Lind'e göre dört neslin ilki, Orta Çağ Avrupa'sında yaşanan Otuz Yıl Savaşı'nı¹⁷⁵ sona erdiren antlaşma olan 1648 Westphalia Barış Antlaşması ile başlamıştır. Bu antlaşma ile devlet savaşı tekeline almıştır. Önceleri, sadece ordular ve donanmalar değil, birçok farklı birim (aileler, kabileler, dinler, şehirler, ticari şirketler) birçok farklı araç kullanarak savaşmıştır. Lind, 1994 yılında kaleme aldığı makalesinde, 1648 yılından beri devam eden süreç nedeniyle savaşı, devletlerin silahlı kuvvetlerinin kendilerine benzer devletlerin silahlı kuvvetleriyle savaşmaktan başka bir şekilde hayal etmekte zorlandıklarını iddia etmektedir.¹⁷⁶

İlk nesil modern savaşın, sadece yivsiz tüfek, barut ve topun icadı nedeniyle değil aynı zamanda Avrupa'da feodal bir sistemden krallarca idare edilen ulus-devletlere geçişte meydana gelen politik, ekonomik ve toplumsal yapılardan dolayı geliştiği ifade edilmektedir.¹⁷⁷ Birinci nesil harp, yivsiz tüfek kullanımı, hat ve kol düzeni taktiklerini içermektedir. Birinci nesil taktiklerin kalıntısı, özellikle savaş alanında sıkça karşılaşılan doğrusallık arzusu olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir.¹⁷⁸ Genel olarak 1648 ile 1860 yılları arasında süren ve düzenli ordular arasında gerçekleştirilen muntazam meydan muharebesi savaşlarıdır. Orduyu sivillerden ayıran şeylerin (üniformalar, selamlama, rütbelere) çoğu düzen kültürünü güçlendirmeyi amaçlamıştır. O dönemden beri problem, askerî kültür ile savaş alanının büyüyen düzensizliği arasındaki artan çelişki olmuştur. Bir zamanlar içinde bulunduğu çevre ile tutarlı olan

¹⁷⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 5. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 73-75, 1618 ila 1648 yılları arasında Avrupa'da yaşanan bir dizi yıkıcı savaştır. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu içindeki Katolik ve Protestan mezheplerine mensup şehir devletleri arasındayken daha sonra Avrupa'nın büyük devletlerinin de katıldığı büyük bir savaşa dönüştü. Katolik olan Fransa'nın, Protestan şehir devletlerinin yanında savaşması ile devletlerin çıkarlarının dinsel bağlılıklarının önüne geçtiği bir dönem başlamıştır. Savaşı bitiren Westphalia Barışı, modern uluslararası sistemin de başlangıcı sayılmaktadır.

¹⁷⁶ William S. Lind, "Understanding Fourth Generation War", *Military Review*, C. 84, S. 5 (Eylül-Ekim 2004): 12.

¹⁷⁷ Abdullah Şengönül, *Dördüncü Nesil Savaş* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 47.

¹⁷⁸ Lind, et al., "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", 22.

askerî düzen kültürünün, onunla giderek daha fazla çelişir duruma geldiği tespiti yapılmaktadır.¹⁷⁹

Savaşın ikinci neslinde ise Sanayi Devrimi ve teknolojik gelişmelerin savaş ilke ve prensipleri üzerinde kaçınılmaz etkisi olmuştur.¹⁸⁰ Yüksek ateş gücü daha çok geliştirilmiş ve karşı tarafın savaş gücü kaybı hedeflenmiştir. İkinci nesil taktikler Fransız atasözünde “Topçular fetheder, piyade işgal eder.” şeklinde özetlenmekteydi. Birinci nesil taktiklerden temel değişiklik, görmeyerek yapılan topçu ateşine büyük ölçüde güvenilmiş olmasıdır.¹⁸¹ 1860’lı yıllardan I. Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar süren ikinci nesil savaş, düzen kültürünü korumuştur. Odak noktası; kurallar, süreçler ve prosedürler üzerine olmuştur. İtaat, inisiyatiften daha önemli olmayı sürdürmüştür. Hatta, senkronizasyonu tehlikeye attığı için inisiyatif istenmemiştir. Disiplin yukarıdan aşağıya empoze edilerek korunmuştur.¹⁸²

Üçüncü nesil savaş, ikinci neslin çıkmazlarından bir çıkış yolu bulma ihtiyacı nedeniyle gelişmiştir. Bu çıkış, taktik ve kaynakları bir odak noktasına yoğunlaştırarak sıklet merkezi oluşturmak suretiyle bir atılım yapmak ve ardından düşmanı arkadan çevirmek ya da desteğini kesmek şeklinde olmuştur. Bu, manevra avantajının farkına varılmasına yol açmıştır. Bu durumda, kuşaksal değişim teknolojiyle değil fikirlerle motive edilmiştir. Sadece yirmi yıl sonra, teknolojik bir yenilik olan tank, manevra kavramına daha büyük bir ivme kazandırmıştır. Sonuç, Almanlar tarafından ikinci nesil orduların doğrusal savunmasını işe yaramaz hale getirmek için bir manevra biçimi olarak geliştirilen “Blitzkrieg” konsepti olmuştur.¹⁸³ Bu nesilde ilk iki nesilden farklı olarak askerlerin muharebe alanında inisiyatif kullanımı esas kriter olmuştur.

Lind, dördüncü nesilde ise ademi merkezîyetçilik ve inisiyatif gibi özelliklerin üçüncü nesilden dördüncü nesle taşındığını, ancak diğer açılardan dördüncü neslin,

¹⁷⁹ Lind, “Understanding Fourth Generation War”, 12.

¹⁸⁰ Şengönül, *Dördüncü Nesil Savaş*, 49.

¹⁸¹ Lind, et al., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, 24.

¹⁸² Lind, “Understanding Fourth Generation War”, 12.

¹⁸³ Ghanshyam S. Katoch, “Fourth Generation War: Paradigm for Change”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Amerikan Donanması Askerî Akademisi 2005), 20. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a435502.pdf> [12.08.2019].

Westphalia Barışı'ndan bu yana en radikal değişikliğe işaret ettiğini ifade eder. Dördüncü nesil savaşta, devletin savaş üzerindeki tekeli kaybettiği ifade edilmektedir. Özünde, devlete dair evrensel bir meşruiyet krizinin yattığı ve bu krizin birçok ülkenin kendi topraklarında dördüncü nesil savaşı yaşayacağı anlamına geldiği iddia edilmektedir.¹⁸⁴

Dördüncü nesil savaşın amacı, düşmanı stratejik hedeflerinin kabul edilebilir bir maliyetle elde edilemez olduğuna ikna etmektir. Dördüncü nesil savaşın metodolojisi, doğrudan düşmanın iradesine saldırmak için mevcut tüm ağıları (siyasi, ekonomik, sosyal ve askerî) kullanmaktır. ABD'yi son yarım yüzyılda başarısızlığa sürükleyen en başarılı savaş biçiminin dördüncü nesil olduğu iddia edilmektedir. ABD, üç kez (Vietnam, Lübnan ve Somali), Sovyetler Birliği / Rusya iki kez (Afganistan ve Çeçenistan) ve Fransa iki kez (Çinhindi ve Cezayir) amaçlarına tam olarak ulaşamamışlardır.¹⁸⁵

Dördüncü neslin, silah ve savaş araçlarından daha ziyade yoğun bir zihin savaşı olduğu ve kapsadığı alanın düşman toplum yaşamının tamamı olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte artık savaş alanında ademi merkezi bir lojistik önem kazanmaktadır. Diğer nesillerden farklı olarak daha çok manevra ve taktiksel yer değiştirmeler olacak ve sayısı az ancak hareket kabiliyeti yüksek ve atik birlikler daha etkin hale gelecektir. En önemli farklılıklardan birisi de rakiple/düşmanla fiziksel olarak harp etmektense onu içerden fethetmenin hedeflenmesidir.¹⁸⁶

Bu nesilde savaş arenasının büyük oranda tanımsız olması beklenmektedir. Savaş ve barışın arasındaki farkın birleşme noktasına yaklaşıldıkça bulanıklaşan bir duruma evrileceği ifade edilmektedir. Savaşın, düşman toplumunun hayat alanı ile iç içe geçeceği düşüncesi ise ifade edilen bulanık veya gri halin delili olarak görülmektedir. Dördüncü nesil savaşta, devletin savaşı kendi topraklarından uzak tutması ve olabildiğince göçmen ve etnik kökene dayanan çatışma ihtimallerini ortadan

¹⁸⁴ Lind, "Understanding Fourth Generation War", 14.

¹⁸⁵ Mackubin T. Owens, "Reflections on Future War", *Naval War College Review*, C. 61, S. 3 (Yaz 2008): 3-4. <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol61/iss3/5> [09.05.2018].

¹⁸⁶ Şengönül, *Dördüncü Nesil Savaş*, 66-67.

kaldırması önemlidir. Mühim bir nokta olarak bu nesilde göçmenlerin bir ülkeyi işgalinin en az bir devletin silahlı kuvvetleri ile uygulayacağı işgal kadar tehlikeli olabileceği belirtilmektedir. Lind, konunun esasının devletin meşruiyeti hususundaki evrensel bunalımda yattığını ve birçok devletin dördüncü nesil savaşı kendi topraklarında devam ettireceğini iddia eder.¹⁸⁷

Lind'in fikriyatının Soğuk Savaş'ın bitiminin hemen ertesine denk düşmesi ve söylemlerinin gerçekleşme derecesi öngörüsünün kuvvetini ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye'nin yaşadığı Suriyeli göçünü anlamlandırmada hibrit çatışmanın faydalandığı dördüncü nesil savaşın yukarıdaki vurgusunun etkili olabileceği değerlendirilmektedir. William Lind'in 1989 yılında yazdığı makalesinin Afganistan'da El Kaide'nin saklandığı Tora Bora Dağları'nda bulunmuş¹⁸⁸ olması da dördüncü nesil savaşta Lind'in özel önem atfettiği terörizmin değişime ne kadar çabuk ayak uydurabileceğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu nesilde, terörist grup olarak adlandırılacak devlet-dışı bir varlık, yerleşik bir rejim düzenini yıkmayı ve yerine kendi yönetimini koymayı hedefler. Dördüncü nesil savaş, gerilla taktiklerinin ve araçlarının teknoloji ve stratejilerdeki modern gelişmelere uyarlanmasıdır.¹⁸⁹

William Lind 1994 yılında kaleme aldığı makalesinde, ulus-devletin kökeni olan Batı medeniyetinin bu süreç içinde yıprandığını dolayısı ile ulus-devletin de yıprandığını iddia etmektedir. Devletin esas amacının vatandaşını korumak olduğu ancak bu şemsiyenin artık işlevini göremediği için Batı'da vatandaşın devlete olan bağının azaldığını ve bu fırsattan istifade eden düşmanların bulunduğu ve böylece dördüncü nesil savaşın ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Batı'ya meydan okuyabilecek Hind, Çin ve İslam kültürlerinin var olduğu, bunların Batı medeniyetinin kültürü dışındaki zenginliklerinden faydalandığı ancak esasen buralarda hiçbir zaman ulus-devlet yapısının oluşmadığı ifade edilmektedir. Bu kültürlerden Çin'in barışçıl bir şekilde meydan okuyacağı ancak İslam kültürünün en büyük meydan okumayı gerçekleştireceği ve muhtemelen barışçı olmayacağı çünkü dünyanın merkez

¹⁸⁷ Lind, et al., "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", 27-28.

¹⁸⁸ Lind, "Understanding Fourth Generation War", 12.

¹⁸⁹ Greg Simons, "Fourth Generation Warfare The Clash of Civilization", *Journal of Islamic Studies*, C. 21, S. 3 (2010), 397.

bölgesinden her yöne doğru yayıldığı iddia edilmektedir. Dördüncü nesil, modern savaşın ve muhtemelen modern çağın da sonuna işaret ederken bir sonraki savaşın büyük olasılıkla Amerikan topraklarında olacağını iddia etmektedir.¹⁹⁰ Eleştirel bir bakış açısıyla, dördüncü nesil savaş bağlamında, çatışmada dinin önemini abartarak devlet-dışı aktörlerin stratejilerini güçlendirmeye hizmet ediyor gibi görünmektedir.¹⁹¹ Nihai olarak, hibrit çatışmada dördüncü nesil savaşın unsurlarının olduğu bununla birlikte hibrit çatışma kavramının dördüncü nesil savaşın tanımladığı iç tehditlerin aksine harici tehditlere odaklanan çok daha geniş bir kavram olduğu iddia edilmektedir.¹⁹²

3.2. Hibrit Çatışma Kavramının Anlamlandırılması

Önceki kısımda yapılan tartışmalardan anlaşılacağı üzere, hibrit çatışma kavramı oluşturulurken birçok farklı düşünceden yararlanılmıştır. Bunlardan, dördüncü nesil savaşın, çatışmanın bulanıklaşan doğasını ve devletin şiddet kullanmadaki tekeli kaybetmesini almıştır. Sınırsız savaşın, çok yönlülüğü ve kombinasyonu, birleşik savaşın ise konvansiyonel ve konvansiyonel-olmayan imkânların bir araya getirilmesinden elde edilecek faydaların artırılması konusunu almışlardır.¹⁹³

Hibrit çatışma yeni bir kavramsallaştırma olsa da, düşünce ve uygulama olarak kökenlerini geçmişte bulmak mümkündür. Örneğin, Sun Tzu'ya göre, "Tüm savaşları, birebir savaşarak kazanmak mükemmellik demek değildir, asıl üstünlük savaşmadan

¹⁹⁰ William S. Lind, et al., "Fourth Generation Warfare: Another Look", *Marine Corp Gazette*, Aralık 1994.
<https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/4Th%20GENERATION%20WARFARE%20ANOTHER%20LOOK.pdf> [12.10.2018].

¹⁹¹ Simons, "Fourth Generation Warfare The Clash of Civilization", 403.

¹⁹² Daniel T. Lasica, "Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory", (Yayınlanmamış Rapor. School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 2009), 14.
<https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA513663.pdf> [25.09.2018].

¹⁹³ Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", 30.

düşmanın direncini kırmaktır.”¹⁹⁴ Sun Tzu, düşmanı yenmek için hem nizami hem de gayrinizami eylemlerin kullanılmasını desteklemektedir. Sun Tzu ayrıca, düşmanın kırılabilirliklerini hedef alarak hem asimetrik hem de geleneksel olmayan yöntemlerle düşmanı zayıflatmayı önerir. Sadece kuvvetlerin değil, stratejinin de akıcılığı ve esnekliği, Sun Tzu’nun hibrit çatışmada da ortaya çıkan öğretilerinin kilit unsurları gibi görünmektedir.¹⁹⁵ İslam medeniyetinin âlimleri ise devletin kendisine düşman/rakip olarak gördüğü devlete, bu düşmanlığını/rakipliğini hissettirmemesi ve düşmanın eksikliklerinin araştırılması gerektiğini, bunun yanı sıra devletin kendi hatalarını da kapatması gerektiğini VIII. yüzyıldaki eserlerinde ortaya koymaktadır.¹⁹⁶

Aslında hibrit çatışma kavramının temelinde de Sun Tzu’nun yukarıda sözü edilen düşüncesi yatmaktadır. Ancak yeni olan, bütüncül bir anlayışla multi model yaklaşımların tanımlanmasıdır. Bu bütüncül yaklaşım devletlerin geleneksel ve geleneksel olmayan tepkilerini, devlet-dışı aktörleri ve çok uluslu şirketleri de kapsar. Bu yönü ile asimetrik savaş/çatışmadan ayrılmaktadır.¹⁹⁷

XX. yüzyılın çatışmaları hibrit ve asimetrik hale gelmiştir ve bunlara bakıldığında askerlerle siviller arasında ve organize olmuş şiddet, suç, terör ve savaş arasında keskin bir ayrımın olmadığı iddia edilmektedir.¹⁹⁸ Bu konu üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü hem devletlerin iç istikrarlarını sürdürmesi hem de uluslararası

¹⁹⁴ Sun Tzu, *The Art of War*, çev. Lionel Giles (E-Kitap: Pax Librorum Publishing House, 2009), 11.

¹⁹⁵ Lasica, “Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory”, 12,

¹⁹⁶ İbnu’l Mukaffa, *İslam Siyaset Üslubu*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004), 86.

¹⁹⁷ Sascha-Dominik Bachmann & Håkan Gunneriusson, “Hybrid Wars: The 21st Century’s New Threat to Global Peace and Security”, *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, C. 43, S. 1 (2015): 86.

¹⁹⁸ Alan Dupont, “Transformation or Stagnation? Rethinking Australia’s Defence,” *Australian Security in the 21st Century Lecture Working Paper No:374*, (2002), 20 http://sdsc.bellschool.anu.edu.au/sites/default/files/publications/attachments/2016-03/WP-SDSC-374_0.pdf [02.11.2018]

düzenin devamlılığının sağlanması çatışmanın değişen doğasının anlaşılmasına bağlıdır.

11 Eylül 2001 saldırılarının her şeyi değiştirdiği söylenemese de bir çatışma paradigmasının artık geçerliliğini yitirmeye yüz tuttuğunun habercisi olduğunu iddia edilmiştir.¹⁹⁹ Bu durum Clausewitz'in daima geçerli olacak yararlılığını veya Westphalia'dan önceki harp tarihini yok etmez. Tam da tersine Clausewitz'in dediği gibi, "Her çağ kendine özgü savaş konseptine sahiptir ve her çağın olayı kendi özelliklerinin ışığında yargılanmalıdır."²⁰⁰

Ancak askerî düşünürlerin modern çatışmanın giderek artan şekilde bulanıklaşan karakterinin etkilerine tepki vermekte geç kaldıkları düşünülmektedir. Bunlar kendilerini düzenli savaş içinde görmeyi tercih eder. Savaş veya çatışmaların çoğunun artık topyekün gerçekleşmeye başladığı ancak düşünürlerin hâlâ eski paradigmalara olayları incelemeye devam ettiği iddia edilmektedir.²⁰¹ Bu arada, ABD Deniz kuvvetlerinde görev alan General Charles Krulak, geleceğin savaşlarının büyük ölçüde mekanize birliklerle süpürme harekâtı esasına dayanan "Çöl Tilkisi Operasyonu" gibi değil Çeçenistan'da meydana geldiği gibi olacağını 1996 yılında iddia etmiştir. Ancak hâkim anlayışın bu yönde olmadığı görülmektedir. 1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın dağılması sürecinde, araştırmacılar arasında "yeni savaş" hakkında yeni varsayımlar ortaya çıkmıştır. İdeolojiden kimliğe geçiş fark edilmesine rağmen "yeni savaş" doğru olarak tanımlayacak verilere ulaşamadığı öne sürülmektedir.²⁰²

Her ne kadar tarihsel olarak adı konulmadan teoride ve pratikte kullanılsa da hibrit çatışma olarak kavramsallaştırılan durum uluslararası güvenlik ortamının değişmesi ile ortaya konulmaya başlanmıştır. Uluslararası düzenin aktörleri, iradeleri dışında gelişen bir karışıklık dönemi yaşamaktadır. Öncelikle Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından başat bir ideolojik veya stratejik tehdidin mevcut olmaması, devletleri giderek artan bir şekilde kendi milli çıkarlarına bağlı dış politikalar izlemede özgür

¹⁹⁹ Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", 11.

²⁰⁰ Clausewitz, *On War*, 240.

²⁰¹ Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", 12.

²⁰² A.g.e., 35.

kılmıştır.²⁰³ Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra uluslararası güvenlik ortamı şu şekilde tasvir edilmiştir: 2003 yılındaki ABD öncülüğündeki koalisyonun gerçekleştirdiği Irak işgalinin direniş bileşeni, sınırlı ölçüde Vietnam Savaşı'na benzetilebilir ancak direniş Irak'taki çok daha büyük bir sorunun yalnızca bir kısmıdır. Tarihsel analogiler çizilecek olursa, Irak'taki operasyonların; Viet Cong'la mücadele ederken aynı zamanda Almanya'yı yeniden inşa etmeye (savaş ve diktatörlük sonrasında ulus inşa etme), Balkanlar'da barışı (toplumsal ve mezhepsel çatışma) sürdürmeye ve İrlanda Kurtuluş Örgütü (IRA) ile (yerel terörizm) mücadele etmeye benzediği söylenebilir. 2003 Irak işgalinden sonra ABD'nin bunların hepsini aynı anda, aynı yerde yapması gerekmektedir ve sorunun bir bölümündeki değişiklikler diğerlerini önemli ölçüde etkilemekteydi.²⁰⁴ Artık sorunlara tek mercekle bakarak anlamak ve onları çözmeye çalışmak yerine birden fazla merceğin aynı anda kullanılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

ABD eski Başkanı Donald Trump'ın Savunma Bakanlığını yapan John Mattis ile Frank G. Hoffman'ın 2005 yılında yazdıkları ve hibrit teriminin henüz literatüre yeni girdiği makalede General Krulak'ın "Üç Blok Savaşı" kavramına atıf yapılmıştır. Savaşın üç blok halinde yapılması gerektiği iddia edilmiştir. İlk blokta düşmanları yok edecek şekilde yıkıcı güç kullanılacaktır. İkinci blokta savaşılan bölgeye insani yardımlar gönderilecektir. Üçüncüsünde ise savaşılan tarafların bölgeden ayrılması sağlanarak barış tesis edilecektir. Mattis ve Hoffman, buna dördüncü bir blok eklenerek "dört blok savaşı" olarak geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu blok psikolojik ve bilgi harekâtına dairdir. Sözü edilen yeni blok, fiziksel olarak bulunulmayan ancak mesajın iletildiği veya yayınlandığı alandır. Bilgi harekâtları, isyancılar tarafından topluma anlatılan yanlış ideolojiler ve nefreti önlemede etkili olacaktır. Yazarlar, başarılı bir bilgi harekâtı sayesinde, sivil nüfusun ABD'nin onlarla daha iyi bir geleceği inşa etmek için çabaladığını anlayacağını ve kabul edeceğini ileri sürmektedir.²⁰⁵

²⁰³ Kissenger, *Diplomasi*, 899-900.

²⁰⁴ Kilcullen, *The Accidental Guerrilla Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*, 152.

²⁰⁵ James N. Mattis & Frank G. Hoffman, "Future Warfare: The Rise of Hybrid Warfare", *Naval Institute Proceedings Naval Institute Proceedings*.

Konvansiyonel askerî düşüncenin taktik seviyedeki profesyonel bakış açısı kendi tercihlerine odaklanmış olup bilgi çağını kavramaya çalışmıştır. Böylece teknoloji vasıtasıyla endüstriyel savaş çağı mükemmelleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak yanlış stratejik etmenler ve belirtiler üzerine odaklanılmıştır. Her an atışa hazır silah sistemleri, istihbarî öncelik, uzaktan komutalı harekâtlar, daha hızlı sensörlü silah imkânları üzerine savunma yatırımları askerî düşünüşte ağırlık kazanmıştır. Bilgi ve teknoloji üstünlüğünün yeni uzun soluklu bir dünya düzeni sağlayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Tüm bu çalışmalar çok önemli olmasına rağmen bu silahların kullanılacağı mevcut politik ve sosyal bağlam ile tam olarak ilgili olmadığı görülememiştir. Klasik savunma anlayışı ile kullanılan teknolojik gelişime bağlı bilgi çağının avantajları, düzensizliği ve nefreti artıran etkiler ortaya çıkarmıştır.²⁰⁶

2005 yılında ABD Savunma Bakanlığının yayınladığı Ulusal Savunma Stratejisinde, yeni anlayış etkisini göstermiştir. Bu stratejide ABD’li düşünürler geçmişteki geleneksel tehditlere karşı alınacak tedbirler konusunda bakış açılarını değiştirmişlerdir. Buna göre büyük konvansiyonel askerî güce sahip devletlerin üstünlüğü düşmanlarının davranışlarını etkilemektedir ve askerî gücün üstünlüğü düşmanları geleneksel savaş çeşitlerinden uzaklaştırmaktadır. Bu potansiyel düşmanlar, konvansiyonel olarak meydan okumayı farklılaştırmakta ve daha çok konvansiyonel-olmayan veya daha asimetrik kabiliyetler ve metotlar hazırlamaktadır. Ulusal Savunma Stratejisine göre geleneksel, gayrinizami, katastrofik, ve yıkıcı imkân ve güçler çıkarları tehdit ederler.²⁰⁷ Buradan anlaşılacağı üzere hibrit çatışmanın önemli bir sebebi güçler arasındaki bu dengesizliğin başka yollarla kapatılmaya çalışılmasıdır. Asimetrik savaşın temelinde de bu anlayışın yattığı bilinmektedir.

Yukarıda bahsi geçen dörtlü meydan okumaların faydalı bir düşünme kalıbı sunsa da geleceğin çatışmalarının kolayca konvansiyonel veya gayrinizami olarak sınıflandırılmayacak kadar karmaşık olacağı değerlendirilmektedir. Ükelere en

<https://www.usni.org/magazines/proceedings/2005/november/future-warfare-rise-hybrid-wars> [12.08.2018].

²⁰⁶ Hoffman. “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 13.

²⁰⁷ Donald Rumsfeld, *The National Defense Strategy of the United States of America*. <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nds/nds2005.pdf> [06.09.2018].

büyük tehdidin belli bir yaklaşımı benimseyen devletlerden değil tüm taktik ve teknolojik olanaklardan istediğini seçerek kendi stratejik kültürünü ve coğrafyasını genişletmeye amaçlayan devletler veya gruplardan geleceği değerlendirilmektedir. Tüm bunlara rağmen geleceğin birbirine kaynaşan ve bulanıklaşan çatışma biçimleri tam olarak anlaşılammaktadır. Gelecekte en yetenekli düşmanların, çatışmanın “geleneksel, gayrinizami veya katastrofik şekillerini yıkıcı imkânları” ile doğru şekilde birleştirmeye çalışacakları düşünülmektedir.²⁰⁸ Aslında hibrit çatışmanın tanımına oldukça yaklaşıldığı düşünülmektedir.

ABD Savunma Bakanlığının dört yılda bir yayınladığı 2006 yılına ait *Quadrennial Defense Review*'de 11 Eylül sonrası dünyada gayrinizami harbin ABD'ye meydan okumak için baskın savaş şekli olarak ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Buna göre, ABD'nin düşmanlarının gayrinizami, yıkıcı ve parçalayıcı araçlar dâhil olmak üzere asimetrik tehditler tasarlaması daha olasıdır. Bazı devlet-dışı aktörler, uzun süreli çatışma yoluyla irade kırmak amacıyla gayrinizami savaşı -terörizm, isyan veya gerilla savaşı dâhil- seçebilecekler, başkalarını sindirmek veya yüz binlerce insanı öldürmek için Kitle İmha Silahlarını (KİS) elde etmeye çalışacaktır. Son olarak, bazı aktörler geleneksel ABD askerî avantajlarını bozmak veya yok etmek için yeni imkânlar arayabilir.²⁰⁹ Örnek vermek gerekirse, El Kaide lideri Usame bin Ladin, Afganistan'ın Sovyet işgalinden kurtarılmasını Batı'nın zaferinden çok Müslümanların cihatta kazandıkları bir zafer olarak görmektedir. Ayrıca Ladin, daha sert ve zorlu olan Sovyetlerin yenilmesinden sonra “şımarık ve efemine Amerikalılarla uğraşmanın daha kolay olacağını” ileri sürmüştür. Çünkü Ladin, ABD'ye saldırıldığında ABD'nin geri çekileceğini, karşılık vermeyeceğini ve yapılması gerekenin daha sert vurmak olduğunu iddia etmiştir. Bunu sırasıyla Vietnam, Beyrut ve Somali'de göstermişlerdir. El Kaide'ye göre, “Nihai zafere ulaşmak için savaşı düşmanın kendi üssüne taşıyan son aşama 11 Eylül ile başlatılmıştır.”²¹⁰

²⁰⁸ Mattis & Hoffman, “Future Warfare: The Rise of Hybrid Warfare”.

²⁰⁹ Report of the Quadrennial Defense Review, Washington D.C., Mart 2006, <http://archive.defense.gov/pubs/pdfs/qdr20060203.pdf> [27.09.2018].

²¹⁰ Bernard Lewis, *İnanç ve İktidar Orta Doğu'da Din ve Siyaset*, çev. Ayşe Mine Şengel. 3. bs. (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2020), 185.

Klasik tehditlere karşı geliştirilen bilindik tedbirler yerine geleceğin senaryolarında hedef alınan devletlerin kendine özgü bileşimler ve sinerjilere sahip olması gerektiği belirtilmektedir. Özellikle Batı'nın savunma stratejisi, değişik yaklaşımlar kullanan rakiplere karşı kısıtlılık yaşadığı algısı oluşturmaktadır. Ancak şunu bilmek gerekir ki; gelecekteki rakipler daha zeki olacaklardır ve kullanacakları birden fazla araç olacaktır. Geleneksel, gayrinizami ve yıkıcı terörist meydan okumalar belirgin şekillerde olmayacaktır, bunların hepsi bazı farklı biçimlerde olacaktır. Diğer bir ifade ile geleceğin tehditleri, çıkarlarını elde etmek amacıyla diğerlerinin zihnini ve iradesini etkilemek için devamlı bir şekilde çevrede fırsatlar kollayan ve şiddet uygulayan veya şiddet uygulamakla tehdit eden aktörler veya hareketler olacaktır.²¹¹

Mevcut durumda, farklı savaş alanlarında hibrit çatışmalarda yer alan birkaç savaşçı türü vardır. Bunlardan bazıları; modern paralı askerler, özel askerî şirketler, vekil savaşçılar, ulusal özgürlük savaşçıları, terörist ve yabancı terörist savaşçılar, savaş ağaları ve milisleri, uyuşturucu baronları ve milisleri, bilgisayar korsanları gibi dijital savaşçılar, troller, çocuk ve kadın askerlerdir. Sayılanlar İnsan Hakları ve Çatışma Hukukunda olmayan unsurlardır.²¹²

Şu anda karşı karşıya kalınan çatışmanın gelişen karakteri en iyi “yakınsama/çakışma” kavramı ile karakterize edilir. Bu, fiziksel ve psikolojik; kinetik ve kinetik olmayan, savaşçıların ve savaşçı olmayanların yakınsamasını/çakışmasını içerir.²¹³ Hibrit çatışma devletler tarafından uygulanabileceği gibi devlet-dışı bir dizi aktör tarafından da uygulanabilir. Hibrit çatışma bünyesinde bir takım farklı çatışma şekillerini barındırır, bunlar; geleneksel olanaklar, gayrinizami taktikler ve teknikler, suçluluk, baskı, ayırım gözetmeyen şiddeti içeren terörist eylemlerdir.²¹⁴

²¹¹ David Sadowski & Jeff Becker, “Beyond the “Hybrid” Threat: Asserting the Essential Unity of Warfare”, 3. <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/344-sadowski-et-al.pdf> [12.08.2019].

²¹² Oktay Bingöl, “Hybrid War and Its Strategic Implications to Turkey”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 21 (2017): 115-116.

²¹³ Hoffman, “Hybrid Warfare and Challenges”, 34. <https://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf> [16.08.2018].

²¹⁴ Hoffman “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 14.

Düşmanlıkların başlangıcının ve bitişinin kavranmasının zor olduğu veya giderek artan biçimde normal yasal faaliyetler, zorlayıcı diplomasi ve savaş arasındaki ayrımın zorlaştığı sürekli bir çatışma hali olan hibrit çatışmanın “etki operasyonları” hibrit çatışma kavramında önem arz eder. Fiziksel savaş alanı fiziksel savaş modlarını, kavramsal boyut ise toplumların kontrolü ve desteği için askerî olmayan savaş araçlarını içerir. Yeni edinilen teknikleri ve yetenekleri alışılmadık bir beceri seti ile birleştirmek ve bunu aynı anda ve aynı savaş alanı içinde yapmak, devlet-dışı aktörün potansiyel olarak yeni ve tanımlayıcı bir özelliği olarak görülmektedir.²¹⁵

Bir başka ifade ile hibrit çatışmalar devlet çatışmasının öldürücülüğü ile gayrinizami harbin sürüncemeli ve fanatik tutkusunun harmanlanmasından ortaya çıkmıştır.²¹⁶ İki veya daha fazla güç unsurunun stratejik amaçlar ve istenilen politik hedeflere ulaşmak için bilinçli, eş zamanlı ve sistematik olarak kullanıldığı açık ya da örtülü çatışma durumları için “hibrit” terimi kullanılmaktadır.²¹⁷ Savaşın bulanıklaşan biçimleri, savaşın bulanıklaşması ve tatbik edilen teknolojiler çok geniş bir yelpaze ve karışıklık üretir ki buna “hibrit çatışma” adı verilir.²¹⁸ North Atlantic Treaty Organization (NATO) eski Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen ise hibrit çatışmayı geleneksel konvansiyonel harbin bilgilendirme ve yanlış bilgilendirme operasyonları ile sofistike bir biçimde bileşimi olarak tanımlamaktadır.²¹⁹

2015 yılında ABD Genelkurmay Başkanlığının yayınladığı *The United States Military's Contribution to National Security June 2015* adlı rapora göre küreselleşme, teknolojinin yayılması ve demografik değişimler tarafından yönlendirilen bugünün stratejik ortamını karmaşıklık ve hızlı bir değişim karakterize etmektedir. Şiddete meyilli aşırılıkçı örgütler (El Kaide ve Devlet'ül Irak ve's Şam [DEAŞ] gibi) kendilerini toplumları radikalleştirmeye, şiddeti yaymaya ve toplumsal örgütlenme

²¹⁵ Ayodele A. Otaiku, “A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions”, *Journal of Defense Management*, C. 3, S. 8 (2018): 2-3.

²¹⁶ Hoffman, “Hybrid Warfare and Challenges”, 36.

²¹⁷ Kohli, “Conclusion”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, 185.

²¹⁸ Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 14.

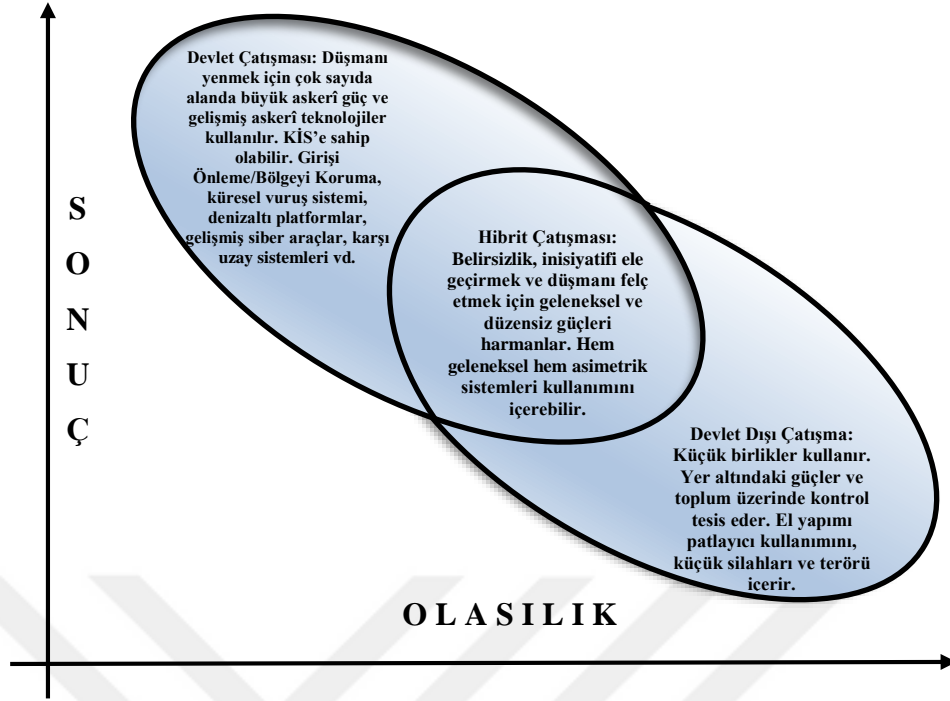
²¹⁹ Michael Miller, “Hybrid Warfare: Preparing For Future Conflict”. *Air University Air War Collage Report*. 6. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a618902.pdf> [08.05.2018].

vizyonlarını empoze etmek için terörü güçlendirmeye adanmışlardır. Bu terör örgütlerinin, hükümetlerin en zayıf olduğu yerlerde güçlü oldukları, kırılğan veya başarısız devletlerde sıkışık kalmış insanları kullandıkları düşünülmektedir. Şiddet yanlısı aşırılıkçı örgütler, yıkıcı ideolojilerini dayatmak, şiddeti yaymak ve hareketlerinin algılanan etkisini artırmak maksadıyla bilgi araçlarını kullanmak suretiyle yeni ortaya çıkan teknolojilerden de yararlanmaktadırlar. Rakiplerine korku salmak ve amaçları için destek oluşturmak maksadıyla eylemlerinin reklamını yaparlar. Bu örgütler birçok yerde, yasadışı ticaret yaptıkları ve yolsuzluğu yaydıkları gibi güvenlik ve istikrarı daha da zayıflatan sınır ötesi suç örgütleriyle birlikte var olurlar.²²⁰

Raporda, ABD'nin devletler arası bir savaşa girme ihtimalinin konvansiyonel gücünün büyüklüğünden dolayı az olduğu değerlendirilmektedir. Devlet ve devlet-dışı şiddet ve aktörlerin örtüşen amaçlarına ulaşmak için tekniklerini, yeteneklerini ve kaynaklarını harmanladığı bir çatışma alanı vardır. Bu tür "hibrit" çatışmalar, Rusya'nın Kırım'da yaptığı gibi devlet harici bir kimliğe sahip askerî güçlerden veya DEAŞ'ın Irak ve Suriye'de ortaya koyduğu gibi, ilkel birleşik silah kabiliyetlerine sahip şiddet yanlısı örgütleri ihtiva edebilir. Hibrit çatışmalar, Doğu Ukrayna'da görüldüğü gibi çok çeşitli silahlar vasıtasıyla, ortak hedefler doğrultusunda birlikte çalışan devlet ve devlet-dışı aktörlerden de meydana gelebilir. Hibrit çatışmalar, "karar vermeyi karmaşıklaştırmaya", "belirsizliği artırmaya" ve "etkili yanıtların eşgüdümünü akamete uğratmaya" yarar. Saldırganın bu avantajları nedeniyle, bu tür çatışmaların gelecekte de devam etmesi muhtemel görünmektedir.²²¹ Bu aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

²²⁰ Amerika Birleşik Devletleri Genelkurmay Başkanlığı, "The United States Military's Contribution To National Security June 2015", 1-3, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf. [20.06.2018]

²²¹ A.g.e., 4.

Şekil 3.1: Çatışma Sürekliliği Diyagramı

Kaynak: Amerika Birleşik Devletleri Genelkurmay Başkanlığı, “The United States Military’s Contribution To National Security June 2015”, 1-3, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf

Hibrit çatışmalar; konvansiyonel kapasiteler, gayrinizami taktikler ve teknikler, ayırım gözetmeyen baskı ve şiddet içeren terörist hareketler ve suçla ilgili düzensizliklerin de dâhil olduğu bir takım çatışma çeşitlerini bünyesinde barındırma özelliğine sahiptir.²²² Bu çok çeşitli aktiviteler ayrı birimler tarafından yürütülebilir hatta bazen aynı birim tarafından da yürütülebilir fakat sinerji yaratmak için umumiyetle operasyonel ve taktik olarak esas çatışma alanından yönetilir ve koordine edilir. Bu etkiler çatışmanın her seviyesinde elde edilebilir.²²³ Giderek artan bir şekilde, dünyadaki baskın çatışma tarzı, geleneksel savaş prensipleri tarafından yönlendirilen karşılıklı askerî güçlerin

²²² Frank Hoffman, “How Marines Are Preparing for Hybrid Wars”, *Armed Forces Journal*, Mart 2006, <http://armedforcesjournal.com/how-marines-are-preparing-for-hybrid-wars/> [18.06.2018].

²²³ Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 29.

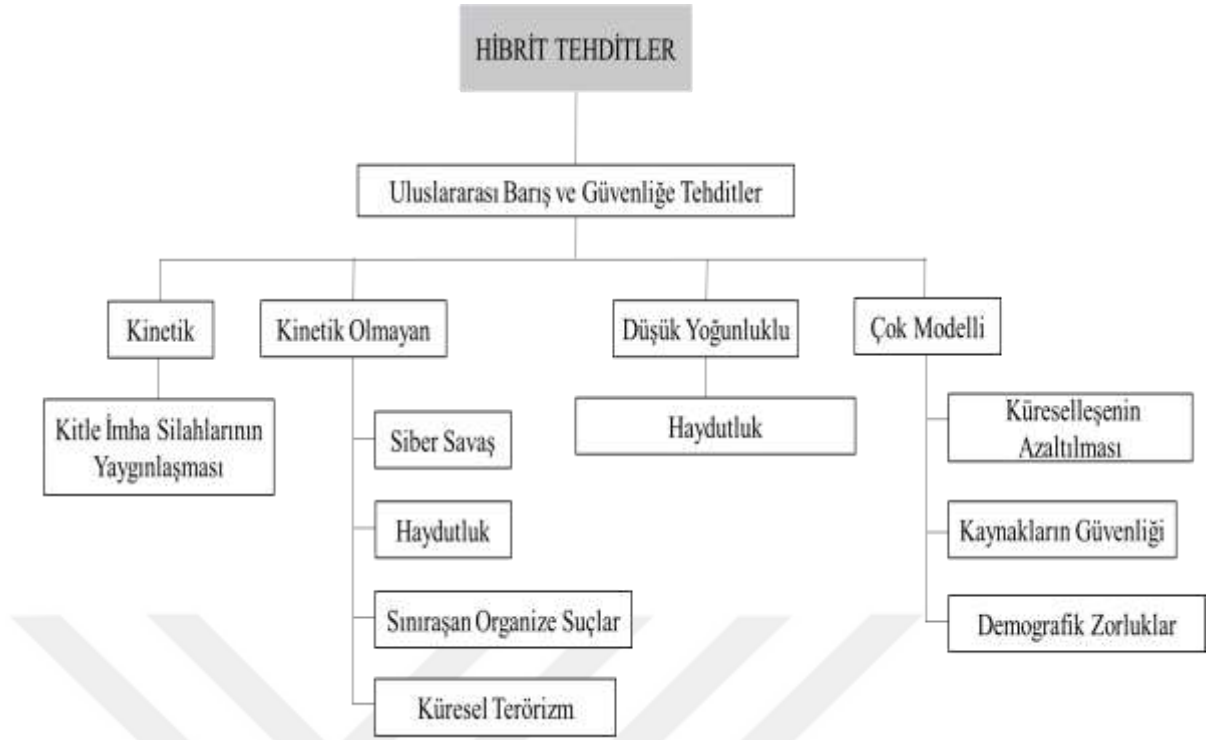
karşılaşması şeklinde olmayacaktır. Aynı biçimde artan bir şekilde “çatışma”, askerî güçlerden ziyade psikoloji ve kimlik gibi kavramların dâhil edilmesiyle daha fazla disiplinler arası ancak daha müphem bir hal alacaktır. Daha açık olmak gerekirse; çatışmanın aldığı form hâlâ devletler arası çatışmaya kadar uzanabilir, ancak terörizm, direniş, bilgi savaşı ve daha birçok şeyi de içerebilir.²²⁴ Bir başka tanıma göre hibrit çatışmaların hem fiziksel hem de kavramsal boyutları vardır. Fiziksel boyutu silahlı bir düşmana karşı mücadeleyi içerirken, kavramsal boyutu; savaş alanında yaşayan yerel halkın desteklenmesi ve kontrol altında bulundurulması, müdahale eden devletlerin kamuoyu ile uluslararası toplumun desteğinin sağlanması için daha fazla mücadeleyi barındırmaktadır.²²⁵ Şubat 2022 tarihinde Rusya’nın Ukrayna’yı fiilen işgali ile başlayan süreç, devletler arası çatışma şeklinde başlayıp hibritleşmeye doğru hızla yol almakta gibi görünmektedir.

Hibrit çatışma denilince akla asimetrik çatışma kavramı gelmektedir. Ancak hibrit kavramı daha karmaşık bir anlam içermektedir. Hibrit tehdit araçlarının hızla yayılmasının ve kopyalanmasının geleneksel asimetrik savaşı değiştirdiği iddia edilmektedir. Eskiden bir AK-47 kalaşnikof piyade tüfeği ve isyancının inancı geleneksel olarak istenileni elde etmek için en önemli iki unsurdu. Asimetrik savaş konsepti daha önce silahlara ulaşmada ve teknolojiyi kullanmada yetersiz olan düşmanlar için kullanılan bir kavramdır.²²⁶ Hibrit tehditleri daha iyi anlayabilmek için aşağıdaki şekli incelemek faydalı olacaktır.

²²⁴ Michael J. Mazarr, “Extremism, Terror and the Future of Conflict,” *Policy Review*, <https://www.hoover.org/research/extremism-terror-and-future-conflict> [25.07.2018].

²²⁵ John J. McCuen, “Hybrid Wars”, *Military Review Dergisi*, C. 88, S. 2 (2008): 107, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/mccuen08marapr.pdf> [27.12.2018].

²²⁶ Bachmann & Gunneriusson, “Hybrid Wars: The 21st Century’s New Threat to Global Peace and Security”, 86.

Şekil 3.2: Hibrit Tehditler

Kaynak: Ayodele A. Otaiku, “A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions”, *Journal of Defense Management*, C.3, S.8, (2018): 4.

Frank Hoffman’a göre bu tür çatışmalarda, gelecekteki hibrit tehditler; kriptolu komuta sistemlerine, insan tarafından taşınabilir karadan havaya füzelere ve diğer modern ölümcül sistemlere erişimden yararlanmanın yanı sıra pusu, kolaylıkla hazırlanabilen el yapımı patlayıcı maddeler ve uzun süreli isyanları teşvik etmektedir. Planlı şiddet ve sürekli organizasyonel uyum çok önemlidir ve vazgeçilmezdir. Hibrit çatışmalar asla düşük yoğunluklu veya daha az kapsamlı operasyonlar olarak nitelendirilmeyecektir. En ısrarlı şiddetin uzun süreli ve son derece ölümcül çatışmalarını içerebilirler.²²⁷

Hibrit hal potansiyel olarak en tehlikeli çatışma şekli olarak tanımlanmaktadır. Çatışmanın bu şekli devletlerin savaş hakkındaki uzun süredir sahip oldukları kavramsallaştırmalara, geleneksel olarak yerleştirilmiş kuvvet yapılarına ve yatırım

²²⁷ Hoffman, “How Marines Are Preparing for Hybrid Wars”.

kalıplarına meydan okuyacaktır.²²⁸ İngiltere Savunma Bakanlığının 2010 yılında yayınladığı bir çalışmaya göre geleceğin çatışmaları giderek artan şekilde hibrit bir hal alacaktır. Bu isyan ya da istikrar anlamında standart kavramlarla ilgili değildir. Artık zayıflıkları geniş bir çeşitlilikte, düşük ve yüksek teknolojik asimetrik teknikleri kullanmayı amaçlayan düşmanların düşünme şekli değişmiştir.²²⁹

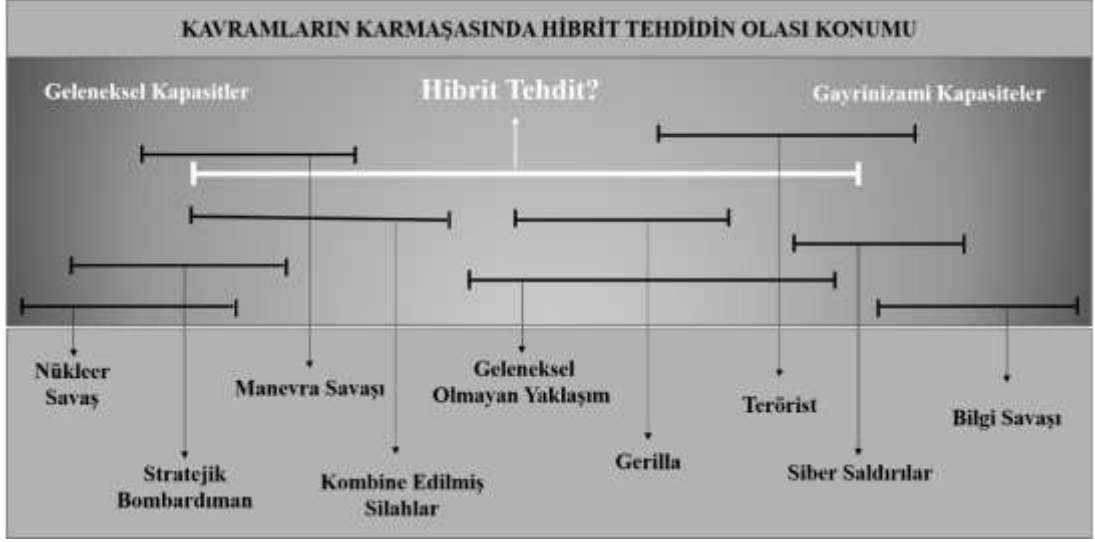
Bu nedenle, hibrit çatışma kavramı, çağdaş tehdit aktörlerinin gelişen karakterini tanımlamak, konvansiyonel tehdit değerlendirme metodolojileri ile mücadele etmek ve mevcut ortamın dinamiklerini vurgulamak için bir çerçeve sunmaktadır. Bununla beraber hibrit çatışma fikri daha gerçekçi bir tehdit kavramsallaştırması olarak görülmektedir çünkü rakiplerin kendi imkânlarını simetrik/geleneksel avantajları karşılamak amacıyla nasıl sıraladıklarını resmeder.²³⁰ Bir başka deyişle gayrinizami taktikler ve uzun süren çatışma biçimleri, genellikle, başka hiçbir şey yapma imkânı olmayan devlet-dışı aktörler tarafından kullanılan, zayıf tehdit taktikleri olarak bilinir. Gelecekteki rakipler zayıflık yerine etkinlikleri nedeniyle birçok araçtan yararlanabilir, akıllı ve çevik taktikler ortaya koyabilir. Hibrit tehditlerin, zihinsel veya doktrinsel olarak değişikliğe kapalı olan büyük, hantal ve hiyerarşik organizasyonlara karşı etkili olabileceği değerlendirilmektedir.²³¹ Hibrit tehditlerin bu kapsamda yerinin neresi olabileceğine dair aşağıdaki şekildeki değerlendirme göz önünde bulundurulabilir.

²²⁸ Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 16.

²²⁹ United Kingdom, Ministry of Defence, *Future Character of Conflict*, (HQ Land Forces, Londra, 2010), 1
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/486301/20151210-Archived_DCDC_FCOC.pdf [11.12.2018].

²³⁰ Fleming, “The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military, Planning, and the Advent of Unrestricted Operational Art”, 4-5.

²³¹ Hoffman, “Hybrid Warfare and Challenges”, *Joint Forces Quarterly*, 38.

Şekil 3.3: Kavramların Karmaşasında Hibrit Tehdidin Olası Konumu

Kaynak: David Sadowski & Jeff Becker, “Beyond the ‘Hybrid’ Threat: Asserting the Essential Unity of Warfare”, 3. <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/344-sadowski-et-al.pdf> [12.08.2019].

Ülkelerin ulusal güvenlik yapısının yeni duruma uyum sağlamasına ve onun boyutlar arası veya çok modelli düşmanlara hazır oluş durumuna en büyük etken kültürelidir. Geçmiş kabul etmek faydalıdır ancak bu durum hibrit düşmanların yükselişinin fark edilmesini engellememelidir. Hibrit rakiplerle karşılaşacak devletlerin vereceği mücadele seçimsel bir mücadele olmayacaktır, zorunlu olarak içinde bulunulması gereken bir hal olacaktır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra devletler, Soğuk Savaş’ın kamplarında devletler arası çatışmanın konvansiyonel sınırları içinde uzmanlığını ve profesyonellik seviyesini en üst düzeye çıkarmaya çalışmışlardır. Hoffman’a göre devletler, Westphalian model ve konvansiyonel operasyonların ötesine geçen daha geniş bir çatışma kavramını ele almak durumundadırlar.²³²

Soğuk Savaş sonrası yıllarda hazırlanan bir rapora göre, Soğuk Savaş sonrası dönemde, en şiddetli çatışmalar konvansiyonel silahlarla yapılan devletlerin iç savaşlarıdır ve bu savaşlarda en fazla can kaybını askerler değil siviller vermiştir. Rapor, iç savaşların hiçbirinin kendiliğinden meydana gelmediğini, birtakım aktörlerin birbirleri ile savaşmaya istekli grupları yönettiğini iddia etmektedir. Her çatışmanın ya

²³² Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 44.

da anlaşmazlığın şiddet içeren çatışmaya dönmediği belirtilirken nihayetinde özellikle şiddet içeren çatışmaların bir tercih/seçim konusu olduğu üzerinde durulmaktadır.²³³

Hibrit çatışma, Batı'nın Soğuk Savaş sonrası uluslararası güvenlik mantığını (yeniden) kavramsallaştırmasının ve devletlerin kullanacakları milli güç unsurlarına ve uluslararası ilişkiler sisteminin diğer aktörlerine dair anlayışın son tezahürünü ortaya koymaktadır. Neoklasik realizmin de bu kavramsallaştırmada en uygun teorik çerçeveyi çizdiğini belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda hibrit çatışmanın ortaya çıkış süreci ve anlamlandırılmaya çalışılmasından sonra bu halin özelliklerini incelemek faydalı olacaktır.

3.3. Hibrit Çatışma Kavramının Özellikleri ve Avantajları

Her bir hibrit çatışma kavramının kompozisyonu, kapasitesi ve etkileri kendine özgüdür. Bu özgülük, verili çatışmanın yaşandığı zaman aralığı, coğrafi alan, sosyo-kültürel ve tarihi ortamlarla ilgilidir. Her hibrit çatışmanın, stratejik çerçevesini çizen ve mevcut kuralların bu çerçevede tanımlanmasını sağlayan sosyal, kültürel ve dini kimliğini içine alan bir bakış açısı vardır. Hibrit kavrama başvuracak aktör, kendisine varoluşsal bir tehdit algılamalı ve rakibinin kendisinden güçlü olduğunu kabul ederek hayatta kalmak için geleneksel askerî yöntemlerin işe yaramayacağına kanaat getirmiş olmalıdır. Hibrit çatışma kavramına başvuran unsur aslında savunmada olduğunu iddia eden taraf olup savunmasını daha çok saldırı yöntemleri kullanarak gerçekleştirmektedir. Hibrit çatışmayı uygulayan güç, bu araçları keskin şekilde kullanmaktadır. Çünkü rakibinin devamlı surette saldırısını ve bu niyetini engellemenin yolu olarak bunu görür.²³⁴

²³³ Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, “*Preventing Deadly Conflict: Final Report with Executive Summary*”, (Washington D.C: Carnegie Corp, 1997), 25. <https://www.carnegie.org/publications/preventing-deadly-conflict-final-report/> [15.11.2018].

²³⁴ Timothy McCulloh & Richard Johnson, “Hybrid Warfare”, *ABD Joint Special Operations University Report 13-4* (Florida: The JSOU Press, 2013), 16-17.

Çatışmanın mevcut askerî yeteneklerden bağımsız olarak, herhangi bir siyasi aktör tarafından gerçekleştirilebilmesi önemli bir özellik olarak değerlendirilmektedir.²³⁵ Bu nedenle çatışmalar, savaş ve barış arasında kesin bir ayrım olmayan ortak bir yerde bulunmaya devam edeceği²³⁶ için geleceğin hibrit çatışmalarının gerçekleşeceği alanın gelişmiş/gelişmekte olan dünyanın yeni yeni büyüyen şehirlerinin karmaşık sahasında da yer alma özelliği gözlerden kaçmamalıdır. Çünkü hibrit unsurlar şunu fark etmiştir ki karmaşık alanlar savunmada olanlara geleneksel harp üstünlüğünü dengeleyen bir takım avantajlar sağlamaktadır. Bugün yoğun nüfusa sahip kentler, şehir gerillalarına güvenli alanlar sağlamakta olup bu alanlardaki nüfus yoğunluğu, ulaşım ağları, kamu hizmeti ve alt ve üst yapılar teröristlere eylemlerini yaparken birden fazla kaçış yolu ve eylemlerini planlama ve prova yapma imkânı vermektedir. Şehirlerin çok yoğun nüfusa sahip olması düşmanların hazırlığını ve saldırı durumunu maskeleyen için yeterli imkân ve karmaşıklık sağlamaktadır. Kosova, Afganistan ve Irak'ta görüldüğü gibi gayrinizami unsurlar, büyük konvansiyonel güçlerin ateş gücünü, istihbarat toplama, keşif ve gözetlemedeki avantajlarını dengelemek için yeni taktikler ve operasyon çeşitleri uyarlamaktalar.²³⁷ Bunların en büyüğü olarak akla Suriye'de DEAŞ'a karşı kurulan koalisyona en büyük desteklerden birini veren Fransa'da DEAŞ tarafından gerçekleştirilen ve yüzden fazla insanın hayatını kaybettiği saldırılar gelmektedir.²³⁸ Görüleceği gibi Fransa'nın, kendisine Suriye'de zarar verdiğini düşünen terör örgütü tüm Fransız toplumunu çatışmanın içine çekmektedir. Terör örgütünün amacı, ontolojik olarak da kabul etmediği Fransız toplumunu kendi istekleri doğrultusunda terörize etmekten ziyade düşmanlığı artırmak olarak değerlendirilebilir.

²³⁵ Sadowski & Becker, "Beyond the "Hybrid" Threat: Asserting the Essential Unity of Warfare", 3.

²³⁶ Kohli, "Conclusion", *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, 5.

²³⁷ Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", 15.

²³⁸ 13 Kasım 2015 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te 130'dan fazla kişinin öldüğü, birden çok alanda eşgüdümlü saldırıların Belçika vatandaşı DEAŞ üyesi bir Arap tarafından planlandığı ve bu teröristin Belçika'nın Rakka'sı olarak adlandırılan Molenbeek'te yaşadığı değerlendirilmekteydi. <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1154306-paris-saldirilarinin-planlayicisi-abdelhamid-abaaoud> [27.02.2022].

Ati, maziye nazaran daha çeşitli yaklaşımlarla birlikte daha farklı zorluklara sahiptir. Hibrit çatışmalarda rakip, küresel bir ekonominin modern teknolojilerinden yararlanacak ve asimetrik harekât çeşitleri ve beklenmeyen taktikler sunacaktır. Onlar askerî sistemlerden hiç denenmemiş yollarla faydalanacaklar ve potansiyel olarak bunu bir devletle veya konvansiyonel bir savaşçı güçle yapacaklar. Sınırsız harekât sanatını kullanan hibrit tehdit, ortak bir amaç için zaman, mekân ve amaç boyunca operasyonların uygun şekilde sıralanması üzerine öngörülmüştür. Bu nedenle, sıvı, gaz veya katı formdaki su gibi, hibrit tehdidin istikrarlı bir hali olmaz, ancak dönüşüme uğrar ve devam edebilmesi ve bir avantaj elde etmesi için kendine özgü koşullara adapte olur.²³⁹ Sabit kalmayacaklar veya öngörülebilir analize tabi olmayacaklar ve yenilikçi taktiklerin, tekniklerin ve prosedürlerin yayılmasını sağlayacak ve bunu kullanacaklardır. Hibrit tehdit, organize edilmiş kolektif şiddetin sınırsız doğasında potansiyel bir su toplama havzası gibidir.²⁴⁰

Hibrit çatışmanın bir başka özelliği de, geleceğin en akıllı düşmanlarının savaş alanlarında hiçbir kural tanımayacak olmasıdır. Bunların temel ilkesi, tahmin edilebilirliği engellemek ve umulmayan teknik ve taktiklerin avantajlarını ve saldırının yollarını araştırmaktır. Diğer bir özelliği ise taktik intihallerin çok fazla olması ve hibrit unsurların bu öğrendikleri taktikleri yüksek teknoloji ile birleştirerek amaçları yönünde bunu kullanma imkânına sahip olmalarıdır.²⁴¹ Bununla ilintili olarak hibrit çatışmanın bir başka hem özellik hem de avantajı ise çok hızlı uyum sağlama ve geçiş kabiliyetine sahip olabilmesidir.²⁴² Terörün tekrarlayan doğasını anlamak, insanları süren tehdide karşı teknoloji gibi daha kolay yanıtlar bulmaya sevk etmektedir. Fakat yeni teknoloji, yeni yanıtlar sunmakla beraber terörizm problemini daha da güçleştirmektedir. XIX. yüzyılın ilk yıllarında dinamitin keşfinin ya da XX. yüzyılda

²³⁹ Fleming, “The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military, Planning, and the Advent of Unrestricted Operational Art”, 41.

²⁴⁰ A.g.e., 76.

²⁴¹ Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 16.

²⁴² McCulloh & Johnson, “Hybrid Warfare, 62.

plastik patlayıcının bulunmasının terörizmin karakterini değiştirmesi gibi yeni teknolojiler de modern teröristlerin imkân ve kabiliyetlerini arttırmıştır.²⁴³

Hibrit tehditlerin önde gelen özelliklerinde biri; öngörülebilirlikten kaçınmaları ve beklenilmeyen, acımasız saldırı şekillerinin avantajlarını kullanabilme ihtimalleridir. Geleceğin düşmanları, belirgin silahları kullanmak yerine ilkel barbarlıkla (videolu) birleştirilmiş şok ve dehşet etkisini kullanmaya çalışacaklardır. İronik ve belki de hatalı biçimde “gayrinizami savaş” olarak tanımlanan olgunun daha öncekinden çok daha büyük bir hız ve şiddet ile normal hale geleceği düşünölmektedir.²⁴⁴ DEAŞ bu alıntılanan makaleden 7-8 yıl sonra kafa kesme videoları yayınlamaya başlamıştır.

Hibrit çatışmanın yukarıdakine benzer özelliklerinden birisi de geleceğin düşmanlarının şok ve korku yaratma derecelerinin bunların silahlarının etkinliğinden ve gücünden ziyade barbarlıklarını gösterme (sosyal medya kullanımı yoluyla video görüntüleri) derecesi ile ölçölecek olmasıdır.²⁴⁵ Bu öngörünün 2007 yılında yapılması ve 2011-2012 yıllarında ortaya çıkan DEAŞ tarafından kullanılması öngörünün gücünü göstermektedir.

Hibrit çatışmanın yukarıdakine benzer bir özelliği de simetrik ve asimetrik savaşların birleştiği ve Microsoft teknolojisinin, palalı ve intihar bombacısı teröristler ile bir arada aynı amaca hizmet etmek için kullanıldığı bir alanı kullanıcılarına sağlamasıdır.²⁴⁶ Gelecekteki silahlı çatışmaların da artık konvansiyonel olan ve olmayan aktivitelerle şaşırtıcı bir karmaşıklık sunmaya başlaması ile beraber çoğu savaşçı da saldırılarında hem modern kalaşnikof piyade tüfeğini hem de modernite

²⁴³ Johanton Powell, *Terörsitle Konuşmak: Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir*, çev. Nuray Önoğlu (İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2015), 414.

²⁴⁴ Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 54.

²⁴⁵ A.g.e., 16.

²⁴⁶ Michael Evans, “From Kadesh to Kandahar: Military Theory and the Future of War”, *Naval War Colloge Review*, C. 53, S. 3 (2003): 137. <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol56/iss3/7> [10.04.2019].

öncesi palaları ve post modern cep telefonlarını/tabletleri eşzamanlı olarak kullanmaktadır.²⁴⁷

Örgütlenme açısından hibrit çatışmayı kullanan unsurlar, yeri belirsiz hücrelere veya şebeke haline gelmiş taktik birimlerle desteklenmiş hiyerarşik siyasi yapıya sahip olma avantajına sahiptirler. Bunlar gerek devlet, gerek devlet benzeri gerekse de devlet-dışı aktörler olsalar da modern askerî kabiliyetleri kullanma erişimine sahip olacaktır. Bu imkânlarla; kriptolu komuta sistemleri, omuzdan atılan füzeler ve diğer ölümcül modern silah sistemleri dâhil olmakla beraber ayrıca, pusu taktiklerini uygulayan ve uzun süredir devam eden direnişler ile el yapımı patlayıcı maddeleri ve baskı yaratan suikastları de eklemek gerekmektedir.²⁴⁸

Hibrit çatışma kavramının, askerî olmayan araçların siyasi ve stratejik hedefleri elde etmedeki rolünü arttırdığı ve birçok halde etkinlik olarak silahlı kuvvetlerin gücüne yaklaştığı iddia edilmektedir. Hibrit durum, hem devletler tarafından hem de bir takım devlet-dışı aktörler tarafından uygulanma özelliğine sahiptir. Bu tip çatışmalarda büyük devletlerin gizli veya dolaylı saldırı araçları kullanmaya imkânlarının olduğu görülmektedir. Hibrit çatışmayı devletler kullandığında, askerî gücün yalnızca küçük bir kısmı sahada kullanılır bunun dışındaki araçlarla; toplumları aldatmak, altüst etmek, etkilemek, istikrarsızlaştırmak, egemen hükümetleri zorlamak ya da değiştirmek veya mevcut bir bölgesel düzeni bozmak veyahut değiştirmek isteğine yönelik bir dizi eylemlere girişildiği görülmektedir.²⁴⁹ Hibrit çatışma kavramının, terörizm ve finansal hedeflere yönlendirilmiş siber savaş gibi yüksek teknolojik imkânları harmanlayan devletleri de içerebilecek bir özellikte olması geleceğin öngörülebilirliğini büyük oranda azaltmakla birlikte ulusal ve uluslararası istikrarı önemli ölçüde tehdit etmektedir.

²⁴⁷ Michael Evans, "From the Long Peace to the Long War: Armed Conflict and Military Education and Training in the 21st Century," *Australian Defence College, Occasional Paper No. 1*, (2007), 6.

²⁴⁸ Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", 28.

²⁴⁹ Andrew Monaghan, "Putin's Way of War: The 'War' in Russia's 'Hybrid Warfare'", *Parameter*, C. 45, S. 4 (Kış 2015-16): 67.

Hibrit çatışma düşüncesini diğerlerinden ayırıcı bir özellik de siber gücün kullanılması ile İnsan Hakları ve Silahlı Çatışma Hukukunun istismar edilmesidir. Siber tehditler o kadar yenidir ki genellikle İnsan Hakları ve Silahlı Çatışma Hukuku ile ulusal yasalara dâhil edilmemişlerdir. Hibrit tehditler bu zayıflığı kullanmaktadır.²⁵⁰

Stratejik seviyede çoğu çatışma nizami ve gayrinizami bileşenlere sahiptir. Ancak birçok çatışmada bu bileşenler değişik sahnelerde veya belirgin biçimde farklı formasyonlarda meydana gelir. Hibrit çatışmalarda ise bu bileşenler aynı gücün içinde ve aynı savaş alanında bulanıklaşır. Hibrit çatışmada her ne kadar onlar taktiksel olarak kaynaşmış veya operasyonel olarak birleşmiş olsalar da gayrinizami bileşenler çatışmayı uzatmak, aşırı tepkileri provoke etmek veya savunan için maliyeti artırmaktan daha çok operasyonel olarak belirleyici olmaya çalışır. Hibrit bileşenler tam tersine saldırmak ve siyasi amaçlarına ulaşmak için gayrinizami taktiklerin füzyonunu ve mümkün olan en ölümcül araçlar yoluyla zaferi amaç edinirler. Amacın, direnci kırmak için bütün bir şekilde kaynaşmış güç setiyle sürüncemede bırakılan çatışmalarla konvansiyonel temelli bir hükümeti gerçek bir yenilgiye uğratmak olduğu değerlendirilmektedir.²⁵¹ Bir başka deyişle daha önceki anlamlarından farklılaşan gayrinizami çatışma bileşenleri sonuç almaya odaklanmış bir şekilde hareket ederek hibrit hale dönüşürler. Diğer bir deyişle, hibrit çatışmalarda, kontrolünü kaybettiği bazı biyolojik silah veya füzelere sahip başarısız devletlerle mücadele edilirken eş zamanlı olarak etnik bir biçimde motive olmuş paramiliter güçlerle ve bir dizi selefi-cihatçı terörist ile mücadele edilmesi gerekecektir.²⁵²

Terörist organizasyonların birbirine bağlanarak iletişime geçebilmeleri sayesinde çatışmanın yeni modelinde şimdiden ulus-devletlere karşı başarılar elde ettiği iddia edilebilir. Bu sayede, iletişim ağlarının imkânları, isyan, terör ve savaş arasındaki çizgilerin önemli ölçüde bulanıklaşma ihtimalini ortaya koyan bütün bir çatışma

²⁵⁰ Bingöl, “Hybrid War and Its Strategic Implications to Turkey”, 111.

²⁵¹ Hoffman, “Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 30.

²⁵² Mattis & Hoffman, “Future Warfare: The Rise of Hybrid Warfare”.

yelpazesini kapsayarak hibrit unsurlara önemli avantaj sağlar.²⁵³ Bununla beraber hibrit tehditler tarafından bir güç çarpanı olarak kullanılan politik, sosyal, diplomatik ve bilgisel bileşenler hibrit tehditlere sahip oldukları etkiden çok daha fazlasını alana yansıtılmalarını sağlar.²⁵⁴

Artık devletleri temel olarak geleneksel kuvvetler ya da devlet-dışı aktörleri tamamen gayrinizami olarak adlandırmak giderek imkânsızlaşmaktadır. Gelecekteki meydan okumalar daha karmaşık alternatifli yapılar ve stratejilerle hareket edecektir. Devletler hibrit çatışmada uygulama kapasitesine sahip hibrit meydan okuyucularla karşı karşıya kalacaklardır. Diğer devlet ve devlet-dışı aktörlerce çapraz tozlaşma yoluyla hibrit çatışma öğrenilmektedir. Devlet sponsorluğu olsun ya da olmasın, örgütlü grupların ölümcüllüğü ve kabiliyeti artarken, devletlerin gayrinizami savaş biçimlerinden yararlanma hevesi artmaktadır.²⁵⁵

Hibrit çatışmada algı etkisi önemli bir özelliktir. Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme ve internet teknolojilerinin vurguladığı “etki operasyonları”, bugünkü savaş stratejisi konusundaki askerî doktrinlerin çerçeve düşüncesinin meydana gelmesine olanak sağlamıştır. Başarı artık daha çok müttefiklerinin ve düşmanlarının davranışlarını şekillendirmek ve daha da önemlisi ikisi arasında kalan kitlenin davranışlarını etkilemek olarak görülmektedir. Hibrit stratejilerin sıklet merkezi toplum üzerine yoğunlaşmıştır. Hibrit çatışma, toplumu çatışmanın içine çekmek suretiyle algıların önemini artırmaktadır. Algıları şekillendirilmesinde hedeflenen üç öge vardır. Bunlar yerel halk, rakibin ön cephesi ve daha geniş bölgesel ve uluslararası topluluklardır.²⁵⁶ Bu durum da istihbarat savaşlarının öneminin artmasına sebep olmuştur. İstihbarat savaşı, açık ve gizli eylemlerin doğası, kökeni ve amacı hakkında

²⁵³ John Arquilla, “The End of War as We Knew It: Insurgency, Counterinsurgency and Lessons From The Forgotten History Of Early Terror Networks”, *Third World Quarterly*, C. 28, S. 2 (2007): 369.

²⁵⁴ McCuen, “Hybrid Wars”, *Military Review Dergisi*, 107.

²⁵⁵ Frank G. Hoffman, “Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict”. *Strategic Forum*. S. 240 (Nisan 2009): 5. <https://www.files.ethz.ch/isn/98862/SF240.pdf> [15.11.2018].

²⁵⁶ McCuen, “Hybrid Wars”, *Military Review Dergisi*, 107-112.

kafa karışıklığı ve belirsizlik yaratmayı amaçlamaktadır. Teknolojik gelişim istihbarat savaşında coğrafi sınırlılıkları kaldırmış ve küresel izleyiciyi çatışmanın içine çekmede çok daha başarılı olmuştur.²⁵⁷

Hibrit çatışma kavramının bir özelliği de bu çatışma biçiminin “küçük savaşlar” olarak tanımlanmakla beraber uzun süre devam edeceğinin öngörülmesidir. Örneğin tüm Afrika isyanları on yıldan uzun sürmüştür. İsrail’in Güney Lübnan’da Hizbullah ile savaşı yirmi yıla yakındır devam etmektedir. Bununla beraber Suriye’de, Rusya bir dizi bölgesel aktör tarafından sürekli zorlandığından, güçlü konumunu korumada giderek daha fazla zorlanacak gibi görünmektedir.²⁵⁸ Sonuç olarak, daha zayıf bir askerî rakip, devlet temelli olsun ya da olmasın, belirsiz bir süre boyunca daha güçlü birine karşı durabilir ve aynı durumda daha geleneksel bir rakibin üretemediği etkiler üretmeye devam edebilir.²⁵⁹

Hibrit çatışmanın ilk olarak kavramsallaştırıldığı örnek olay olarak ortaya konulan 2006 yılında Lübnan’da meydana gelen İsrail-Hizbullah arasındaki çatışma ve Rusya’nın, Ukrayna ve Kırım’da uyguladığı politikalar örnek olay olarak incelenecektir.

3.4. Hibrit Çatışma Kavramını Açıklayan Örnek Olaylar

Konunun daha iyi açıklanabilmesi için iki örnek olay burada ele alınacaktır. İlki hibrit çatışma teorisyenlerinden olan ABD ordusundan emekli bir subay Frank Hoffman’ın hibrit kavramını ele aldığı çalışmasında yukarıda sözü edilen İsrail-Hizbullah savaşını prototip olarak incelemesidir. Bu çalışmada konvansiyonel bir güç olan İsrail’e beklemediği bir şekilde karşılık veren Hizbullah’ın hibrit çatışmayı nasıl kullandığı ortaya konulmuştur. İkinci örnek olayda ise büyük bir konvansiyonel güç olan Rusya’nın hibrit çatışmayı kullanarak Ukrayna ve Kırım’da çıkarlarına ulaşması irdelenecektir. Hem devlet-dışı bir gücü hem de uluslararası politikada önemli bir güç

²⁵⁷ Sanda Svetoka & Anna Reynolds, “Social Media as a Tool of Hybrid Warfare”, *NATO StratCom COE*, (2016), 10. <http://www.stratcomcoe.org/download/file/fid/5314>, [11.07.2019].

²⁵⁸ Otaiku, “A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions”, 2-3.

²⁵⁹ McCulloh & Johnson, “Hybrid Warfare”, 2.

olan Rusya gibi bir devleti örneklem almak hibrit çatışmanın kullanılma elverişliliğini ve gelecekte alabileceği hali ortaya koymada anlamlı olacaktır.

3.4.1 Lübnan'da Hibrit Çatışma Kavramının İlk Yansıması

2006 yılındaki Hizbullah-İsrail savaşından sonra yukarıda bahsedildiği şekilde çatışmaların başka bir yöne evrildiği değerlendirilmiştir. İsrail'in Lübnan'daki tecrübesi birçok askerî analiste göre geleceğin güvenlik çevresini tanımlayacak olan hibrit çatışmanın ne anlama geldiği hakkında bir ders kitabı niteliğindedir.²⁶⁰ Amerikalı tarihçi yazar Williamson Murray, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali öncesinde generallerinden birinin Saddam Hüseyin'e tavsiye ettiği gibi Irak, konvansiyonel güçlerini şehirlere saklayıp 2006 yılında Lübnan'da Hizbullah'ın İsrail'e yaptığı gibi Irak Cumhuriyet Muhafızları olarak bilinen Fedaiin Grubu ile birleştirmiş olsaydı benzer bir etkiyi gerçekleştireceğini iddia eder.²⁶¹

Hasan Nasrallah'ın liderliğindeki Hizbullah, binlerce kısa ve orta menzilli roket ve füzeyi de içeren mühimmat çeşitliliği ile devlet benzeri bir güce sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum, devlet-dışı aktörlerce zayıflıkları tespit edilen Batı tarzı askerî güçlerin yıkıma uğrama ihtimalinin olduğuna işaret etmektedir. İsraili subayların bazı hatalı istihbarat değerlendirmeleri ve yanlış stratejik konseptleri kabul etmeleri nedeniyle Hizbullah, amaçlarını gerçekleştirmek ve uygulamak için uygun operasyonel ve taktik araçları kullanma imkânına sahip olmuştur. Bu taktikler ve teknolojilerin İsrailileri şaşırtmakla kalmadığı aynı zamanda yarattığı şok etkisi ile çatışmada avantajın Hizbullah'a geçmesine neden olduğu iddia edilmektedir.²⁶²

Sınırları belli olmayan Hizbullah, yükselen hibrit tehdidin göstergesidir. Hükümet otoritesinin olmadığı alanlarda uygun taktiklerle adem-i merkezi hücreler sayesinde organize olmuş bir hareketin konvansiyonel bir gücün kırılmalıklarını nasıl

²⁶⁰ Michèle A. Flournoy & Shawn Brimley, "The Defense Inheritance: Challenges and Choices for the Next Pentagon Team", *The Washington Quarterly*, C. 31, S. 4 (Sonbahar 2008): 60.

²⁶¹ Williamson Murray, "Conclusion", *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, Der. Williamson Murray & Peter R. Mansoor (Cambridge: Cambridge University Press, 2012). 291.

²⁶² Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", 36.

kullanabileceğini Hizbullah'ın gösterdiği belirtilmektedir. Hizbullah'ın yüksek disiplinli, iyi eğitilmiş dağınık hücrelerinin alanda mücadele ettiği ve yoğun şehir nüfusunun yaşadığı alanlarda gerilla taktiklerini ve teknolojiyi kullanarak modern bir konvansiyonel güce karşı koyduğu ortaya konulmaktadır. Sahada, İsrail kuvvetlerinin Hizbullah'ın azimli ve eğitilmiş olduğunu kabul etmek zorunda kaldığı iddia edilmektedir. Onlar çok hızlı şekilde ortadan kaybolabilen ve sivil kalabalıklar arasına karışabilen özelliklere sahiptirler. Organize olmuş direniş, Batı Şeria ve Gazze Şeridi bölgesinde kendisine karşı operasyon yapacak birimler için onlarca kat daha zor bir alana sahiptir. Eğitimin derecesi, ateş disiplini ve teknolojik gelişmişlik çatışmada çarpan etkisi yaratmaktadır.²⁶³

Bu etkiler sadece kara güçleri ile ilgili değildir. Hizbullah'ın, C802 gemisavar füzesiyle İsrail'in deniz gücünü de hedef haline getirebilecek yeteneğe ulaşması hibrit çatışmanın neye benzeyebileceğinin ilk örneği olarak sunulmaktadır. Wadi Salouqi olarak adlandırılan çatışmada İsraili bir tank kolunun Hizbullah tarafından kullanılan Rus yapımı tanksavar füzeleri kullanılarak saf dışı bırakılması da gösterilebilecek bir başka örnektir. Hizbullah'ın birkaç tane silahlandırılmış insansız hava aracı ile İsrail güçlerine saldırması, sinyal istihbaratına sahip olduğu ve İsrail ordusunun cep telefonu sinyallerini görüntüleyebildiğine dair kanıtların mevcut olması ve hatta bundan da öte İsrail ordusunun kriptolu telsizlerini çözdüklerine dair doğrulanamayan iddiaların mevcudiyeti hibrit çatışmanın ne tür imkânları sunduğunun kanıtı olarak gösterilmektedir.²⁶⁴

Algı üstünlüğü elde etmek için verilen mücadele, stratejik noktaları vurma rekabeti kadar ehemmiyete sahiptir. Bu çerçevede Hizbullah'ın stratejik ve operasyonel bilgi üstünlüğü kurma çabası etkileyici olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu savaşa kadar savaş alanının dehşetinin resmi bu kadar açık betimlenememiştir. Güney Lübnan'da ilerleyen veya geri çekilen İsrail güçleri, hava akınlarıyla harabe haline gelen evler ve köyler, moloz yığınları arasında amaçsızca dolaşan yaşlı insanlar, parçalanmış oyuncak bebeklerine sarılan çocuklar, Beyrut Havaalanına saldıran İsrail savaş uçakları, İsrail ve özellikle Hayfa'yı roketlerle vuran Hizbullah ve buna benzer birçok

²⁶³ Hoffman, "Hybrid Warfare and Challenges", 34.

²⁶⁴ Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", 38.

görüntü modern savaşın kanlı ve acımasız yüzü olarak dünya tarafından canlı seyredildiği öne sürülmektedir.²⁶⁵ 1990'lı yılların başında ilk Körfez Savaşı da canlı olarak yayınlanmıştır ancak şimdi teknoloji ve sosyal medya sayesinde dünya kamuoyunun çatışmalara ulaşım hızı ve yakınlığı hiç bu kadar fazla olmamıştır.

Nasrallah'ın zafer kazandığına dair iddialar askerî anlamda bir parça şüpheli olarak görülmektedir. Ancak bir husus açıktır ki, İsrail güçlerinin güvenilirliği zedelenmiş ve Hizbullah çatışmadan güçlü çıkarak ideolojik çekicilik kazanmıştır. İsrail'in, İran tarafından desteklenen güçleri yenmekte başarısız olmakla beraber stratejik algı savaşını da kaybettiği iddia edilebilir. Hizbullah, medya sayesinde abartılmış sınırlı taktiksel başarılarının politik etkilerini kullanabilmeyi başarmış görünmektedir. İsrail istihbaratının zayıf olduğu kadar konvansiyonel savaş gücünün hazır olma durumu ve lojistiği de hatalı olarak değerlendirilmektedir. Hizbullah'ın gerçek avantajı teknolojiyi kullanmasında değildir, asıl üstünlüğü sahayı hazırlayabilme ve taktiklerini tek, belirli bir düşmana karşı yönlendirebilmesindedir. Hizbullah, adem-i merkezi hücreler şeklinde hareket etmektedir. İsrail güçlerine, yakın çarpışmalara ve çatışmada kazanan taraf olmak için gerekli maliyeti ödemeye hazır olduğunu kanıtladığı değerlendirilmektedir. Hizbullah yaklaşık bir ay içinde, çoğu kısa menzilli 4000'i aşkın roket kullanarak hem fiziksel üstünlük anlamında hem de pek çok İsrail kasabasını tahliyeye zorlayarak medya alanında stratejik algı etkisi sağlamayı başarmıştır.²⁶⁶ Savaş sırasında Lübnan'ı ziyaret eden emekli bir asker olan Ralph Peter, Hizbullah ile ilgili şunları gözlemlemiştir:

Hizbullah etkileyici bir esneklik sergilemektedir. Çünkü hücresel birimler çok çabuk şekilde özel operasyonlar düzenleme veya silah ya da mühimmat stokları bitince operasyonları aniden kesebilme yeteneğine sahiptir. Hizbullah'ın savaşçı hücreleri düzenli ve gerilla kuvvetlerinin hibrit şeklini ortaya koymaktadır. Bu düşman şekli ile ABD güçleri giderek daha fazla bir biçimde karşı karşıya kalacaktır. Bu başarının Hizbullah adına devam edip etmeyeceği belli değildir

²⁶⁵ A.g.e., 38

²⁶⁶ A.g.e., 39

*ancak şimdilik etkili bir terörist ordusunun oluşturduğu prototip iyi bir şekilde incelenecektir.*²⁶⁷

Hamas gibi örgütler de Hizbullah'a özenmektedir ve silah sistemleri satın almaktadır. Hamas'ın 2007 yılında Katyuşya füzeleri kullanması Batılı devletleri çok şaşırtmıştır. Hamas'ın web sitesinde Hizbullah'ın başarısının gözlemlenmesini de içeren Hamas'ın aktif bir öğrenme sürecine sahip olan bir örgüt olduğu belirtilmiştir. İsraili bir düşünce kuruluşunun, Hizbullah'ın operasyonları ile ilgili gözlemlerine göre, Hizbullah'ın gerilla taktiklerini kullanmada diğer askerî örgütlerle karşılaştırıldığında bir ayrıcalığı vardır. Hizbullah'ın gerilla taktiklerini kullanarak geleneksel askerî güce direnç gösteren ilk hareket olduğu iddia edilmektedir.²⁶⁸

Benzeşme sadece uluslararası örgütlerle sınırlı değildir. Suriye'nin de Hizbullah'ın başarısını değerli bulduğu belirtilmektedir. Hatta Suriye İç Savaşı çıkmadan birkaç yıl önce yoğun şekilde taktik füzeler geliştirmeye çalışıldığı ve aynı zamanda komando birimlerine meskûn mahal eğitimi ve gerilla taktikleri eğitimi vermeye başladığı söylenmektedir.²⁶⁹

Uzun süren savaş veya çabuk sonuç alma hedefine yönelik şok ve dehşet saldırılarını içeren Batı konsepti bu tür tehditlere karşı etkili olmayacak gibi görünmektedir. Bu çatışma objektif olarak incelendiğinde, İsrail için başta olumsuz görünen mevcut durumun alınacak dersler sayesinde olumlu bir hâl alabileceği değerlendirilmektedir. Bir başka deyişle İsrail ve onu örnek alacak diğer devletler kendi çıkarları doğrultusunda yeni durumu kullanabilir. İsrail-Hizbullah çatışması İsrail'in yenilgisinden çok, eski tip çatışmanın yenisi tarafından yenilgiye uğratılması olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁶⁷ Ralph Peter, "Lesson From Lessons from Lebanon: The New Model Terrorist Army", *Armed Forces Journals*, <http://armedforcesjournal.com/lessons-from-lebanon/> [12.06.2018].

²⁶⁸ Hoffman, "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars", 38.

²⁶⁹ Yaakov Katz, "Analysis: Don't Underestimate Syria's Military", The Jerusalem Post web sitesi, 12 Nisan 2007, <https://www.jpost.com/Middle-East/Analysis-Dont-underestimate-Syrias-military> [11.03.2018].

3.4.2 Rusya'nın Hibrit Çatışma Kavramı ve Kırım ve Ukrayna Örnek Olayları

Aslında Rusya, kendisini korumak için hibrit çatışmayı kullanmış gibi görünmektedir. Gürcistan'daki "Gül Devrimi" ve Ukrayna'daki "Turuncu Devrim" Rusya'nın etki alanında meydana gelmiştir. Bunların üzerine Arap Baharı'nın da patlak vermesi Rusya'da çevrelenme algısı oluşmuştur. Bunları hibrit çatışmanın bir tezahürü olarak gören Rusya, bunu engellemek için savunma stratejisi geliştirme çabasına girişmiştir ve geleceğin çatışma tehditlerine anlamlı ve pratik seviyede yeniden odaklanma gerekliliğini ortaya koymuştur.²⁷⁰

Rusya, 2014 yılında Kırım ve Doğu Ukrayna'daki operasyonlarına başlayana kadar çoğu akademisyenin varsayımı hibrit operasyonların, ayrılıkçı Çeçenler veya terörist örgüt DEAŞ gibi öncelikle devlet-dışı aktörler tarafından kullanılan bir strateji olduğu yönündeydi.²⁷¹ Bu bağlamda, 2013 yılının Şubat ayında Rus haftalık Military-Industrial Krier dergisindeki *The Value of Science is in the Foresight* adlı makalesinde Rus eski Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov, Rusya'nın Sovyetler tarafından geliştirilen taktikleri kullanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu makale, Arap Baharı ile ortaya çıkan karmaşık duruma kavramsal bir cevap verme ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ve özellikle XXI. yüzyılda savaşın ve çatışmanın nasıl geliştiğini kavrama girişimidir. Gerasimov, çatışmanın içine askerî olmayan güç araçlarını yerleştirilirken, çatışmayı desteklemek için daha geleneksel önlemleri kullanmayı da önermiştir.²⁷² Önemli noktası ise Gerasimov'un bu taktikler sayesinde topyekûn bir savaşı, askerî stratejik düşünce ile harmanlayarak yeni modern bir çatışma biçimi tasarlamış olmasıdır. Buna göre bir düşman ile yüz yüze çarpışmaktansa onun toplumunu hareket edemez hale getirmeye çalışmak esas olmalıdır. Gerasimov, savaşın kurallarının tamamen değiştiğini iddia etmektedir. Bu değişiklikler stratejik ve

²⁷⁰ Andrew Korybko, *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change* (Moscow: Peoples' Friendship University of Russia Press, 2015): 74-75; Otaiku, "A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions", 2-5,

²⁷¹ Jan Joel Andersson, "Hybrid Operations: Lessons From The Past", *EUISS*, Ekim 2015, <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%2033%20Hybrid%20operations.pdf>, [14.09.2018].

²⁷² Monaghan, "Putin's Way of War: The 'War' in Russia's 'Hybrid Warfare'", 68.

politik hedefleri başarmanın askerî olmayan yollarındaki artıştır ve çoğu olayda orduların güç etkinliğinin bu yolla aşıldığı görülmüştür. Bütün bu taktikler, açıkça görünmeyen askerî araçlarla desteklenmektedir.²⁷³ Ukrayna'daki savaş, Rusya'ya ve onun güç ortaya koyma kapasitesine ve özellikle "Gerasimov Doktrini" olarak da adlandırılan hibrit çatışma kavramına dikkatleri çekmiştir. Rusya'nın 2014 yılının Şubat ve Mart aylarında Kırım'ı ilhak etmesi, uluslararası alanda beklenilmeyen bir politik uygulama olmuştur. Rusya'nın çıkarlarını elde etmek için yürüttüğü askerî politikaların, Batı'nın, Rusya'ya doğrudan askerî bir karşılık vermesini engelleyecek kıvamda planlandığı değerlendirilmektedir.²⁷⁴

Rusya'nın ilk önce Kırım'da daha sonra Doğu Ukrayna'daki operasyonları, Moskova'nın giderek artan şekilde gelecekte politik olarak odaklanılan çatışma şekilleri üzerinde durduğunu göstermektedir. Bu durum Mark Galeotti tarafından Rusya'nın genişletilmiş "gerilla jeopolitiği" olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlamanın bir uzantısı olarak Galeotti, Kremlin'in, rakip güçler ve ittifakların eylemleri nedeniyle kendisini giderek daha fazla köşeye sıkışmış hissettiğini belirtir. Rusya'nın, bu meydan okumaya cevaben ekonomik gücünü arttıracak, düşmanın zayıf yönlerine odaklanacak, doğrudan ve açık çatışmalardan kaçınan yeni taktiklere ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir.²⁷⁵

Gerasimov'a göre de:

XXI. yüzyılda savaş ve barış tanımlamaları arasında karmaşıklaşan bir eğilim vardır. Bu sebeple çok güçlü görünen devletler bile silahlı çatışmaların yaşandığı dış müdahaleye ve web kaoslarına maruz kalan bir duruma düşerek dış müdahalenin muhatabı olabilirler. Eski Sovyet uygulamaları ile başka bir durumdan çıkarsamada bulunarak plan yapmada bu durum kullanılabilir. Bu kez de Arap Bahar'ında, Batı'nın gizli

²⁷³ Molly K. McKew, "The Gerasimov Doctrine", *Politico*, 09 Mayıs 2017. <https://www.politico.eu/article/new-battles-cyberwarfare-russia/>, [23.06.2018].

²⁷⁴ Monaghan, "Putin's Way of War: The 'War' in Russia's 'Hybrid Warfare'", 65.

²⁷⁵ Mark Galeotti, "The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War". <https://inmoscowshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/> [22.05.2019].

*operasyonları gözlemlenerek Rusya'ya bir manevra alanı oluşturabilir. Artık Rusya da devletleri doğrudan açık ve büyük ölçekli askerî müdahaleler yapmadan nasıl altüst edebileceğini bilmektedir.*²⁷⁶

Gerasimov, uygulanan çatışma yöntemlerinin odağının, toplumun protestoya katılma olasılığı ile eşgüdümlü olarak uygulanan politik, iktisadi, bilgilendirici, insani ve diğer askerlik dışı önlemlerin yaygın biçimde kullanımı yönünde evrildiğini ileri sürer. Tüm bunlar, istihbarat savaşları ve özel harekât birliklerinin faaliyetleri de dâhil olmak üzere üstü örtülü nitelikte askerî metodlarla desteklenmektedir. Güçlerin aleni olarak kullanımı –çoğunlukla barışı muhafaza etme ve kriz yönetilmesi adı altında – sadece çatışmada nihai başarının elde edilmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Mark Galeotti bu noktada Kırım'da olanların tam da bu olduğunu iddia etmektedir. İlhak gerçekleşene kadar “küçük yeşil adamlar”²⁷⁷, rütbesiz savaşçılar olarak çatışmalarda yer almışlardır. Bunların daha sonra Rus özel kuvvetleri ve deniz piyadeleri olduğu anlaşılmıştır. Şunu belirtmekte yarar vardır ki Rusya'nın bu konuda tecrübesi vardır. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'ndan hemen önce zamanın başarısız devleti Kore'ye giren Rus güçleri kendilerini odun kesmek amacıyla gelenler olarak tanıtmıştır. Rusya, ilk başta Kore'ye girenlerin silahsız olduklarını iddia etse de Japonya ısrar edince silahları olsa bile bunun Kore'nin istikrarsız durumundan dolayı girenlerin kendilerini korumak maksadıyla silahlı olduklarını kabul etmiştir.²⁷⁸ Bir anlamda Rusya, “oduncu taburu” ile Kore'yi işgale çalışıyor görünmekteydi. Bu durum hibrit çatışmada neoklasik realizm anlamında ülkenin çatışma kültürünün de önem taşıdığını bir kez daha göstermektedir.

Bunula beraber eski Sovyet Cumhuriyetlerinde bulunan Rus azınlıkların, bu ülkelerin çoğunluklarının aksine Batı ile ilişkileri iyileştirmek yerine eski düzenin yeniden inşa

²⁷⁶ A.g.e.

²⁷⁷ Kohli, “Conclusion”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, 188.

²⁷⁸ David Betz, “Idea Of Hybridty”, *Hybrid Conflict and Information Warfare, New Labels, Old Politics*, Der. Ofer Fridman, Vitaly Kabernik & James C. Pearce, (Londra: Lynne Rienner Publishers, 2019), 21-22.

edilmesi konusunda istekli olmalarını da Rusya, Kırım'ın ilhakında etkili şekilde kullanmıştır.²⁷⁹

Valery Gerasimov'a göre:

Bu tip eylemlerin kullanılmaya başlanması düşmanın silahlı çatışmalardaki avantajlarının geçersiz kılınmasına olanak sağlamaktadır. Bu tür eylemler arasında, düşman devletinin tümünde kalıcı olarak faaliyet gösteren bir cephe oluşturmak için özel harekât kuvvetleri ve iç muhalefetin yanı sıra, sürekli olarak gelişen yanlış bilgilendirme eylemleri gibi araçlar ve aygıtlar bulunmaktadır. Bu devam eden değişiklikler dünyanın önde gelen devletleri arasında doktrinsel yansımalara sahiptir ve askerî çatışmalarda kullanılmaktadır. Gayrinizami olarak adlandırılabilir çatışmaların yanında askerî teknolojinin ilerlemesiyle geleneksel güçlere verilen önem de artırılmalıdır. Bu teknolojinin ilerlemesi ile günümüzdeki dronların gelecekte yürüyen, sürünen, zıplayan ve uçan robotlar ile yer değiştireceği öngörülmektedir. Hatta yakın gelecekte tamamen robotlardan oluşacak ve bağımsız olarak operasyon yapabilecek birimlerin oluşması kaçınılmazdır.”²⁸⁰

Gerasimov makalesinde ülkesinin toprak bütünlüğünün korunması anlamında savunmadan bahsetmektedir. Buna göre kurumlar arası koordinasyon ve ordunun ülke dışında kullanıma dair yasal düzenlemeler yapılması önemlidir. Aslında savunma demek saldırı demektir ve bir bozuk paranın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz. Rusya'nın hibrit çatışmasında; nizami olduğu kadar gayrinizami askerî güçler, hedeflenen toplumun güvende olmadığı hissini arttıran diplomatik, ekonomik, siber harp ve psikolojik saldırılarla bir arada müştereken kullanılır.²⁸¹

Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB), Rus Genelkurmayına bağlı İstihbarat Servisi (GRU) veya özel operasyon kuvvetlerinin rolü; düzensiz güçleri örgütlemek, eğitmek ve koordine etmek, aynı zamanda keşif ve sabotaj işlemlerini gerçekleştirmek ya da

²⁷⁹ Otaiku, “A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions”, 8.

²⁸⁰ Galeotti, “The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War”, 06 Temmuz 2014.

²⁸¹ Kanwal, “The Changing Character and the Taxonomy of Conflict”, 17.

askerî ve politik hedeflere karşı doğrudan eylemler yapmak olduğu düşünülmektedir. Bu faaliyetler için konvansiyonel-olmayan güçlerin Ukrayna içinde daha önceden faaliyet gösterdiği değerlendirilmektedir. Ayrıca nükleer gücünü güvenliğinin kesin garantörü olarak gören Rusya, Ukrayna'daki kriz sırasında, tüm nükleer faaliyetlerini, geleneksel askerî müdahaleyi caydırmak için stratejik bir mesaj olarak çatışmanın hibrit yaklaşımını desteklemek için kullanmıştır.²⁸²

Gerasimov'un burada anlatmak istediği askerî ve istihbarî operasyonların yakın koordinasyonunun önemini kavranmasıdır. Bu durumu Doğu Ukrayna örneğinde görmek mümkün olmuştur. Askerî istihbarat, düzenli askerî birliklerin desteğiyle Kırım'da öncü olarak yerini aldı. Doğu Ukrayna'da, Rus FSB, Ukrayna'nın güvenlik aygıtlarına sızarak onları hata yapmaya zorladı ve Kiev'in planlarını takip etti. Rus İçişleri Bakanlığı, Ukrayna'daki meslektaşları ile temasları sonucu angaje edebilecekleri muhtemel ajanları ve kaynakları belirledi. Rus ordusu, Ukrayna sınırında savaş tehditlerini yüksek bir tondan sürekli seslendirirken Rus askerî istihbaratı Rus gönüllülerin ve malzemelerin Doğu Ukrayna'ya geçirilmesini sağladı. Bu arada Rus medyası ve diplomatik kaynaklar Kiev'deki hükümeti gayri meşru ve acımasız olarak nitelerek için sürekli bir kampanya sürdürürken, “vatansever bilgisayar korsanları” Ukrayna bankalarına ve devlet web sitelerine saldırılar düzenleyerek bu sürecin önemli bir parçası haline geldiler. Bu doğrusal olmayan çatışmanın özü Gerasimov'un dediği gibi çatışmanın her yerde olmasıdır.²⁸³ Doktrinin özü, düşmanın gücü ne olursa olsun, kuvvetleri ve silahlı çatışma araçları ne kadar gelişmiş olursa olsun, onları yenmek için formlar ve yöntemler bulunabileceği gibi görünmektedir. Düşmanın daima kırılabilirlikleri olacaktır ve bu kırılabilirlikler, düşmanı alt etmek için yeterli yolun mevcut olduğu anlamına gelmektedir.²⁸⁴ Ancak bu çatışma yolu Rusya'nın bugün Batı'ya karşı olan göreceli zayıflığını kapatmak için kullanılıyor gibi görünmektedir.

Bu iki örnek olay hibrit çatışmayı açıklamak için kullanılmıştır. Çünkü ilk örnekte devlet-dışı bir organizasyon hibrit çatışmayı kullanırken ikincisinde dünyanın en

²⁸² Anghel, “Hybrid Approaches to the Ukrainian Crisis”, 66.

²⁸³ Galeotti, “The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War”, 06 Temmuz 2014.

²⁸⁴ A.g.e.

azından askerî anlamda süper güçlerinden biri olan bir devlet kullanmıştır. Bu durum hibrit çatışmanın ne kadar esnek bir kavram olduğuna işaret etmektedir. Her bir tekil olaya göre yeniden şekillenebilen, olay bazında yeni özellikler eklenebilen dinamik bir süreç içinde var olan hibrit çatışma kavramı neoklasik realizm ile bağlantılı bir şekilde günümüzde ve gelecekte bu özellikleri ile avantajlar sağlayacaktır.

3.5. Hibrit Çatışmanın Parametreleri

Bölüm boyunca hibrit çatışma anlatılmaya çalışılmıştır. Bu kısımda ise anlatılanların hasılası olarak görülmesi gerekenler ortaya konulmaya gayret edilecektir. Öne çıkan parametrelere değinilecektir. Hibrit çatışmanın parametrelerini açıklamak gerekirse öncelikle ilk parametre olarak “belirsizliği” öne çıkarmak gerekmektedir. Hatta belirsizliğin faydası demek daha doğru olacaktır. Hibrit çatışma politik bir seçimdir. Muğlaklık da onun özüdür. Amacı da düşmanı çoklu siyasi seçenekler konusunda merak içinde bırakmak olarak görülebilir. Bu, özellikle sınırlarının yakınında hibrit çatışmalar gerçekleşen devletler için geçerlidir. Amaçlanan politik sonuç, müdahaleden uzun askerî işgale ve devamında ilhaka kadar uzanabilir. Hibrit çatışmaya karşı savunma yapan ülke, tüm bu makul senaryolara karşı kendini savunmak için gerekli kaynaklara sahip olmayabilir.²⁸⁵ Tıpkı Suriye’nin sahip olamadığı gibi. Hibrit çatışma, fail aktörün kimliğini gizlerken ortaya çıkan kasıtlı şaşırtmalar göz önüne alındığında, savaşın en belirsiz biçimini temsil eder.²⁸⁶

İkinci parametre, “yayıma” stratejisidir. Diğer bir anlamda “sıklet merkezi” oluşturmakta zorlanmaktadır. Hibrit çatışmada muğlaklık düşmanı, kaynaklarını dağıtmaya zorlama etkisine sahiptir çünkü saldırının tezahürü birden çok hedefi düşündürebilir. Bir aktör, ne için veya neye karşı savaştığını anlayamıyor ise etkili bir şekilde savunma yapamaz. Böyle bir stratejiye karşı koymanın tek yolu, aynı tür çatışma ile karşılık vermektir. Yayılma sonucu ortaya çıkan belirsizlik, tanımı gereği, yalnızca kuvvet ve yıpranmanın yoğunlaşmasıyla karakterize edilemez, daha ziyade

²⁸⁵ Andrew Mumford & Pascal Carlucci, “Hybrid Warfare: The Continuation of Ambiguity by Other Means”, *European Journal of International Security*, C.8, (2023): 199.

²⁸⁶ Andrew Mumford, “Ambiguity in Hybrid Warfare”, *Hybrid CoE Strategic Analysis / 24*, (2020): 5. https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/09/202009_Strategic-Analysis24-1.pdf [27.05.2023].

uzay ve zamana hâkim bir şekilde sağlam bir güç anlayışının uygulanmasıyla elde edilebilir.²⁸⁷ Suriye'deki devlet ve devlet-dışı aktörlerin güçlerini tek bir noktaya toplayamadıkları, birçok alanda mücadele vermek zorunda kaldıkları, başlangıçta dost olanların saf değiştirdikleri bir sonraki bölümde detaylıca incelenecektir.

Üçüncü parametre “taktiksel yaratıcılıktır”. Hibrit çatışma, en yaratıcı savaş türlerinden biridir. Hibrit savaşçıların, meşru tepki eşiğinin altında kaldığı sürece, düşmana saldırmakta kullanabileceklerinin çok az sınırı vardır. Bununla birlikte, belirsizlik yaratmak için kullanılan araçlar çok önemlidir. Askerî birlikler, kolluk gücü, terörist gruplar, propaganda, özel kuvvetler, zırhlı araçlar, insansız hava araçları, hukuki iddiaların hepsi rakibi bilişsel bir çıkmaza sokmak amacıyla kullanılabilir. Bu nedenle, hibrit taktiklerin tesadüfen “bulanık”, “gri” veya “gizemli” olmadığı gerçeğinin altını çizmek önemli olup, bilinçli bir şekilde öyle olacak şekilde tasarlandığı ifade edilir. Çatışmanın kaos yaratabildiği ancak asla kaotik olmadığı iddia edilir.²⁸⁸

Son parametrenin ise “caydırıcılıkta” olması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu anlamda sert gücün her zaman hazır durumda olduğunun ve gerektiğinde müdahale edebileceğinin rakiplerine hissettirilmesi bir seçenek değil olmaz olmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir. Aynı zamanda bir başka önemli husus ise hibrit çatışma alanında devletlerin kullandıkları vekil aktörlerin gerektiğinde korunacağına dair diğer aktörlere vereceği mesajın kuvveti de caydırıcılık ile ifade edilebilir. Başka bir anlamda ise caydırıcılık, konvansiyonel ve konvansiyonel-olmayan güçlerin hibrit çatışma ortamında birleştirilmesi olarak ifade edilebilir. Hibrit tehditlerin caydırılması, operasyonel modu etkiye tepki seviyesinden önleyiciye kaydırırken, düşman aktörü hibrit eylem izlemekten caydırmak için çaba gösterilmesini gerektirir. Düşman

²⁸⁷ Mumford & Carlucci, “Hybrid Warfare: The Continuation of Ambiguity by Other Means”, 199.

²⁸⁸ A.g.e., 200.

aktörün zayıf noktalarını, değerlerini ve çıkarlarını caydırıcılık duruşunun merkezine koyar.²⁸⁹

Bu parametrelere bağlı olarak geleneksel yöntemler ve taktikler öncelikli olarak kullanılan araçlar içindedir. Gayrinizami yöntemler ve taktikler olarak, terörizm, gerilla ve vekâlet savaşı, ayırım gözetmeyen şiddet, zorlama kullanılabilir. Geleneksel, gayrinizami, yıkıcı ve parçalayıcı etkiler gösteren devlet ve devlet-dışı aktörler rol alabilir. İnternet teknolojisi, siber araçlar ve gelişmiş konvansiyonel silahlar gibi gelişmiş askerî imkânlar ve ileri teknoloji de kullanılabilecek veri setleri arasındadır.²⁹⁰

Bu bölümde öncelikli amaç hibrit çatışmayı anlamlandırmaya çalışmak olmuştur. Hibrit çatışmanın öncülleri olduğu iddia edilen birleşik savaş, sınırsız savaş ve dördüncü nesil savaş açıklanmaya gayret edilmiştir. Bunlar ile hibrit çatışma arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmak istenmiştir. Esasen hibrit çatışma adlandırılması olmasa da tarihte bu anlamda düşüncelerin geliştirildiği belirtilmiştir. Savaşın veya çatışmanın doğasının çok fazla değişmediği değerlendirilmektedir. Bölümde yapılan tartışmalarda hibrit çatışmanın yeni bir savaş/çatışma çeşidi olduğunu iddia edenler olduğu gibi birleşik savaşın gelişmiş hali olduğunu iddia edenler de olduğu görülmüştür. Clausewitz her dönemin savaşının kendine has özellikler taşıyacağını belirtmiştir. Konuya bu çerçevede bakmak gerektiği değerlendirilmektedir. Bu anlamda hibrit çatışma kavramı, çağdaş tehdit aktörlerinin gelişen karakterini tanımlamak, konvansiyonel tehdit değerlendirme metodolojileri ile mücadele etmek ve mevcut ortamın dinamiklerini vurgulamak için bir çerçeve sunmaktadır. Buradaki önemli nokta olarak, devletlerin vekil olarak kullandığı terörist örgütlerle bağımlı önceki dönemlerde olduğu gibi reddetmemesi hatta açıkça onları desteklediğini gösterecek şekilde hareket etmesi gösterilebilir. Bu

²⁸⁹ Vytautas Keršanskas, “Deterrence: Proposing a More Strategic Approach to Countering Hybrid Threats”. *Hybrid CoE Paper 2*, (Mart 2020), 14 https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Deterrence_public.pdf [20.06.2023].

²⁹⁰ Timothy Van der Venne, “Old Wine, New Bottles: A Theoretical Analysis of Hybrid Warfare”, 30 Kasım 2021, <https://www.e-ir.info/2021/11/30/old-wine-new-bottles-a-theoretical-analysis-of-hybrid-warfare/> [05.06.2023].

bakımdan hibrit çatışmayı açıklarken verilen örneklerden olan Suriye’de, ABD’nin, Halk Savunma Birlikleri (YPG) ile ilişkisini bu anlamda değerlendirmek gerekir.

Hibrit durum, isyancı veya terörist ağların herhangi bir birleşimini de içermek üzere çok çeşitli devlet-dışı oyuncuların iç içe geçmesiyle resmedilir. Organize suç grupları, klanlar, kabileler veya etnik gruplar gibi sosyal gruplar ile ideolojik veya dini motivasyona sahip kuruluşların tümü devletler ve/veya meşru işletmeler tarafından gizli veya açık bir şekilde destekleniyor olabilir.²⁹¹ Bu nedenle, yukarıda da belirtildiği gibi, sıvı, gaz veya katı formdaki su gibi, hibrit tehdidin/çatışmanın istikrarlı bir hali olmaz, ancak dönüşüme uğrar ve devam edebilmesi ve bir avantaj elde etmesi için kendine özgü koşullara adapte olur. Hibrit çatışmanın özellikleri ve avantajları üzerinde durulduktan sonra iki örnek olayla hibrit çatışma detaylandırılmıştır. Örneklerden biri devlet-dışı bir organizasyon iken diğeri askerî açıdan bir süper güç olan Rusya Federasyonu olmuştur. Örneklerden birinin devlet-dışı bir örgütün hibrit çatışmayı kullandığı bir olaydan, diğerin ise en azından askerî anlamda bir süper güç olan devletin hibrit faaliyetlerinden seçilmesi bilinçli bir tercihtir. Bir noktada hibrit çatışmayı asimetrik savaştan ayıran özellikle de devletlerin de hibrit yöntemlere rahatlıkla başvurabilme imkânlarıdır. Eskiden vekillere tevdi edilen görevler şimdi gerektiğinde sahada vekillerle beraber icra edilebilmektedir. Son olarak hibrit çatışmanın parametreleri olarak belirsizlik, sıklet merkezi oluşturamama, taktiksel yaratıcılık ve caydırıcılık olarak ortaya konulmuştur.

Bundan sonraki bölümde Suriye’de 2011 yılından beri devam eden çatışmaların bu bölümde hibrit çatışma ile ilgili sunulan çerçeveye ne kadar uyup uymadığı üzerinde durulacaktır. Hibrit çatışmanın parametreleri bu çalışmanın kavramsal ve kuramsal olarak en önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır. Bir çatışmaya/savaşa hibrit karakterini yansıtan belirtilen parametrelere uygunluğu olarak düşünülebilir. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki bu parametreler değişmez, değiştirilemez nitelikte değildir. Bazı çatışmalarda bazı parametreler diğerlerine göre daha fazla öne çıkabilir. Bu durum da zaten hibrit çatışmanın karakteristiğine uygundur. Bir sonraki bölümde Suriye’nin hibrit çatışma alanı haline gelmesi ve bunda yerel,

²⁹¹ Josef Schroefl & Stuart J. Kaufman, “Hybrid Actors, Tactical Variety: Rethinking Asymmetric and Hybrid War”, *Studies in Conflict & Terrorism*, S. 37, (2014): 867.

bölgesel, küresel aktörlerin rolü ele alınacaktır. Ayrıca Suriye İç Savaşı'nın, hibrit çatışma parametrelerine uygun olmadığı incelenecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİBRİT ÇATIŞMA ALANI OLARAK SURİYE

Bir önceki bölümün sonlarında bu çalışmanın kavramsal olarak en önemli boyutlarından olan hibrit çatışmanın parametreleri ortaya konulmuştur. Suriye İç Savaşı'nın bu hibrit parametrelere uyup uymadığını tespit etmek bu bölümdeki temel amaçlardan biri olarak görülecektir. Suriye'de yıllardan beri devam eden iç savaş, hem yerel, hem bölgesel hem de küresel aktörlerin katılımı nedeniyle giderek daha karmaşık hale gelen bir ortam yaratmıştır. Yerel aktörlerin birbirlerini sınırlamak veya yok etmek için yabancı aktörlerle ittifak kurmaları, sınır aşan ilişkilerin Suriyeliler arasındaki ulusal dayanışmadan daha önemli olduğunun bir göstergesi olarak görülebilir.²⁹² Arap milliyetçiliği emperyalizm sonrası devirde var olan sosyal çarpıklıkların ve eksikliklerin üzerini örten bir araç olma halini almıştır. Milletleşme sürecinde toplumun tutunum ideolojisi haline gelen milliyetçilik, kitlelere mal olamamış ve ortak bir kimlik oluşumunu sağlayamamıştır.²⁹³

Çatışma alanında, Suriye'de farklı formlarda varlık gösteren bölge içi ve bölge dışı devletler mevcuttur. Bu devletlerden bazıları kendi adına birtakım siyasi kazanımlar elde etmek üzere dâhil olmuşken, bazılarının da DEAŞ'ın oluşturduğu uluslararası tehditle mücadele etmek üzere dâhil oldukları kabul edilmektedir.²⁹⁴ Suriye'deki iç savaşın aktörü haline gelen bu devletler konvansiyonel askerî güçlerini gayrinizami güçlerle birleştirmek suretiyle²⁹⁵ Suriye'deki hibrit çatışma alanını daha da komplike

²⁹² Eberhard Kienle, “The New Struggle For Syria and the Nature of the Syrian State”, *From National Independence to Proxy War*, Der. Linda Mator & Ali Kadri. (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), 56.

²⁹³ Mesut Şöhret, “Suriye'nin Siyasal Yapısı”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım (İstanbul: Beta, 2016), 46.

²⁹⁴ Meredith Jones & Sascha Dov Bachmann, “Syria – A Hybrid War Case Study”, *Journal of Military and Strategic Studies*, C. 21, S. 1 (2021): 39-42. <https://jmss.org/article/view/73754/55220> [01.05.2022].

²⁹⁵ Hoffman “Hybrid Warfare and Challenges”, 37.

bir duruma getirmiştir. Hibrit çatışma yaklaşımının karakteristik bir örneği haline gelen bu komplike çatışma ortamına saha dışından da müdahaleler gerçekleştirilmektedir. Özellikle siber alanda hem devletler hem devlet-dışı aktörler oldukça etkin şekilde faaliyetler yürütmektedir. DEAŞ örneği üzerinden ifade edilecek olursa, örgütün sosyal medya aracılığıyla bir dezenformasyon sahası oluşturduğu ve örgüte eleman temin etmek üzere sosyal medyayı araçsallaştırdığı söylenebilir. Genel olarak devletler de farklı görünümlere bürünerek sosyal medyayı dünya kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmek ve algı operasyonları yaparak yerel ve uluslararası topluma yön vermek için kullanmaktadır.²⁹⁶ Tüm bu unsurların bir araya gelmesiyle Suriye'deki çatışma ortamı, dâhil olan tarafların çeşitliliği, kullanılan çatışma araçlarının farklılığı ve farklı temellere dayalı çok boyutlu mücadelelerin cereyan etmesi nedeniyle hibrit bir çatışma alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda çalışmanın neoklasik realizm teorik temeline oturtulmaya çalışılmasının yerinde olduğu değerlendirilmektedir. Suriye devletini oluşturan toplumsal, siyasal ve iktisadi bileşenleri bilmeden meydana gelen iç savaşın sebeplerini anlamak zor olacaktır. Ayrıca lider etkisi anlamında Suriye'nin neoklasik realizm için vaka analizi imkânı sunabileceği açıktır. Bölgesel anlamda ise sistemin değişen koşullarına bağlı olarak verdiği sinyalleri değerlendirmek isteyen Türkiye'nin nihayetinde dış politika kararlarının olumsuz etkilerini gördükten sonra yeniden pozisyon almaya çalıştığı görülecektir.

Dördüncü bölümün ilk alt başlıklarında Beşar Esad dönemi ve Arap Baharı olarak bilinen olgu ile Suriye İç Savaşı irdelenecektir. Daha sonra küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye politikaları ve hibrit çatışma uygulamaları incelenecektir. Son olarak ise hibrit çatışma parametreleri Suriye'ye uygulanarak bölüm sonlandırılacaktır.

4.1. Beşar Esad Dönemi

Hafız Esad iktidarı ele geçirene kadar Suriye'de çok fazla askerî darbe olduğu için bu dönem “istikrarsızlığın istikrarı” olarak tanımlanmıştır.²⁹⁷ Hafız Esad, yönetimi ele aldıktan sonra bilinçli ama karmaşık şekilde iktidarını sağlamlaştırıcı politikalar uygulamıştır. Tüm iktidarı boyunca milliyetçi, realist ve pragmatist özellikleri baskın

²⁹⁶ Jones & Bachmann, “Syria – A Hybrid War Case Study”, 50.

²⁹⁷ Barry Rubin, *The Truth About Syria* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 27.

olan bir yönetim ortaya koyan Hafız Esad, Suriye'deki politik, iktisadi ve sosyal yaşamı kontrol altında tutan bir rejim oluşturmuştur.²⁹⁸ Orta Doğu'da kişisel ve bürokratik otoritenin hibrit versiyonu olan yeni-patrimonyal rejimlerin bir örneğini de Hafız Esad Suriye'de oluşturmuştur.²⁹⁹

Aslında Hafız Esad kendisinden sonrası için büyük oğlu Basil Esad'ı devlet başkanı olarak hazırlamıştır. Fakat Basil Esad'ın ani ölümü sonrası Beşar Esad İngiltere'deki eğitimini yarıda bırakarak Suriye liderliğine hazırlanmıştır. Toplumla karşı, yolsuzlukla mücadele eden, reformcu, liberal, açık görüşlü, Batı tipi eğitim almış bir lider görünümüyle sunulmuştur.³⁰⁰ Beşar Esad'ın toplumca kabullenilmesini kolaylaştıran etkenler olmuştur. İlki, siyasi elitlerin Esad sonrası oluşabilecek güç boşluğundan çekinmeleridir. İkinci etken de Beşar Esad'ın diğer elitler ve çıkar grupları tarafından tehdit olarak algılanmamasıdır. Son etken ise Beşar'ın ülkenin başına geçmeden önce reformist özelliğinin ön plana çıkarılması ile kendisine yönelik pozitif bir havanın oluşmasıdır. Reform beklentisine karşılık babasından kalan rejim savunucuları durumundaki bürokratik yapı, Beşar Esad'ın bağımsız karar vermesini engellemiştir.³⁰¹

Beşar Esad iktidarı aldığı anda iktidar koalisyonunda; hâkim unsur olan Nusayriler (Aleviler), kırsalda yaşayan Sünniler, Suriye'deki diğer azınlıklar (Hristiyanlar, Dürziler ve İsmaililer) ve son olarak 1970'lerdeki ekonomik politika değişikliklerinden faydalanan Şam'daki Sünni ekonomik elitler bulunmaktaydı.³⁰² Beşar Esad, dünya ile daha iyi ilişkiler kurulması gerektiğinin farkındaydı ancak Batı

²⁹⁸ Mesut Şöhret, "Suriye'nin Siyasal Yapısı", 55.

²⁹⁹ Raymond Hinnebusch, "What Went Wrong: Understanding the Trajectory of Syria's Conflict", *From National Independence to Proxy War*, Der. Linda Mator & Ali Kadri (İsviçre; Pgrave Macmillan, 2019), 32.

³⁰⁰ Ali Poyraz Gürson, *Büyük Güçlerin Suriye Planı*, 6. bs. (Ankara: Kripto, 2017), 225-226.

³⁰¹ Şöhret, "Suriye'nin Siyasal Yapısı", 72.

³⁰² Zieser Eyal, *Commanding Syria: Bashar Al Asad and the First Years in Power* (Londra: I.B. Tauris, 2007), 47-48.

tipi demokrasilerin henüz uygulanamayacağını düşünmekteydi.³⁰³ Görece istikrarlı olsa da ülkenin kırılmalıklarının farkında olan Beşar Esad, iktidarının devamlılığı için tüm halkı sisteme dâhil etmenin bir zorunluluk olduğunu farkındaydı.³⁰⁴

Beşar Esad'ın, “öteki”nin görüşüne saygı göstermenin önemini vurgulaması, ifade özgürlüğü açısından entelektüeller tarafından fırsat olarak algılanmıştır.³⁰⁵ Beşar Esad, reformları yavaş yavaş hayata geçirmek için girişimlerde bulunmuştur. İnternetin kullanımında sınırlı serbestlik, muhaliflerin toplantılarına izin verilmesi, hapisteki siyasi hükümlülerin ve gazetecilerin önemli bir bölümünün serbest bırakılması bu girişimlerdenidir. Beşar Esad'ın babasının rejimini çevreleyen kişilik kültürünü terk ederek uygulamaya koyduğu bu politikaya “Şam Baharı” adı verilmiştir.³⁰⁶ Bu reformlar hızla karşılık bulmuş, toplumsal düzeyde taleplerde artış görülmüş ve diğer talepler de ardından gelmiştir.³⁰⁷ Rejimin düşman gördüğü Müslüman Kardeşler bir bildiri yayınlarak Suriye'nin “modern bir devlet” olması yönünde adım atmasını istemiştir.³⁰⁸ Talepler iktidar ve çevresini endişeye sürüklemiştir. Serbest ve adil seçim isteği, siyasi parti kurulmasında kısıtlamaların kaldırılması gibi talepler çok makul gibi gözükse de Suriye şartlarında mevcut yönetim ile özellikle İslami cephe arasında bir çatışma yaratma ihtimalinin yüksekliği öngörülememiştir.³⁰⁹

Sonuç olarak, Suriye'de Alevi ve Baas yönetiminin egemenliğinin bitmesine yol açabilecek forumların faaliyetlerini kısıtlama veya daha kesin olarak bastırma yolları

³⁰³ David W. Lesch, *Syria : The Fall of The House of Assad* (Londra, Yale University Press, 2013), 5.

³⁰⁴ Şöhret, “Suriye'nin Siyasal Yapısı”, 72-73.

³⁰⁵ Radwan Ziadeh, *Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East* (Londra: I.B.Tauris, 2011), 69.

³⁰⁶ Lesch, *Syria : The Fall of The House of Assad*, 8-9.

³⁰⁷ Gürson, *Büyük Güçlerin Suriye Planı*, 234, Bu taleplerin birkaçı, 1963 yılından beri süregelen olağanüstü hal kanununun kaldırılması, ülke dışında sürgünde bulunanlar için genel af ilan edilmesi isteği, düşünce ve fikir özgürlüğünün verilmesidir.

³⁰⁸ Ziadeh, *Power and Policy in Syria*, 69-70.

³⁰⁹ Eyal, *Commanding Syria: Bashar Al Asad and the First Years in Power*, 93.

uygulanmaya başlanmıştır.³¹⁰ 2001 yılının sonundan itibaren pek çok reform geri çekilmiştir. Rejim tüm forumları kapatmak suretiyle muhalefetin sesini kısmış ve reform hareketi liderlerini ya tutuklatmış ya da gözdağı vermiştir. Sosyal medya sitelerini ve e-posta servislerini engellemiştir.³¹¹ Şam baharı mevcut rejimde anlamlı bir değişiklik yapmaya çalışmanın zorluğunu ortaya çıkarmıştır.³¹²

Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum iç çatışmaya yol açabilecek işaretler vermekteydi. Düşük ekonomik büyüme oranı, yüksek doğum oranı, gençlerde yüksek işsizlik ve meydana gelebilecek huzursuzlukları devletin baskı araçları ile bastırma çabaları istikrarsızlığın baş göstermesi için gerekli şartları oluşturmaktaydı. Suriye’de Beşar Esad dönemine dair vurgulanması gereken bir diğer husus ise derinleşen ekonomik sorunlar ve buna karşı alınmaya çalışılan tedbirlerdir.³¹³ Aslında Beşar Esad, öncelikli olarak ekonomik reformların gerçekleşmesini istemekteydi. Bunları siyasal ve sosyal reformların takip etmesinin daha kolay olacağını düşünmekteydi. Ancak Suriye’nin yönetim aygıtındaki sistemik açıklıklar ve özellikle de Hafız Esad rejiminin yüksek düzeyli yolsuzluk mirasına dayanan yapısal engeller nedeniyle uygulama yavaş olmuştur.³¹⁴

Suriye’de ekonomik liberalleşme ve açılım, rejimin bekası sorununun önüne geçememiştir. Devletin kendisinin yarattığı eş-dost burjuvazisi ve geleceğini devlete bağlayan iş insanları, entegrasyonun kendi kârlılıklarını azaltacağını düşünürken rejim de bu bloğu karşısına almak istememiştir. Sistemdeki yozlaşma ve yolsuzluk baş

³¹⁰ Şöhret, “Suriye’nin Siyasal Yapısı”, 76.

³¹¹ Christa Salamandra & Leif Stenberg, “Introduction: A Legacy of Raised Expectations”, *Syria From Reform to Revolt Volume 2*, Der. Christa Salamandra & Leif Stenberg. (New York: Syracuse University Press, 2015), 13.

³¹² Eyal, *Commanding Syria: Bashar Al Asad and the First Years in Power*, 94.

³¹³ Lesch, *Syria: The Fall of The House of Assad*, 58-59.

³¹⁴ Flynt Leverett, *Inheriting Syria: Bashar’s Trial By Fire* (Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2005), 80-81.

edilmesi gereken bir diğer sorun alanı olarak görülürken seçkin tabakanın ayrıcalıklarını bırakmak istememesi sorunu daha da derinleştirmiştir.³¹⁵

Beşar Esad iktidarı devraldıktan kısa bir süre sonra 11 Eylül saldırılarının etkileri ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de bulunan Dünya Ticaret Merkezlerine ve Pentagon’a eş zamanlı olarak El Kaide terör örgütü tarafından uçakla düzenlenen intihar saldırısı, Amerikan halkı ve yönetimi üzerinde köklü değişikliklere neden olan bir olaydır.³¹⁶ ABD, esasen kendi değerlerine yapılmış saydığı bu saldırılara ya sınırlı bir cevap verecek ya da tüm gücüyle dünyayı kendisine tehlike yaratmayacak bir şekilde dönüştürmeye çalışacaktı³¹⁷ ki ikinci yolu seçmiştir.³¹⁸

Saldırıyı planlayan El Kaide terör örgütünün elebaşı Usame Bin Ladin, SSCB’nin Afganistan’ı işgali sırasında ABD’nin desteklediği Suudi Arabistanlı bir liderdi.³¹⁹ Ancak artık Ladin için ABD ve müttefikleri, Müslümanları öldüren, işkence yapan ve onurlarını kıran zulmedici, işgalci ve despotik özelliklere sahiptir.³²⁰ Anlaşıldığı kadarıyla Amerika, mücahitler misyonlarını tamamladıktan sonra mücahitleri rehabilite edememiş ve sınırlayamamıştır.³²¹ Aynı zamanda düzenlenen bu saldırıların ana amacı, Amerikan gücü mitinin yerle bir olması ve Amerikan devletinin

³¹⁵ Gürson, *Büyük Güçlerin Suriye Planı*, 240.

³¹⁶ Michael Hirsh, “Bush and the World.” *Foreign Affairs* C. 81, S. 5 (2002): 18.
<https://doi.org/10.2307/20033267>.

³¹⁷ Muqtadar M.A. Khan, , “The Postmodern Empire: The United States’ New Foreign Policy and Its Global Challenge”, *Brown Journal of World Affairs*, C. 10, S. 2 (Kış-Bahar 2004): 271.

³¹⁸ Naom Chomsky, *Güç Kimin Elinde*, çev. Cihan Özpınar (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2017), 332.

³¹⁹ Emre Kongar, *Küresel Terör ve Türkiye Küreselleşme*, Huntington, 11 Eylül, 1. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003), 17.

³²⁰ Benjamin Orbach, “Usama Bin Ladin And Al-Qa’ida: Origins And Doctrines” *Middle East Review of International Affairs*, C. 5., S. 4 (Aralık 2001):56.

³²¹ Khan, “The Postmodern Empire: The United States’ New Foreign Policy and Its Global Challenge”, 277.

kırılganlığının ve savunmasızlığının gösterilmesi olmuştur.³²² Ayrıca El Kaide'nin, İslam içinde bir iç savaşı temsil ettiği ve amacının da bu iç savaşı küresel boyutta bir medeniyetler çatışmasına dönüştürmek olduğu iddia edilmektedir.³²³ 11 Eylül saldırıları El Kaide'nin bilinirliğini artırmış ve örgütün kapsama alanını da genişletmiştir.³²⁴

11 Eylül 2001 sonrasında Suriye, bu saldırılar ile Arap-İsrail çatışması arasında bir ilişki kurulmasının yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Beşar Esad, Bush'un Makyavelist bir konsept ile dünyayı "ya bizimlesiniz ya da teröristlerle"³²⁵ kamplaştırmasına karşı çıkmıştır. Bunun antitezi olarak da "ne müttefikiz ne de düşmanız" demiştir. Ancak yine de 11 Eylül terörist eyleminden sonra El Kaide konusunda ABD ile iş birliğine gitmiş ve istihbarat paylaşımında bulunmuştur.³²⁶

ABD, Şam'ın istihbarat alanında belli ölçüde iş birliği yapmasına rağmen, Esad'ın 2003'teki Irak saldırısına karşı çıkması nedeniyle Suriye'yi şer eksenine eklemiştir. Esad, Irak'ta gerçekleşecek bir rejim değişikliğinin Suriye'nin doğusunda kendisine düşman bir devlet yaratacağından, ABD'yi güçlendirerek İsrail'in bölgesel olarak etkisinin artacağından ve aynı şekilde belli bir süre sonra Şam'ı da ele geçirmek için Bush'un harekete geçebileceğinden çekinmiştir. Bu nedenle de ABD'nin Irak işgaline karşı çıkmış ve alttan alta bunun gerçekleşmemesi için çaba göstermiştir.³²⁷ Bir başka deyişle, Suriye, hem Soğuk Savaş'ın bitişi hem de 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin kendisini hedeflemeyeceğini anladığında uyumlu şekilde hareket etme

³²² Rubin, *The Truth About Syria*, 18.

³²³ Joseph N. Nye, *Amerikan Gücünün Paradoksu*, çev. Gürol Koca, 1. bs. (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003), 121.

³²⁴ Rohan Gunaratna, "The Post-Madrid Face of Al Qaeda", *The Washington Quarterly*, C. 27, S. 3 (Yaz 2004): 92-93.

³²⁵ ABD Başkanı George Bush'un, Amerikan Kongresinde yaptığı konuşma <https://www.voanews.com/a/a-13-a-2001-09-21-14-bush-66411197/549664.html> [13.02.2019].

³²⁶ Gürson, *Büyük Güçlerin Suriye Planı*, 141.

³²⁷ Christopher Phillips, *The Battle For Syria: International Rivalry in The New Middle East* (New Haven: Yale University Press, 2016), 14.

politikasını terk ederek eskiden bulunduğu noktaya dönmüştür.³²⁸ Suriye'nin 11 Eylül'den sonra istihbarat sağlanmasında ve El Kaide mensuplarının yakalanmasında ABD ile koordinasyon içinde olduğu ancak tam bir işbirliği yapmadığı iddia edilmektedir.³²⁹

Konunun bütünlüğüne katkı yapması açısından ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesine (BOP)³³⁰ de kısaca bakmak faydalı olacaktır. ABD'nin geleneksel Orta Doğu politikasına bakıldığında, bölge ülkelerinin liberal ve demokratik bir yönetime sahip olması, insan hak ve özgürlüklerine saygılı olması önem arz etmemiştir. ABD uzun yıllar istikrar ve demokrasi arasındaki tercihini ilkinden yana kullanmıştır. Ancak bu tercih bölge ülkelerinin arasında Amerikan karşıtlığını artırmıştır.³³¹ Bu kapsamda BOP'un 11 Eylül saldırılarına karşı ABD'nin tepkisinin devamı niteliğinde görülmesi gerekmektedir. Amacı genel olarak; proje kapsamındaki bölgeyi küresel ekonomiye entegre etmek ve demokratikleşmeye teşvik etmek, nükleer silahların yayılmasını önlemek, yerel askerî dengeleri istikrara kavuşturmak ve teröristleri etkisiz hale getirmeye çalışırken aynı zamanda bölgedeki ABD ve ortaklarına karşı var olan olumsuz tutumları düzeltmek olarak özetlenebilir.³³²

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgalinden birkaç ay sonra zamanın ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice, Washington Post gazetesi için kaleme aldığı makalesinde aslında Büyük Orta Doğu Projesinin amacını, kapsamını, sebebini ve gerçekleştirilme yolunu kaleme almıştır. ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra

³²⁸ Rubin, *The Truth About Syria*, 5.

³²⁹ Zbigniew Brzezinski & Brent Scowcroft, *Amerika ve Dünya: Amerikan Dış Politikasının Geleceğine Dair Konuşmalar*, çev. Manolya Aşık, 1.bs. (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009), 120.

³³⁰ Zaman içinde bazı isim değişiklikleri olsa da çalışmada bu ifade kullanılacaktır.

³³¹ Tarık Oğuzlu, "Arap Baharı ve Yansımaları", *Ortadoğu Analiz Dergisi*. C. 3, S. 3 (Aralık 2011): 11-12.

³³² Steven Simon, A Grand Strategy for the Greater Middle East (An American Perspective)", *European Security Forum Working Paper No.15* (The Centre for European Policy Studies, European Security Forum, 1 Aralık 2003): 13. https://www.files.ethz.ch/isn/22036/What_Strategy_01.pdf [12.11.2018].

Avrupa'yı demokratikleştirerek dönüştürdüğünü, artık sıranın 22 ülkeden oluşan bir bölge olan Orta Doğu'da olduğunu öne sürerek BOP'un amacını ve kapsamını ifade etmiştir. Rice, Orta Doğu'daki demokrasi açığı, yetersiz modern eğitim ve ekonomik yetersizliklerin canlı bomba halinde kendilerine döndüğünü ve bu durumun istikrarsızlık kaynağı olarak ABD'nin güvenliğini tehdit ettiğini iddia ederek BOP'u gerekçelendirme yoluna gitmiştir. Fas'tan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeyi bu değişimin gerçekleşmesi gereken coğrafya olarak tanımlayan Rice, Irak işgalini bu demokratikleşmenin ilk adımı olarak tanımlamaktadır. Bu amacın ise, Orta Doğu'da daha fazla demokrasi, hoşgörü, refah ve özgürlük yolunda ilerleme arayışındakilerle birlikte çalışarak gerçekleştirilebileceğini öne sürerek izlenecek yolu çizmiştir.³³³ Rice, jakoben bir tavırla bölge halkına daha fazla özgürlük ve fırsatın sunulacağını, bununla beraber kendileri ve diğer tüm toplumlar için daha fazla güvenlik talep ettiklerini ifade etmektedir.

Bir başka deyişle Büyük Orta Doğu Projesi eğitim, basın-yayın, evrensel demokratik idealler vasıtasıyla, ABD'nin bölgedeki varlığını rızaya dayandırmaya, meşru hale getirmeye yarayan mekanizmaları üretmek için tasarlanmıştır. Proje, Orta Doğu'nun demokratik hale gelmesinin mühim bir manivelası olarak kullanılmak istenmiştir. Nüfusunun oldukça büyük oranı Müslümanlardan oluşan Türkiye'nin ise Müslüman çoğunluğu olması nedeniyle geri kalan Orta Doğu ülkelerine örnek oluşturacağı düşünülmüş, benzer Batılı bir modernleşmenin bu ülkelerde de gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu yöndeki görüşün aksini savunanlara göre ise Batı medeniyeti bölgenin enerji kaynaklarına sahip olmak için demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerini kullanarak bir işgal ve emperyalizm siyaseti takip etmektedir.³³⁴ ABD sert gücü kapsamında askerî yöntemleri uygularken yumuşak gücü bağlamında da BOP'u düşünmüştür. Orta Doğu'da genellikle statükoyu koruyucu politikalar yürüten ABD, liberal demokrasinin, serbest pazar ekonomisinin ve modern eğitim sisteminin

³³³ Condoleezza Rice, "Transforming the Middle East", *Washington Post*, 07 Ağustos 2003
<https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/> [08.02.2022].

³³⁴ Şadiye Deniz, "Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.20 (2012): 174-177.

desteklenmesi ile terörizme yol açtığını düşündüğü bu alanlardaki eksikliklerin giderilmesini amaçlamıştır.³³⁵ Dönüştürmeyi planladıkları Orta Doğu ülkelerinin önemli kısmında otoriter yönetimlerin iktidarda kalmasını destekleyen politikaları da paradoksal biçimde ABD uygulamıştır.

ABD'nin dönüşüm geçirmesini istediği ülkeler arasında Suriye de yer almıştır. Ancak, Suriye, Nusayrilerin iktidarda olduğu bir ülke olarak ABD'nin iddia ettiği gibi “teröre neden olan İslam anlayışı”nın güç bulamayacağı görece laik bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında konunun sadece terör olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle 2003 Irak işgalinden sonra Suriye'nin manevra alanının oldukça daraldığı değerlendirilmiştir.³³⁶ Öncelikle İsrail'in güvenliği için bu ülkenin pozisyonunun değişmesi gerekmektedir. Ancak Beşar Esad verdiği bir demeçte BOP'un uygulanması halinde siyasi ve kültürel patlamalar olacağını, kendilerinin geleceklere hakkında söz sahibi olması gerektiğini ve BOP'un uygulanabilir olmadığını belirtmiştir.³³⁷ BOP'un ne kadar başarılı olduğu ve hedeflerine ne kadar ulaştığı tartışmalıdır. Ancak 2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan halk hareketleri Orta Doğu coğrafyasını önemli ölçüde etkilemiş ve Suriye'nin bugün içinde bulunduğu durumun fitilini ateşlemiştir. Arap Baharı diye nitelenen bu halk hareketlerine değinilmeden Suriye'deki iç savaşı anlamak mümkün görünmemektedir.

4.2. Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı

I ve II. Dünya Savaşlarının ardından Osmanlı, İngiltere ve Fransa'dan bağımsızlığını elde eden Orta Doğu devletleri yukarıda da belirtildiği gibi dinsel, mezhepsel, kültürel ve tarihsel faktörler gözetilerek oluşmamış, sınırlar toplumsal değil stratejik amaçlarla çizilmiş ve bu devletler isimlerini coğrafi bölgelerden almışlardır. Ulusal kimliği

³³⁵ Hüseyin Bağcı ve Bayram Sinkaya, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi” *Akademik ORTA DOĞU Dergisi*, C. 1, S. 1, (2006): 21-22.

³³⁶ Oytun Orhan, “Kuruyunca Sula ve Uzayınca Buda: Suriye'nin Kuzey Irak ve Kürt Politikası”, <http://levantwatch.blogspot.com/2007/06/kuruyunca-sula-uzayınca-buda-suriyenin.html> [15.03.2022].

³³⁷ Beşar Esad, “BOP'un Uygulanırlığı Yok”, *Hürriyet Gazetesi*, 31 Ekim 2006. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/esad-bopun-uygulanirligi-yok-5347664> [22.02.2022].

oluşturan tarih, dil, kültür ve din gibi müşterek değerler kimlik bilincinin oluşmasında inşa edici özelliğe sahiptir. Ulusal kimlik ile devlet kimliğinin de aynı anlama gelmediği fakat devlet olma anlamında birbirlerinin tamamlayıcısı ve inşa edicisi oldukları ifade edilmektedir.³³⁸

Toplumun ve devletin birbirlerini karşılıklı olarak inşa sürecinde Orta Doğu'nun geldiği nokta gözler önündedir. Süregelen bu akışın kırılma noktalarından birisini de Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketleri oluşturmuştur. Üniversite mezunu olarak işportacılık yapan Muhammed Bouazizi'nin 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta zabitlerden gördüğü kötü muamele sonucu kendini yakmasıyla başlayan gösteriler Mısır, Cezayir, Libya, Bahreyn, Yemen, Ürdün, Suriye gibi ülkelerde domino taşı etkisi göstermiştir.³³⁹

Ürdün ve Fas gibi kısmen halkını yönetime katan ülkelerle, Suudi Arabistan gibi halkını petrol sayesinde ekonomik olarak tatmin eden ülkeler Arap Baharı'ndan çok etkilenmemişlerdir. İster monarşi ister cumhuriyetle idare edilsin uzun yıllar otoriter rejimler tarafından idare edilen bölgede toplumsal bir patlama olmamıştır. Fakat bireylerin hak ve özgürlük taleplerindeki artışa rağmen yönetimlerin buna daha fazla kısıtlama dışında karşılık veremez hale gelmesi toplumdaki gerginliği artırmıştır. Ülke liderlerinin yakın çevresinin ve yine aileye yakın bürokrat kesimin zenginleşmesi tepkileri artan oranda hükümete yönelerek hedef haline getirmiştir. Eş-dost kayırmacılığı ve mezhep ayrımcılığı normalleşirken artan liyakatsizlik yolsuzluğu giderek derinleştirmiştir.³⁴⁰ Immanuel Wallerstein ise dünyadaki 1968 hareketleri ile Arap Baharı arasında benzerlikler kurmuştur. O'na göre tıpkı Arap Baharı'nda olduğu gibi, 1968 kuşağı da otorite sahiplerinin doğası gereği demokratik olmayan

³³⁸ Gökhan Öçalan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Demokrasiyi Yayma Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı Örnek Olayları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 18.

³³⁹ Ahmet Ayhan Koyuncu, *Kuruluşundan Arap Baharı'na Suriye Milliyetçilik ve Ulus İnşası*, 1. bs. (İstanbul: Sude Yayınları, 2018), 155.

³⁴⁰ Murat Çemrek ve Zehra Korkmaz Kökdere, "Arap Baharı: Yaza Girmeden Kara Kışta Donakalmak", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. (Ankara: Nobel, 2019), 7.

davranışlarını ve gücün kötüye kullanılmasını protesto etmiştir. Aynı zamanda yönetimdekiler Arap Baharı'nın halkta bu kadar çabuk karşılık görmesinden çekinmiştir.³⁴¹

Genelde Orta Doğu'da özelde ise Suriye'de ulusal kimlik ve devlet kimliğinin tamamlayıcılığı ve inşa ediciliği tam olarak oluşmadığı için kırılmalara açık bir alan olduğu iddia edilebilir. Ulusal kimlikle ilintili bir kavram olan ulusçuluk tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte (modernleşmede) bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.³⁴² Ancak Orta Doğu'da ise tarım/kabile toplumundan çıkılmadan ulusçuluk tutunum ideolojisi haline geldiği için buna bağlı olarak kurulan ulus-devletlerin temeli de zayıf olmuştur.

Yukarıda belirtilen ana sorun olan ulus-devlet/ulusal kimlik eksikliği daima akıllarda tutulmakla beraber Suriye özelinde Arap Baharı'nın taşıyıcısı olan “gençlik tusunamisi” Suriye ayaklanmasının önemli bir faktörüdür. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı sonrası “bebek patlamasından” gelen genç neslin sosyal ve politik perspektifleri tamamen değiştirdiği 1960'ların sonunda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki benzer bir dalga ile karşılaştırılabilir. Aradaki fark, “Arap tsunamisinin” ekonomik zorluklar ve demokrasinin olmadığı bir dönemde ortaya çıkması, otoriter bir eş-dost kapitalizminin mevcut olması ve insana yakışır iş fırsatlarının yokluğu olarak değerlendirilmektedir ki bu gençlik ayaklanmasının rejimi devirmenin yanı sıra özgürlükler ve haysiyet talep ettiği anlamına da geldiği iddia edilmektedir.³⁴³ Arap Baharı'nın “ekmek, özgürlük ve haysiyet” ve “düzenin

³⁴¹ Immanuel Wallerstein, “The Contradictions of the Arab Spring” <https://www.iwallerstein.com/wp-content/uploads/2011/11/wallerstein-article-contradiction-arab-srping.pdf> [04.03.2022].

³⁴² Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 80.

³⁴³ Samir Aita, “Syria: Aspirations and Fragmentations”, *Arap Spring Negotiating in the Shadow of the Intifadat*, Der. Willan I. Zartman, (Londra: University of Georgia Press, 2015). 292.

düşüşünü/değişimini halk talep ediyor” sloganları, halkın değişimi ne kadar talep ettiğini göstermek için yeterli olarak değerlendirilmektedir.³⁴⁴

Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da genç oranının ve gençler arası işsizlik oranının çok yüksek olması, 2008 yılındaki küresel mali krizinin yarattığı sosyo-ekonomik zorluklarla birlikte siyasi statükodan duyulan yaygın memnuniyetsizlik, Arap Baharı protestolarının ortaya çıkmasında kritik öneme sahiptir.³⁴⁵ Bununla birlikte, 11 Eylül sonrası bölgeye Batı’nın müdahalesi ve arkasından gelen Arap Baharı’nın yarattığı ortam günümüzde Orta Doğu’da giderek daha yüksek biçimde tartışılan mezhepsel ve etnik köken temelli çatışmaların altyapısını inşa etmiştir.³⁴⁶

Batı dünyasının gelişmişliği, teknoloji sayesinde dünyaya kendini göstermiştir. Bu bağlamda da küreselleştiği iddia edilen demokrasi, daha önce Doğu Avrupa’da gösterdiği etkiyi şimdi Arap gençleri üzerinden Orta Doğu’da sergilemiştir. 2000’li yılların başları ile beraber ortaya çıkan sosyal medyanın bir özelliği de, önceleri nihai kullanıcı ya da tüketici durumundakilerin bir diğer deyişle pasif pozisyonda olanların üretici haline gelmesidir. Dijital medyayı diğer medyalardan ayıran özelliği aktifler arası iletişimdir.³⁴⁷ Arap Baharı’nda bu aktifler arası iletişim sayesinde kitleler hızla haberleşebilmiş, örgütlenebilmiş ve toplu biçimde hareket edebilmiştir. Bütün yasaklama çabalarına rağmen Facebook, YouTube, Google, Twitter ve cep telefonları sayesinde süratli şekilde iletişim sağlanabilmiş ve birlikte hareket edilebilmiştir.³⁴⁸ Bu anlamda sosyal medya, Arap rejimlerinde demokratik kurumlar olmadığı için

³⁴⁴ Mehmet Öztürk, “Why Did The Arab Uprisings Emerge? A Three-Level Analysis”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 11, S. 2 (2017): 69.

³⁴⁵ Mark L. Haas & David W. Lesch, “Introduction”, *The Arab Spring Change and Resistance in the Middle East*, Der. Mark L. Haas & David W. Lesch (Philadelphia: Westview Press, 2013),3.

³⁴⁶ M.Cüneyt Özşahin, “Arap Baharı Sonrasında Ortadoğu’da Çatışmanın Dinamikleri”, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Bölgesel Dönüşüm ve Reaksiyonlar*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 19.

³⁴⁷ A.g.e., 59.

³⁴⁸ Ramazan Gözen, “Tunus, Mısır... Ortadoğu’da İstikrar İçinde Değişim”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*. C. 3, S.27 (Mart 2011): 61.

toplumda oluşan huzursuzlukların fitilini ateşleyebilecek ve hızla kamuoyu oluşturabilecek bir ortam sağlamıştır.³⁴⁹ Bu ortam sanal olmasına rağmen etkileri oldukça gerçek olmuştur. Sadece göstericiler değil terör örgütleri dâhil tüm unsurlar sosyal medya ve interneti en verimli şekilde kullanmaya çalışmıştır. Çünkü propagandanın, dezenformasyonun ve algı yaratmanın daha ucuz ve daha sonuç alıcı bir aracı günümüz dünyasında yoktur. Bu kullanım hibrit uygulamaların taktiksel yaratıcılık parametresinin bir yansıması olarak görülebilir.

Arap Baharı'nın sonuca ulaşamamasının önemli bir nedeni tarihsel olarak aralarında bazı temaslar olmuş olsa da Selefi hareketlerle Müslüman Kardeşler arasında meydana gelen nüfuz mücadelesidir. Mısır ve Tunus'ta iktidara gelen Müslüman Kardeşler, Batı'yı ve Selefilik'e yakın olan başta Suudi Arabistan olmak üzere bazı Körfez ülkelerini rahatsız etmiştir. Bu ülkeler de Arap Baharı aleyhine çalışmışlardır.³⁵⁰ Özellikle Mısır ve Tunus'ta iş başına gelen İslami anlayışa sahip partilerin din ve siyaset ayrımını Batılı liberal demokrasiler gibi algılamadıkları değerlendirilmektedir. Ayrıca en büyük fikir ayrılıklarının İslami partilerle liberaller arasında değil İslami partilerin kendi aralarında olacağı öngörülmüştür.³⁵¹ Batı tarzı bir tarihsel süreçten geçmeden bu tür bir toplumsal patlamanın etkisi ile Orta Doğu'yu etkisi altına alan Arap Baharı'nın Batılı anlamda bir demokratikleşme ve liberalizm sonucu doğurması beklenmemelidir. Ekonomik koşulların da belirleyicisi olduğu Arap Baharı'nın sağlıklı demokratik yönetimlere dönüşmemesinin diğer bir nedeni bu ülkelerdeki ayaklanmalar sonrası karşı karşıya kalınan geniş çaplı iktisadî az gelişmişlik ve

³⁴⁹ Murat Aktaş, "Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.61 (2018): 205.

³⁵⁰ Enver Arpa, "Arap Baharı Sürecinde Selefi Hareketler", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. (Ankara: Nobel, 2019), 138-141.

³⁵¹ Haas & Lesch, "Introduction", 4-5.

istikrarsızlıklar iken diğeri de halk hareketlerinin zaman içinde etnik ve dini bölünmelerden dolayı iç savaşları tetiklemesidir.³⁵²

Orta Doğu'daki rejimler sosyolojik olarak incelendiğinde; refah, statü ve iktidarın toplumun çok az bir bölümünün tekelinde olduğu görülmektedir. Orta Doğu'da az gelişmişliğin tüm yapısal problemlerinin sınıfsal yapıya dayanan haksız paylaşımdan kaynaklandığı öne sürülmektedir.³⁵³ Bu anlamda Arap Baharı, bir analogi yapmak gerekirse, Orta Doğu'da nadiren görülen biçimde, Karl Marx'ın altyapının üstyapıyı belirleme tespitine uygun şekilde başlamıştır. Ancak toplumsal örgütlenmenin istenen istikamete götüreceği gelişmişlik düzeyinde olmaması durumunda, altyapıda uzun zamandır örgütlü haldeki unsurların kendilerine sunulan değişim fırsatını kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanmaları sosyolojik olarak olağandır. Arap Baharı nihayetinde, adalet, ekonomik gelişmişlik, insanca yaşam, daha demokratik bir ortam istekleri ile başlayıp, devletleri anarşi ortamına sürükleyen, dini radikal yorumlayanların ön plana çıktığı, mezhepsel ayrımların belirleyici olduğu yalancı bir bahara dönüşmüştür.

Arap Baharı'nın kısa bir zaman sonra Suriye'de de yansımaları olmuştur. Beşar Esad 31 Ocak 2011 yılında Washington Post gazetesine verdiği demeçte birçok Arap ülkesinden çok daha zor şartlarda olmalarına rağmen coğrafyada başlayan Arap Baharı'ndan kendilerinin etkilenmeyeceği konusunda kendisinden oldukça emin görünmüştür. Ancak bu öz güvenin gerçekleri yansıtmadığı kısa zamanda ortaya çıkmıştır.³⁵⁴ 6 Mart 2011 tarihinde bir grup genç, Suriye'nin güneyindeki Dera kasabasında, önceki ay Tahrir Meydanı'nda atılan sloganları tekrarlayarak rejim karşıtı duvar yazıları yazdıkları için tutuklandılar. 25 Mart'a gelindiğinde Dera kenti

³⁵² M.Cüneyt Özşahin, "Arap Baharı ve Demokratikleşme Kuramı: Bir Derkenar", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. (Ankara: Nobel, 2019), 44-46.

³⁵³ Yavuz Gökalep Yıldız, *Oyun İçinde Oyun "Büyük Ortadoğu"*, 2. bs. (İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2004), 74.

³⁵⁴ Phillips, *The Battle For Syria*, 40-41.

göstericilerin kontrolüne geçmiş, gösteriler Duma, Harasta, Hama, Humus, Lazkiye, Tel Kalah gibi yerleşim yerlerine sığramıştır.³⁵⁵

Apolitikleştirilmiş bir toplum nasıl hareketlenerek baskıcı bir rejime başkaldırabilmiştir? sorusunun cevabının, Suriye halkının rejimle hesaplaşmak adına Arap Baharı'nı bir fırsat penceresi olarak görmesi olduğu ileri sürülmektedir. Tunus, Mısır ve Libya liderlerinin peş peşe devrilmesi sonrası yıkılmaya hazır bir Suriye rejimi olduğu kanısı oluşması nedeniyle gösterilere katılım artmıştır.³⁵⁶

Beşar Esad 2000'li yılların başında çizdiği reformist profilin aksine gösterileri tıpkı babası gibi şiddet kullanarak bastırma yoluna gitmiştir. Barışçıl gösterilerin şiddetle bastırılmasının Suriye'yi sonu görünmeyen bir iç savaşa götürdüğü değerlendirilmiştir.³⁵⁷ Göstericileri içteki düşmanlar olarak gören iktidar, şiddetin sınırsız kullanımını kendince meşrulaştırmıştır. Ülkede göstericilerin kurumsal bağlantıları olmadığı ve bu nedenle de baskının artan şiddeti ile yüz yüze geldiklerinde silahlı mücadeleye başlamak zorunda kaldıkları iddia edilmektedir. 2012-2013 yılları arasında silahlı gruplar arası geçişkenlik oldukça kolay olmuş ve aralarında silahlı çatışma nadiren görülmüştür. 2013 yılının ortalarında dış aktörlerce körüklenen direnişçilerin şiddete geçişi ile çatışmanın cemaatleşmeye yol açtığı ifade edilmektedir. Aynı tarihlerde Körfez ülkelerinden mali destek bulan "İslamcı" ideolojik yapıların öne çıktığı, rejimin İran ve Hizbullah'a bağlılığının artarak iyice "Şiileştiği", Batılı ülkelerden yeterli destek alamayan seküler direnişçilerin zayıfladığı öne sürülmektedir.³⁵⁸ Hatta bazı Alevi muhalifler, başta direnişçilerin safına katılsa da selefi-cihatçıların etkisinin artması nedeniyle kendilerini geri çekmişlerdir. Ayrıca

³⁵⁵ Bülent Karaatlı, "Tunus'ta Arap Baharı: Fransa'nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 309-310.

³⁵⁶ Adam Baczko, Gilles Dorronsoro & Arthur Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, çev. Ayşe Meral, 1. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 72-73.

³⁵⁷ Uğur Matıç, "Suriye'de Arap Baharı'nın Etkileri", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Bölgesel Dönüşüm ve Reaksiyonlar*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 243-245.

³⁵⁸ Baczko, Dorronsoro & Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, 30-33.

Arap Baharı süreci sonucu Mısır, Tunus, Libya'da kendilerini İslami temele dayandıranların iktidara gelmesinin, Aleviler arasında rejim değişikliği ihtimalinden doğan endişeyi artırdığı değerlendirilmektedir.³⁵⁹

Ülkede artan şiddet iktidarı zayıflatmak yerine istihbarat, ordu ve polisi birbirine daha çok bağlamıştır. Çünkü kaybetmeleri halinde ileri gelenlerinin politik olarak yaşamlarını sürdürme şansları görünmemekteydi. Rejim, muhalefetin sadece Sünni Araplardan oluştuğu algısını yaratmaya çalışmış, Alevi milisleri silahlandırmış, 1962 yılında vatandaşlıklarını aldığı yüzbinlerce Kürte vatandaşlık vermiş, ılımlı muhalifleri saf dışı etmiş buna karşılık radikal kişileri serbest bırakarak muhalefetin ideolojik olarak radikalleşmesini sağlamıştır.³⁶⁰ Bununla beraber gösterilerin tansiyonunu düşürmek için rejim, geneli ilgilendiren bazı tedbirlerde almıştır. Askerlik süresi 21 aydan 18 aya düşürülmüş, olayların çıktığı Dera valisi görevden el çektilmiş, bazı suçlar için kısmi af çıkarılmış, yolsuzluklarla mücadelede etkili yöntemlerin kullanılacağı, 1963 yılından beri devam eden olağanüstü halin kaldırılarak yeni bir anayasa yapılacağı vaat edilmiştir. Ancak muhalefet ve göstericiler tarafından bunlar yeterli, samimi olarak görülmemiş ve olayları yatıştırılamamıştır. Halka karşı şiddet kullanımı ve binlerle ifade edilen öldürme olaylarına içten ve dıştan gelen tepkileri yönetim önemsememiş, artan şiddetle bastırmaya çalışmıştır. Suriye'de gerginlik giderek artmış ve artık ülke bir iç savaşı yaşar hale gelmiştir.³⁶¹

Arap Baharı faktörü Suriye'de yakından hissedilmiştir. İktidarın egemenlik unsurunun sarsılmasının ardından ortaya çıkan anarşi durumu ve birçok aktörün dâhil olduğu güç/çıkarcı mücadelesi ülkeyi sonu belirsiz bir istikrarsızlığa sürüklemiştir.³⁶² Suriye'deki ayaklanmaların bir iktidar değişikliği ile sonuçlanmayıp iç savaşa dönüşmesinin arkasında yatan nedenlerden biri ordunun tutumu diğeri ise dış

³⁵⁹ Bayram Sinkaya, "Suriye İç Savaşı'nın Arap Aleviler Üzerindeki Etkileri", *İnsan&Toplum Dergisi*, C. 10, S. 2 (2020): 105-106.

³⁶⁰ Baczko, Dorronsoro & Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, 92-96.

³⁶¹ Doğan Şafak Polat, "Arap Baharı ve Suriye Savaşı", Der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi* (İstanbul: Beta, 2016), 142.

³⁶² Özşahin, "Arap Baharı Sonrasında Ortadoğu'da Çatışmanın Dinamikleri", 20.

müdahalelerdir. Ordunun siyasi iktidar ile baba Esad döneminden itibaren tarihsel olarak iyi ilişkiler içinde olması yönetimi koruması sonucunu doğurmuştur. Dış güçlerin Suriye üzerinde çatışan çıkarları da iç savaşın derinleşmesine neden olmuştur.³⁶³

Çatışmaların uzamasının ilk sonucu ayaklanmanın bölgeselleşmesi olarak değerlendirilir. Dış yardımların eksik kalması, savaşın baskısı ve 2014 yılından itibaren DEAŞ'ın güçlenmesiyle beraber kurulan küçük silahlı birlikler 2015'ten sonra birleşerek kaynaklarını ortak kullanmaya başlamıştır.³⁶⁴ 29 Temmuz 2011'de Suriye ordusundan kaçan subaylar bir askerî konsey oluşturarak Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO), ulusal toprak bütünlüğünü savunan ve partizan bir bağlantısı olmayan bir yapı olarak kurmuş ve muhalefetin asıl silahlı gücü olarak hareket etmek istemiştir.³⁶⁵

Bunlar dışında ayrıca Suriye'de yaşayan Kürtlerin sistematik bir ayrımcılığa maruz bırakıldığı ifade edilmektedir. Bu ayrımcılık Kürt kimliği duygusunun gelişmesine neden olmuştur. Ancak bu durumun siyasi bir örgütlenmeye dönüşmesi engellenmiştir. Örgütlenememenin temel nedeni ve ayrıca zorluğu da Kürtlerin birleşik bölgelerde yaşamıyor olmaları nedeniyle belirli bir toprak parçası üzerinde hak iddiasında bulunamamalarıdır.³⁶⁶ Suriye'de iktidara karşı direniş büyüdükçe ülkenin kuzeydoğusunda Kürt nüfusun fazla olduğu alanlarda görülen güç boşluğu Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütünün Suriye uzantısı olarak nitelenen Demokratik Birlik Partisi (PYD) tarafından doldurulmuştur.³⁶⁷ 2012 yılında PKK'nın düzenlediği kongrede Suriye'de yeni bir alan gördüğü anlaşılmaktadır. Suriye'de Rojova olarak adlandırdıkları bölgede PYD öncülüğünde seçimlerin yapılması ve Kürt mahalli idaresinin kurulması kararı alınan kongre Türkiye'nin PKK ile çözüm süreci zamanına denk gelmiştir. PKK'nın yeni bir coğrafyada kuvvetli bir taban ortaya çıkarabileceği

³⁶³ Çemrek ve Kökdere, "Arap Baharız: Yazı Girmeden Kara Kışta Donakalmak", 15.

³⁶⁴ Baczko, Dorronsoro & Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, 134.

³⁶⁵ A.g.e., 167-168.

³⁶⁶ A.g.e., 56.

³⁶⁷ Oktay Bingöl, "Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 2 (Kış 2013): 40-41.

yeni bir saha bulma çabası önemli olarak değerlendirilmektedir.³⁶⁸ 2011 yazından itibaren rejim, ayaklanmalara katılan Kürtleri tarafsızlaştırması ve ÖSO ile ortak cephe kurulmaması şartıyla Afrin, Ayn-el Arap ve Cezire bölgelerini PKK-PYD'ye bırakmıştır. PKK bu bölgelerdeki protestocuları dağıtmıştır. PKK, kendisine halk hareketi izlenimi vermek için çok sayıda hayali dernek ve parti kurdurarak bu bölgede siyasal ve toplumsal örgütlenme oluşturmaya çalışmıştır.³⁶⁹ Böylece bölgede hibrit çatışmanın bir unsuru olma yönünde hızla ilerlemiştir. Suriye devleti, hibrit çatışmanın diğer bir parametresi olan sıklet merkezi oluşturamama ve muğlaklık dolayısı ile kendisinin algısına göre bir düşmanını engellemek için diğer düşmanına kendi topraklarında egemenlik hakkı vermeyi göze almak zorunda kalmış görünmektedir.

Esad'ın, Arap Baharı kaynaklı protestolara Tunus, Mısır ve Libya'da olduğu gibi direnemeyeceği ve kısa sürede iktidarı bırakacağı öngörüsü yanlış çıkmıştır. Çünkü Suriye'de, devletin kendisini nasıl teşkilatlandığı, devlet ile güvenlik bürokrasisi arasındaki ilişki şekli, asabiyet faktörü, muhalefetin dağınık durumu veya dış unsurların karışması gibi neoklasik realizme göre önemli olan iç etkenler dikkatle değerlendirilmemiştir. Suriye'nin de Libya'nın geçtiği devrim safhasından geçeceği düşünülmüştür. Ancak, Libya'da bir devlet ve bir ordunun tam anlamıyla mevcut olmadığı ve bu eksikliğin devrimi kolay hale getirerek Kaddafi'nin yıkılmasına yol açtığı ifade edilmektedir. Suriye'de ise devletin iktidarı koruyacak biçimde dizayn edildiği ve kırk yıldır en kötü senaryo için hazırlandığı iddia edilmektedir.³⁷⁰

Çatışmaların bitmesi ve Esad'ın iktidardan uzaklaştırılması durumunda dahi Suriye'yi yeni politik krizlerin beklediği düşünülmektedir.³⁷¹ Bu noktadan sonra Suriye'nin iç

³⁶⁸ Serhat Erkmen, "Suriye'nin Kuzeyindeki Çatışmalar ve Olası Etkileri", *ORSAM Raporu* 164 (Ankara: 2013): 10-11.

³⁶⁹ Baczko, Dorronsoro & Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, 199-201.

³⁷⁰ Fawaz Gerges, "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye" *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni* S. 82 (2013). www.bisav.org.tr/Bulten/189/1178/ortadogu_uluslararasi_iliskiler_calismalari_tarih_teor_i_ve_metodoloji_uzerine_bir_hasiye [20 Nisan 2022].

³⁷¹ Serhat Erkmen, "Türkiye ve Suriyeli Kürtler: Güven Bunalımı, Tıkanmışlık ve Bir Arada Yaşama", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 4, S. 47 (Aralık 2011): 27.

savaşının hibritleşmesine sebep olan küresel ve bölgesel aktörlerin politikalarına ve bunları nasıl uyguladıklarına bakılacaktır. Konuda detaya boğulmamak için iki ana eksen etrafında aktörler değerlendirilecektir. Türkiye ise Suriye İç Savaşı'nın başında benzer politikalar yürüttüğü ABD eksenini ile zaman içinde ayrılmıştır. Bu nedenle ayrı bir aktör olarak ele alınmıştır. Bu çatışma arenasında devletlerin silahlı güçleri, istihbarat teşkilatları, paralı askerler, özel askerî şirketler, yabancı savaşçılar, terör örgütleri ve sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır. Sayılanları tek tek açıklamak çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle iki ana eksen ve Türkiye olarak düşünülmüştür.

4.3. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Politikaları ve Hibrit Çatışma Uygulamaları

Suriye'de süregelen çatışmaya çok sayıda yabancı devlet ve devlet-dışı aktörün müdahalesi, iç çatışmaların meydana geldiği yerle nadiren sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Devletlerin direkt olarak savaşlara girme konusundaki giderek artan isteksizliği ile diğer devletlerin iç çatışmalarına verdiği destek, normalleşen bir dış politika hamlesi haline gelmiştir. Amaç ister baskı altında yaşayan azınlıkların özgürleştirilmesi, ister yönetim değişikliği, ister iç savaşlarda yaşanan zulümleri sonlandırmak, isterse de rakibe karşı üstünlük sağlamak olsun devletler, hükümetleri ve muhalifleri desteklemek suretiyle birbirlerinin iç çatışmalarına müdahale etme hususunda istekli görünmektedirler.³⁷²

Suriye krizinin uluslararasılaşması iki sürecin sonucudur. Birincisi milyonlarca Suriyelinin yakın ülkelere gitmek zorunda kalması, ikincisi ise dış aktörlerin iç savaşa müdahalesidir. Muhalefetin radikalleşmesi ve parçalanması öncelikle yabancı hareketlerin ve finansmanların sonucudur. PKK etnik, DEAŞ köktendinci Sünni gündem oluştururken İran ve Hizbullah Esad'a bir Şii mezhebi mantığı dayatmaktaydı. Ayrıca iç savaş Esad'ın iktidarda kalma mücadelesinden daha fazla uluslararası düzenin kuralları çerçevesinde Rusya ile ABD ve bunların müttefikleri arasında bir çatışmadır. Bir anlamda bu iç savaş, Soğuk Savaş'ın bitişinden itibaren otoriter rejimleri yıkmak için Batılı müdahalelerin yarattığı krizlerin devamlılığı içinde

³⁷² Belgin Şen-Akça, "Çatışma Çalışmalarında Geniş Örneklemli (Larg-n) Analiz", *Uluslararası İlişkilerde Metodoloji*, Der. Ersel Aydın, 1. bs. (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022), 70.

değerlendirilmektedir.³⁷³ Bölgesel güç oyunları kapsamındaki dış müdahaleler Suriye'deki Sünniler ile Sünni olmayanlar arasındaki kırılmayı artırmıştır. Cemaatsel kutuplaşma, bölgesel ittifaklar ile yerel aktörlerin giderek aynı noktaya gelmeleriyle (Suudi Arabistan'ın ayaklanmaya, İran'ın rejime destek vermesi) açıklanabilir.³⁷⁴ Ayrıca Suriye rejiminin iktidardan düşmesi için iç savaşa kademeli bir biçimde dünyanın her noktasından fakat daha fazla oranda Müslüman ülkelerden, Batılı ülkelerden ve Rusya'dan getirilen "cihatçı"ların dâhil olması³⁷⁵ Suriye'yi büyük bir hibrit çatışma laboratuvarına dönüştürmüştür. Esad'ın iktidarını koruyabilmek pahasına Suriye'nin politik, askerî, sosyolojik ve ekonomik alanlarda parçalanmasını göze aldığı iddia edilmektedir.³⁷⁶

Arap Baharı, yalnızca Orta Doğu'yu değil, uluslararası sistemi de etkilemiştir. Bilhassa Suriye özelinde bölgesel ve küresel uluslararası problemlere neden olmuştur. ABD, AB ve Türkiye'nin yürüttüğü politikalar, Rusya ve İran gibi ülkelerin tepkisine neden olmuştur. Bu sebeple düşük seviyede olsa da kısmi bir kutuplaşma ve bölünme ortaya çıkmıştır.³⁷⁷ Yukarıda da belirtildiği gibi küresel ve bölgesel aktörler iki ana grupta toplanacaktır. Eksenlerin birinin başını ABD çekerken diğerinin başını ise Rusya çekmektedir. ABD, İsrail, Avrupalı devletler, Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan bir taraftayken Rusya, İran ve Suriye diğer taraftadır. Türkiye ise başlangıçta ABD ile yakın politikalar izlerken daha sonra kendi dış politika önceliklerine ağırlık vermiş görünmektedir. Bu nedenle bu eksenlerin dışında incelenecektir. Bölgesel aktör olarak DEAŞ da çatışmanın hibritleşmesinin önemli sebeplerinden bir olduğu için bu kapsamda incelenecektir. Terör örgütleri, milis güçler, paralı askerler, internet ve

³⁷³ Baczko, Dorronsoro & Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, , 173-176.

³⁷⁴ A.g.e., 184.

³⁷⁵ Ramazan Gözen, *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm*, 1. bs. (Ankara: Elips Kitap, 2021), 451.

³⁷⁶ Veysel Kurt, *ABD ve Suriye Krizinin Dönüşümü*, 1. bs. (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 83.

³⁷⁷ Gözen, *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm*, 305.

sosyal medya kullanımı gibi hibrit çatışmanın unsurları iki ana eksen içinde birbirleri ile ilintileri ve yukarıda sayılan eksenlerdeki aktörler kapsamında ele alınacaktır.

4.3.1. ABD Ekseni

ABD ekseni, başta Suriye’de rejim değişikliğini destekleyen bir noktadan rejimin değişmesi halinde çıkarlarının zarar görebileceği değerlendirmesiyle rejimin değişmesi planının rafa kalktığı ve mevcut durumdan hibrit çatışma yoluyla yararlanılması noktasına evrilmiştir. Türkiye başlangıçta bu eksene yakın olsa da sonrasında çatışan çıkarlar nedeniyle kendine has politikalar izlemeye başlamıştır.

4.3.1.1. ABD ve İsrail

ABD ve İsrail’in Suriye’ye yönelik politikaları tam olarak birbiri ile uyumlu olmasa da hibrit çatışma çerçevesinden bakıldığında birbirine yakın hareket ettikleri değerlendirilebilir. En azından ABD ve Türkiye kadar aralarında farklılık olmadığı söylenebilir. 1957 yılında açıklanan Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD-Suriye ilişkileri şekillenmekte idi.³⁷⁸ O zamandan beri ABD, Suriye’yi karşı kampta algılamış, İran ile iş birliği yaparak İsrail’in güvenliğini tehdit eden bir devlet olarak görmüştür. Zaman zaman konjonktürel yakınlaşmalar olsa da ilişkiler bu minvalde devam etmiştir. Suriye’nin İsrail ile yapılan tüm savaşlara katılması, 1976 yılında Lübnan’a iç savaş nedeni ile girmek suretiyle³⁷⁹ uzun yıllar bu ülkenin iç politikasında Hizbullah’ı da destekleyerek Batı aleyhine etkili olması ve ancak 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin öldürülmesinin ardından etkisinin azalması ana konulardır.³⁸⁰ ABD eski Başkanı Bush’un, 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya koyduğu terörle mücadele konseptine göre 2003 yılındaki Irak savaşından sonra

³⁷⁸ Zachary Lockman, *Hangi Ortadoğu, Oryantalizm Tarih ve Siyaset*, çev. Burcu Birinci, 2. bs. (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 187: “Birleşik Devletler bu doktrinle, Ortadoğu ülkelerinin istemeleri şartı ile milletlerarası komünizmin kontrolü altındaki herhangi bir ülkeden gelen açık silahlı saldırılar karşısında, bu ülkelerin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığını sağlamak ve korumak amacıyla müdahale etmede kendini yetkili kılıyordu.”

³⁷⁹ Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, çev. Olga Tezcan, 1. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 231.

³⁸⁰ Kurt, *ABD ve Suriye Krizinin Dönüşümü*, 49.

Suriye “şer eksenine”ne alınmış ve Suriye’nin teröre destek verdiği gerekçesi ile Suriye’ye yaptırım uygulanıp uygulanmayacağı veya işgal edilip edilmeyeceği konusu gündeme gelmiştir.³⁸¹

ABD’nin Suriye İç Savaşı’na bakışı ABD eski başkanı Barrack Obama (2008-2016) döneminde oluşmuştur. Obama’ya göre ABD’nin 1990 sonrası Orta Doğu’ya sert gücü ile müdahaleleri ABD’nin bölgedeki imajını olumsuz etkilemiş ve ABD nefretini körüklemiştir.³⁸² Bu bağlamda Suriye sürecine hemen ve tam olarak angaje olmak istememiştir. Irak ve Afganistan işgallerinin arkasından yeniden ve üstelik sonucu belirsiz bir rejim değişikliği ile Suriye gibi bir problemi ABD tek başına üstlenmek istememiştir.³⁸³ Bunu da 2015 yılında yayınlanan *National Security Strategy* belgesinde açıkça ortaya koymuştur.³⁸⁴ ABD’nin asıl önceliğinin Asya-Pasifik olması gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca artık bu bölgeyi, müttefiklerini geri plandan destekleyerek şekillendirmek ve kendisine karşı Orta Doğu’da oluşabilecek düşmanlıkları engelleme stratejisini uygulamak istemiştir. Bu anlamda Barrack Obama, Suriye krizini ve Orta Doğu’yu ikinci öncelikli gördüğü için Rusya’nın da jeopolitik güç boşluğunu hızla doldurduğu yönünde eleştiriler mevcuttur.³⁸⁵ Suriye’de rejim değişikliğini destekleyen bir politika izleyen Obama bu konuda rol model ülke olarak Türkiye’yi görmüş ve Türkiye’nin krizin ilk aşamalarındaki diplomatik

³⁸¹ Veysel Kurt, “Obama and Syrian Crisis: Strategic Absence and Its Consequences”, *Ortadoğu Etütleri*, C. 8, S. 2 (Aralık 2016): 7.

³⁸² Ufuk Cerrah, “ABD’nin Suriye Politikası”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım (İstanbul: Beta, 2016), 323.

³⁸³ Özdemir Akbal, *ABD’nin Suriye Politikası ve Bölgesel Etkileri*, 1. bs. (Ankara: Nobel, 2021), 56.

³⁸⁴ The White House, “National Security Strategy” Şubat 2015, 4, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf, [20 Mayıs 2022].

³⁸⁵ Cerrah, “ABD’nin Suriye Politikası”, 326.

çabalarını da desteklemiştir. Rol modelliğin ilk yansımalarından biri Türkiye'nin, Mısır'a laikliği tavsiye eden telkinlerde bulunması olarak görülebilir.³⁸⁶

Rejimin orantısız güç kullanımı ile isyanı bastırma çabalarına tepki gösteren ABD sert gücünü kullanma yönünde harekete geçmemiştir. Kimyasal silah kullanımını “kırmızı çizgi” olarak dünyaya ilan eden ABD yönetimi, 2013 Ağustos’unda Guta’da kimyasal silah kullanıldığına dair güçlü emarelere rağmen Rusya’nın önerisi ile Suriye’deki kimyasal silahların BM gözetiminde imhası teklifini askerî operasyon icra etmemek için bir çıkış planı olarak kullanmıştır.³⁸⁷ Beşar Esad iktidardan uzaklaştırıldığında yerini kimin alacağı ve bunun İsrail tarafından nasıl karşılanacağı konusundaki belirsizlik ile operasyonun başarı şansının az olması gibi etkenler beraber değerlendirildiğinde müdahale etmemek tercih edilmiştir. İsrail’in de bilinen bir Esad’ı bilinmeyen herhangi birine tercih ettiği değerlendirilmektedir.³⁸⁸ Bu noktadan sonra da ABD ve Türkiye arasında Suriye konusunda anlaşmazlıklar baş göstermiştir. ABD, Suriye’de rejim değişikliğini istemiş ancak bunu nasıl gerçekleştireceğine dair bir politika oluşturmakta zorlanmıştır.³⁸⁹ Esad’ın iktidardan uzaklaştırılmasına dair yapılan hesaplardaki en büyük hata, Esad ve müttefiklerinin dayanıklılık kabiliyetinin küçümsenmesi olarak görülür. Askerî müdahale olmadan uluslararası alanda kurulacak bir baskı ve ılımlı muhalefetin silahlandırılması belli bir noktaya kadar etkili olsa da DEAŞ’ın Suriye’ye girişi ve isyancıları yıpratması ile Rusya ve İran’ın hibrit çatışma sahasına girmesi planın zayıflıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ABD’nin doğrudan askerî müdahalede bulunmamasının binlerce ÖSO mensubunun El Nusra ve diğer selefi-cihatçı örgütlere geçişine neden olduğu iddia edilmektedir.³⁹⁰ Hibrit

³⁸⁶ Gözen, *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun’dan Suriye Savaşı’na Kaybolan Bir İdealizm*, 311-315.

³⁸⁷ Cerrah, “ABD’nin Suriye Politikası”, 328-329.

³⁸⁸ Asiye Gün ve Güneş Gülal, “Koruma Sorumluluğunda Uluslararası Toplumun Seçici Yaklaşımı: Libya ve Suriye Örnekleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 2 (Haziran 2022): 1166.

³⁸⁹ Akbal, *ABD’nin Suriye Politikası ve Bölgesel Etkileri*, 88.

³⁹⁰ Kurt, *ABD ve Suriye Krizinin Dönüşümü*, 81-82.

çatışmanın belirsizlik parametresi içinde kendini gören ABD harekete geçmek konusunda isteksiz olmuştur.

ABD'nin Suriye konusunda askerî operasyonlara başvurması ancak DEAŞ tehdidinin artması sonrasında olmuştur.³⁹¹ Bu konuda her iki eksendeki devletler ve diğer aktörler birlikte hareket edebilmiştir. Askerî operasyondan kasıt ise sahadan ziyade havadan olacak şekilde anlaşılmalıdır.³⁹² ABD, kendisinin de terör örgütü listesinde bulunan PKK'nın Suriye kolu olan PYD ile irtibata geçip, içine bir kısım Arap ve diğer unsurları da kattığı Suriye Demokratik Güçlerini (SDG) oluşturmuştur. SDG'nin silahlı gücünün kahir ekseriyetini PYD'nin askerî kolu olan YPG oluşturmaktadır. Başta öncelikle DEAŞ özelinde başlayan bu ilişki giderek derinleşmiştir. ABD'nin SDG'ye çoklu etnik yapı görünümü vermeye çalışmasının üç nedeni vardır. Birincisi, Arapları da YPG'ye dâhil ederek Sünni aşiretlerin direnişiyle karşılaşmamak; ikincisi, SDG'nin kurulması ile YPG'nin işgal ettiği bölgelerde etnik temizlik yapmasına ilişkin Türk ve Arap endişelerini yatıştırmak ve üçüncüsü ise YPG'nin Arap çoğunluklu bölgelerdeki varlığını haklı çıkarmak için SDG'yi kullanmaktır. Ancak bu çoklu etnik yapı planı pek az kişiyi ikna edebilmiştir.³⁹³

DEAŞ'ın geriletmesinde hava desteğini ABD sağladıktan sonra, hibrit çatışmanın uygulanmasında en etkin paylardan birine sahip PYD terör örgütü, belirledikleri hedeflere ulaşmak için faaliyet yürütmüş ve istenilen amaç için herhangi bir engel tanımamıştır.³⁹⁴ Böylece Suriye'de ABD'nin ileri karakolu gibi hareket eden hibrit bir uygulama hayata geçirilmiştir. Esasen ABD, isyanın başlangıcında Suriye ordusundan firar eden askerî personelin kurduğu ÖSO'yu bir vekâlet savaşçısı olarak görmüştür. Bu noktada Türkiye ile de koordine içinde hareket etmişlerdir. Ancak daha sonra ÖSO'dan uzaklaşmıştır.³⁹⁵ Çünkü ABD, aşırı ya da ılımlı ayrımı yapmadan sahadaki

³⁹¹ Cerrah, "ABD'nin Suriye Politikası", 328.

³⁹² Kurt, *ABD ve Suriye Krizinin Dönüşümü*, 84.

³⁹³ Anthony Celso, "Superpower Hybrid Warfare in Syria", *Marine Corps Gazette*, C. 9, S. 2 (Ocak 2019): 108.

³⁹⁴ Osman Ağır ve Meram Tatlı, "Bir Hibrit Savaş Yöntemi Olarak Terör ve Suriye İç Savaşı", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8 (2020): 47.

³⁹⁵ Akbal, *ABD'nin Suriye Politikası ve Bölgesel Etkileri*, 58.

“İslamcı” grupların tamamını hasım olarak niteleme eğiliminde iken seküler Kürtleri (PYD) daha güvenilir bir (hibrit) ortak olarak görebilmektedir. Suriye’de azınlıkta bulunan Kürtlerin içinde dahi azınlık olan PYD/YPG üzerinden Suriye’deki politikalarını devam ettiren ABD’nin bu tercihinin altında Türkiye’nin dengelenmesi stratejisinin olabileceği iddia edilmektedir.³⁹⁶

Vekâlet savaşlarında, desteklenen örgüt ile ilişki mümkün olduğu kadar gizlilik içinde yürütülürken hibrit çatışmada artık bu gizliliğin sürdürülmesi öncelik olarak görülmemektedir. Bir süper gücün bir terör örgütü uzantısı ile birlikte hareket etmesi ve ona her türlü silah ve teçhizatı sağlaması, kendi özel kuvvetleri ile eğitim vermesi, petrol gelirleri sağlayarak ekonomik olarak bağımsız hale getirmeye çalışması, etnik temizlik yapmasına izin vererek demografik yapıyı bozmasına müsaade etmesi³⁹⁷ ve hatta Akdeniz’e açılım sağlayacak şekilde önünü açmaya çalışması hibrit uygulamaların ürünü olarak değerlendirilmektedir. Tüm bunları daha büyük ekonomik ve insani kayıplar vermemek için gerçekleştiren ABD modern ulus-devletini korumaya çalışırken aynı zamanda ontolojik olarak devlet kavramını aşındırmaktadır.

Hibrit manivela olarak kullandığı SDG ile kendisine Orta Doğu’da bir araç daha elde etmektedir. ABD, Suriye’de nüvesini oluşturmaya çalıştığı “PKK devleti” sayesinde, İran, Irak ve Türkiye’de her daim bir istikrarsızlık alanı oluşturabilecektir. İsrail ile iyi ilişkileri olacak bir devlet daha kurup İsrail’in yalnızlığını azaltarak ona alternatif politikalar oluşturma imkânı sağlayabilecektir. Ayrıca parçalanacak bir Suriye’de, İran eskisi gibi etkili olamayacak böylece “Şii hilali”³⁹⁸ parçalanacaktır. Rusya’nın ise bölgedeki etkinliği azalacaktır. Ancak ABD’nin müttefikleri ile konsensüs oluşturmadan, bölgesel ve yerel dinamikleri ve duyarlılıkları önemsemeyen planladığı ve yaşama geçirdiği politikalar uluslararası alanın istikrarsızlığa sürüklenmesinin

³⁹⁶ Taha Köse, “Uluslararası Sistemin Suriye Sorunu”, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, Der. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, 1. bs. (İstanbul: SETA, 2016), 184.

³⁹⁷ Ağır ve Tatlı, “Bir Hibrit Savaş Yöntemi Olarak Terör ve Suriye İç Savaşı”, 47.

³⁹⁸ Emin Salihi, “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve ‘Şii Hilali’ Söylemi”, *Bilge Strateji Dergisi*, C. 2, S. 3 (Bahar 2011): 185.

başlıca nedenlerinden biri olarak görülürken, bu durumdan çıkarımda bulunmayıp halen PYD/PKK gibi terör örgütlerini desteklediği görülmektedir.³⁹⁹

İsrail ve Suriye geleneksel olarak birbirlerine hasım politikalar izlemişlerdir. İsrail kurulduğundan beri Araplarla yaptığı tüm savaşlara Suriye dâhil olmuştur. İsrail'in 1973 savaşında Golan tepelerini işgal etmesi iki ülke arasında sorun olmaya devam etmektedir. İsrail, Suriye'yi kendi varlığına tehdit olarak görmektedir. Suriye ise İsrail'in varlığını hiçbir zaman kabul etmemekle birlikte Lübnan'daki Hizbullah örgütünü İsrail'e karşı kullanmıştır. İran ile İsrail'e karşı bir cephe oluşturarak beraber hareket etmiştir. İsrail, Rusya'nın Suriye'deki mevcudiyetini İran ve Hizbullah'ın Suriye vasıtası ile İsrail'i hedef almasını engelleyecek bir durum olarak görmektedir.⁴⁰⁰

İsrail'in hedefi; İran'ın Suriye'nin politik ve askerî yapılanmasında etkili olmamasını sağlamak, Suriye'yi askerî olarak bir lojistik üs haline getirmesini engellemek, Suriye'nin geleceğini belirlemede etkili olan Rusya ile daha sıkı bir koordinasyon sağlamak, güney Suriye'de, muhtemelen Ürdün'le koordineli olarak İsrail'in etkisinde bir bölge oluşturarak bir taraftan selefi-cihatçı örgütlerden diğer yandan İran ve vekillerinden korunmak ve ABD'ye DEAŞ ile mücadelesinde yardımcı olmaktır.⁴⁰¹

İsrail'de, Suriye İç Savaşı'nda Esad'ın devrilmesi ile bunun aksini savunan fikirler oluşmuştur. Seküler karakterli bir Esad rejiminin, cihatçı ya da Sünni alternatiflerinden daha iyi olduğunu ileri sürenler bilinmezliğe fırsat verilmemesi gerektiğini iddia etmektedirler. İkinci görüşe göre hibrit çatışmanın ilk sahası olarak görülen 2006 yılındaki Lübnan Savaşı'nda görülmüştür ki İsrail'e asıl tehdit kuzey sınırını kontrol eden Hizbullah ve arkasındaki İran ve Suriye'den gelmektedir. Bu iki strateji arasında kesin bir tercih yapmayan İsrail, Suriye'deki hibrit çatışma ortamını iyi analiz etmiş

³⁹⁹ Cerrah, "ABD'nin Suriye Politikası", 225-326.

⁴⁰⁰ Güner Özkan, "Arap Baharı ve Sonrasında Rusya'nın Ortadoğu'ya Yönelik Rusya'nın Dış Politikaları", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. (Ankara: Nobel, 2019), 223.

⁴⁰¹ Valensi Carmit, Udi Dekel & Anat Kurz, "Syria — From a State to a Hybrid System: Implications for Israel, (Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2018), 50-51 <http://www.jstor.org/stable/resrep17020.7> [29.05.2022].

proaktif yerine reaktif bir yöntem tercih ederek Suriye meselesinde “sınırlı müdahale” politikasını seçmiştir.⁴⁰²

Ayrıca, İsrail’in Orta Doğu’da bir Kürt devleti kurulmasını istediği çok da saklanmayan bir durumdur.⁴⁰³ Suriye İç Savaşı sayesinde bu amacına ulaşmak adına ABD ile iş birliği içinde olabileceği değerlendirilmektedir. Böylece Arap devletleri arasındaki yalnızlığını ve güven problemini aşmak için bir müttefik elde etmiş olacaktır veya en azından bölgeyi istikrarsızlaştıracaktır.⁴⁰⁴ Bunun gerçekleşmemesi için de Türkiye, İran, Irak elinden geleni yapacaktır. Irak’ta Mesud Barzani’nin özerklik/bağımsızlık ilanında hemen sözü edilen devletler organize olmuş ve bu çabayı akamete uğratmıştır.⁴⁰⁵

Ayrıca ABD’nin hibrit unsurları desteklemek için az sayıda özel kuvvet gücünü sahada buldurmasının sebebi ise PKK-YPG güçlerine diğer ülkeler tarafından yapılabilecek bir saldırının engellenmesine yönelik olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁶ Hibrit çatışmada kullanılan vekil unsurları konvansiyonel güçlerle desteklemek hibrit uygulamanın caydırıcılık parametresinin kullanıldığını göstermektedir.

ABD’ye göre Türkiye, bir yandan, Ortadoğu’yu yeniden inşa etmek için mezhepsel, ideolojik güdümlü politikalarını sürdürmek isterken diğer yandan ABD ile samimi ilişkilerini devam ettirmek istemektedir. Bununla beraber ABD’nin bu inşaya karşı koymamasını sağlamaya çalışırken, ABD’nin kendisine yabancılaşmasından da

⁴⁰² Muhammed Mustafa Kulu, “İsrail Milli Güvenlik Algısında Suriye İç Savaşı”, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, Der. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, 1. bs. (İstanbul: SETA, 2016), 250-251.

⁴⁰³ Ümit Özdağ, *Türkiye, Kuzey Irak ve PKK Bir Gayri Nizami savaşı Anatomisi* (Ankara: ASAM Yayınları Ankara, 1999), 189-190.

⁴⁰⁴ Enes Bayraklı, “Kuzey Irak-İsrail İlişkileri”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, Der. Kemal İnat, ve Muhittin Ataman (İstanbul: Açılım Yayınevi, 2014) 481. https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/kuzey_irak_israil_iliskileri.pdf [17.05.2022].

⁴⁰⁵ Serhun Al, “İsrail, 2017 Irak Kürdistanı Bağımsızlık Referandumunu Neden Destekledi? Ontolojik Güvenlik Çerçevesinden Bir Değerlendirme”, *Mülkiye Dergisi*, C. 45, S. 3 (2021): 578.

⁴⁰⁶ Celso, “Superpower Hybrid Warfare in Syria”, 109.

çekinmektedir. Tüm bunları yaparken NATO üyeliğine de devam etmektedir. ABD'ye göre Türkiye hepsine sahip olamaz. ABD, Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği ABD'nin kendisine daha çok ihtiyacı olduğunu düşünmekte olduğunu bu nedenle Türkiye'ye karşı alternatifler yaratmak gerektiğini düşünmektedir. Aksi takdirde Türkiye ile dost gibi görünen düşman (frenemy) ilişkisi içinde olunacağı vurgulanmaktadır.⁴⁰⁷

4.3.1.2. Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri

Suudi Arabistan ve Suriye'nin ilişkilerinde İsrail'e karşıtlık konusu daima başat bir rol oynamıştır. Ortak düşman İsrail'e karşı beraber hareket edilmiş ancak Suudların ABD kampında, Suriye'nin ise pragmatist olmakla beraber SSCB/Rusya-İran tarafında olması ayrışma noktalarını oluşturmuştur. Suudi Arabistan, iç savaş sürecinde Esad rejimini devirmeyi hedefleyen bir strateji izlemiştir. Esad sonrası oluşabilecek bir Sünni yönetimin Suudi Arabistan'ın doğal müttefiki olabileceğini hesaplayarak muhalif unsurlara destek olmuştur. Fakat sorunun hibrit bir hal alması sonucu karşılarına çıkan Müslüman Kardeşler ve DEAŞ, Suudi Arabistan'ın revizyonist politikalar uygulamasını zorlaştırmıştır.

Müslüman Kardeşlerin Mısır'da iktidara gelmesi ve güçlenmesi ile başlayan sürecin Suriye İç Savaşı'nda da devam ediyor gibi görünmesi Müslüman Kardeşleri, rejimine tehdit gören Suudi Arabistan⁴⁰⁸ ile yanı başında Sünni İslam anlayışını istemeyen İsrail'in bu noktada beraber hareket etmelerine yol açmıştır. ABD'nin, Suriye krizindeki güven vermeyen politikaları, DEAŞ'ın yükselmesi, Suriye'de İran'ın güç kazanması da ortak hareket edebilme noktalarını artırmıştır.⁴⁰⁹

Riyad, Tahran'ın Irak'ı kendisine bağımlı bir devlete dönüştürmesine ve Lübnan, Gazze, Suriye, Irak, Bahreyn, Yemen ve Orta Doğu'nun başka yerlerinde etkisini

⁴⁰⁷ Svante E. Cornell, "Understanding Turkey's Tilt", *The Journal of International Security Affairs*, S. 27, (2015): 35.

⁴⁰⁸ Mustafa Özcan ve Leyla Özcan, *IŞİD ve Kökenleri Haricilik ve Selefilik* (İstanbul: Safa Yayın Dağıtım, 2015), 56-57.

⁴⁰⁹ Mehmet Rakipoğlu ve Menderes Kurt, "Suudi Arabistan-İsrail Örtülü İttifakını Anlamlandırmak", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 6, S. 2 (2019): 123-126.

artırarak bölgesel hegemonya elde etme çabalarına karşı çıkmaktadır.⁴¹⁰ Ancak, Suudi Arabistan bir taraftan Irak'ta Şii bir iktidarla anlaşmazlık yaşamasına rağmen DEAŞ terör örgütüne karşıdır, diğer taraftan da hem Suriye'deki ayaklanmayı destekleyip hem de onun dış temsilinde egemen olan Müslüman Kardeşleri kabul etmemektedir. Devrimci bir tehdit ile karşı karşıya kalan Suudi Arabistan DEAŞ'ı durdurmak için ABD ve daha ilginç İnan ile de iş birliği yapmayı tercih etmiştir.⁴¹¹ Hibrit çatışmanın belirsizlik parametresi bu anlamda kendisini bu noktada göstermektedir.

Suudi Arabistan kurulurken Suud ailesi ve Vahhabiler arasındaki uzlaşmaya göre monarşik olarak ülkeyi Suud ailesi yönetecek, Vahhabiler ise iktidara talip olmayacak sadece dini ve sosyal konularda faaliyet gösterecektir. Müslüman Kardeşlerin seçimler yoluyla iktidara gelme fikri Suud hanedanını tehlikeye atmaktadır. Selefi-Vahhabi ideolojiye sahip DEAŞ ve diğerleri ise ilk uzlaşmayı bozarak kendi hilafetlerini yani iktidarlarını ilan etmektedirler. Müslüman Kardeşlerin ve Selefi örgütlerin amaçları Suud ve Körfez ülkelerinin hanedanlarını tehlikeye atmaktadır. Türkiye ile ayrılan nokta tam da burada kendini göstermektedir. Suudi Arabistan'ın bölgede İnan'ın nüfuzunun azalması için Esad'ın gitmesini Türkiye ile beraber hedeflemektedir fakat Suudi Arabistan bu amaç çerçevesinde kendi ülkelerinde Müslüman Kardeşlere iktidarı devretmek taraftarı da değildir. Türkiye'nin bu durumu algılayamadığı ve bu nedenle başlangıçtaki iş birliğinin sürmediği değerlendirilmektedir.⁴¹²

Aynı çatışma alanında yukarıda sözü edilen çatışan çıkarılardan en az zarar ile çıkmak buna mukabil kesişen çıkarların en fazlalaştırılması için hibrit çatışma bakış açısıyla bakmak gerekmektedir. Artık çatışmalarda doğrusal bir hat bulunmamaktadır. Aralarında itilaf olan yukarıda sözü edilen aktörler ve onların kullandığı örgütler arasındaki ilişkiler tam da hibrit çatışmanın konusu içine girmektedir. Bir devlet/devlet destekli birim ile terör örgütü aynı cephede beraber hareket edebilmekte ve başka bir

⁴¹⁰ Hall Gardner, "Hybrid Warfare: Iranian and Russian Versions of 'Little Green Men' and Contemporary Conflict", *NATO Defense College Research Paper*, S. 123 (2015): 8. www.ndc.nato.int/research/publications.php?icode=6, [27.05.2022].

⁴¹¹ Baczko, Dorronsoro & Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, 184-186.

⁴¹² Ömer Göksel İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası Uluslararası Politikanın Çözümlemeyen Düğümü*, 2. bs. (Bursa: Sayda Yayıncılık, 2018), 17.

terör örgütüne ya da devlete karşı aksiyon alabilmektedir, hatta bu aksiyon aldığı devlet ile uluslararası ve bölgesel güvenlik paktları içinde birlikte hareket ettiği bir devlet (ABD-SDG/YPG-Türkiye) olabilmektedir. Ayrıca varoluşsal olarak üçü de birbirlerini düşman gören devletler (İran, İsrail, Suudi Arabistan) birlikte hareket edebilmektedir. Ancak diğer eksen olarak belirtilen Rusya ve İran'ın temel amaçları Suriye rejimini korumaktır. Şimdi önce iki eksen arasındaki Türkiye ardından da Rusya, İran ve bileşenlerinin Suriye İç Savaşı'ndaki politikaları ve hibrit alandaki uygulamaları incelenecektir.

4.3.2. Türkiye

Türkiye sözü edilen iki eksen arasında başlangıçta ABD eksenine yakın olarak görülse de yukarıda da bahsedilen ayrışmalardan dolayı Türkiye'yi kendi çıkarları çerçevesinde ayrı bir konumda ve eksenlerin dışında bir aktör değerlendirmek gerektiği düşünülmektedir.

Cumhuriyetin kurulmasından itibaren Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik geleneksel dış politikası iyi ilişkiler kurmaya çalışmak ancak Arapların iç işlerine karışmamak yönünde olmuştur.⁴¹³ Bunun istisnası olarak 1955'te İngiltere'nin de üyesi olacağı ve Türkiye'nin öncülüğünde kurulan Bağdat Paktı gösterilebilir ancak onun da sonucu Türkiye ve temsil ettiği Batı bloğu için olumlu olmamıştır. SSCB'nin Orta Doğu'da etkili olmaması için kurulan Pakt sonucunda SSCB'nin Orta Doğu'ya girmesine zemin hazırlanmıştır.⁴¹⁴

2002 yılında gerçekleşen hükümet değişikliği sonrasında ise Türkiye artık "pasif"⁴¹⁵ olarak nitelenebilecek bir politikadan daha aktif bir dış politikaya doğru evrilmiştir.

⁴¹³ Gözen, *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm*, 375.

⁴¹⁴ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, 2. bs. (Ankara: Barış Platin Yayınevi, 2009), 93-100.

⁴¹⁵ Zamanın Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 2011 yılında *Financial Times*'a verdiği demeçte kendilerinde önceki dönemde, Türkiye'nin; kollarının kaslı, midesinin boş, beyninin küçük ve kalbinin titrekt olduğunu ifade etmiştir. Kasların Türkiye'nin güçlü ordusuna, boş midenin bozulan ekonomiye, küçük beynin çok zayıf stratejik düşünceye, titrekt kalbin ise eksik özgüvene işaret ettiğini belirten Davutoğlu, artık durumun böyle

Bunun önceleri aktif tarafsızlık politikası⁴¹⁶ olduğu değerlendirilmeleri yapılmış ve Türkiye belli bir noktaya kadar bu sayede dünya sahnesinde prestij elde etmiş ve ekonomik kazançlar sağlamıştır. Geleneksel Orta Doğu politikasında değişime giden yeni iktidar bölgede proaktif bir siyaset izlemeye başlamıştır.⁴¹⁷ Türkiye'nin Orta Doğu kimliği ve rolünün, bütünüyle tek taraflı biçimde uluslararası yapı tarafından dayatılan bir durum olmadığı, Türkiye'nin talep ve gereksinimleriyle çevresel aktörlerin (ABD ve Orta Doğu ülkeleri) talep ve gereksinimleri arasındaki etkileşimin Türkiye'nin Orta Doğu kimliğini inşa ettiği ileri sürülmektedir.⁴¹⁸

Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri İsrail konusunda benzerken, terör ve teröre destek, su paylaşımı, Suriye'nin irredantalist Hatay politikası konularında ayrılmıştır. PKK terör örgütünün kurucusu Abdullah Öcalan'ı 1998 yılında ancak Türkiye'nin yoğun baskıları sonucu ülkesinden çıkarmıştır.⁴¹⁹ Beşar Esad'ın iktidara gelmesi ve ülkesini dönüştürme çabaları Türkiye ile ilişkilerde önemli gelişmelere neden olmuştur. İki ülkenin bakanlar kurulunun ortak toplantı yapabilmesi bunun bir göstergesidir.⁴²⁰ Ancak 2011 yılı Mart ayında, Suriye'de Arap Baharı'nın yansıması olarak gösterilerin

olmadığını ifade etmiştir. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-ndan-tartisilacak-turkiye-tasviri-1466285> [22 Mayıs 2022].

⁴¹⁶ Gözen, *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm*, 371.

⁴¹⁷ Zhaleh Abdi, "Türkiye'nin Suriye Politikası", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. (İstanbul: Beta, 2016), 452.

⁴¹⁸ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası Uluslararası Politikanın Çözümlemeyen Düğümü*, 22.

⁴¹⁹ Murat Yorulmaz, "Suriye Krizinin Türkiye'nin Değişen Güvenlik Algısına Etkisi", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım (İstanbul: Beta, 2016), 471.

⁴²⁰ Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi birinci toplantısı 22-23 Aralık 2009 yılında Şam'da gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi, 22-23 Aralık, Şam". Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası. https://www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1_-toplantisi-ortak-bildirisi_-22-23-aralik_-sam.tr.mfa [25.05.2022].

başlaması ve Suriye rejiminin şiddet kullanması ilişkileri kötüye götürmüştür. Türkiye'nin şiddet kullanılmaması, reformlar yapılması gibi diplomatik çabaları karşılık görmemiş ve ilişkiler tamamen bozulmuştur.

Türkiye ve ABD, Suriye İç Savaşı'nın bitmesi, Esad'ın görevden el çektilmesi ve muhalefetin kazanması, istikrar, demokrasi ve düzenin sağlanması konusunda hemfikir olmuştur. Böylece stratejik olarak İran ve Rusya'nın etki alanı azalacaktır. Ancak bu hedefe nasıl ulaşılacağı konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türkiye, kendi desteklediği muhalefete tüm desteğin verilmesi ve mümkünse ABD ve Batı'nın Suriye'ye müdahalesi yoluyla amaca ulaşılmasını istemekteydi. Fakat ABD, soruna askerî müdahalede bulunmak istememiş, bunun krizi daha da derinleştireceğini öngörmüştür. Ayrıca Türkiye'nin muhalif grupların temsilcisi olarak gördüğü Suriye Ulusal Konseyi içinde Türkiye'nin de desteklemediği selefî-cihatçı grupların, El Nusra ve El Kaide örgütlerinin bulunduğu iddiası ABD'yi şüpheye düşürmüştür. Kısaca stratejik olarak konsensüs içinde olsalar da taktiksel olarak ayrı düşmüşlerdir.⁴²¹

Türkiye, Suriye'deki iç savaşa fırsatlar ve riskler penceresinden baktığında Orta Doğu'da etkinliğini artırmak için fırsatı görmüş, müdahil olmamanın sonuçları ile mukayese etmiş ve nihayetinde müdahil olmuştur.⁴²² Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) iç savaşın başında Esad'ın uzaklaşması yönünde tavır almıştır. Suriye ordusundan firar eden askerlerin oluşturduğu ÖSO bu ülkelerin desteği ile Suriye'de Esad'a karşı önemli toprak kazanımları elde etmiştir. Türkiye'nin kullandığı hibrit unsur olan ÖSO genellikle Sünni inanca sahip kişilerden oluşmaktaydı.⁴²³

⁴²¹ Gözen, *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm*, 343-344.

⁴²² A.g.e., 384. "...Kürt sorununun daha da büyüyebileceği, mezhep ve din çatışmalarının Türkiye'ye de sıçrayabileceği gibi ulusal çıkar hesapları olabilir."

⁴²³ Hakan Uzun, "Suriye İç Savaşı Aktörlerinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi" *Balgat Çalışmaları*", Der. Mehmet Seyfettin Erol (Ankara: ANKASAM, 2017), 23. <https://www.ankasam.org/wp-content/uploads/2021/12/METIN-Yayin-1-Balgat-Calismalari-1-Hakan-Uzun-05.10.2017-1.pdf> [04.12.2023].

DEAŞ'ın etkinlik kazanması ABD'nin odağını Esad rejimini değiştirmekten DEAŞ'a çevirmesi ve aynı zamanda Türkiye'nin de Rusya ile denge politikası izlemesi sahada desteklenen iki vekil/hibrit güç olan ÖSO ve YPG üzerinden, müttefik iki devletin (Türkiye ve ABD) çıkar çatışmasına dönüşmüştür.⁴²⁴ 2014 sonbaharında DEAŞ'ın Ayn-el Arap saldırısı, bu bağlamda Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. ABD'nin ÖSO'dan desteğini çekmesi selefi-cihatçı örgütlerin güçlenmesine ve DEAŞ'ın Türkiye sınırına konuşlanmasına neden olmuştur. ABD'nin, PYD'yi DEAŞ ile mücadele için kara gücü gibi kullanması PYD'nin silahlanma kapasitesini, askerî eğitimini, organizasyon kabiliyetini ve mali kaynaklarını artırmasına ve Suriye'de fiili kontrol alanları oluşturmasına yol açmıştır. PYD'nin bu kazanımlarının sonucu PKK, Türkiye'de "çözüm süreci" olarak devam eden süreci sonlandırarak terörist faaliyetlerine devam etmiştir.⁴²⁵

Türkiye de ABD gibi konvansiyonel gücü olan Türk Silahlı Kuvvetlerini (TSK) sahada kullanarak hibrit unsurunu desteklemiştir. DEAŞ'ın kaybettiği alanların YPG tarafından doldurulmasıyla ABD'nin PKK'ya devlet oluşumuna kadar gidebilecek alan açması sonucu Türkiye, Suriye'nin kuzeyine askerî operasyonlar (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı) düzenlemiştir.⁴²⁶ Özellikle Fırat Kalkanı Harekâtının 15 Temmuz darbe girişiminden bir ay sonra gerçekleştirilebilmesi devlet refleksine verilebilecek iyi bir örnektir. Böylece ABD'nin hibrit unsuru olan SDG'nin Akdeniz'e açılmasını engellemiştir. DEAŞ'ın yenilgiye uğratılmasında beraber çalışan ABD ve Türkiye bu noktada karşı karşıya gelmiş ve gelecekte de bu durum devam edecek gibi görünmektedir.

Diğer taraftan Rusya, Türkiye'nin desteklediği ılımlı muhalefeti, Suriyeli Türkmenleri hedef alarak ve PYD'yi destekleyerek Suriye'ye dair Türk dış politikasını tehlikeye sokmaktadır. Suriye'ye S-300 hava savunma sistemi kuran Moskova'nın oluşturduğu uçuşa yasak bölge Türk uçakları için de geçerli olup Türkiye'ye saldırılar dahi PYD ve DEAŞ'a yönelik Türkiye'nin hava operasyonları icra etmesini engellemektedir.

⁴²⁴ Akbal, *ABD'nin Suriye Politikası ve Bölgesel Etkileri*, 121-122.

⁴²⁵ Kurt, *ABD ve Suriye Krizinin Dönüşümü*, 86.

⁴²⁶ M. Turan Çağlar ve Fuat Aksu, "Suriye Krizinde Aktörler, Uyuşmayan Talepler ve Çatışan Çözümler", *International Journal of Social Inquiry*, C. 12, S. 2 (2019): 528-529.

Türkiye tarafından Rus uçağının düşürülmesi sonrasında, Rusya'nın hibrit konseptine bölgesel ve uluslararası toplumun algılarını şekillendirerek Türkiye'yi DEAŞ'ı destekleyen bir ülke gibi göstermeye çalışmak eklenmiştir.⁴²⁷ Rusya ayrıca rejime düşman gördüğü unsurların Türkiye sınırına hareket etmesini sağlayacak şekilde harekâtlar icra etmiş ve göçü hibrit stratejisinin bir ayağı olarak kullanmıştır.⁴²⁸ Taktik bombardıman ile hibrit çatışmanın parametresi olan taktik yaratıcılığı kullanmıştır. Türkiye'ye bunun etkileri bir sonraki bölümde incelenecek olup şimdilik Roma İmparatorluğu'nun çökmesine neden olan olayların başında Germen kavimlerinin göçleri olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Diğer yandan günümüzde resmi kayıtlara göre Türkiye'deki kayıtlı Suriyeli geçici koruma altındaki kişi sayısı 3.5-4 milyon civarındadır.⁴²⁹

Türkiye'nin fayda/maliyet analizine göre hedeflerine ulaşması halinde; Suriye'de, Mısır'daki gibi Sünni İslami düşünceyi refereans alan bir siyasi erkin iktidara geleceği bir siyasi yapı oluşacak, İran'ın bölgedeki siyasi nüfuzu ve Şii hilali etkinliğini kaybedecek, PKK'ya verilen destek tamamen bitecek ve böylece Türkiye, 100 yıl önce çıkartıldığı Orta Doğu'ya tekrar dönmenin adımını atmış olacaktır. Bunların önemli bir kısmının gerçekleşmediği değerlendirilebilir ancak müdahil olunmaması durumunda nelerin olabileceğinin de göz önüne alınması gerektiği değerlendirilmelidir.

Konuyu biraz daha açmak gerekirse, 2000'li yıllarla beraber yaşanan iktidar değişimi sonrası, Türkiye'de tek parti dönemindeki devletin alışlagelmiş davranış kalıplarının ve milli anlatılarının sorgulanmaya başlandığı iddia edilmektedir. Bu sorgulama sonucu Türkiye'nin uzun zamandır Osmanlı topraklarına ilişkin içselleştirdiği iddia

⁴²⁷ Oktay Bingöl, "Hybrid War, Russia and Strategic Implications to Turkey", *Merkez Strateji Enstitüsü Raporu* 15. 20 Haziran 2016, 7-8. https://www.academia.edu/97460758/Hybrid_War_Russia_and_Strategic_Implications_to_Turkey [22.05.2022].

⁴²⁸ Elvin Abdurahmanlı, "İdlib'in Orta Doğu Konjonktüründeki Stratejik Rolü", *Ahi Evran Akademi Dergisi*, C. 2, S. 2 (2021), 16-17. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1886130>. [06.06.2022].

⁴²⁹ Göç İdaresi Başkanlığının internet sayfasında bulunan istatistiktir. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, [24.05.2022].

edilen “ilgisiz” ve “güvenlikçi” anlayışın “ortak kültür, din ve tarih” retoriği vasıtasıyla değiştirilmeye çalışıldığı ileri sürülmektedir. Bu yeni anlayışın alanda en göze çarpan yansıması iktidarın, yakın döneme kadar Ortadoğu’da yürüttüğü “proaktif” dış politika yaklaşımı olarak görülebilir. Aynı zamanda iktidarın, Arap Baharı’nın ortaya çıkardığı uluslararası kriz ve belirsizlik durumunu yeni-Osmanlıcı anlatılar üzerinden algılamaya devam ettiği ileri sürülürken, çatışmalar Suriye’ye yayılarak içinden çıkılmaz bir hal aldığı anda ise iktidarın bu “kimlik” eksenli yaklaşımı askıya alarak “eski Türkiye’nin” güvenlikçi politikalarına geçiş yaptığı iddia edilmektedir.⁴³⁰

4.3.3. Rusya Federasyonu ve İran Ekseni

4.3.3.1. Rusya Federasyonu

Rusya tarihsel olarak Suriye ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Rusya’nın öncülü olan SSCB, Suriye vasıtası ile Orta Doğu’ya girmiştir. Tartus ve Lazkiye limanlarında askerî danışman adı altında askerî güç bulundurmak Rusya’nın sıcak denizlere inme politikasının eskizi gibi görülebilir. Ekonomik anlamda Suriye’yi konjonktüre göre desteklemiş ve silah satışı yapmıştır. Suriye’nin, İsrail politikasını desteklememiştir. ABD’ye karşı kendi yanında tutmaya daima gayret göstermiştir. Soğuk Savaş’ın bitişi ile başlayan küreselleşme ve liberal ekonomik düzende yerini almaya çalışan Suriye, bu dönemde de pragmatist anlayış ile Batı’ya yaklaşmaya çalışmıştır.⁴³¹

Ancak Arap Baharı’nın rüzgârına dayanamayan Esad, Suriye’de çıkan iç savaş sonrası rejimini korumak için geleneksel müttefiki Rusya’nın desteğine ihtiyaç duymuştur. Rusya başından itibaren Suriye’ye giderek artan oranda destek vermiştir. Gerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Suriye aleyhine alınmaya çalışılan kararları veto etmesi gerekse 2013 yılında rejimin kullandığı iddia edilen kimyasal silahların

⁴³⁰ Bahar Rumelili ve Umut Can Adısönmez, “Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi”, *Uluslararası İlişkiler*, C.17, S. 66, (2020): 30-31. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1053519> [26.05.2022].

⁴³¹ Kübra Çağlar Hekimoğlu, “Suriye Krizi Bağlamında Rusya’nın Suriye Politikası”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 35, S. 4 (2021): 1407.

yok edilmesine dair teklifleri Rusya'nın desteğine gösterilebilecek açık örneklerdir. ABD Başkanı Obama'nın Suriye'de bir askerî angajmana girmek istememesi de Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır.⁴³²

Bu kapsamda Rusya, Suriye'ye müdahale ederek küresel anlamda etkin bir rol oynamak suretiyle 2014 yılından beri Kırım'ın ilhakı nedeniyle uluslararası arenadaki diplomatik tecridini azaltmak istemiştir. Bölgesel düzeyde ise en önemli amacı Esad'ın devrilmesini engellemektir. Her ne kadar otoriter olsa da görece laik bir iktidar yapısına sahip olan Suriye'nin dini tandanslı bir yönetimle idare edilmesi Rusya'nın çıkarlarına aykırıdır.⁴³³ Rejim değişirse Suriye'deki limanlardan da faydalanma hakkının gideceğinin bilincinde olan Rusya, ÖSO'nun rejim kuvvetlerine karşı toprak kazanımlarının büyük boyutlara gelmesi ve DEAŞ tehdidinin artması ile doğrudan Suriye'ye müdahalede bulunmuştur. Rejimin daveti üzerine Suriye'ye askerî ağırlığını koyan Rusya oyunun gidişatını değiştirmiştir. Rusya, Esad rejimini ayakta tutarak Batı'nın çıkarlarını zayıflatmak için Rus-İran-Şii bölgesel etki alanını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Suriye politikası, Rusya'nın Akdeniz'deki varlığını tekrar arttırma ve ABD'nin tarihi bölgesel egemenliğini azaltma stratejisinin bir parçası olarak görülmektedir. Suriye'deki Rusya doğumlu binlerce "cihatçının" anavatanlarına dönmesinin engellenmesi ve Rusya'nın Tartus'taki deniz üssünün korunması ihtiyacı ise öncelikli hedef olarak görülmüştür.⁴³⁴

Hibrit uygulamalarda ise, İran ile koordineli şekilde hareket eden Rusya, tıpkı ABD'nin SDG görünümlü YPG'yi kullandığı gibi İran'ın Suriye'ye taşıdığı Şii milis güçleri kara unsuru olarak kullanmıştır. Önceliği daha çok El Nusra, Tahrir Eş-Şam gibi selefi cihatçı terör örgütlerini pasivize etmek olmuştur. DEAŞ üyelerinin bir bölümünün Rusya'dan gelen muhalif İslamcı gruplar olması ve bunların aynı zamanda Çeçenistan'da yaşandığı gibi Rusya'nın otoriter uygulamalarına karşı çıkan gruplardan meydana gelmesi Rusya'nın bu probleme yalnızca Suriye açısından değil

⁴³² A.g.e., 1413.

⁴³³ Emre Erşen, "Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, Der. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, 1. bs. (İstanbul: SETA, 2016), 165-166.

⁴³⁴ Celso, "Superpower Hybrid Warfare in Syria", 104.

aynı anda da kendi iç güvenliği zaviyesinden de baktığının ifadesidir.⁴³⁵ Bu nedenle de Rusya'dan Suriye'ye savaşmak için gelen ve bu tür örgütlere katılan kendi vatandaşı olan "savaşçıların" tekrar Rusya'ya dönmemesi için bu hibrit sahayı kullanmıştır. Bu unsurları Türkiye sınırına sürerek rejimin alan kontrolünü genişletmiş ve örgütleri iyice tecrit etmiştir. Bu tecridi gerçekleştirirken alanın hibrit olmasından kaynaklanan karmaşıklığı kullanıp okul, hastane, altyapı tesisleri gibi yerleri vurmaktan çekinmemiştir ve buralarda hayatını kaybeden çok fazla sivil olmuştur.⁴³⁶ Böylece Moskova, rejimin isyan bastırma stratejisi olarak silahlı muhalefeti desteğinden yoksun bırakmak için sivil nüfusu hedef almasını ateşiyle desteklemiştir.⁴³⁷ Hibrit çatışma ortamının belirsizliğinden faydalanan Rusya dezenformasyon kampanyası ile iddiaları isyancı propagandası olarak nitelendirerek sivillerin öldürüldüğünü reddetmektedir. Rusya'nın ılımlı muhalefete karşı uyguladığı sivil/terörist ayrımı gözetmeyen, teröristlerin sivilleri canlı kalkan olarak kullanmasını engelleme taktiğinin yine hibrit uygulamaların kopyalanabilirliği kapsamında ABD tarafından da uygulanmak üzere not edildiği iddia edilmektedir.⁴³⁸ Türkiye'ye zaten olan göç dalgası bu sayede daha da artmıştır. Göçün de hibrit uygulamaların önemli bir unsuru olduğu burada tekrar gözler önüne serilmektedir.

Rusya ayrıca Wagner adı verilen Rus özel askerî şirketi de Suriye'de etkin olarak kullanmıştır. Bu şirket ile bağına Rusya resmi olarak asla kabul etmemiştir. Bu özel askerî şirket eğitimden, alanda çatışmaya kadar geniş bir skalada hareket etmektedir. ABD'nin Blackwater grubunun muadili olup üyelerinin kahir ekseriyeti Rus ordusundan emekli olan ya da ayrılan kişilerden oluşmaktadır. Wagnerler ilk önce 2014 yılında Ukrayna'da görülmüş, şimdi ise Libya ve Suriye'de faaliyet göstermektedir. Hibrit sahanın verdiği bir başka avantaj ise Rusya'nın geliştirmek için üzerinde çalıştığı yeni silahları denemek için Suriye'nin hazır bir alan sunması idi.

⁴³⁵ Gözen, *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm*, 343-344.

⁴³⁶ Kurt, *ABD ve Suriye Krizinin Dönüşümü*, 80.

⁴³⁷ Charles Glass, *Syria Burning ISIS and the Death of the Arab Spring*, 1.bs. (Londra: OR Books, 2015), 27.

⁴³⁸ Celso, "Superpower Hybrid Warfare in Syria", 105-106.

Ayrıca raf ömürleri dolmuş ya da dolmak üzere olan eski mühimmatlar da bu sahada kullanılmıştır.⁴³⁹ Her iki durumda da hem Rusya hem de rejim kârlı çıkmıştır.

Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda Türkiye ve Rusya benzer noktalarda olup rejimin değişmesi konusunda ayrılmaktadırlar. Ancak 2015 yılında Türkiye'nin ilan ettiği angajman kurallarına rağmen Türk hava sahasını ihlal eden Rus uçağının Türkiye tarafından düşürmesi iki ülke ilişkilerini krize sokmuştur. Rusya gerek diplomatik gerek ekonomik gerekse hibrit sahada Türkiye'ye karşı hareket etmiştir. Rusya, DEAŞ'a karşı savaşan Türkiye'nin desteklediği muhalif gruplara karşı hava saldırısı gerçekleştirmiştir. Ayrıca Rusya'nın PYD'yi Suriye'de önemli bir ortak olarak gördüğünü açıklaması terör örgütü tanımlamalarında da farklılıklar olduğuna işaret etmektedir. PYD'nin, Moskova'da temsilcilik açması da aynı politikanın devamını göstermektedir. Rusya'nın, Esad'a karşı savaşan Türkiye destekli Türkmenlere hava saldırısı düzenlemesi de hibrit sahanın sağladığı avantajlardan birisidir.⁴⁴⁰ Rejim ile isyanın bastırılması için belli bölgelerin SDG/YPG'ye bırakılmasında da Rusya'nın fikir sahibi olduğu değerlendirilmektedir.

Tüm hibrit uygulamaları ile Rusya, rejimin düşmesini engellemiş, Suriye'nin geleceğinde söz sahibi olmuş, ABD'ye karşı psikolojik üstünlük elde etmiş, sefeci cihatçı örgütlere önemli derecede kayıp yaşatmış, bir anlamda kendi ülkesinde toplu olarak bir arada bulamayacağı kendi vatandaşı olan cihatçı savaşçıları Suriye'de yok etme seviyesine getirmiştir. Bunula beraber birçok ülkenin “sorunlu” vatandaşların çatışma bölgelerine gitmesini onlardan kurtulmanın bir yolu olarak gördüğü değerlendirilmektedir.⁴⁴¹ Ayrıca tüm bunların fayda maliyet analizi yapıldığında Rusya'nın çok kârlı olduğu açıktır.

4.3.3.2. İran

İran, Suriye ve Hizbullah, Suriye'de ayaklanmaların ve isyanların patlak verdiği 2011 baharından çok daha öncesinden stratejik müttefiklerdir. 1979 yılından beri teokratik

⁴³⁹ Hekimoğlu, “Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Suriye Politikası”, 1422.

⁴⁴⁰ Erşen, “Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler”, 165-166.

⁴⁴¹ Serhat Erkmen, “İŞİD Sona Geldi; Ya Yabancı Savaşçılar Sorunu?”, *Fikir Turu*, 2 Ağustos 2019, <https://fikirturu.com/terorizm/isis-sona-geldi-ya-yabanci-savascilar-sorunu/> [15.11.2022].

İran, Suriye Baas Partisi'nin resmen laik rejimiyle tutarlı ve istikrarlı bir şekilde ilişkiler kurmuştur. İran, Hizbullah ve Suriye arasındaki ittifakın; İran ve Araplar arasındaki tarihi düşmanlığı Suriye ile zayıflatmak ve ABD, İsrail, muhafazakâr Arap monarşilerine ve Saddam'ın Irak'ına karşı "Direniş Eksenini"ni güçlendirmek için Tahran'da tasarlandığı ileri sürülmektedir.⁴⁴² İran, Şiiliği yayılmacılık hedefi ile araçsallaştırırken, Nusayri azınlık elinde bulundurduğu iktidarı korumak maksadıyla İran'a yakın olmuştur.⁴⁴³ Aslında iki ülkenin rejimi birbirine zıt öğeler de içermektedir. İran bir İslâm cumhuriyeti iken Suriye seküler öğelerin ön plana çıktığı bir yönetim tarzı ile yönetilmektedir. Bu durum bir çelişki gibi gözükse de ayrı ideolojilere sahip olmaları sebebiyle bölgesel liderlik için birbirleri ile mücadele etmemeleri Suriye ve İran'ın müttefikliklerini güçlendiren bir etki yapmıştır.⁴⁴⁴

İran için bölgede Sünni bir etki alanının ortaya çıkmasının engellenmesi ve mevcut rejiminin devamı en çok önem arz eden konulardır. Şii hilali olarak nitelendirilen nüfuz sahasının kontrolünden çıkması ve Hizbullah ile bağlantısının sekteye uğraması büyük bir endişe kaynağıdır. Çünkü bu alanda uzun zamandır devlet-dışı silahlı gruplarla devam ettirdiği mücadele İran için hayati önemi haizdir.⁴⁴⁵ Buradan çıkarılabilecek sonuç, her iki eksen içinde de hibrit çatışma stratejilerini uygulamaya en hazırlıklı iki ülkeden biri İran ise diğerinin de Rusya olduğudur.

ABD, Avrupa ve Suudi Arabistan'ın direnişe destek vermesi İran'da asıl hedefin kendisi olduğu algısını oluşturmuştur. Esad'ın devrilmesinin İsrail'in çıkarına olduğunu düşünen İran, İsrail'in çıkarına olan ya da olabilecek tüm gelişmelere olduğu

⁴⁴² Marcin Andrzej Piotrowski, "Mosaic Defence: Iran's Hybrid Warfare in Syria 2011–2016", *The Polish Quarterly of International Affairs*, S. 2, (2017): 19.

⁴⁴³ Doğan Şafak Polat, "İran'ın Suriye Politikası", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım (İstanbul: Beta, 2016), 482-483.

⁴⁴⁴ Eline Vaessen, "The Syrian Civil War" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erasmus University Rotterdam, 2014), 18-19. <http://hdl.handle.net/2105/17857> [15.05.2022].

⁴⁴⁵ Özden Zeynep Oktav, "Suriye Krizi Sürecinde Türkiye ve İran: Çatışan Çıkarlar, Küresel Güçlerle İlişkiler, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, Der. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. 1. bs. (İstanbul: SETA, 2016), 205.

gibi mevcut duruma da karşı çıkmıştır.⁴⁴⁶ Ayrıca Müslüman Kardeşler, El Nusra ve DEAŞ gibi Sünni temelli hareketler ve örgütlerin yükselişini İran'ın bölgesel varlığına tehdit olarak algılamıştır.⁴⁴⁷ Bu nedenlerle Suriye rejiminin devrilmemesi için elindeki kullanılabilir tüm araçları hibrit Suriye alanına sürmüştür.

İsyanın başlarında İran ve Rusya rejime silah, mühimmat ve diplomatik koruma sağlamıştır.⁴⁴⁸ Daha sonra, İran Suriye rejimine desteğini, “danışmanlık” hizmeti adı altında Suriyeli Alevilerden oluşan milis grupları eğitip teşkil ederek, Lübnan Hizbullah'ını Suriye'de kullanarak, Afganistan'dan getirdiği milis grupları sahaya sürerek, alana kendi askerini (Kudüs Gücünü) Suriye'deki Şiilerce kutsal sayılan bir türbenin korunması bahanesiyle yerleştirerek göstermiştir.⁴⁴⁹ İran, DEAŞ ile mücadelede gerekli eğitimin Suriye'nin talebi üzerine İranlı subaylar tarafından verildiğini deklere etmiştir. Suriye'de ölen İran Devrim Muhafızları mensuplarının ise “emekli” ya da “eski üye” olduğu açıklanmaktadır.⁴⁵⁰ Rusya ile rejimin korunması konusunda tam bir iş birliği sergilemiştir.

Tahran'ın stratejik amaçlarının yanı sıra, İran'ın Suriye rejiminin istikrarının ve toprak bütünlüğünün korunmasına dair öznel algısı da vurgulanmalıdır. Bu algı, Tahran'ın kendi konsepti ve özel hibrit savaş deneyimi nedeniyle önemlidir. Türkiye ile rejimin korunması konusunda farklı düşünceler bile Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda hemfikir oldukları söylenebilir.⁴⁵¹

İran'ın hibrit çatışma yaklaşımı, özellikle düzenli kuvvetlerin, rejim yanlısı milislerin ve uluslararası alandan gelen Şiilerin (deneyimli Hizbullah, daha az deneyimli Iraklılar, çoğunlukla deneyimsiz Güney Asyalılar) koordinesine dayanmaktadır. Bu

⁴⁴⁶ Bayram Sinkaya, “Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası”, *Seta Analiz Dergisi*, S. 53 (Nisan 2012): 9-10.

⁴⁴⁷ Gardner, “Hybrid Warfare: Iranian and Russian Versions of ‘Little Green Men’”, 8.

⁴⁴⁸ Glass, *Syria Burning ISIS and the Death of the Arab Spring*, 46.

⁴⁴⁹ Bayram Sinkaya, “İran'ın Suriye Stratejisi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 11, S. 2 (2017): 55-57.

⁴⁵⁰ Polat, “İran'ın Suriye Politikası”, 487.

⁴⁵¹ Piotrowski, “Mosaic Defence: Iran's Hybrid Warfare in Syria 2011–2016”, 19.

birleşik düzenli ve düzensiz kuvvetler, deneyimli İran Devrim Muhafızları tarafından organize hale getirilmiş, eşgüdüm sağlanarak birleştirilmiş ve komuta edilmiştir. Bu uygulamalar Esad'ı en kritik dönem olan 2011-2013 döneminde ayakta tutmuş ve daha sonra DEAŞ'ın yükselişi ile beraber rejimin uluslararası meşruiyeti artırmasına yardımcı olmuştur.⁴⁵²

Bu noktada Suriye'deki hibrit ortamın ortaya çıkmasında büyük etkisi olan terör örgütlerinden birine örnek olarak değinilmeden geçilemeyeceği düşünülmektedir. Teolojik alt yapısı, ortaya çıkış süreci ve hibrit çatışma ortamındaki durumuna kısaca değinilecektir.

4.3.4. DEAŞ'ın Doğduğu ve Büyüdüğü Ortam

Suriye İç Savaşı'nın bir dönem önemli bir aktörü haline gelen DEAŞ'ın bölgesel aktör anlamında incelenmesi yerinde olacaktır. Kişilerin radikalleşmesinde genel olarak; ekonomik problemler, eğitim ve iş olanaklarının kısıtlılığı, politik alan dışına itilme, devlet aygıtından mütevellit iktisadî, politik, toplumsal, hukuki problemler, toplulukların ve kişilerin tarihsel yaraları, kimlik krizleri, orantısız kuvvete başvurma sonucunda meydana çıkan öfke rol oynamaktadır. Orta Doğu'da ise yukarıda sayılanların büyük çoğunluğu mevcuttur. Bu çerçevede İslam, 1970'lerden itibaren İslam dünyasında bir protesto dili haline gelmiştir. 1979 İran devrimi ile Sünnilerde de dâhil olmak üzere devrim imgeleminde Marksizmden İslam'a kayma olduğu değerlendirilmektedir.⁴⁵³

İslam'ın Selefî yorumlarının dayanağı XIII. yüzyılda İbn-i Teymiyye'nin sistematikleştirdiği anlayıştır.⁴⁵⁴ Buna göre İslam; Kuran, sünnet ve Hz.Muhammed zamanında yaşayan sahabelerden ve bunları gören tabiiilerden kaynağını almalı bunun dışında bir içtihat oluşturulmamalıdır. İmamı yoktur ve bir mezhep olmayıp hüküm koyma yöntem ve anlayışıdır. XVIII. yüzyılda Muhammed b. Abdulvahap Arabistan'da devlet kurma düşüncesinde Selefiliği siyasal araç olarak kullanmış, tek başına başaramayacağını anlayınca da Suud ailesine yaklaşmış; Osmanlı zayıflayıp

⁴⁵² A.g.e., 54-55.

⁴⁵³ Baczko, Dorronsoro & Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, 212.

⁴⁵⁴ Ali Bademci, *Suriye Sendromu Suriye'de Bahar Ne Zaman*, 1. bs. (İstanbul: Yeditepe, 2017), 163.

devlet kurulunca Suud Arabistan'ın ideolojisi haline gelen Selefilik, Osmanlı tarafından Sünnilik dışında görülüp "Vehhabilik" olarak adlandırılmıştır. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sonrası bölgeye geçen Selefi anlayışa sahip birçok kişi el-Kaide'nin kuruluş sürecini tetiklemiştir. Afganistan'daki mücadelelerde cihatçılar birbirleriyle tanışmış ve birbirlerinden etkilenmiştir. Sovyetlerin çökmesi ile hedefsiz kaldıkları için ya ülkelerine dönmüşler ya da değişik coğrafyalarda süren savaflara katılmışlardır. Bunun sonucunda cihatçı strateji küresel bir boyut kazanmıştır.⁴⁵⁵

DEAŞ adlı terör örgütü 1989 yılında Afganistan'a giderek örgütlenme konusunda tecrübe kazanan Ebu Musab el-Zerkavi'nin kurduğu Irak el-Kaidesinden türemiştir. Irak'taki süreç içinde 2010 yılı sonrası el-Kaidenin başına geçen Ebu Bekir el-Bağdadi 2013 yılında Suriye'deki iç savaştan yararlanmak ve böylece alan hâkimiyeti sağlayarak yeni "savaşçılar" eğitime fırsatını kullanmak adına Suriye'ye geçmiş ve DEAŞ'ı kurmuştur. El-Kaide tarafından bu durum kabul edilmemiş ve el-Kaidenin Suriye kolu Nusra ile birleşmesi Bağdadi'den istenmiştir. Bağdadi buna karşılık 2014 yılında el-Kaide ile irtibatını keserek bağımsız hareket etmeye başlamıştır.⁴⁵⁶ DEAŞ; akılcı ve normatif işleyişi, bilgi teknolojilerine olan yakınlığı, demeçleri ve ortaya konulmuş hedefleri ile globalleşmiş bir hareketin modernitesine işaret etmektedir.⁴⁵⁷ Hibrit parametrelerden taktik yararıdaki teknolojik yeniliklerin kullanılması hususu kendisini göstermektedir.

DEAŞ, hibrit bir strateji izleyerek geniş coğrafyaları elde etme imkânına sahip olmuştur. Bu anlamda DEAŞ hem dünyanın farklı bölgelerindeki kişileri kendi faaliyet mahalline çekmek hem de elde ettiği coğrafyalardaki insanları bir arada tutmak amacıyla modern ve geleneksel medyayı etkin şekilde kullanan bir iletişim stratejisi

⁴⁵⁵ Arpa, "Arap Baharı Sürecinde Selefi Hareketler", 128-135.

⁴⁵⁶ Göktuğ Sönmez, "Arap Baharı, Radikalizm ve Terörizm", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. (Ankara: Nobel, 2019), 80-81.

⁴⁵⁷ Baczko, Dorronsoro & Quesnay, *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, 239.

uygulamıştır.⁴⁵⁸ Gelişen teknolojinin ürünü olan sosyal medyayı küreselleşmenin de etkisi ile başarılı şekilde kullanmıştır. DEAŞ, hibrit taktik olan elektronik veya siber operasyonlarını, bilgilendirme kampanyalarını da başarılı bir şekilde kullanmıştır.⁴⁵⁹ Devlet-dışı silahlı aktör olarak büyüyen DEAŞ’da savaşın sürekli devinim halinde olan karakterinden faydalanmıştır. Nitekim DEAŞ, hibrit çatışma stratejileri sayesinde yalnız askerî kapasitesiyle değil siber, ekonomik, bilgi ve propaganda kapasiteleriyle hareket eden hibrit bir tehdit olarak görülmektedir.⁴⁶⁰ Bu noktada bir benzerlik kurmak gerekirse Hitler uyguladığı propaganda politikası ile mermi atmadan ülkeler işgal ederken DEAŞ da kafa kesme, insan yakma videolarını dünyaya sunarak ülke işgal etmeye çok yaklaşmıştır. Bir başka önemli tespit ise yabancı müdahalelerinin neden olduğu koşullar sebebiyle ortaya çıkan DEAŞ gibi terör örgütlerine karşı çözümün yine yabancı müdahalesinde aranması paradoksudur.⁴⁶¹

Suriye’de, ABD’nin sert gücünü kullanmaktan sakınarak perde arkasından destekleme politikasını uygulaması sonucu ortaya çıkan güç boşluğunun daha çok küresel aktör olan Rusya ve İran tarafından doldurulmasını takiben devlet-dışı organizasyonların da (terör örgütleri, paralı askerler, özel askerî şirketler, milis grupları gibi) dâhil olması ile saha hibrit çatışma için en uygun vaziyete gelmiştir. Soğuk Savaş bitmiş olmasına rağmen bu dönemde oluşan statükoyu korumaya çalışan rejimler avantajlı konuma gelmiştir. Bu durum Arap Baharı ile meydana çıkan değişim dalgasına karşı bir dalgakıran vazifesi görerek otoriter statükoyu korumaya çalışan aktörlere yeniden bir meşruiyet zemini sağlamıştır. Bölge dışı aktörlerin Sykes-Picot ile oluşturdukları

⁴⁵⁸ Emin Salihi, “İŞİD, Şiddet ve Propaganda: En-Nebe Dergisi İncelemesi”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 3 (2019): 401.

⁴⁵⁹ Ağır ve Tatlı, “Bir Hibrit Savaş Yöntemi Olarak Terör ve Suriye İç Savaşı”, 50-51.

⁴⁶⁰ Mehmet Halil Mustafa Bektaş ve Ali Yasin Gündoğdu, “İŞİD’in Hibrit Savaş Stratejileri: Hibrit Savaş Konsepti Perspektifinden Analizi”, *International Journal of Politics and Security*, C. 1, S. 1 (2019): 50; Shruti Pandalai, “The Mutating Wars The Hybrid Threat in Iraq and Syria”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, Der. Vikrant Deshpande (New Delhi: Pentagon Press, 2018), 78.

⁴⁶¹ Canan Orhan Gönül, “Uluslararası İlişkilerde Bir Şiddet Tezahürü Olarak Uluslararası Terörizm ve İŞİD Örneği” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 164.

durumu yeniden değiştirmeye çalışmaları da ilerleyen zamanlarda benzer sonuçlar doğurabileceği değerlendirilmektedir. Etnik ve mezhepsel fay hatlarının dış müdahale ile harekete geçirilmesi sonucu sınırların yeniden şekillendirilmesi çabası daha büyük çalkantıları beraberinde getirme riskini taşımaktadır.⁴⁶² Bir nceki bölümün sonunda hibrit çatışmanın parametreleri ortaya konulmuştur. Bu bölümde ise Suriye’deki iç savaşta devletlerin ve devlet-dışı aktörlerin politikaları incelenmiştir. şimdi sıra iç savaşta rol alan aktörlerin hibrit çatışmanın parametrelerine göre hareket edip etmediklerini incelemeye gelmiştir.

4.4. Hibrit Parametreler Kapsamında Suriye İç Savaşı

Hibrit atışmanın parametreleri bir önceki bölümde ortaya konulmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde “belirsizlik” parametresi hibrit çatışmanın özü olarak görülmektedir. Belirsizliğin tek amacı faaliyetlerin arkasındaki gerçek faali saklamak olmayıp aynı zamanda da icra edilen faaliyetlere karşı uluslararası kamuoyundan gelecek meşru tepkileri de engellemektir.⁴⁶³ Belirsizliğin en önemli faydalarından birisinin devletleri uluslararası hukuk karşısında koruduğu düşüncesidir. Bu anlamda Suriye İç Savaşı’na dâhil olan devletler kendi adlarına belirsizlik yaratması için vekil örgütler kullanmışlardır. ABD, PYD-PKK’yı; Rusya, İran ile Hizbullah tarafından sağlanan şii milisleri ve Rejim güçlerini; Türkiye ise SO’yu kullanmıştır. Ayrıca ABD, Blackwater ve Rusya ise Wagner adlı özel askerî şirketleri Suriye’de kullanmıştır.⁴⁶⁴ Bölgesel ve küresel aktörler çıkarlarını koruyabilmek için faaliyetlerini bu devlet-dışı organizasyonlar üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bununla beraber her aktör geleneksel ve modern iletişim kanalları sayesinde yanlış bilgilendirme ve yönlendirmede yapabilirken bu durumun faillliğini belirsizlik

⁴⁶² Köse, “Uluslararası Sistemin Suriye Sorunu”, 176-178.

⁴⁶³ Bilal Arsalan, “Hybrid Warfare – New Threats, Complexity, and ‘Trust’ as the Antidote”, *NATO Review*, 30 Kasım 2021. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/30/hybrid-warfare-new-threats-complexity-and-trust-as-the-antidote/index.html>. [16.12.2023]; Mumford, “Ambiguity in Hybrid Warfare”, *Hybrid CoE Strategic Analysis*/24, 3.

⁴⁶⁴ mer ona, *Suriye Krizinde Uluslararası G Mücadelesi: Vekâlet Savaşları*, (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018), 65.

ortamında reddedebilmiştir.⁴⁶⁵ Örneğin bu belirsizlik ortamından Rusya, selefi-cihadçı teröristleri yok etmek görüntüsü altında Suriye rejimine elinde bulundurabileceği homojen bir nüfus sağlamaya çalışırken, Türkiye’yi de göç dalgası ile baş başa bırakmıştır. Benzer şekilde ABD ise bu belirsizlik ortamında DEAŞ ile mücadele edeceği iddiasıyla YPG-PKK’yı devlet içinde devlet konumuna getirmeye gayret etmektedir. Türkiye de DEAŞ ile mücadele adına sınır ötesi harekâtlar düzenlemiş ve hem DEAŞ’ı geriletmiş hem de YPG-PKK’nın Akdeniz’e açılmasını engellemiştir. Tüm bunlar Suriye’deki ortamın belirsizliğinin avantajları ve aynı zamanda dezavantajlarıdır.

Belirsizlik ortamından faydalanan Batılı devletler ve Rusya, selefi-cihadçı düşüncedeki vatandaşlarını topluma kazandırmak için mücadele etmek yerine bunların Suriye’ye gitmelerine görmezden gelmiş⁴⁶⁶ ve bunların bir daha ülkelerine dönemeyecek şekilde Suriye’de kalmalarını sağlamışlardır.⁴⁶⁷ Aynı zamanda da yeri geldiğinde bu kişilerin Türkiye’nin göz yumması ile Suriye’ye geçtiğini iddia ederek hedef şaşırtma yoluna gitmişlerdir. Aynı şekilde Avrupalı devletler Suriye’ye DEAŞ’a katılmaya gidenleri vatandaşlıktan çıkarmak⁴⁶⁸ yoluyla geri gelmemelerini sağlamaya ya da iade edilmelerini engellemeye çalışmıştır. Yine bu belirsizlik ortamının sayesinde ABD tarafından DEAŞ ile savaşmak üzere desteklenen PYD-PKK, kontrolünü eline geçirdiği bölgelerdeki hapsedilen DEAŞ mensubu teröristleri serbest bırakabilmektedir.⁴⁶⁹ PYD-PKK, varlığının sürdürülebilirliğini borçlu olduğu

⁴⁶⁵ Jack Brown, “An Alternative War: The Development, Impact, and Legality of Hybrid Warfare Conducted by the Nation State”, *Journal of Global Faultlines*, C. 5, S. 1-2, (2018): 68. <https://www.jstor.org/stable/10.13169/jglobfaul.5.1-2.0058> [18.12.2023].

⁴⁶⁶ Haldun Yalçınkaya, “‘‘İŞİD’in Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit: Türkiye’nin Tecrübesi (2014- 2016)’’, *Uluslararası İlişkiler*, C. 14, S. 53 (2017): 36.

⁴⁶⁷ Celso, “Superpower Hybrid Warfare in Syria”, 104.

⁴⁶⁸ Yeşim Yıldız, “Terör Örgütü Üyeliği Sebebiyle Vatandaşlıktan Çıkarmanın Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 2 (2021): 333.

⁴⁶⁹ Selen Temizer, “Avrupalı DEAŞ’lıların Akıbeti Tartışılmaya Devam Ediyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupali-deaslilarin-akibeti-tartisilmaya-devam-ediyor/1508532#> [29.12.2023].

DEAŞ'ın tamamen yok olması halinde kendisine olan ihtiyacın kalmayacağını farkındadır. Bu anlamda örnekler daha da arttırılabilir. Kısaca devletler ve devlet-dışı aktörler Suriye'deki belirsizliği hem oluşturmuşlar hem de bu durumdan faydalanmışlardır.

“Yayıma parametresine” bakıldığında, rakipler birbirlerinin kaynaklarını sıklet merkezi oluşturacak şekilde yönlendirmelerine engel olmaktadır. Bir anlamda hibrit çatışma aktörlerin güçlerini tek noktaya yoğunlaştırmalarına müsaade etmemektedir. Örneğin Türkiye, bir yandan Suriye rejimine, bir yandan müttefiki saydığı ABD'ye, diğer yandan ABD'nin rakibi Rusya'ya öte yandan ABD'nin vekili PKK-PYD'ye ve bunlara ilaveten İran ve onun vekil örgütlerine, nihayetinde Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine karşı eş zamanlı politika üretmelidir. Türkiye, bu aktörlerin çoğu ile de ortak çıkarlara sahip olabilir. Örneğin, Türkiye'nin her askerî müdahalesi veya müdahale tehdidi iç savaşın başından beri Türkiye'yi düşman olarak görmesine rağmen Suriye rejimini PYD'ye karşı güçlendirmektedir.⁴⁷⁰ Üretilen politikalar da birbiri ile uyumlu olmalıdır ki yapbozun parçalarından çıkarlarına uygun bir resim çıkartabilsin. ABD ise iç savaşın ilk yıllarında geriden destekleme yoluyla fazlaca müdahil olmak istememiştir. Ancak DEAŞ'ın Suriye'ye de ilerlemesi, Rusya'nın ve İran'ın Suriye rejiminin düşmesini engellemesi, Türkiye'nin, ABD'nin politikalarına aykırı ve kendi çıkarlarını gözeten uygulamaları, Müslüman Kardeşler düşüncesine sahip Sünni grupların etkili olacağını düşünülmesi sonrası PYD-PKK'yı destekleyerek⁴⁷¹ Suriye İç Savaşı'na daha fazla angaje olmuştur. ABD, DEAŞ ile mücadelede Rusya, İran, Türkiye, Suriye rejimi ve Körfez ülkeleri ile ortak çıkara sahiptir. Ancak rejimin devamı konusunda Rusya ve İran'la farklı düşünmektedir. Türkiye ile rejimin değişimi konusunda benzer düşüncelere sahip olsalar da değişim sonrası ülkenin yönetim yapısı konusunda farklı düşünmektedirler. ABD, ne kadar ılımlı olsa da İslami düşünceye sahip bir yönetim istememektedir. Bu politika o kadar baskındır ki yetmiş yılı aşkın NATO müttefiki Türkiye'nin beka sorunu olarak gördüğü ve terörist olarak nitelediği

⁴⁷⁰ Serhat Erkmen, “Ankara-Şam Uzlaşması Yakın mı? Mümkün mü?”, *Fikir Turu*, 15 Ağustos 2022, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ankara-sam-uzlasmasi-yakin-mi-mumkun-mu/> [13.11.2022].

⁴⁷¹ Kurt, *ABD ve Suriye Krizinin Dönüşümü*, 103.

PYD-YPG'yi eğitmeye ve donatmaya devam etmektedir.⁴⁷² Geleneksel olarak İran ile rakip olan İsrail ve ABD, İran ile benzer politikalar uygulayarak Suriye'de hem DEAŞ hem Müslüman Kardeşlerin etkili olmasını istememektedir. Aynı şekilde Suudi Arabistan ile İran yine DEAŞ ve seçimlerle iktidara gelme yolunu benimseyen Sünni İslami hareketlerin Suriye'de etkin olmasını istememe konusunda hemfikirdirler. Kısacası tüm aktörlerin hibrit çatışmanın parametresi olarak değerlendirilen sıklet merkezinin oluşturulması konusunda problemler yaşaması hibrit çatışmanın doğasına uygun görünmektedir. Zaten bu zıtlıkları en iyi şekilde uyumlulaştırabilen aktör çıkarlarını en iyi şekilde korumuş olacaktır.

Hibrit çatışmanın önemli bir parametresi de "taktiksel yaratıcılıktır". Bu anlamda sahayı en iyi kullananın DEAŞ olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Dünya çapında yaptığı algı operasyonları, sosyal medya ve internet medyasını kullanım tarzı sonraki örgütler için de kopyalanabilir özelliğindedir. Sosyal medyanın kullanımı, diğer istihbarat faaliyetleri ile beraber DEAŞ'ın siber istihbarat faaliyetlerine derinlik katmakta, propaganda ve insan kaynağını devşirme adına yeni olanaklar sağlamaktadır.⁴⁷³ DEAŞ'ın, küçümsediklerini iddia ettikleri modern popüler kültürle ilişkilendirilen aynı medya araçları aracılığıyla Batı ideallerine karşı mücadele etme konusunda ironik bir başarı gösterdikleri ileri sürülmektedir. Böylece, Suriye'de İngiliz aksanlı bir selefî-cihatçı masum bir gazetecinin kafasını kestiğinde ya da DEAŞ'ın bir teröristine dönüşen bir Amerikan vatandaşı öldürüldüğünde, DEAŞ'ı uluslararası düzeyde adından söz ettiren bir terörist örgüt olarak görmek gerektiği iddia edilmektedir.⁴⁷⁴ Taktiksel yaratıcılık sayesinde Microsoft teknolojisinin, palalı ve intihar bombacısı teröristler tarafından birlikte aynı amaca hizmet etmek için

⁴⁷² Helin Sarı Ertem ve Radiye Funda Karadeniz, "Lost In Translation: A System-Level Analysis of the Turkish-U.S. Alliance under the Obama and Trump Administrations", *Perception*, C. 24, S. 1 (2019): 21-24.

⁴⁷³ Merve Seren ve Murat Aslan, "DDSA'lar ve İstihbarat", *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, Der. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, 2.bs (İstanbul: SETA, 2019), 63.

⁴⁷⁴ Scott Jasper & Scott Moreland, "The Islamic State is a Hybrid Threat: Why Does That Matter?" <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-islamic-state-is-a-hybrid-threat-why-does-that-matter> [06.12.2023].

kullanılması sağlanırken, modern kalaşnikof piyade tüfeği, modernite öncesi palalar ve post modern cep telefonları/tabletler hibrit çatışma alanında eşzamanlı olarak kullanılabilmektedir.

Taktiksel yaratıcılık anlamında devletlerin vekilleri ile ortaya koydukları etkiler de taktiksel yaratıcılığa örnek gösterilebilir. Suriye’deki hibrit çatışmalarda yasadışı silahlı gruplar ile özel askerî şirketlerin beraber hareket ederek etki yaratmaları taktiksel yaratıcılık anlamında önemlidir.⁴⁷⁵ Ayrıca Rusya’nın Türkiye’ye göçü tetikleyecek şekilde sahayı savaş uçakları ile bombardımana tabi tutması hem Türkiye’yi bir göç ve buna bağlı siyasi, ekonomik ve toplumsal etkilere maruz bırakmıştır hem de operasyon sahasını temizleyerek rejimin hâkimiyet alanını genişletmiştir. Bunlar kadar önemli başka bir sonuç da bu bombardımanı dezenformasyon kampanyası ile birleştirip vurulan sivil halk ve alt yapısının terör destekçisi olarak gösterilmesi olmuştur.

Son parametre olarak göze çarpan “caydırıcılık” açısından bakıldığında her devletin kendi vekilini korumak için gerekli iradeyi ortaya koyduğu görülecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde de belirtildiği üzere hibrit çatışmalar devlet gücünün öldürücülüğü ile gayrinizami harbin sürüncemeli ve fanatik tutkusunun harmanlanmasından ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁶ Bu anlamda Suriye’deki çatışmalara dâhil olan devletlerin bir vekil ile bölgede faaliyetlerini sürdürdüğü bu bölümde anlatılmıştır. Vekil aktörünü caydırıcılığı ile koruyamayan bir devletin bu savaş sahasında çıkarlarını koruyabilmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca, Max Boot’a göre, “Gerillalar en çok konvansiyonel kuvvetlerle, özellikle konvansiyonel ordu birlikleriyle çalıştığı zaman etkili olur.”⁴⁷⁷ Nizami ve gayrinizami güçleri devletler Suriye’de kombine etmiştir. ABD-PYD/PKK-Blackwater vasıtasıyla; Rusya-Wagner-Şii milisler ve Rejim

⁴⁷⁵ Mason Clark, “Russian Hybrid Warfare”, *Institute for the Study of War Military Learning and the Future of War Series*, (2020), 22. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%202020.pdf> [30.12.2023].

⁴⁷⁶ Hoffman, “Hybrid Warfare and Challenges”, 36.

⁴⁷⁷ Max Boot, *Görünmeyen Ordular Gerilla Tarihi*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap, 2014), 499.

yoluyla; İran-Devrim Muhafızları-Hizbullah-Kudüs Gücü aracılığıyla konvansiyonel güçlerini birleştirmiştir. Aktör diğer aktörün vekiline zarar verdiğinde en kısa zamanda orantılı olarak karşılık verildiği görülmüştür. Sert güç ile desteklenmeyen hibrit unsurların yaşam şansının çok olmadığı görülecektir. Örneğin, Rusya bu anlamda Suriye hava sahasını uçuşa kapatarak hem rejimi hem de desteklediği diğer aktörleri korumuştur. Parametreler açısından değerlendirildiğinde Suriye'deki durumun hibrit çatışmanın kıstaslarını karşıladığı söylenebilecektir.

Bu değerlendirmeler ışığında, eş zamanlı olarak birden fazla çatışmanın meydana geldiği ve her birinin birden fazla çatışma alanında eş zamanlı olarak ortaya çıktığı gözlemine dayalı olarak Suriye'nin hibrit bir çatışma alanı olarak nitelendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.⁴⁷⁸ Bu bölümün kaleme alınmasının amacı öncelikle Suriye'nin neden ve nasıl bir şekilde hibrit harekât ortamı haline geldiğini gözler önüne serebilmektir. Bununla beraber, bu hibrit harekât ortamında hangi aktörün, ne gibi bir saikle, hangi politikaları izlemeye çalıştığını ortaya koymak bir başka amaçtır. Devamında ise devlet, devlet-dışı ve terör ile bağlantılı aktörlerin kurduğu ya da bozduğu ortaklıkların sebepleri ele alınmaya çalışılmıştır. Örneğin, NATO'da yetmiş yılı aşkın müttefik olan Türkiye ve ABD, Suriye konusunda başlangıçta benzer düşüncelere sahipken, mevcut durumda ABD ve Türkiye'nin terör örgütü olarak kabul ettiği bir örgütün Suriye kolunu, Suriye'de devletleşme adına desteklemektedir. Soğuk Savaş zamanındaki vekâlet savaşlarında kullanılan vekiller ile bunları kullanan ülkenin arasında organik bağın ortaya çıkmaması için gayret gösterilirken artık vasi ile vekil ortak tatbikat yapar duruma gelmiştir. Bu durumun hibrit çatışma ortamının sonucu olduğu değerlendirilmektedir.

Sonraki bölümde ise Suriye'deki hibrit çatışmaların Türkiye'ye etkileri irdelenecektir. Ulusal ve uluslararası alanda olmak üzere siyasi, sosyal ve ekonomik olarak Türkiye on yılı geçkin bir süredir bu etkileri yaşamaktadır. Suriye'den gelen göç dalgası ve sonuçları, uluslararası alanda yalnızlaşma ve yaşanan terör saldırıları (Reyhanlı, Suruç, Ankara Garı, Dolmabahçe saldırıları) ilk akla gelenlerdir. Hibrit etkiye Türkiye'nin verdiği tepki objektif bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

⁴⁷⁸ Jones & Bachmann, “Syria – A Hybrid War Case Study”, 42.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SURİYE'DEKİ HİBRİT ÇATIŞMALARIN TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

Suriye'deki hibrit çatışmaların Türkiye'ye etkileri ortaya konulmak istendiğinde öncelikle Türkiye'nin jeostratejik konumunun ve Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının önemli olduğu düşünülmektedir. Coğrafyanın, devletlerin/toplumların kaderini belirlediğine yönelik İbn Haldun'un çıkarımının geçerlilik oranının yüksek olduğu geçen zamanla beraber daha çok ortaya çıkmaktadır.⁴⁷⁹

Cumhuriyet döneminde yüzünü daha çok Batı'ya dönen Türkiye, Orta Doğu'da Arapların kendi aralarındaki meselelere karışmama politikası izlemiştir. Türkiye, bu dönemde Orta Doğu'yu genel olarak bir fırsatlar alanı olarak değil risklerin yoğun olduğu bir coğrafya olarak algılamıştır.⁴⁸⁰ 2000'li yıllara kadar Arap ülkeleri ile ilişkiler karşılıklı çıkarlar çerçevesinde devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile beraber küresel dengelere göre ayarlanan bölgesel stratejik koşulların değişmesi ve yerel aktörlerin etkinliklerinin artması sonucu Türkiye'nin genel dış politikasının bu yıllardan itibaren tarafsızlıktan, "aktif tarafsızlığa" doğru değiştiği değerlendirilmektedir.⁴⁸¹ Çalışmanın neden neoklasik realizm kuramı temeline oturtulduğu bu değerlendirmeye ile de bir kez daha anlaşılmaktadır. 2002 yılında gerçekleşen iktidar değişikliğinden sonra Orta Doğu'ya yönelik olarak diplomatik açılımları olumsuz etkileyen engellerin aşılmasına çaba gösterilmiş ve bütün bölgesel sorun sahalarında etkin, aktif ve inisiyatif gücü yüksek bir anlayış ortaya konulmak istenmiştir.⁴⁸² Bu kapsamda; komşularla sıfır sorun politikası, AB'ye tam üyelik

⁴⁷⁹ İbn Haldun, *Mukaddime I.*,

⁴⁸⁰ Stephen Larrabee & Ian O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty* (Santa Monica: RAND Publishing, 2003), 127; Cornell, "Understanding Turkey's Tilt", 31.

⁴⁸¹ Kadir Duvan, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının İncelenmesi: İstanbul Toplantısı Örnek Olayı", *Avrasya Dosyası*, C. 8, S. 4, (2002): 259.

⁴⁸² Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 3. bs. (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 326.

süreci, Kıbrıs'ta çözüme ulaşmak amacıyla Annan Planı'nın desteklenmesi, Ermenistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi çabaları bu anlayışa örnek gösterilebilir. Bu politikanın devamında, Türkiye, 2009 yılında BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine en fazla oyu alarak seçilmiştir.⁴⁸³

Türkiye'nin geleneksel dış politika tercihlerinin temelinde olan statükoculuk ve batıcılık⁴⁸⁴ anlayışı, Orta Doğu bölgesini güvenlik sorunları ve tehdit algısı çerçevesinde okumasına yol açmıştır. Ancak, Soğuk Savaş'ın bitişi ve 11 Eylül saldırılarından sonra Türkiye, bir taraftan Orta Doğu ülkeleri ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirirken, diğer taraftan da bölgesel sorunlara, çoğu zaman arabulucu ve kolaylaştırıcı olarak daha çok müdahil olmaya başlamıştır. Bunlar yapılırken, Arap kamuoyunun algısını olumsuz etkilemeyecek, duyarlı bir söylem benimsenmeye dikkat edilmiştir.⁴⁸⁵ Buna ilave olarak Orta Doğu'ya dair yeni yaklaşımlar da belirlenmeye başlamıştır. Alternatif dış politika, bir "medeniyet" söylemi etrafında oluşturulmaya gayret edilmiştir. Orta Doğu'da yaşayan Müslüman toplumların en mühim gücünün, aynı medeniyet halkasında bulunmanın meydana getirdiği kültürel bütünlük olduğu düşünülmüştür.⁴⁸⁶ Neoklasik realizm çerçevesinden bakıldığında, sistemik değişiklikler sonrası orta büyüklükte bir güç olan Türkiye'nin bu değişimden faydalanmak için dış politika değişikliğine gittiği çıkarımı yapılabilir.

Suriye ile de ilişkiler bu süreçte gelişmiştir. Arap Baharı'nın Suriye'yi etkilemesi sonrasında Türkiye, Suriye ile sürekli irtibat halinde kalmaya çalışmış ancak bir noktadan sonra ilişkiler kopmuştur. Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğünün

⁴⁸³ CNNTürk, "Türkiye BM'de Geçici Üyeliğe Seçildi", 18 Ekim 2008, <https://www.cnnturk.com/dunya/turkiye-bmde-gecici-uyelige-secildi>. [12.10.2022].

⁴⁸⁴ Baskın Oran, "Giriş: Türk Dış Politikasının (TDP) Teoriği ve Pratiği", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)*, Der. Baskın Oran, 15. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 46.

⁴⁸⁵ Nuri Yeşilyurt, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III*, Der. Baskın Oran, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 404.

⁴⁸⁶ Tuncay Kardaş ve Ramazan Erdağ "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 399.

korunması argümanını krizin başladığı zamandan beri savunmaktadır.⁴⁸⁷ Suriye’de meydana gelecek olumlu ya da olumsuz herhangi bir gelişme kendisi ile en uzun kara sınırına sahip Türkiye’yi elbette ki etkileyecektir. Ancak, Suriye’de ortaya çıkan krizin uluslararasılaşması, buna bağlı olarak hibrit çatışmaya evrilmesi ve bunlara ilave olarak Türkiye’nin çatışmada bir taraf olması, Türkiye’nin güvenliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu anlamda, Suriye’deki çatışmalar hibrit karakterli olduğu için Türkiye’ye yansımaları da konvansiyonel bir savaşın sınırdaş bir ülkeye yansımada olduğu gibi gerçekleşmemiştir. Suriye’deki çatışmanın, Türkiye üzerindeki etkisinin hibrit bir çatışmanın komşu ülkelere yayıldığı gibi Türkiye’yi siyasal, ekonomik ve toplumsal güvenlik sektörleri bakımından çok boyutlu biçimde etkilediği ortaya konulmuştur. Bu bölümde ise sözü edilen etkiler incelenmeye çalışılacaktır.

Bu durum, Türkiye’nin askerî ve siyasal güvenliğini etkileyerek bölgeye askerî operasyonlar yapmasına yol açmıştır. Ülke içinde terör eylemlerine maruz kalınmış ve siyasal olarak uluslararası alanda yalnızlaşmıştır. Hibrit çatışmanın bir unsuru olarak görülebilecek göç sorunu toplumsal ve ekonomik alanın da siyasallaşmasına neden olarak⁴⁸⁸ toplumsal, ekonomik ve siyasal güvenlik anlamında Türkiye’yi etkilemiştir. 29 Nisan 2011 tarihinde Lazkiye’deki çatışmalardan kaçan 252 kişilik bir grup Hatay ilinin Yayladağı ilçesinden Türkiye’ye giriş yapmıştır. Bu grup Türkiye’ye gelen ilk Suriyeli sığınmacılar olmuştur. Bu tarihten sonra Türkiye, 2016 yılına kadar Suriye’den gelenler için “açık kapı politikası” izlemiştir.⁴⁸⁹ Ancak 252 kişi ile başlayan göçün 2022 yılının sonlarına gelinirken 3,6 milyonu geçtiği aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Göç İdaresi Başkanlığının istatistiklerine yansımıştır.

⁴⁸⁷ Dışişleri Bakanlığı, Türkiye’nin Suriye ihtilafına yaklaşımının Suriye’nin toprak bütünlüğünün ve birliğinin sağlanması yönünde olduğunu ifade etmektedir. Bkz. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> [15.10.2022]

⁴⁸⁸ Gökhan Tuncel ve Süleyman Ekici, “Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi”, *Birey ve Toplum*, C. 9, S. 18 (2019): 68.

⁴⁸⁹ M.Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi, Suriyelilerle Uyum içinde Yaşamın Çerçevesi 2017*, 1. bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), 16; Ömer Önhon, *Büyükelçinin Gözünden Suriye* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2021), 116.

Bir önceki bölümde Suriye'deki çatışmanın; hibrit çatışmanın yayılma, muğlaklık, sıklet merkezi oluşturamama, caydırıcılık ve taktiksel gibi parametrelerini kullandığı için hibrit çatışma özelliği taşıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise Suriye'deki hibrit çatışmaların Türkiye'ye siyasi, askerî, toplumsal ve ekonomik etkileri detaylandırılarak incelendikten sonra hibrit çatışma parametreleri kapsamında Türkiye'nin durumu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Son olarak da Türkiye'nin hibrit çatışmalardaki kırılganlıkları ve avantajları tespit edilmeye çalışılacaktır.

5.1. Siyasi ve Askerî Güvenliğe Etkileri

Siyasi ve askerî güvenliğin ikisinin de referans nesnesi devlet olduğu için ikisi bir arada değerlendirilecektir. Türk hariciye sistemi geleneksel olarak Orta Doğu'ya yönelik dış politika ile iç politikayı hiyerarşik anlamda birbirinden ayırarak şekilde hareket etmekle görevli olmuştur. Bu hiyerarşide öncelikli olan ve korunanın iç politika olduğu görülmüştür.⁴⁹⁰ Ancak Suriye'de yaşanan iç savaş, dış ve iç politikayı birbirine oldukça yaklaştırmış hatta bunların iç içe geçmesine sebep olmuştur. Bilhassa, Suriye'nin toprak bütünlüğünün tehlikede olduğuna dair değerlendirmeler ve bu durumu, alanda destekler nitelikte yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin Suriye'deki pek çok konuyu askerî güvenlik kapsamında algılamasına ve bu kapsamda karşılık vermesine yol açmıştır. Bu algılamada DEAŞ ve PYD/YPG gibi terör örgütlerinin Türkiye'yi doğrudan hedef almasının ve bunların uzun vadede stratejik bakımdan Türkiye'ye yönelik söz-edimleri etkili olmuştur.⁴⁹¹

Türkiye, Suriye'deki hibrit çatışmanın bir ürünü olarak ortaya çıkan ya da büyüyen terör örgütleri ile mücadele etmiştir. Bunlardan en önemlileri DEAŞ ve PYD/YPG-PKK'dır. PYD/YPG'nin kuruluş süreci, Suriye'deki faaliyetleri ve ABD ile olan ilişkisi bir önceki bölümde incelendiği için bu bölümde değinilmeyecektir. PYD/YPG'yi, Suriye, muhaliflere ve Türkiye'ye karşı; Amerika, Rusya ve İran, DEAŞ'a ve Türkiye'ye karşı kullanmış, bunun sonucunda etki alanını sürekli artıran

⁴⁹⁰ İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası Uluslararası Politikanın Çözümlemeyen Düğümü*, 4.

⁴⁹¹ İlker Salih Ebre, "Suriye İç Savaşı'nın Türk Dış Politikasına ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 106.

bir terör örgütü ile karşı karşıya kalınmıştır.⁴⁹² 2016 yılına gelindiğinde Türkiye'nin güney sınırının kontrolünü DEAŞ'tan alan PYD/YPG Suriye'nin batısına ilerleyerek neredeyse Akdeniz'e bağlanmak üzere gayret göstermiştir. Bu zaman aralığına denk gelen dönemde Türkiye, terörü sonlandırmak için bir inisiyatif olarak "çözüm süreci" adı altında PKK'nın silahlı unsurlarının ülkeyi terk etmesini sağladığını düşünmüştür. Ancak bu durum, PKK için silahlı unsurlarını Suriye'de, PKK için çıkan tarihi fırsatı değerlendirmek üzere bu bölgeye kaydırması için fırsat sağlamıştır. Çünkü PKK'nın ekonomik ve maddi kaynağı hem Türkiye'de hem de Suriye'de çatışma sürdürme imkân ve kabiliyetine sahip değildir. Bu nedenle PKK, Türkiye ile müzakere sürecini kabul ederek sıklet merkezini Suriye'ye kaydırmıştır.⁴⁹³ Çözüm sürecinin, Suriye'deki krizle neredeyse benzer zamanlarda başlaması üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Çözüm sürecinde Türkiye'den tamamen çekilmeyen PKK, 2012-2013 yılından itibaren Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda çözüm sürecini kendi lehinde kullanarak toplumsal ve siyasal hayatın içinde legal olan/olmayan siyasi yapılanmalar vasıtasıyla nüfuz etmiştir.⁴⁹⁴ Hatta PKK'nın kontrolündeki legal olmayan yapılanmalar suretiyle (PKK'ya ait asayiş timleri) kimlik ve yol kontrolü yaptıkları açık kaynaklarda yer almıştır.⁴⁹⁵

Suriye'deki hibrit çatışmalarda önemli kazanımlar elde eden ve güçlenen PYD/YPG, Türkiye'nin Suriye'ye müdahale etmesini de engellemek için "çözüm sürecini" Ceylanpınar'da iki polisi şehit ederek fiilen sonlandırmış ve sonrasında Türkiye bazı il ve ilçelerde yerel yönetimlerin de desteğiyle⁴⁹⁶ oluşturulan barikat ve hendek

⁴⁹² İsmail Sarı, "The United States Foreign Policy Towards Kurds", *Middle Eastern Studies*, C. 11, S. 2 (2019): 290.

⁴⁹³ Oktay Bingöl, "An Analysis of the Failure of the Peace Process (2013-2015) with PKK Through the Ripeness Theory", *Gazi Akademik Bakış*, C. 15, S. 30 (2022): 292.

⁴⁹⁴ Talha Köse, "Çözüm Sürecinin Yükselişi ve Düşüşü", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 4, S. 1 (2017): 31.

⁴⁹⁵ Milliyet, "PKK'nın 'Asayiş Timi'ne Baskın:18 Gözaltı", 28 Aralık 2013, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/pkknin-asayis-timine-baskin-18-gozalti-1814508> [18.10.2022].

⁴⁹⁶ Selahaddin Bakan ve Olgun Öner, "PKK Terör Örgütü ile Mücadele Stratejisi Olarak Belediye Başkan Vekilliği Uygulaması", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE*

çatışmaları yaşamıştır. Bu çatışmalarda YPG teröristlerinin sınırdaki tünelleri açarak PKK'ya destek vermesi aralarındaki organik bağı göstermesi açısından da oldukça anlamlıdır.⁴⁹⁷

PKK'nın 2017 yılına kadar Türkiye'de kanlı eylemler vasıtasıyla Güneydoğu Anadolu'da isyan çıkarma girişimleri sonrası Türkiye iç güvenliğine odaklanmak zorunda kalmıştır. Bu fırsatı değerlendiren PYD'nin ise Suriye'de ilgi ve etki alanlarını genişletme⁴⁹⁸ ve mümkünse denize çıkış stratejisi içinde olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle PYD/YPG'nin, Münbiç şehrini DEAŞ'tan temizleme gerekçesi ile Fırat nehrinin batısına geçmesi, ABD'nin de yardımı ile bu bölgeyi ele geçirmesi bu anlamda Türkiye'nin güvenlik endişelerini artıran bir gelişme olmuştur.⁴⁹⁹ Suriye rejiminin PYD/YPG'ye Suriye içinde bazı bölgeleri bilinçli şekilde bırakmasıyla birbirleri arasında ortaya çıkan varoluşsal geçişkenlikler sayesinde PYD/YPG, Suriye'nin kuzeyinde geniş bir koridoru ele geçirerek Türkiye'nin güvenliğini tehdit eder bir hale gelmiştir.⁵⁰⁰ Hibrit çatışmanın aktörü olarak bir terör örgütünün geçirdiği

Dergisi, C. 12, S. 3 (2022): 1528; “DBP’li Belediyelerden PKK’ya Destek”, *Anadolu Ajansı*, 13 Temmuz 2016. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dbpli-belediyelerden-pkkya-destek/606632> [05.01.2024]; Yüksel Temel, “PKK Mayınına Belediye Asfaltı”, 10 Eylül 2015. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/09/10/pkk-mayinina-belediye-asfalti> [05.01.2024]; Saygı Öztürk, “Müteahhitlere Paşa Sorgusu”, *Sözcü Gazetesi*, 23 Eylül 2015. <https://www.sozcu.com.tr/muteahhitlere-pasa-sorgusu-wp942042> [05.01.2024]; “Belediye Asfalt Dökerken PKK Mayın Döşemiştir”, *Yeni Asır*, 10 Eylül 2015. <https://www.yeniasir.com.tr/gundem/2015/09/10/belediye-asfalt-dokerken-pkk-da-mayin-dosemis> [05.01.2024].

⁴⁹⁷ Murat Köylü, “Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, C. 5, S. 11 (2018): 78.

⁴⁹⁸ Serhat Erkmen, “PYD Kontrolündeki Devlet İnşasının Dünü-Bugünü-Yarını”, *Fikir Turu*, 5 Eylül 2022. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/pyd-kontrolundeki-devlet-insasinin-dunu-bugunu-yarini/> [25.11.2022].

⁴⁹⁹ Fatih Bayezit, “Dengeleme Davranışı Olarak Fırat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış”, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 4, S. 2 (2016): 96.

⁵⁰⁰ Hüseyin Yeltin, “Türkiye’nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı”, *Econder Uluslararası Akademik Dergisi*, C. 2, S. 2 (2018): 207.

dönüşüm sonucu Türkiye'yi nasıl etkilediğinin iyi bir örneği olarak bu durum karşımıza çıkmaktadır.

2014 yılında DEAŞ'ın Ayn el-Arab'a (Kobani) saldırması sonucu yaşanan gelişmeler PYD/YPG'nin önünü açan bir süreci de beraberinde getirmiştir. DEAŞ'ı etkisiz hale getirmek maksadıyla⁵⁰¹ ABD öncülüğünde kurulan uluslararası koalisyon, PYD/YPG'ye önemli miktarda mühimmat temin ederek hava desteği ile DEAŞ'ın Ayn el-Arab'tan çıkarılmasını sağlamıştır. Bu durum Batı kamuoyunda PYD/YPG'nin imajına olumlu katkı sağlayarak neredeyse "bir kahramanlık" hikâyesi üretilmiştir.⁵⁰² 6-8 Ekim 2014 tarihleri arasında Türkiye'de meydana gelen "Kobani" olaylarında elliden fazla insan ölmüş ve bazı şehirlerde yakıp yıkma olayları meydana gelmiştir.⁵⁰³ Bunun sebebi olarak ise Türkiye'nin "Kobani'nin düşmesini" istemesi ve yardım etmemesi algısını hibrit çatışma kavramı çerçevesinde yaratılmasıdır. Hâlbuki 2014 Ekim ayı sonunda Irak'tan gelen Peşmergelerin Ayn-el Arab'a geçmesine Türkiye izin vermiştir. Hatta ÖSO'ya bağlı unsurlar Ayn el-Arab'ta PYD/YPG ile DEAŞ'a karşı mücadele etmiştir.⁵⁰⁴ Türkiye'nin dikkatli hareket etmesinin bir sebebi de aynı döneme denk gelecek biçimde DEAŞ'ın Musul'daki Türk Konsolosluğunu işgal etmesi ve 49 Türk personeli rehin alması olarak görülebilir.⁵⁰⁵ Ayrıca 200 bine yakın Ayn el-Arablı

⁵⁰¹ Sinem Çelik, "Suriye İç Savaşı Özelinde Uluslararası Siyasal Sistem Analizi", *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2021): 59.

⁵⁰² Serhat Erkmen, "Türkiye'nin Yeni IŞİD Stratejisi ve Beklenen Musul Operasyonundaki Yeri", *AljazeeraTurk*, 15 Mart 2015. <https://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-yeni-isis-stratejisi-ve-beklenen-musul-operasyonundaki-yeri> [15.10.2022].

⁵⁰³ Naim Gök, "Suriye Krizi'nin Türkiye'ye Yansımaları (2011-2017)", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8 (2019): 97.

⁵⁰⁴ Nuri Yazıcı, "Kobani (Ayn el-Arab) Kuşatması Bağlamında Uluslararası İlişkiler", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. 5, S. 2 (2018): 67.

⁵⁰⁵ Ebrem, "Suriye İç Savaşı'nın Türk Dış Politikasına ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", 117.

Suriyeli Kürt Şanlıurfa'ya kabul edilmiştir.⁵⁰⁶ PYD/YPG, Ayn el-Arab'ta DEAŞ'a karşı kazandığı mücadele sonrasında hem bölgedeki diğer Kürt partilerine nazaran daha kuvvetli pozisyon elde etmiş hem de ABD'nin Suriye'deki en mühim müttefiki haline gelmiştir.⁵⁰⁷ 6-8 Ekim olayları Türkiye'nin siyasi güvenliğinin PYD/YPG'nin tehdidi altında olduğunu açıkça göstermiştir.

ABD'nin, PYD/YPG'yi, SDG adı altında çatı bir yapı kurarak, Suriye'de sadece PYD/YPG'yi desteklediği algısını kırma çabalarından önceki bölümde söz edilmiştir. Verilen binlerce tır mühimmat, zırhlı aracın yanında ABD, PYD/YPG'ye, DEAŞ ile mücadele adı altında helikopter ile hedef belirleme ve saldırı eğitimi vermeye kadar ilişkileri ilerletmiştir. Bu eğitimi veren ABD'li askerî personel söz konusu eğitimi sosyal medya (twitter) hesaplarından paylaşmayı da ihmal etmemiştir.⁵⁰⁸ Türkiye sınırına yirmi kilometre mesafedeki Suriye topraklarında ABD askerlerinin PYD/YPG'ye zırhlı muharebe araçlarına karşı omuzdan atılan güdümlü füze eğitimi vermesi⁵⁰⁹ dış politika pratiğinde alışık olunmayan uygulamalardır. Bu durum ancak hibrit çatışmanın bir ürünü olarak görülebilir. Bu eğitimler için gerekçe DEAŞ iken, Türkiye bu durumu siyasi güvenliğine (devletin örgütsel istikrarına) tehdit olarak algılamaktadır.⁵¹⁰ Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un, ABD'nin Fırat Nehri'nin doğusundaki topraklarda Kürtler üzerinden bir devlet kurmayı planladığını beyan

⁵⁰⁶ Halil Fidan ve Eşber Ayaydın, “En Büyük Çadır Kent Suriyeli Kürtleri Bekliyor”, *Anadolu Ajansı*, 22 Ocak 2015. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/en-buyuk-cadir-kent-suriyeli-kurtleri-bekliyor/81872> [16.10.2022].

⁵⁰⁷ Mehmet Seyfettin Erol ve Kadir Ertaç Çelik, “ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2 (Aralık 2018): 32-33.

⁵⁰⁸ “ABD'den PKK/YPG'ye Apache'li Eğitim Tatbikatı”, *Hürriyet Gazetesi*, 28 Mart 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/amp/dunya/abdden-pkk-ypgye-apacheli-egitim-tatbikati-41773598> [21.10.2022].

⁵⁰⁹ “ABD'den YPG'ye Sınır 20 Kilometre Mesafede Askeri Eğitim” *NTV Haber*, 7 Eylül 2022, <https://www.ntv.com.tr/amp/dunya/abdden-ypgye-sinira-20-kilometre-mesafede-askeri-egitim,ECNIRVIgXUODmAN1uhgd2w> [02.11.2022].

⁵¹⁰ İbrahim Korgun, “Suriye'deki PYD/YPG Yapılanmasının Türkiye'nin Sınır Güvenliğine Etkileri”, *Ahi Evran Akademi*, C. 2, S. 1 (2021): 9.

etmesi⁵¹¹ Türkiye'nin çekincelerinde gerçeklik payı olduğunu göstermiştir. Lavrov, 2022 yılı Mayıs ayında yaptığı açıklamada ise ABD'nin Fırat'ın doğusunda bölünmeyi desteklediğini, Iraklı ve Suriyeli Kürtleri birleştiren bir devlet kurmaya çalışmasının sorunlara yol açacağını, Türkiye'nin de Suriye'de olup bitenlere kayıtsız kalamayacağını ifade etmiştir.⁵¹²

Bir süper güç, NATO'da müttefik olduğu bir bölgesel gücün örgütsel istikrarına tehdit olarak algıladığı bir terör örgütünün devletleşme sürecini yürütürken, bu bölgesel güce tarihsel olarak rakip olan başka bir süper güç bu durumu eleştirerek bölgesel güce destek vermektedir. Tüm bunların ancak hibrit çatışma kavramı ile açıklanabileceği düşünülmektedir.

Suriye'deki hibrit çatışma süreci Türkiye'nin planladığı gibi yönetilemez ise ilerleyen süreçte Türkiye, PYD/YPG ile sınırdaş olmak durumuyla karşı karşıya kalabilir. Bunun dışında, Suriye'de günün birinde istikrar sağlandığında PYD/YPG içindeki teröristler tekrar Türkiye'ye dönerek terör eylemlerini artırabilir. Suriye'deki istikrar temin edildiğinde, PYD/YPG'nin federal veya konfederal bir yapıda resmi bir statü kazanması, PKK terör örgütünün Türkiye'deki eylemleri ve talepleri için katalizör etkisi yaratabilir.⁵¹³

Konunun diğer yönünde selefi-cihatçı gruplara bakmak faydalı olacaktır. Suriye'deki cihatçı yapılanmaya bakıldığında ilk olarak Ahrar-ı Şam ortaya çıkmıştır. Daha sonra kırk kadar rejim karşıtı grup 2013 yılının Eylül ayında Zahran Alluş'un liderliğinde İslam Ordusunu (İslami Cephe) oluşturmuştur. El Nusra ise, 2016 yılında kendini

⁵¹¹ Hürriyet, "Rusya'dan ABD'ye: Sözde Devlet Kurmaya Çalışıyor", 12 Ekim 2018, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyadan-abdye-sozde-devlet-kurmaya-calisiyor-40985362> [15.0.2022].

⁵¹² NTV Haber, "Lavrov'dan Suriye Açıklaması: Türkiye Olup Bitenlere Kayıtsız Kalamaz", 27 Mayıs 2022. https://www.ntv.com.tr/dunya/lavrovdan-suriye-aciklamasi-turkiye-olup-bitenlere-kayitsiz-kalamaz,hntj-nIjk2Y8F_bEpVzRw [15.10.2022].

⁵¹³ Oktay Bingöl, "Suriye'de Kürt Hareketi: PYD/YPG'nin PKK ve Bölgesel Kürt Dinamiği ile İlişkisi ve Türkiye'ye Etkileri", *Merkez Strateji Enstitüsü*, Rapor: 14 (2016): 6. http://merkezstrateji.com/assets/media/160613-rp-14-kuertler-ve-pyd-s2_4.pdf [29.10.2022].

lağvetmiş, yerine Fetih El Şam Cephesi (Jabhat Fatah Al Şam) kurulmuştur. 2017 yılında, Fetih El Şam, Harekat Nurettin Zengi, Liwa Al Haq, Jabhat Al Sunna birleşerek Heyet Tahrir El Şam'ı (HTŞ) kurmuşlardır. Bu hareketin başına Suriye'de 2012'de El Nusra'yı kuran Abu Muhammed Al Golani getirilmiştir. El Kaide, HTŞ'ye karşı beyanda bulununca bir grup ayrılarak Hurras Al Din örgütünü kurmuştur. Esasen selefi-cihatçı gruplar arasında geçişkenlik olduğu, savaş koşullarında belli bir gruba dâhil olmak için ideolojik bağın bulunmasının şart olmadığı, silah, mermi ve belli aylık karşılığında gayet liberal yaşam tarzına sahip bir kişinin en radikal örgüte katılmasının birçok örneğinin olduğu ileri sürülmektedir.⁵¹⁴ El Kaide'nin Suriye'deki devamı olarak anılan ancak durumu bundan biraz daha farklı olduğu iddia edilen HTŞ'nin "ılımlılaşmaya" hazır olduğu,⁵¹⁵ Hurras Al Din örgütünün El Kaide ile daha net bağının bulunduğu değerlendirilmektedir. Türkiye için güvenlik tehdidi oluşturan konu ise İdlib'de, El Kaide ve uzantıları ile orta ve uzun vadede yüzleşmek ve mücadele etmek zorunda kalacağı ihtimalinin yüksek olarak görülmesidir.⁵¹⁶

Türkiye, cihatçı yapılanmaların zamanında en etkin olan DEAŞ'ı 2013 yılında yayınladığı Bakanlar Kurulu kararının ekinde, El-Kaide ve Irak El-Kaide'si bünyesinde görerek terörizmle mücadele çerçevesinde mal varlıklarına el konulacaklar listesi içerisine dâhil etmiştir.⁵¹⁷ DEAŞ, 2015 yılında örgütün yayın organı olan Konstantiniyye'de, Türkiye'deki yöneticileri ve güvenlik kuvvetlerini "tağut" (Allah'ın emirlerine uymayan) ilan etmiş ve İstanbul'un fethini hedeflediklerini iddia

⁵¹⁴ Önhon, *Büyükelçinin Gözünden Suriye*, 289.

⁵¹⁵ Namık Durukan, "Artık Sizin İçin Bir Tehdit Değiliz", *Milliyet*, 05 Nisan 2021. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/artik-sizin-icin-bir-tehdit-degiliz-6473684> [20.10.2022].

⁵¹⁶ Serhat Erkmén, "Türkiye'nin İdlib'de Radikaller Sorunu: Kısa Vadeli Bir Risk mi? Uzun Vadeli Bir Tehdit mi?", *Fikir Turu*, 29 Nisan 2020. <https://fikirturu.com/jeostrateji/turkiyenin-idlibde-radikaller-sorunu-kisa-vadeli-bir-risk-mi-uzun-vadeli-bir-tehdit-mi/> [20.10.2022].

⁵¹⁷ Resmî Gazete, 10 Ekim 2013, Sayı: 28791 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131010-1-1.pdf> ve <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131010-1.htm> [05.10.2022].

etmiştir. Artık Türkiye'ye karşı mücadele etmek ve tağut ilan ettiklerini öldürmek örgüt için caiz ve hatta gereklidir.⁵¹⁸

DEAŞ'ın direkt tehdit ettiği ülkelerin ön sıralarında Türkiye gelmektedir. DEAŞ güvenlik tehdidi olmakla beraber Türkiye'nin, Irak ve Suriye öncelikli olmak üzere bütün Ortadoğu siyasetinin temelini zedeleyen bir aktördür. Bunun nedenlerine bakmak gerekirse; birincisi, örgütün Türkiye içinde terör eylemi ortaya koyabilme imkânı artmaktadır. İkincisi, Türkiye en uzun sınırının olduğu Suriye ve Irak hattında istikrarsızlık ve çatışmalarla uğraşan bir coğrafyadan kaynaklanacak riskler ile mücadele etmek zorunda kalmaktadır. DEAŞ, Esad muhalifleri ile savaştığı için rejimin gücünü başka bölgelere kaydırmasına olanak sağlamaktadır. DEAŞ'ın gücünü artırması, Suriye halkının gözünde özellikle de azınlıklar anlamında Suriye yönetiminin toplumsal desteğini artırmaktadır. Bir diğer neden, Esad yönetiminin uluslararası meşruiyetinin artmasını sağlamasıdır. Bu durum, Suriye rejiminin DEAŞ'la mücadele anlamında Batı nezdinde meşruiyetini artırma olanağı sunabilecektir. DEAŞ'ın ortaya çıkardığı kaotik ortam insanları zorunlu kitlesel göçe maruz bırakmıştır. Zorunlu göçe mazruz kalanlar kendilerine rota olarak öncelikle Türkiye'yi seçmişler ya da seçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu göç de Türkiye açısından önemli iktisadi, toplumsal sorunları ve güvenlik endişelerini beraberinde getirmektedir. Rejimin alternatifinin selefi-cihatçılar olacağı iddiası ile gerekçelendirilen müdahalesizlik, paradoksal olarak selefi-cihatçıların alanı ele geçirmesi ile neticelenmiştir.⁵¹⁹

Hibrit çatışmanın unsurlarına bakıldığında DEAŞ'ın bunları karşıladığı görülecektir. Harmanlanmış yöntemler, eşzamanlılık, merkezi olmayan yapı, füzyon ve suç içeren eylemler, DEAŞ'ın varoluşunda ve yükselmesinde önemli kavramlardır. Türkiye ile Suriye arasındaki uzun sınır ve Türkiye'de sayıları dört milyona yaklaşan Suriyeli göçmenler, DEAŞ'ın Türkiye'de eylem yapabilme imkânını artırmaktadır. DEAŞ'ın eylemlerine bakıldığında sadece askerî tesisleri hedef almadığı, aynı zamanda Türkiye'deki siyasi, etnik ve ekonomik krizleri derinlemesine anlayarak politik ortamı

⁵¹⁸ Ayşe Küçük ve Fuat Aksu, "Musul Rehinelere Krizinde Türkiye'nin Kriz Yönetimi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 6, S. 1 (2019): 39.

⁵¹⁹ Oytun Orhan, "İŞİD Sınır Geçişleri ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz*, C. 6, S. 64 (2014): 45.

karıştırmak için siyasi sinir uçlarını da hedef aldığı görülmektedir. Hedef devletlerin zaaflarından yararlanmayı amaçlamaktadır.⁵²⁰ Terör örgütlerinin Türkiye içinde yaptığı önemli eylemler olmuştur. DEAŞ'ın, 20 Mart 2014 tarihinde Niğde'de kolluk personeline yaptığı saldırı, esasen İstanbul'a gitmeye çalışan teröristlerin engellenmesi nedeniyle Niğde'de gerçekleştirilmiştir.⁵²¹ 20 Temmuz 2015 yılında Şanlıurfa Suruç'ta Ayn el-Arab'a destek vermek için toplanan kalabalığa saldırmıştır.⁵²² 10 Ekim 2015 tarihinde Ankara Garında Türkiye tarihinin en kanlı eylemini gerçekleştirerek Emek, Barış ve Demokrasi mitingine katılanlara saldırmış ve 100 kişinin ölümüne neden olmuştur.⁵²³ 12 Ocak 2016 tarihinde İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda 12 turistin ölümüyle sonuçlanan saldırı düzenlemiştir.⁵²⁴ 28 Haziran 2016'da Atatürk Havalimanı'nda 45 kişinin ölümüyle sonuçlanan terör eylemi gerçekleştirmiştir.⁵²⁵ 1 Ocak 2017 tarihinde İstanbul'da bir gece kulübüne saldırarak 45 kişinin ölümüne sebep olmuştur.⁵²⁶ 2016 yılının Ekim ayına kadar, Suriye

⁵²⁰ Ahmet Doğru, "Hybrid Warfare, Daesh and Turkey's Stance" *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2 (2017): 140-141.

⁵²¹ AljazeeraTurk, "Niğde Saldırganları Tutuklandı", 25 Mart 2014, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/nigde-saldirganlari-tutuklandi> [12.11.2022].

⁵²² TRT Haber, "Suruç'ta Ölü ve Yaralı Sayısı Açıklandı", 20 Temmuz 2015, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/suructa-olu-ve-yarali-sayisi-aciklandi-194922.html> [12.11.2022].

⁵²³ Anadolu Ajansı, "Saldırı Güçlendirilmiş TNT Patlayıcılarıyla Gerçekleştirildi", 10 Ekim 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/saldiri-guclendirilmis-tnt-patlayicilariyla-gerceklestirildi/437609> [12.11.2022].

⁵²⁴ BBC News Türkçe, "Davutoğlu: Sultanahmet'teki Saldırının Faili Yabancı Uyruklu DEAŞ Üyesi", 12 Ocak 2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160112_sultanahmet_patlama [12.11.2022].

⁵²⁵ Hürriyet, "AP'ye Konuşan Türk Yetkili de IŞİD'e İşaret Etti", 29 Haziran 2016, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ap-istanbuldaki-saldiriyi-isis-ustlendi-40123548> [12.11.2022].

⁵²⁶ Reuters, "Islamic State Claims Istanbul Attack, Gunman Remains at Large", 2 Ocak 2017, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-attack-idUSKBN14MOCJ> [12.11.2022].

sınırından atılan havan ve roketler sonucu sınırdaki yaşayan onlarca Türk vatandaşı yaralanmış ve ölmüştür.⁵²⁷

Bunların dışında, 17 Şubat 2016'da Ankara'da Merasim Sokak saldırısı olarak adlandırılan saldırıyı PKK'nın bir kolu olarak bilinen Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) adlı örgüt üstlenmiştir.⁵²⁸ 13 Mart 2016 tarihinde Ankara Güvenpark'ta kırka yakın vatandaşın öldüğü saldırıyı yine PKK'nın kolu olan TAK üstlenmiştir.⁵²⁹ DEAŞ'ın 22 Aralık 2016 tarihinde iki Türk askerini yakarak infaz etmesi ise Türk kamuoyunda büyük infial yaratmıştır.⁵³⁰

DEAŞ ve PYD/YPG terör örgütlerinin yukarıda ortaya konudan gelişimleri ve eylemleri sonucu Türkiye, güvenliğini tehlikede görerek Suriye'deki iç savaşı, terör faaliyetlerini ve sınır uzunluğunun yatırdığı kontrolsüzlüğü varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır ve ulusal güvenliğinin tehdit edildiğini savunmuştur. Türkiye, algıladığı tehditlere karşı ulusal güvenliğini ve uluslararası barış ve güvenliği korumak için sınır ötesi askerî harekâtı gündeme getirmiştir. Güvenlikleştirmeye aktörün ivedi önlem kararını meşrulaştırarak toplumu ikna etmesi gereklidir. İkna aşamasında DEAŞ ve PYD/YPG'nin Türkiye'de ortaya koyduğu terör eylemleri ve Suriye-Irak sınırından Türkiye'ye yönelik roket saldırıları etkili olmuş ve iç kamuoyunda kabul görmüştür.

⁵²⁷ Selin Girit, "Syria Conflict: Kilis, the Turkish Town Enduring IS Bombardment", *BBC News*, 9 Mayıs 2016. <https://www.bbc.com/news/world-europe-36245505> [12.11.2022].

⁵²⁸ Hürriyet, "Ankara Saldırısını TAK Üstlendi", 19 Şubat 2016. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankara-saldirisini-tak-ustlendi-40057700> [12.11.2022].

⁵²⁹ Habertürk, "Reuters: Ankara'daki Saldırıyı PKK yapmış Gibi Görünüyor", 13 Mart 2016. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1209251-reuters-ankaradaki-saldiriyi-pkk-yapmis-gibi-gorunuyor> [12.11.2022].

⁵³⁰ Sibel Hurtas, "İŞİD'in Türk Askeri Yaktığı Bir Yıl Sonra Kabul Edildi", *Al-Monitor*, 20 Ekim 2017. <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2017/10/turkey-syria-ankara-accepts-soldiers-executed-by-isis.html> [13.11.2022].

Ancak sınır ötesi askerî harekât dış kamuoyunda aynı kabulü görmemiştir.⁵³¹ Ayrıca PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde SDG adı altında elde ettiği gücün 100 bin kişilik bir yapıya ulaştığı yakalanan teröristlerin ifadelerinde görülmektedir.⁵³² Bu çapta ve sürekli ABD tarafından eğitilen ve donatılan bir terör yapılanmasının Suriye'de istikrar bir şekilde sağlandığında hedefinde Türkiye olabilme ihtimali yine güvenlik problemi oluşturabilecektir.

Bu bağlamda Türkiye, siyasi ve askerî güvenliğini sağlayabilmek amacıyla PYD/YPG ve DEAŞ'ı etkisizleştirmek için askerî müdahalelerde bulunmuştur. Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde, DEAŞ ve PYD/YPG'ye yönelik üç büyük askerî harekât gerçekleştirmiştir. Bunlar, Fırat Kalkanı (24 Ağustos 2016-29 Mart 2017), Zeytin Dalı (20 Ocak 2018-18 Mart 2018) ve Barış Pınarı (9-23 Ekim 2019) harekâtlarıdır.⁵³³

24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının Türkiye tarafından angajman kuralları çerçevesinde düşürülmesi sonrası Rusya ile bozulan ilişkiler neticesinde, Rusya, Suriye hava sahasını Türkiye'ye kapatmıştır. Aynı dönemde güç kazanan DEAŞ, Türkiye sınırının Suriye tarafını kontrol altına almıştır. 2016 Ocak ayındaki Atatürk Havalimanına DEAŞ saldırısı sonrasında Rusya Federasyonu Başkanının, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı araması ilişkilerin yumuşamasına vesile olmuştur. İlişkilerin yumuşaması harekât için fırsat sunmuştur. Türkiye de BM Anlaşmasının 51. Maddesi kapsamında meşru müdafaa hakkını kullanarak Fırat Kalkanı Harekâtını başlatmıştır.⁵³⁴ Harekâtın amacı, sınırı genelde tüm terör örgütlerinden özelde ise

⁵³¹ Gönül, "Uluslararası İlişkilerde Bir Şiddet Tezahürü Olarak Uluslararası Terörizm ve IŞİD Örneği", 162.

⁵³² Korgun, "Suriye'deki PYD/YPG Yapılanmasının Türkiye'nin Sınır Güvenliğine Etkileri", 7.

⁵³³ Güçlü Köse, "Kriz Analizi Bağlamında ABD'nin PYD-YPG'ye Yardımları ve Türkiye'nin Kriz Yönetimi", *Journal of Economics and Political Science*, C. 2, S. 1 (2021): 26.

⁵³⁴ Yeltin, "Türkiye'nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı", 208-209.

DEAŞ'tan arındırmak⁵³⁵ ve güvenliği sağlanan alanlarda de facto güvenli bölge oluşturarak Suriyeli göçmenlerin bu bölgelere dönmesini sağlamaktır. Harekât hedeflerine ulaşarak DEAŞ sınırdan 50 km güneye püskürtülmüştür.⁵³⁶ 29 Mart 2017 itibariyle sonlandırılan Fırat Kalkanı Harekâtında, Türkiye sınır hattını DEAŞ'tan temizlemiş ve güney sınırının güvenlik derinliğini 40 kilometreye kadar çıkarmıştır. Üç bine yakın terörist etkisiz hale getirilmiştir. Bunun dışında harekât boyunca 1800 kilometrekarelik alan teröristlerden temizlenerek bu alana (El Bab ve Cerablus) hâkimiyet sağlanmıştır.⁵³⁷

20 Ocak 2018 tarihinde ise Zeytin Dalı Harekâtı başlamıştır. Fırat Kalkanı Harekâtına uluslararası kamuoyundan çok fazla olumsuz tepki gelmezken Zeytin Dalı Harekâtında daha fazla tepki gelmiştir. Çünkü Fırat Kalkanında ana hedefte DEAŞ varken şimdi ana hedef PYD/YPG'dir.⁵³⁸ Afrin Harekâtı olarak da bilinen bu harekât yine ÖSO ile beraber icra edilmiştir. Harekâtın amacı; Fırat Kalkanı'nın devamlılığını sağlamak, Afrin ve Ayn el-Arab kantonlarının PYD/YPG tarafından birleştirilmesini engellemek, Doğu Akdeniz'e ulaşmayı amaçlayan PKK'yı engelleyerek denize çıkışını kesmek, Türkiye'nin Arap coğrafyası ile bağının kopma ihtimalini ortadan kaldırmak, Suriye ile olan sınır güvenliğini tesis etmek, 10 kilometrelik bir alanın ÖSO tarafından kontrolünü sağlamak, PKK/PYD'nin Amanos Dağları'ndan Türkiye'ye sızmasını önlemek, ABD'nin terör örgütlerine desteğini engellemek, Tel Rıfat bölgesini ele geçirerek Türkiye'deki göçmenlerin bu bölgeye yerleştirilmesini

⁵³⁵ Burak Bilgehan Özpek, "İç Savaş Sonrası Suriye ve Türk Dış Politikası", *Özgürlük Araştırmaları Derneği Liberal Perspektif Analiz*, S. 7 (2017): 25. <https://oad.org.tr/yayinlar/analiz/ic-savas-sonrasi-suriye-ve-turk-dis-politikasi/> [12.11.2022].

⁵³⁶ Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran, "Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekâtı", *SETA*, (22 Ağustos 2017): 21. <http://setav.org/assets/uploads/2017/08/TDP2016IlkMakale.pdf> [25.10.2022].

⁵³⁷ Yeltin, "Türkiye'nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı", 207.

⁵³⁸ İ. Aytaç Kadioğlu, "Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye'nin Suriye'ye Sınır Ötesi Operasyonu ve Meşru Müdafaa Hakkı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 41 (2020): 216.

sağlamak olarak açıklanmıştır.⁵³⁹ Cumhurbaşkanlığı ise sosyal medyadan yaptığı bilgilendirmelerde Harekâtın amacını, “Suriye’nin kuzeyinde ulusal güvenliğe yönelik tehdit oluşturan terör unsurlarının etkisiz hale getirilmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması” olarak açıklamıştır.⁵⁴⁰ 18 Mart 2018 tarihinde de Afrin kenti ele geçirilerek Harekât neticelendirilmiştir. Türkiye kamu diplomasisini etkin şekilde kullanmış, dezenformasyonu engellemek için sosyal medya, kısa mesaj, uçaklardan atılan bilgilendirme broşürlerinden yararlanmıştır. PYD/YPG’nin, Türkiye’nin kitle imha silahı kullandığına, masum sivilleri katlettiğine yönelik başka coğrafyalarda ve başka zamanlarda çekilmiş görüntüleri medyaya servis etmesinin önüne geçilerek⁵⁴¹ hibrit saldırıya karşı konulmuştur.

9 Ekim 2019 tarihinde Türkiye tarafından başlatılan Barış Pınarı Harekâtı, esasen Fırat Kalkanı ile başlayan ve terör örgütlerinin ve özellikle PYD/YPG’nin oluşturması arzu edilmeyen terör koridorunu engelleme stratejisinin bir parçasıdır.⁵⁴² Barış Pınarı Harekâtının bir başka amacı ise Türkiye’ye sığınan milyonlarca Suriyelinin önemli bir kısmını PYD/YPG’den temizlenecek bölgelerde yerleşim yerleri inşa etmek suretiyle yerleştirmektir.⁵⁴³ Türkiye bu harekâtla terör örgütü PYD/YPG’nin ikmal hattı olarak kullandığı M4 karayolunu kontrolünü ele geçirmeyi hedeflemiştir. Yine bu harekâta da Batı medyasında olumsuz algılar oluşturmaya çalışan pek çok haberin yapıldığı

⁵³⁹ Fethiye Küçük, “Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtının Uluslararası Hukuk Açısından Meşruluğu” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 63-64.

⁵⁴⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Zeytin Dalı Harekâtının Amacı Nedir?”, 26 Ocak 2018, <https://twitter.com/tcbestepe/status/956859490476883969> [12.11.2022].

⁵⁴¹ Furkan Ergen, “Kuzey Suriye Jeopolitiğinde Zeytin Dalı Harekâtı: Önemi ve Sonuçları” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 107-108.

⁵⁴² İsmail Numan Telci, “Askeri ve Diplomatik Zafer Olarak Barış Pınarı Harekâtı”, *Ortadoğu Analiz*, C. 10, S. 90 (Kasım-Aralık 2019): 14.

⁵⁴³ Fehim Taştekin, “Türkiye'deki Sığınmacılar: Suriye'deki Siyasi Durum ve Genel Güvenlik Nüfus Transferi İçin Uygun mu?” *BBC News Türkçe*, 11 Mayıs 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61393786> [13.11.2022].

görülmüştür.⁵⁴⁴ Sürekli Kürtler ifadesi kullanılarak PYD/YPG'nin Kürtlerin tamamı temsil ettiği gibi bir algı yaratılmaya çalışılmıştır. Batı medyası ile birlikte Suudi Arabistan, BAE, İran da benzer yayınları yapmakta ve Türkiye'yi haksız ve işgalci aktör olarak tanımlamaktadır.⁵⁴⁵ Artık hibrit çatışmanın önemli bir aracı olan medya, sosyal medyanın kullanımı daha da önem arz etmektedir. Barış Pınarı Harekâtı tüm engellemelere ve baskılara rağmen 23 Ekim 2019 tarihine kadar sürmüştür. Türkiye'nin, ABD'yle Ankara Mutabakatı, Rusya'yla Soçi Mutabakatı yapmış olması ve iki stratejik nokta olan Tel Abyad ve Resulayn'ın alınmasını kolaylaştırdığı ifade edilmektedir.⁵⁴⁶ Türkiye'nin, Rusya ve ABD'yi müzakere masasına çekebilmesi ayrıca bir diplomatik başarı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu müzakereler, Suriye rejiminin PYD/YPG ile müttefiklik sürdürdüğü ve ABD'nin iç aktörlerinin harekâta dair çelişkili tutumları arasında Türkiye'nin güvenlik kaygıları nedeniyle yapılmıştır.⁵⁴⁷

Türkiye'nin siyasi güvenliğine etki eden diğer bir unsur ise Suriye'deki çatışma ortamından kaçarak Türkiye'ye gelen Suriyelilerdir. Günümüz uluslararası ilişkilerinde göçmenler artık stratejik bir savaşın unsuru gibi kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁴⁸ Göçmen sayısındaki fazlalık, kontrolde zorluklara neden olmuş ve birçok göçmen açık kapı politikası nedeniyle Türkiye'ye kaçak yollardan giriş yapmıştır. Devletin örgütsel istikrarı (bekası) olarak algılanan siyasi güvenliğin, göçmenlerle ilgili yapılması gereken düzenlemelerde geç kalınması ve Suriye krizinin

⁵⁴⁴ Metin Erol, "Batı Basınında Barış Pınarı Harekâtı", *SETA Analiz*, S. 297 (Ekim 2019): 8-13. <https://setav.org/assets/uploads/2019/10/A297.pdf> [15.11.2022].

⁵⁴⁵ Mustafa Caner, "Barış Pınarı ve Türkiye Karşıtı Medyada Barış Söyleminin Yapı-Sökümü", *SETA Analiz*, S. 297 (Ekim 2019): 16-17. https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/5_MustafaCaner_90.pdf [15.11.2022].

⁵⁴⁶ Zeynep Ortakavak ve Hüseyin Yeltin, "Askeri Operasyonların Bölgesel Nüfus Hareketlerine Etkisi Üzerine Mekânsal Bir İnceleme: Barış Pınarı Harekâtı Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1 (Mayıs 2022): 338.

⁵⁴⁷ Luerdi Luerdi & Amri Hakim, "Turkey's Border Security Policy Against Non-State Actors (2016-2019)", *Intermestic: Journal of International Studies*, C. 4, S. 2 (2020), 197.

⁵⁴⁸ Ayşe Güler, "Göç Olgusunun Çok Boyutlu Etkileri ve Türkiye'ye Yansımaları", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2 (2021): 232.

Türkiye'nin beklediğinden çok daha uzun sürmesinden dolayı tehdit altında olduğu görülmektedir. Göçmenlerin asayişini bozduğuna yönelik algıya bakıldığında adli olaylara karışma oranının az olduğu iddia edilmektedir.⁵⁴⁹ Ancak en ciddi güvenlik riskinin, Türk vatandaşları arasında mevcut olan tepkinin bir kışkırtma sonucunda şiddet içeren kitlesel bir harekete dönüşmesi olasılığı olduğu düşünülmektedir. Sınıra yakın yaşayan halkın en büyük endişesi ise kendilerini terör eylemlerine açık hissetmeleridir. Suriyelilerin kenar mahallelerde bir yığın halinde yaşamaları uzun vadede asayiş yönünden sorun teşkil edebilecektir.⁵⁵⁰

On yılı aşkın bir süredir Suriyeli göçmenlerle yaşayan Türk toplumunda ilk yıllarda münferit olaylar hariç büyük çaplı bir olumsuzluk yaşanmamıştır. Ancak orta vadede ekonomide yaşanan aksaklıkların da etkisiyle, birlikte yaşamaktan kaynaklı sorunlar artmaya başlamıştır. Bu durumun siyasal alana yansması 2019 yerel seçimlerinde, seçmen tercihlerini etkilemeye yönelik söylemlerde görülmüştür. Seçimlerde iktidar tarafından Suriyelilerin tamamına vatandaşlık verilerek oy kullanılacağı iddialarına karşılık, seçimleri diğer ittifakın kazanması halinde Suriyelilerin anavatanlarına gönderileceğini iddiaları özellikle sosyal medyada dillendirilmiştir.⁵⁵¹ Nedeni algı da olsa gerçek de olsa toplumsal endişelere gereğince önem verilmesi gerektiği değerlendirilirken, yeteri kadar ciddiye alınmayan toplumsal kaygıların alan açtığı siyasi sahanın, "Suriyelilerin gönderilmesi" retoriğine dayalı siyaset yapılmasına olanak tanıdığı belirtilmektedir.⁵⁵² 2019 yerel seçimlerinde ana muhalefet partisi üç

⁵⁴⁹ Ayşegül Kayaoğlu, "Do Refugees Cause Crime?", *Economic Research Forum*, Working Paper No:1470, (Nisan 2021): 10-13. <https://erf.org.eg/publications/do-refugees-cause-crime/> [06.01.2024].

⁵⁵⁰ Oytun Orhan, "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri", *ORSAM-TESEV İşbirliği Raporu*, *ORSAM Rapor No: 195* (Ocak 2015): 8-9.

⁵⁵¹ Hazal Duran, "İç Siyasette Göçmenler Nasıl Tartışılıyor?", <https://kriterdergi.com/dis-politika/ic-siyasette-gocmenler-nasil-tartisiliyor> [06.01.2024].

⁵⁵² M.Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi 2021, Suriyeliler ile Uyum İçinde Yaşamının Çerçevesi* (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022), 337.

büyükşehir belediyesini (İstanbul, Ankara ve Antalya) iktidar partisinden almıştır.⁵⁵³ Özellikle tekrarlanan İstanbul seçimlerinde Suriyeliler ile ilgili tarafların söylemleri kamuoyu tarafından dikkatle izlenmiştir.⁵⁵⁴ Bu seçim sonuçlarının, Suriyeliler ile ilgili politikaların yeni bir evreye girmesinde katalizör etkisi yarattığı değerlendirilmeleri yapılmaktadır.⁵⁵⁵

Demografik anlamda da problemler yaşanmaya başlanacağı değerlendirilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2015 yılında annesinin uyuşuna göre Türk anneden doğan çocuk sayısı 1.314.113 iken yıllara sâri olarak düşüş göstermiş ve 2022 yılında 1.008.590'a düşmüştür. Bu yaklaşık %23 oranında bir düşüşü ifade etmektedir. Aynı zaman diliminde yani 2015 yılında annesi Suriye uyruklu olan 6.132 bebek doğarken yıllara sâri olarak anlamlı bir düşüş olmamıştır. 2022 yılına gelindiğinde ise 6.775 bebeğin annesi Suriyelidir. Bu durum yaklaşık %10 oranında bir artışa işaret etmektedir.⁵⁵⁶ Türk uyruklu annelerin doğum oranı yedi yılda %25'e yakın azalırken Suriye uyruklu annelerin doğum oranı %10 civarında artmıştır. Kısa vadede değilse bile orta ve özellikle uzun vadede bir milli güç unsuru olan nüfusun homojenliği azalacak gibi görünmektedir.

Araştırmalara göre Türkiye'de yaşayan bir Suriyeli kadın ortalama 5.3 çocuk sahibi olmaktadır. Adölan dönemi olarak adlandırılan 15-19 yaş aralığındaki Suriyeli kadınların %40'a yakını halen çocukludur veya ilk çocuklarına hamiledir. 15-17 yaş aralığındaki kadınların ise beşte biri anne olmuş veya olacaktır. Ortalama ideal çocuk

⁵⁵³ Şebnem Hoşgör, "4 Büyükşehir 20 İl El Değiştirdi", <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/4-buyuksehir-20-il-el-degistirdi-2851384> [07.01.2024].

⁵⁵⁴ Kaan Akman, "Suriyeli Sığınmacıların Siyasal Rekabete Etkileri ve 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Seçimleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1 (2022):110-113.

⁵⁵⁵ Tuncel ve Ekici, "Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi", 55-56.

⁵⁵⁶ Türkiye İstatistik Kurumu, "Doğum İstatistikleri, 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673> [08.01.2024].

sayısı 15-49 yaş aralığındaki Suriyeli kadınlar için 4 çocuk civarındadır.⁵⁵⁷ TÜİK verilerine göre ise Türkiye’de doğurganlık hızı 2022 verilerine göre 1.6 çocuktur. Üstelik bu hız 2009 yılında 2.10 iken 2022 yılında 1.6’ya düşmüştür.⁵⁵⁸ Suriyeli kadınların doğurganlık 5.3 iken Türk vatandaşı kadınların 1.6 olması gelecek açısından tedbir alınmasını gerektiren bir durum olarak görülebilir. Tüm şartlar sabitken yapılacak bir projeksiyonda 2050 yılında Türkiye’nin nüfusunun Suriyeliler ile birlikte toplam 102 milyon olacağı ve bu nüfusun yaklaşık 9 milyonunun, yüzde ile ifade edilecek olursa %9’una yakınının Suriyeli olacağı değerlendirilmektedir.⁵⁵⁹ 2022 yılının ortasında İçişleri Bakanı tarafından yapılan açıklamada 700 bin Suriyeli çocuğun Türkiye’de doğduğu ifade edilmiştir.⁵⁶⁰ Bu durum siyasi açıdan ülkenin geleceğini etkileyebilecek güvenlik tehditlerine yol açabilecektir. Suriyeli göçünde sorun, sayılarının çok fazla olması ve giderek kalıcılaşacaklarına yönelik endişedir. Bu endişenin kaynağının Suriyelilere yönelik yapılan çalışmalarda karşılığını bulduğu görülecektir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 2017 yılında Suriye’ye dönmeyi hiç düşünmeyenlerin oranı %16.7 iken 2019 yılında bu oran %51.8’e fırlamıştır. Suriyeliler %60’ın üzerinde bir oranla da geleceklerini Türkiye’de görmektedirler. Bu oran sınır illerinde %70’lerin üzerine çıkmaktadır.⁵⁶¹ Ayrıca istiap

⁵⁵⁷ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, “Türkiye 2018 Nüfus ve Sağlık Araştırması Suriyeli Göçmen Örnekleme Temel Bulgular”, (2019): 3. https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11655/23355/2018_TNSA_Suriye_Ornekleme_OzetRapor.pdf?sequence=1&isAllowed=y [08.01.2024].

⁵⁵⁸ “Toplam Doğurganlık Hızı”, Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus İstatistikleri Portalı, <https://nip.tuik.gov.tr/?value=Dogum> [08.01.2024].

⁵⁵⁹ Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi 2021, Suriyeliler ile Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, 65. Bu noktada Suriyelilerin doğum hızında ertlenmiş evlilik ve doğumların etkisinin yüksek olduğu, bu yüksek oranın sürmesinin de beklenilmediği belirtilmektedir.

⁵⁶⁰ “İçişleri Bakanı Soylu: 700 Binin Üzerinde Suriyeli Kardeşimiz Bu Ülkede Dünyaya Geldi” *NTV*, 10 Temmuz 2022. https://www.ntv.com.tr/turkiye/icisleri-bakani-soylu-700-bin-in-uzerinde-suriyeli-kardesimiz-bu-ulkede-dunyaya-geldi,-Z8jAZ_CdkeA6s9WaNQuLQ [19.11. 2022].

⁵⁶¹ M.Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi 2019, Suriyeliler ile Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi* (Ankara: Orion Kitabevi, 2020), 186.

haddinden fazla kabul edilmiş görünen göçmenlerin özellikle sınır bölgelerinde orta ve uzun vadede oluşturacağı demografik sorunlar (1939 yılında Hatay'ın halk oylaması ile Türkiye'ye katıldığı akıllardan çıkarılmamalıdır.) siyasi güvenliği tehdit edecek gibi görünmektedir.

Tablo 5.1: Türkiye'deki Suriyelilerin Ülkelerine Dönüp/Dönmeme Eğilimleri

	2017		2019		2020	
	#	%	#	%	#	%
Suriye'ye dönmeyi hiçbir şekilde düşünmüyorum.	148	16,7	735	51,8	1059	77,8
Suriye'de savaş biter ve istediğimiz şekilde bir yönetim olursa dönerim.	529	59,6	429	30,3	218	16,0
Suriye'de güvenli bölge olursa dönerim.	-	-	83	5,9	32	2,3
Suriye'de savaş biterse bizim istediğimiz şekilde bir yönetim oluşmasa da dönerim.	114	12,9	78	5,5	9	0,7
Suriye'de savaş devam etse bile dönerim.	19	2,1	3	0,2	-	-
Fikrim yok/bilmiyorum.	46	5,2	64	4,5	38	2,7
Cevap yok.	31	3,5	26	1,8	6	0,5
Toplam	887	100,0	1418	100,0	1362	100,0

Kaynak: M.Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi, Suriyelilerle Uyum içinde Yaşamın Çerçevesi 2019*, 1.bs. (Ankara: Orion Kitabevi: 2020), 226.

Türkiye, öncelikle Suriye'deki PYD/YPG yapılanmasından ve bu yapılanmanın ABD tarafından güçlendirilmesinden dolayı siyasi ve askerî güvenliğini tehdit altında hissetmektedir. Orta vadede bir "PKK devleti" tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bunun Türkiye'nin siyasi bütünlüğüne yapacağı etki düşünüldüğünde neden 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden kırk gün kadar sonra Suriye'ye ilk askerî harekâtın düzenlendiği anlaşılacaktır. Bir diğer tehdit algısı, Suriye'nin kuzeyinde İdlib bölgesine sıkışan selefi-cihatçı örgütlerin ilerleyen dönemlerde Türkiye'nin alacağı pozisyona göre düşmanca tavır alması ve sınırdan geçerek daha önce DEAŞ'ın da yaptığı gibi terör eylemleri gerçekleştirme ihtimalidir. Türkiye'deki Suriyeli

göçmenlerin içinde terörist örgütlerle ilişki içinde olabilecek ya da örgütlerden ayrılmış kişilerin gerçekleştirebileceği eylemler siyasi güvenliği tehdit etmektedir. DEAŞ'a katılmış ancak yapılan operasyonlar sonucu DEAŞ güç kaybettiği için Türkiye'ye dönmüş Türk vatandaşı olan teröristlerin eylem kapasiteleri çok daha yükselmiş olacaktır.⁵⁶²

Türkiye bu sorunlara mücadele etmek için politikalar geliştirmiştir. Rusya, aracılığıyla Suriye rejimi ile irtibat sağlanarak ilk adımın atıldığı görülmektedir.⁵⁶³ Sonrasında 2020 yılının başında, Suriye ve Türkiye'nin istihbarat örgütlerinin üst düzey görüşmelere başladığı görülmektedir.⁵⁶⁴ Ardından Suriyeli göçmenlerin gönüllük esasına göre ülkelerine (İdlib) dönmelerini kolaylaştıracak briket ev projesi ile göçmen sorununa el atılmıştır. Briket evlerin bir maksadı da burada yaşayan yaklaşık üç milyon insanın Türkiye'ye göçünü engelleyebilmek olarak görülmektedir.⁵⁶⁵ Suriye ile liderler düzeyinde görüşmelerin 2022 Haziran seçimlerinden sonra yapılabileceğinin ve ilişkilerin "sil baştan" ele alınabileceğinin açıklanması da gelinen safhayı göstermesi açısından önemlidir.⁵⁶⁶ Türkiye, Suriye rejimi ile PYD/YPG konusunda

⁵⁶² Yalçınkaya, "İŞİD'in Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit: Türkiye'nin Tecrübesi (2014- 2016)", 40.

⁵⁶³ Hilmi Hacıoğlu, "Putin Adana Mutabakatı'yla Türkiye'ye Ne Mesaj Veriyor?", *Voice of Amerika Türkçe*, 25 Ocak 2019 <https://www.voaturkce.com/a/putin-adana-mutabakat%C4%B1-yla-t%C3%BCrkiye-ye-ne-mesaj-veriyor-/4758953.html> [14.11.2022].

⁵⁶⁴ Ece Göksedef, "Türkiye ve Suriye İstihbaratlarının Üst Düzey Görüşmesi Ne Anlama Geliyor?" *BBC News Türkçe*, 16 Ocak 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51127829> [14.11.2022].

⁵⁶⁵ "Türkiye Umut Oluyor! İdlib'te 50 Bin Briket Evin İnşaatında Sona Gelindi", Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) Web Sitesi, 30 Ocak 2022. <https://www.afad.gov.tr/turkiye-umut-oluyor-idlibte-50-bin-briket-ev-in-inaatinda-sona-gelindi-merkezicerik> [14.11.2022].

⁵⁶⁶ Said Abdurrazık, "Erdoğan'dan Suriye Yorumu: Haziran Seçiminden Sonra Bir Sil Baştan Yapabiliriz", *Şarkul Avsat*, 18 Kasım 2022. <https://turkish.aawsat.com/home/article/3994036/erdo%C4%9Fan%E2%80%99dan->

benzer çıkarılara sahipken göçmenler konusu daha çetrefilli görünmektedir.⁵⁶⁷ Türkiye'nin bu politika değişimini Suudi Arabistan, BAE ve Mısır ile ilişkilerin düzeltilmesi kapsamının dışında görmemek gerekmektedir.⁵⁶⁸ Bu sürecin tamamını da bir güvenlik-dışlaştırma olarak değerlendirmek hatalı olmayacaktır. Ancak PKK ve PYD/YPG bu güvenlik-dışlaştırmanın dışındadır ve beka sorunu olarak kalmaya devam edeceği düşünülmektedir. Suriye'de hibrit çatışmalar sonucu ortaya çıkan askerî ve siyasi güvenlik problemleri toplumsal güvenliğe de yansımıştır.

5.2. Toplumsal Güvenliğe Etkileri

Türkiye, bulunduğu coğrafyanın avantajlarından faydalandığı gibi dezavantajlarına da maruz kalmıştır. Bu dezavantajların en büyüklerinden birisi ise ülkenin göç güzergâhında oluşu sebebiyle hem geçiş yapılan hem de yerleşilen bir coğrafyada bulunmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu 1492 yılında İspanya'dan sürülen Yahudileri kabul etmiştir ve bunlar, Osmanlı'da ticaretin gelişmesine katkı sunmuşlardır. Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında iki milyona yakın Çerkez Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir ve iyi bir iskân politikası ile ülke içinde yerleştirilmiştir. Bulgaristan ve Romanya ulus-devletlerinin kurulması sonrasında Balkanlardan 1.5 milyona yakın Türk asıllı Osmanlı'ya göç etmiştir.⁵⁶⁹ Cumhuriyet döneminde de göçler devam etmiştir ancak hiçbirisi Suriyelilerin göçü kadar fazla ve uzun süreli olmamıştır.

suriye-yorumu-haziran-se%C3%A7iminden-sonra-bir-sil-ba%C5%9Ftan-yapabiliriz
[20.11.2022].

⁵⁶⁷ Serhat Erkmen, “Ankara-Şam Uzlaşması Yakın mı? Mümkün mü?” *Fikir Turu*, 15 Ağustos 2022. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ankara-sam-uzlasmasi-yakin-mi-mumkun-mu/> [13.11.2022].

⁵⁶⁸ Ferhat Pirinççi, “Ortadoğu'da İhtiyatlı 'Normalleşme' Trendi”, *Sabah Gazetesi*, 4 Eylül 2021. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ferhat-pirincci/2021/09/04/ortadoguda-ihtiyatli-normallesme-trendi?ysclid=lppt3kob4n341420614> [11.05.2023].

⁵⁶⁹ Mithat Arman Karasu, “Türkiye'ye Yönelik Dış Göçler, Suriyeli Sığınmacı Göçü ve Etkileri”, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, C. 14, S. 1 (2018): 26.

Toplumsal güvenlik; kültür, dil, din, ulusal kimlik ve geleneklerin devamı ve farklılaşan şartlar içinde ve mevcut olan veya olası tehditlere rağmen, bir “toplumun özünü devam ettirebilmesi” olarak tanımlanır.⁵⁷⁰ Toplumsal güvenlik, bireysel düzeye ve iktisadi konulara değil, kolektif kimlikler düzeyine ve “biz kimlikleri”ni muhafaza etmek için alınan tedbirlere atıf yapmaktadır. Toplumsal güvenliğe tehdit olarak görülen konuların başında göçün yarattığı sonuçlar gelmektedir.⁵⁷¹

Türkiye’deki Suriyeliler konusu öncelikle toplumsal bir uyum problemidir. Göçmenler ile vatandaş arasında farklı kültür, dil ve hayat tarzından ortaya çıkan problemler vatandaşın tepkisinin en kayda değer sebebidir. Bununla beraber, bazı araştırmalarda elde edilen bilgilere göre hırsızlık, fuhuş, yağma ve kamu malına zarar verme suçları Suriyelilerin genel olarak işledikleri suçlar olarak toplumda genel bir algı bulunduğu iddia edilmektedir.⁵⁷² Suriye’ye sınır illerde ortaya bir başka endişe demografik değişimin meydana gelmesi ve bunun sebep olduğu güvensizlik duygusudur. Özellikle, yukarıda da değinildiği gibi Kilis ve Hatay⁵⁷³ başta olmak üzere Şanlıurfa, Gaziantep gibi illerde bu durum söz konusudur. Kilis, bu bakımdan çok çarpıcı bir örnektir. Çok büyük oranda Türkmen şehri olan Kilis’te Türk vatandaşları kendi

⁵⁷⁰ Bahar Rumelili ve Sibel Karadağ, “Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar”, *Toplum ve Bilim*, S.140 (2017): 77.

⁵⁷¹ Ole Waewer, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Birgül Demirtaş Coşkun, C. 5, S. 18 (Yaz 2008): 153-159.

⁵⁷² Mithat Arman Karasu, “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacıların Neden Oldukları Güvenlik Riskleri”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 2 (2018): 63.

⁵⁷³ “Hatay Belediye Başkanı Lütfü Savaş’tan Habertürk TV’de Fatih Altaylı’ya Açıklamalar”, 23 Şubat 2022. <https://www.haberturk.com/hatay-belediye-baskani-lutfu-savas-tan-haberturk-e-aciklamalar-3384330> [21.11.2022]. Hatay Belediyesi Başkanı yaptığı açıklamalarda; Suriyelilerin, Türklere göre 2.5 kat daha fazla doğurganlığa sahip olduklarını belirttikten sonra bir günde Hatay’da bir hastanede doğan 28 bebeğin 26’sının Suriyeli olduğunu belirtmiştir. Suriyelilerin, bazı mahallelerde muhtarlıkları alabileceklerini, vatandaşlık alırlarsa bazı ilçe belediyelerini bile kazanabileceklerini ifade eden belediye başkanı Suriyelilerle ilgili uyarısının gelecek açısından olduğunu vurgulamıştır.

şehirlerinde azınlık hale geldikleri hissiyatına sahip durumdadırlar.⁵⁷⁴ Bu bahsedilen durumlar da toplumsal güvenliği tehdit eder hale gelmektedir. Dezenformasyon ve manipülasyon sonucu hassaslaşan toplum, provokasyona açık hale gelmektedir ki çatışma için uygun ortam oluşmaktadır. Bu durum da Suriyelilerin kendi güvenlikleri sağlamak maksadıyla suç örgütleri kurması ile sonuçlanabilecektir⁵⁷⁵ ki kartopu etkisi ile şiddet sarmalına girilmesi tehlikesi ortaya çıkmaktadır.

Hibrit çatışma bakımından göç, Türkiye'nin güvenliğini kısa vadede asayiş anlamında; uzun vadede ise devletin örgütsel istikrarını etkileyecek kapsamda bir unsur olarak değerlendirilebilir. Ole Waever'ın da belirttiği gibi devlet, göç sorununa yasa ve sınır kontrolü yoluyla müdahale edebilir. Devletle ilintili cevaplar oldukça yaygındır, fakat bu vaziyette toplumsal sektörü incelemek kolay olmayacaktır çünkü toplumsal sektör genellikle siyasi sektörle gittikçe iç içe girmektedir.⁵⁷⁶ Nitekim Türkiye'de de, toplumun algıladığı güvenlik tehdidi durumu, devleti de giderek artan bir hızla bu algıya yönelik tedbir geliştirme yönünde harekete geçmeye zorlamıştır.

İç hukuk düzeninde “mülteci” kavramı olmayan Türkiye, bu boşluğu “geçici koruma statüsü” veya “misafir” tanımıyla doldurmak yolunu seçmiştir. Suriyelilerin göçünün ardından, 2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çıkartılmış, 2014 yılında Geçici Koruma Yönetmeliği çıkartılmış ve Suriyelilere geçici koruma statüsüne verilmiştir.⁵⁷⁷ 2016 yılında Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik yürürlüğe konulmuştur. 2011 yılında Suriye'den göçün başladığı Türkiye'de 2016 yılına kadar Suriyelilerin kanuni olarak çalışmalarına olanak sağlayacak yasal düzenlemeler mevcut değildi.⁵⁷⁸ Yasal prosedürün göçün başlamasından birkaç yıl sonra düzenlenmesi göçe hazırlıksızlığın göstergesi olarak

⁵⁷⁴ Orhan, “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri”, 16-17.

⁵⁷⁵ Zahir Kızmaz, “Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 2 (Aralık 2018): 400.

⁵⁷⁶ Waewer, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, 161.

⁵⁷⁷ M.Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi, Suriyelilerle Uyum içinde Yaşamın Çerçevesi* 2019, 1. bs. (Ankara: Orion Kitabevi: 2020), 8.

⁵⁷⁸ Oğuzhan Aslantürk ve Yusuf Erdem Tunç, “Türkiye'de Yabancıların Çalışma İzinleri: Suriyeliler Örneği”, *Ombudsman Akademik*, C. 5, S. 9 (Aralık 2018): 143.

değerlendirilebilir. 2022 yılının sonundaki geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısına ait veriler aşağıdaki şekildedir.

Şekil 5.1: Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> [10.10.2022].

Türkiye'nin 2011 yılında uygulamaya başladığı “açık kapı politikası” denetim ve sınırlama açısından istisnai bir örnek ortaya çıkarmıştır. Öncelikle Suriye krizinin başlarında insani değerleri ön plana alarak ve güvenliği ikinci plana koyacak bir şekilde, sınırına gelebilen tüm Suriyelileri gerekli denetimler yapmadan ülkeye alan Türkiye, krizin başlarında göç konusunu güvenlik-dışılaştırmıştır. Ancak Suriye krizinin beklenenden uzun sürerek on yılı aşmasıyla “misafirlerin” artık kalıcı duruma gelmesi ve açık kapı politikasının ortaya çıkardığı bazı problemler sebebiyle Suriyeliler konusunun, Türkiye’de giderek artan bir biçimde güvenlik konusu haline dönüştüğü değerlendirilmektedir.⁵⁷⁹ Yukarıda da değinildiği gibi tarihsel süreçte Türkiye göçe maruz kalmış bir ülke olmakla birlikte Balkanlardan göçenlerin Türk kültürüne dâhil olduğu ancak Orta Doğu’dan gelen Suriyelilerin Arap kültürünü benimsediği ve Suriyeliler ile uyum içinde yaşanamayacağı algısı baskındır. Bir başka deyişle, “biz”den olmayan Suriyelilerin “biz”den olan Türk asıllı Balkan göçmenlere

⁵⁷⁹ K.Dicle Bayır ve Fuat Aksu, “Açık Kapı Politikasından Güvenlik Tehdidine: Türkiye’de Suriyeli Sığınmacılar Olgusu”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2 (2020): 330.

oranla güvenlik tehdidi şeklinde algılanması ve toplumsal yaşamın pek çok sahasında araçsallaştırılması mümkündür.⁵⁸⁰

Diğer yandan sınırın iki tarafındaki kültürlerde birçok konuda benzerlik ve insanlar arasında akrabalık ilişkilerinin bulunduğu iddia edilmektedir ki bu ilişkiler siyasi sınırlara karşın sınırın iki tarafındaki toplumlarca sürekli canlı tutularak devam ettirilmiştir. Bu nedenle de bu husustaki benzerlik Suriyeli göçünün Türkiye'ye akmasında etkili olmuştur.⁵⁸¹ Ancak, Suriyelilerin, Türk toplumunda bu şekilde bir karşılık gördüklerini söylemek güçtür. Suriye ile Türkiye arasında ortak geçmişe, 911 kilometre sınırdaşlığa, büyük oranda benzer dinî ve mezhepsel özelliklere karşın, 2020 yılında yapılan Suriyeliler Barometresi incelemeleri, Türk halkının, Suriyeliler ile arasına önemli bir kültürel uzaklık koyduğununa işaret etmektedir. “Ensar”, “din kardeşliği”, “komşuluk”, “mezhepsel benzerlik”, “ortak geçmiş” gibi vurgulara rağmen toplum nezdinde bunun karşılığının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. “Türkiye’deki Suriyelilerin kültürel açıdan bize ne kadar benzediklerini düşünüyorsunuz?” sorusuna “Hiç benzemiyorlar.” ve “Benzemiyorlar.” şeklinde verilen cevaplar oranı %77.6 gibi oldukça yüksek bir seviyede çıkmaktadır. Hatta “Kültürel olarak Suriyelilere benzemiyoruz.” şeklinde yanıt verenlerin oranı %77.6 olurken, sınır illerinde bu oran %83.4’e kadar yükselmektedir.⁵⁸²

Türkiye, 2015 yılına kadar göç konusunu güvenlik tehdidi olarak görmemektedir. Bu yıla kadar tehdidin göçmenlerden değil Suriye’den geldiği, Suriye’de insan hakları ihlalleri olduğu, Türkiye’nin her zaman mazlumun yanında yer aldığı, din kardeşliği ve ortak değerlerin bulunduğu belirtilerek konu güvenlik dışında görülmüştür. Devlet tarafından 2015 yılından sonra algılanan güvenlik tehditleri toplumsal düzeyde daha önceki dönemde algılanmıştır. Çünkü toplum bu kadar kısa zaman zarfında böylesine bir insan hareketliliğine hazır değildir. Bu yoğun göç karşısında sosyal uyumsuzlukların ortaya çıkmasının güvenlik algısına yönelik tehdidi tetiklediği ileri

⁵⁸⁰ A.g.e., 331.

⁵⁸¹ Celal İnce, “Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 18 (Haziran 2019): 2601.

⁵⁸² M.Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi-2020 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi* (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2021), 101-102.

sürülmektedir. Bu duruma geç tedbir alınmasının ise iki toplum arasında oluşan fay hatlarına stres yüklediği ifade edilmektedir.⁵⁸³

Hatta Suriyeliler ile ilgili yapılan ilk çalışmalardan (2014 yılı) birinde Türk toplumu tarafından Suriyeli göçmenlerin “misafir” olarak görüldüğü ve bu kavramın büyük oranda bir “sınırlama” kavramı olarak ortaya konulduğu değerlendirilmiştir. Aynı çalışmada Suriyelilerin ikamet ettiği alanlarda “şiddet, hırsızlık, kaçakçılık ve fuhuş gibi suçlara bulaşarak toplumun ahlak ve huzurunu bozmaktadır.” önermesi %60’ın üzerinde kabul görmüştür.⁵⁸⁴ Bu araştırmanın 2014 yılında yapılmış olması toplumun algısını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bununla beraber araştırmalar, sığınmacıların kendilerine ev sahipliği yapan toplumlarda tehdit duygusunu harekete geçirdiğini ortaya koymuştur. Sığınmacılar; çalışmaya, barınmaya, sağlık hizmetlerine gereksinim duymakta, farklı dini, kültürel ve etnik kimliğe sahip olabilmektedirler. Bütün bu olası tehdit alanları gerçek veya kurgusal da olsa birleşimi ev sahipliği yapan toplumların sığınmacılara dair tutum ve davranışlarına yön verebilmektedir.⁵⁸⁵

Ancak yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 2015 yılıyla beraber Türkiye’deki Suriyeli sayısında çarpıcı bir artış olduğu siyasal otorite tarafından da kabul görmüştür. Artık tehdidin Türkiye içinde de olabileceği görülmüş, toplumsal tepkiler artmaya başlamış ve güvenliğe yönelik somut saldırılar yaşandığında da konu güvenlikleştirilmiştir.⁵⁸⁶ Türkiye’ye 2011 yılında girmeye başlayan Suriyeli göçmenlerin kayıt bilgilerinin güncellenmesi ve eksik bilgilerin tamamlanması süreci

⁵⁸³ Büşra Süleymanoğlu, “Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Suriyeli Sığınmacıların Etkisi” *Uluslararası Güvenlik Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı, 05-06 Eylül 2022*. (Malatya: İnönü Üniversitesi, 2022), 133-154.

⁵⁸⁴ M.Murat Erdoğan, “Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması”, *Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, (2014), 23-24. <https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2014/12/hugo-rapor-tc3bcrkiyedeki-suriyeliler-toplumsal-kabul-ve-uyum-kasc4b1m-2014-04122014-tr1.pdf> [11.05.2023].

⁵⁸⁵ Hatice Ekici, “Türk Toplumunda Suriyelilere Yönelik Algılanan Tehditler ve Çözüm Önerileri”, *Sosyal Politikalar Çalışmaları Dergisi*, C. 19, S. 44 (Eylül 2019): 701.

⁵⁸⁶ Bayır ve Aksu, “Açık Kapı Politikasından Güvenlik Tehdidine: Türkiye’de Suriyeli Sığınmacılar Olgusu”, 336.

2017 yılı Ocak ayında başlamıştır ki resmi rakamlara göre bu dönemde Türkiye’de 3 milyon 400 bin göçmen vardır.⁵⁸⁷ Açık kapı politikası uygulamasının geç de olsa eksikleri giderilmeye çalışılmıştır.

Şehirlerin varoşlarında yaşayan Suriyeli göçmenlerin, bazı suç örgütlerince suç amaçlı kullanılabilmelerinden dolayı kent içi güvenlik sorunlarını da ortaya çıkarmaktadır.⁵⁸⁸ Suriyelilerin, şehirlerdeki varlığı, son zamanlarda belirli toplumsal kesimler içinde yoğunlaşan mekânı (gücü/hâkimiyeti) kaybetme tehlikesinin çarpıcı işaretlerinden biri olarak tespit edilmektedir.⁵⁸⁹ Nihayetinde Türk toplumunun Suriyelileri kabulü, birlikte ortak yaşam kurma anlayışı şeklinde değil, büyük oranda “tahammül etme” yönündedir.⁵⁹⁰

Suriyelilerin artık ülkelerine dönmeyeceğinin düşünülmesi,⁵⁹¹ nüfus artış oranının Türk vatandaşlara nazaran oldukça yüksek olması, Suriyelilerin toplum güvenliği için tehdit olarak algılanması, Türk erkeklerinin Suriyeli kadınlarla evliliklerinin oranının yükselmesi veya toplumsal etkisinin medya tarafından şişirilmesi Türk vatandaşlarının Suriyelilere karşı olumlu tavır takınmalarını zorlaştıracı unsurlar olmuştur. Yerel ve ulusal medya kuruluşları da ülkedeki Suriyelilere yönelik olumsuz tavrın yaygınlaşmasına zemin hazırlayacak bir dil kullanabilmektedir. Çoğu zaman dilencilik yapan, hastanede sıra bekleyen, Türk vatandaşlarının çocuklarıyla okulda aynı sınıfta eğitim gören Suriyelilerin varlığı, Suriyelilerin suç işlemeye meyilli olduğu düşüncesi ve oldukça önemli olarak ülkedeki tüm Suriyelilerin Türk vatandaşlığına geçirileceği algısı Suriyelilere yönelik negatif tavrın giderek artmasına neden olmaktadır. Türkiye’de bulunan Suriyeli nüfusun bazı şehir ve semtlerde yoğunlaşması gettolaşmaya sebep olurken toplumsal uyumu da negatif açıdan etkilemektedir.

⁵⁸⁷ Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi-2020 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, 20.

⁵⁸⁸ Cenay Babaoğlu ve Mustafa Kocaoğlu, “Kentli Sığınmacılar Meselesi ve Belediyeler”, *Türk İdare Dergisi*, S. 485 (2017): 508-509.

⁵⁸⁹ Cenk Saraçoğlu ve Daniele Belanger, “Mekân, Yer ve Şehir: Türkiye’de Suriyeli Karşıtlığının Kentteki Görünümleri” *Eğitim Bilim Toplum*, C. 16, S. 62 (2018): 50.

⁵⁹⁰ Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi-2020 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, 258.

⁵⁹¹ A.g.e., 135. Aynı çalışmada “Suriyelilere hiçbir siyasi hak verilmemelidir.” diyenlerin oranı %83 gibi yüksek bir orana sahiptir. Bkz.153.

Toplumsal uyum ve eğitim konularında aşama kaydedilemez ise başta gençler olmak üzere Suriyelilerin radikalleşmesi ve yasa dışı örgütlere katılım oranının artması sorunu ile karşı karşıya kalınabilecektir.⁵⁹² Hibrit çatışmanın ürünü olarak ortaya çıkan göç, hedef ülke olan Türkiye'nin toplumsal güvenliğini tehdit etme konusunda yadsınamaz durum ortaya çıkarmaktadır. Ole Waever'ın da çerçevesini çizdiği gibi,⁵⁹³ Türk vatandaşları içerisindeki daha az avantajlı gruplar tarafından, Suriyeliler kimliğe tehdit olarak algılanmış ve neticede ekonomik endişelere de yol açmıştır. Bu kapsamda son olarak ekonomik güvenlik konusuna değinilecektir.

5.3.Ekonomik Güvenliğe Etkileri

Ekonomik güvenlikte, devletler, refah ve yaşam şartlarına odaklanırlar. Ekonomik güvenlik, istihdam ve sermayenin kalıcı olmasının hedeflenmesi, vatandaşlar için adaletli, güvenli ve etkin bir iş platformunun sağlanması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi halidir. Ekonomik güvenlikte, kişilerin veya ailenin gereksinimlerini giderebilmek için gerekli olan finansal faaliyeti ve tüketimi karşılayabilmesi, piyasanın bütünlüğü ve paylaştırılmasında eşitlik tayin edici unsurlardır.⁵⁹⁴ Devletler ekonomiye dair yaptıkları öngörülerde nüfus artışını önemli bir parametre olarak almaktadırlar. Türkiye'de birkaç yıl içerisinde Suriyelilerin kabul edilmesi ile beklenmeyen oranda artan nüfus kamu maliyesinin öngörülenden daha önce ve daha fazla harcama yapmasına neden olmuştur. Türkiye'nin, Suriyelilerin ihtiyaçlarının (konteynır kentler, sağlık, eğitim, belediyeçilik hizmetleri, Geri Gönderme Merkezlerinin kurulması vb.) karşılanması için harcadığı para kamu maliyesinin bozulmasına katkı sağlamış gibi görünmektedir.⁵⁹⁵

Türk Devleti'nin 2011 yılından itibaren Suriye'den gelen göçmenler için harcadığı paranın miktarının 2020 yılı Ağustos ayı itibariyle 40 milyar dolar olduğu resmi olarak

⁵⁹² Tuncel ve Ekici, "Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi", 61-62.

⁵⁹³ Waever, "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi", 172.

⁵⁹⁴ Ebrem, "Suriye İç Savaşı'nın Türk Dış Politikasına ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", 145-146.

⁵⁹⁵ Çizel, vd., "Ortadoğu'dan Göçün Türkiye Üzerindeki Etkileri Raporu" *Akdeniz Üniversitesi*, (2018): 61.

ifade edilmektedir.⁵⁹⁶ Ayrıca Türkiye'nin siyasi güvenliğini sağlamak için Suriye'nin kuzeyine yaptığı harekâtların da ekonomik külfet getirdiği söylenebilir. Bu etkenler, devletin vatandaşlarına sağladığı refahın ve yapılacak yatırımların azalmasına, istihdam oranlarında düşüşe ve mevcut ekonomik sorunların derinleşmesine sebep olmuştur. Bu anlamda ekonomik problemlerin artmasının bir nedeni de Suriyelilerin getirdiği ekonomik yük olarak görülmektedir.⁵⁹⁷ Şunu da ayrıca belirtmekte fayda vardır ki; Avrupa'da veya Amerika'da, ırkçılığın veya yabancı düşmanlığının artmasının bu bölgelerde yaşanan ekonomik krizlerle birebir ilişkisi vardır.⁵⁹⁸

Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin sayısal fazlalığı ve ekonomik sorunların artış göstermesi nedeniyle göçmenlerin topluma entegrasyonu zorlaşmaktadır. Türkiye'de mevcut durumda, istihdamın düşük ve aksine işsizlik oranının yüksek olduğu göz önüne alındığında Suriyeli göçmenlerin işgücü piyasasına ulaşımı konusunda Türk vatandaşları ile yaşayabilecekleri rekabet ve çıkar çatışması ekonomik güvenliği olumsuz etkileyebilecektir.⁵⁹⁹ Türk vatandaşları, büyük olasılıkla ucuz işçi olarak istihdam edilen göçmenler nedeniyle işlerini kaybedeceklerinden endişe etmişlerdir.⁶⁰⁰ Ayrıca, işsizlik oranı arttıkça, Türk vatandaşlarında, yeni gelenlere yönelik endişe daha da artmıştır. 2011 yılıyla beraber Türk toplumu bu endişeyi taşımıştır. Hatta 2020

⁵⁹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan 7/30946 Esas sayı numaralı yazılı soru önermesine 17 Ağustos 2020 tarihinde Dışişleri Bakanlığınca verilen yanıt için Bkz. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-30946sgc.pdf>, Hürriyet, "Mülteci Açıklaması: 4 Milyon Yabancıya 40 Milyar Dolar Harcandı", 25 Ağustos 2020. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/multeci-aciklamasi-4-milyon-yabanciya-40-milyar-dolar-harcandi-41594662> [15.11.2022].

⁵⁹⁷ Soyalp Tamçelik ve Gülin Merve Ayaz, "Suriyeli Mülteciler Sorununun Türkiye'ye Yansımaları", Der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi* (İstanbul: Beta, 2016), 646-647.

⁵⁹⁸ Tuncel ve Ekici, "Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi", 53.

⁵⁹⁹ Kızmaz, "Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç", 398.

⁶⁰⁰ Nurettin Altundeğer ve Ertuğrul Yılmaz, "İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa; Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.21, S.1 (2016): 295.

yılında yapılan bir araştırmada “Suriyelilerin çalışmalarına kesinlikle izin verilmemelidir.” önermesine katılanların oranı %49, ve “Sadece belli alanlarda çalışmalarına izin verilmelidir.” önermesine katılanların oranı %25’tir.⁶⁰¹ Bundan ıkarılacak sonuç toplumun ekonomik kaygılarının hâlâ çok yüksek olduğudur. Bu durumu “yoksulluk çökmesi” kavramı ile açmak yerinde olacaktır. Yoksulluk çökmesi, o bölgede yaşayan yoksullardan daha düşük seviyede ekonomik verilere sahip olan başka bölgede yaşayan yoksulların gelmesiyle mevcut yoksulların gelirlerinin daha da sınırlanması demektir.⁶⁰² Türkiye’de bu durum Suriyeli göçmenlerin yoğunlukta olduğu yerlerde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, yerel yoksulların, iş gücü piyasasında ellerinde bulundurdukları pazarlık kuvvetleri azalmış, daha önce yerel yoksullarca gerçekleştirilen mevsimlik/geçici işler Suriyelilerce işverene daha az maliyete olanak verecek şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bu sebeple yerel yoksulların elde ettiği gelirlerde önemli ölçüde düşüşler gerçekleşirken bu süreç, yevmiyeli ve geçici işler yaptırınlar arasında tercih edilen alternatif bir işgücü ortaya çıkarmıştır.⁶⁰³

⁶⁰¹ Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi-2020 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, 130.

⁶⁰² Mustafa Koçancı, “Bir Kavramsallaştırma Denemesi Olarak Yoksulluk ökmesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 1 (2016):199.

⁶⁰³ izel, vd., “Ortadoğu’dan Göçün Türkiye Üzerindeki Etkileri Raporu”, 52.

Tablo 5.2: Suriyeliler Nedeniyle Türk Toplumunun Kaygı Duyduğu Konular

Sıra No.		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Ne katılıyor, Ne katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok/Cevap Yok
1	Vatandaş olmalarından kaygılıyım.	8,2	7,5	15,8	8,3	37,1	37,2	72,2	1,7
2	Suriyelilerin ülkemizin ekonomisine zarar vereceklerini düşünüyorum.	7,9	8,8	16,7	9,1	43,8	28,5	72,3	1,9
3	Suriyelilerin Türkiye'nin sosyokültürel yapısına zarar vereceklerini düşünüyorum.	9,5	9,6	18,1	10,9	42,5	25,5	67,9	3,0
4	Suriyeliler yüzünden devletin sağladığı kamu hizmetlerinde azalma ya da kalitesizleşme olacağını düşünüyorum.	8,1	10,0	18,1	10,9	42,5	25,5	67,9	2,2
5	Suriyelilerin Türk toplumunu bozacaklarını düşünüyorum.	10,4	11,6	22,0	10,2	40,2	25,4	65,6	2,2
6	Suriyelilerin şiddet, hırsızlık, kaçakçılık ve fuhuş gibi suçlara bulaşarak toplumsal ahlak ve huzur bozacaklarını düşünüyorum.	8,9	10,1	19,1	14,3	38,5	25,1	63,6	3,1
7	Suriyelilerin işlerimizi elimizden alacaklarını düşünüyorum.	12,6	12,0	24,7	11,0	39,2	23,4	62,6	1,8
8	Suriyelilerin topluma zarar vereceklerini düşünüyorum.	11,4	11,6	23,1	12,9	40,1	22,3	62,4	1,7
9	Suriyelilerin şahsıma, aileme, çocuklarıma zarar vereceklerini düşünüyorum.	21,5	16,7	38,2	14,0	30,8	15,1	45,8	1,9

Kaynak: M.Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi-2020 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2021), 124.

Tablodan da görülebileceği gibi toplumun duyduğu kaygılarda ekonomik olarak Suriyelilerin Türkiye ekonomisine zarar vereceği düşüncesi ve Suriyelilerin vatandaşın işlerini ellerinden alacağı endişesi ön plana çıkmaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonomide Suriyeli çalıştırmak daha kolay ve işveren için daha avantajlı olmuştur. Kayıt dışı istihdam ile birçok mali ve idari ağırlıktan kurtulan işverenler, az ücretle daha fazla, esnek ve uysal olan, yasal korumadan uzak Suriyeli işçi çalıştırmaktadırlar.⁶⁰⁴ Bu durum yerli ve nitelikli işçiler arasında rekabet edebilirlik

⁶⁰⁴ Adem Öğüt ve Nezahat Koçyiğit, "Göç Olgusunun Türkiye İnşaat Sektöründeki Kalifiye Çalışanlar Üzerinde Olası Etkileri", 2. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi*:

düzeyini de etkilemektedir. Kayıt dışı işçi çalıştıramayan kurumsal şirketler de bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.⁶⁰⁵ Genellikle tekstil, tarım, inşaat, imalat ve hizmet sektörlerinde çalışan Suriyelilerin, Türkiye’de, niteliksiz iş gücü sektörlerinde kayıt dışı istihdamı artırıcı bir etken olarak ekonomik güvenliği tehdit ettiği değerlendirilmektedir.

Suriyeli nüfusun kayıt dışı ve düşük ücretlerle çalıştırılması ekonomik güvenliğin yanı sıra toplumsal güvenliği de tehdit eder hale gelmektedir. Zira bu güvenlik biçimlerini birbirinden kesin sınırlarla ayırmak çok zordur. Örneğin, Suriyeliler, ilk geldikleri andan itibaren Türk halkı tarafından “misafir” kavramı ile tanımlanmışlardır. Suriyelilerin kalma süresi normal misafirlik sınırlarını aşan bir duruma gelindiğinde “misafirlik” bir “sınır belirleme”, “haddini bilme” olarak algılanmaktadır. Aynı biçimde misafirlik, içinde taşıdığı bütün olumlu anlama rağmen bir hak sahipliğini anlamı barındırmaz. Bu anlayışa göre, “misafir”in kendisine verilen ile yetinmesi gerekmektedir. “Misafirlik” kavramının Türk halkınca da son zamanlarda özellikle bu “sınırlılığın” altı çizilmek sureti ile kullanıldığı değerlendirilmektedir.⁶⁰⁶ Türkiye’nin barındırdığı yabancı sayısı ile dünyadaki 61 ülkenin nüfusundan daha fazla yabancıya “ev sahipliği” yaptığı belirtildiğinde⁶⁰⁷ durum daha net olarak anlaşılacaktır.

Türkiye’de bulunan Suriyelilerin bir başka olumsuz ekonomik etkisi de özellikle yoğun olarak yaşadıkları şehirlerdeki konut ve kira artışı olarak gözlemlenmektedir. Türk vatandaşlarının gelirlerinin önemli bir bölümünü barınma ihtiyacına harcadığı düşünüldüğünde halk üzerinde olumsuz etkinin önemi görülebilecektir.⁶⁰⁸ Bu vaziyet

“Göç, Yoksulluk ve İstihdam Bildiriler Kitabı, 23-25 Eylül 2016, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016): 159-166.

⁶⁰⁵ Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi-2020 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, 75.

⁶⁰⁶ Erdoğan, vd., “Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı”. *Liberal Perspektif Analiz*. S. 5 (2017): 21. <https://oad.org.tr/yayinlar/analiz/turkiyede-yasayan-suriyeli-multecilere-yonelik-medya-algisi/> [02.05.2023].

⁶⁰⁷ Güler, “Göç Olgusunun Çok Boyutlu Etkileri ve Türkiye’ye Yansımaları”, 229.

⁶⁰⁸ Sibel Çetiner, “Suriye Krizi Özelinde Uluslararası Göç Sorunu, Yönetimi ve Uluslararası Göç Sorununun Ev Sahibi Ülkeye Sosyo-Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 107.

evlerini satan veya kiraya verenler için fırsat yaratırken, Türk vatandaşları için sorun olarak görünmektedir. Kiralardaki artışın yanı sıra gıda, hizmetler gibi alanlarda da meydana gelen talep artışı, fiyatların artması ve bunun enflasyonist baskı yaratması gibi bir sonuç yaratmaktadır. Bu durum bölgede yaşayan insanların Suriyelilere karşı olan bakış açısını olumsuz etkileyebilir.⁶⁰⁹

Soğuk Savaş sonrası dönemde, görece azalan askerî tehditler sonucu daha evvel ikinci planda görülen toplumsal, ekonomik ve çevresel konular güvenlik gündemine eklenerek literatüre katkı sağlanmıştır. Bu bağlamda Suriye krizinin uluslararasılaşması sonucu ortaya çıkan hibrit çatışma ortamının Türkiye'nin güvenliğine olumsuz etkilerinin olduğu değerlendirilmektedir. Hibrit ortamda ortaya çıkan terör örgütleri gibi kinetik hibrit tehditler ile göç gibi kinetik olmayan hibrit tehditler Türkiye'nin hesaplarını yeniden gözden geçirmesine ve önlemler almasına neden olmuştur. Bir önceki bölümde Suriye'ye uygulanan hibrit parametrelerin Türkiye'nin Suriye'de mücadele ettiği hibrit ortamda karşılığını da göstermek gerektiği değerlendirilmektedir.

5.4. Hibrit Parametrelerin Suriye İç Savaşı Kapsamında Türkiye'ye Etkileri

Hibrit çatışma parametreleri üçüncü bölümde belirlendikten sonra dördüncü bölümde Suriye İç Savaşı, belirtilen parametreler ışığında değerlendirilerek iç savaşın hibrit karakterli bir çatışma olduğu sonucuna varılmıştır. Bu noktadan sonra bu parametreler çerçevesinde Suriye İç Savaşı'nın Türkiye'ye etkilerinin incelenmesi konu bütünlüğünün sağlanması açısından gereklidir. İlk olarak belirsizlik parametresi ardından yayılma sonrasında taktiksel yaratıcılık ve son olarak da caydırıcılık parametreleri örneklerle incelenecektir.

5.4.1. Belirsizlik Parametresi

Suriye İç Savaşı sırasında hibrit çatışmanın belirsizlik parametresi karşısında Türkiye değerlendirildiğinde zorluklarla karşılaştığı görülebilir. Örneğin 27 Şubat 2020 tarihinde İdlib'te 34 Türk askerî hava saldırısı sonucu şehit edilmiştir. Bazı açık kaynaklara ve görsel materyallerle dayanılarak yapılan çıkarımlara göre hava

⁶⁰⁹ Bülent Adil ve Mahmut Özdemir, "Impact of Syrian People Living in Turkey on Turkish Economy", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)* C. 5, S. 2 (2019): 12.

saldırısını Rus uçaklarının yaptığı ileri sürülmüştür.⁶¹⁰ Türk tarafı, Rus muhataplarına saldırıya uğrayan TSK konvoyunun güzergâhını önceden bildirdiklerini ve ilk atışı müteakip bir kere daha uyarı yapılmasına rağmen saldırının devam ettiğini bizzat zamanın Milli Savunma Bakanının ağzından açıklarken; Rusya Savunma Bakanlığı, Türk tarafının verdiği bilgiye göre saldırı gerçekleştirilen bölgede Türk unsurlarının olmaması gerektiğini, Esad rejimine bağlı savaş uçakların Suriyeli muhaliflere düzenlediği saldırıda muhaliflerin arasında Türk unsurların da bulunduğunu sadece bir yazılı açıklama ile bildirmiştir.⁶¹¹ 2015 yılının Eylül ayından itibaren Esad rejiminin talebi üzerine Suriye hava sahasında Rusya tarafından operasyonlar düzenlendiği ve fiili olarak hava sahasının kontrol edildiği bilinmektedir.⁶¹² Üstelik saldırı sırasında Rusya'nın Suriye Özel Temsilcisi ile zamanın Türk Dışişleri Bakan Yardımcısının bir görüşme halinde oldukları belirtilmektedir. Ruslar bir yandan diplomatik görüşmeler yaparken diğer yandan da savaş uçakları ile saldırı gerçekleştirmiş ya da buna göz yummuş görünmektedir. Suriye'de Fırat Nehri'nin batısında kalan hava sahasının İdlib dâhil olmak üzere Rusya'nın kontrolünde olduğu düşünüldüğünde Rusya'nın bilgisi ve onayı olmadan bir Suriye uçağının havalanması mümkün gözükmemektedir.⁶¹³

⁶¹⁰ Veysel Babahanoğlu, “Suriye Krizi ve Dış Politika: Türkiye ve Rusya Arasında Geçişken İlişkiler”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 59 (2023): 418. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3251409> [18.01.2024].

⁶¹¹ “Akar: Rusya Birliklerimizin Yerini Biliyordu; Askerlerimizin Etrafında Hiçbir Silahlı Grup Yoktu”, *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2020/02/28/akar-rusya-birliklerimizin-yerini-biliyordu-askerlerimizin-etrafinda-hicbir-silahl-grup-yo> [18.01.2024].

⁶¹² Doğan Şafak Polat, “Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 16, S. 33 (2020): 62. https://gsd.msu.edu.tr/Content/sayilar/dokuman/GSD_33/GSD_33_Art_2_032020.pdf [18.01.2024].

⁶¹³ Sedat Ergin, “Yarın 27 Şubat Saldırısının 2. Yıl Dönümü-İdlib'de 34 Askerimizin Şehit Edildiği Saldırıda Rusya'nın Sorumluluğu”, *Hürriyet Gazetesi*, 26 Şubat 2022. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/yarin-27-subat-saldirisinin-2-yildonumu-idlibde-34-askerimizin-sehit-edildigi-saldirida-rusyanin-sorumlulugu-42011613> [19.01.2024].

Saldırı olduğu dönemde Türkiye BM Daimi Temsilcisi olan Feridun Sinirlioğlu hava saldırısı düzenlendiği sırada radar görüntülerinde Suriye rejimi ve Rus uçaklarının kol uçuşu yaptığı belirtmiştir.⁶¹⁴ Görülmektedir ki, Rusya bir yandan diplomatik görüşmelere yaparken diğer yandan da hibrit çatışmanın belirsizlik parametresini kullanarak kendisine avantaj sağlamaya çalışmaktadır. Suriye'nin hava sahasını kontrol eder halde iken hava saldırısına kendisinin katılmadığını iddia etmektedir. Bu inkâra, imkânı hibrit çatışma ortamı verdiği gibi Rusya'nın caydırıcılık gücünün de etkili olduğu düşünölmektedir. Nihayetinde hibrit çatışma parametreleri de birbirleri ile füzyon oluşturabilme imkânına sahiptir.

Belirsizlik parametresi ile Türkiye'nin etkilendiği başka bir konu ise Suriye'den gelen göç dalgasıdır. Suriye İç Savaşı'nın ilk yıllarında insani gereklilikler sebebiyle uygulanan açık kapı politikası⁶¹⁵ nedeniyle Türkiye'ye gelen ve hatta yabancı kimlik numarası almış vaziyette yasal olarak da problemsiz bir şekilde Türkiye'de kalan ne kadar uyuyan hücre veya yalnız kurt eylemi yapacak terörist olduğu hususu güvenlik açısından önemlidir. 13 Kasım 2022 tarihinde İstanbul'un en kalabalık caddelerinden biri olan İstiklâl Caddesi'nde terör eylemi yapan şahısların Suriye'de, PYD/YPG'nin kontrolünde olan Münbiç'te terör örgütü yöneticisi ile tanıştıkları, Suriye'den yasadışı yollarla Türkiye'ye gelirken patlayıcı maddeleri bol kıyafetler içinde sakladıkları ardından yine İstanbul'da PKK/PYD ile ilişkili bir tekstil atölyesinde karı koca görünümüyle dört ay çalıştıkları iddianamelere yansımıştır.⁶¹⁶ Buradan da açıkça görölmektedir ki terör örgütleri, eylemlerinde yasa dışı göçü kolaylaştırıcı bir araç olarak görmektedir.⁶¹⁷ Bir başka terör eylemi ise 1 Ekim 2023 tarihinde Ankara'da

⁶¹⁴ “BMGK'da 'İdlib' Toplantısı! Sinirlioğlu'ndan Flaş Açıklamalar”, *Milliyet Gazetesi*, 29 Şubat 2020. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bmgkda-idlib-toplantisi-sinirlioglundan-flas-aciklamalar-6155259> [19.01.2024].

⁶¹⁵ Handan Karakaya, “Türkiye'de Göç Süreci ve Suriye Göçünün Etkileri”, *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2 (2020): 96.

⁶¹⁶ “İstiklal Caddesi'ndeki Terör Saldırısının Üzerinden 1 Yıl Geçti”, *TRT Haber*, 13 Kasım 2023. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/istiklal-caddesindeki-teror-saldirisinin-uzerinden-1-yil-gecti-812296.html> [30.01.2024].

⁶¹⁷ Ferihan Polat ve Sevil Bincan, “Türkiye'de Siyasal Parti Liderlerinin Yasa Dışı Göç Sorununa Yönelik Tutumları: 13 Kasım 2022 Taksim Terör Saldırısı Örneği”, *Afyon*

İçişleri Bakanlığına canlı bomba eylemi şeklinde yapılmıştır. Bu eylemin ise paramotor ile Suriye'nin kuzeyinden Türkiye'ye geçtiği düşünülen teröristlerce gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir. Son olarak ise 28 Ocak 2024 tarihinde İstanbul'un Sarıyer ilçesinde bulunan Santa Maria Kilisesi'ne DEAŞ üyeleri tarafından saldırı düzenlenmiş ve bir vatandaş hayatını kaybetmiştir.⁶¹⁸ Saldırganların Rus ve Tacik uyruklu oldukları ve İstanbul'un Bahçelievler ilçesinde bir lokantada suşi ustası olarak çalışarak kendilerini kamufle ettikleri ortaya çıkmıştır.⁶¹⁹

Suriye İç Savaşı'nın hibrit karakterli bir çatışmaya evrilmesi sonrasında Türkiye hibrit parametrelerden biri olan belirsizlik nedeniyle güvenlik sorunları ile karşılaşmıştır. Çatışma ortamının muğlaklaşması hangi aktörün hangisi ile hareket ettiğini tespit etmekte zorluklar ortaya çıkarmıştır. Bu belirsizlik nedeniyle meydana gelen düzensiz göç de Türkiye'nin teröre karşı kırılgan hale gelmesine sebep olmuş görünmektedir.

5.4.2. Yayılma Parametresi

Yayılma parametresini değerlendirirken hibrit rakipler tarafından sıklet merkezi oluşturulmasının engellenmesi hususu önem arz etmektedir. Çatışmaya dâhil olan hibrit aktörler çoğaldıkça sıklet merkezi oluşturmak giderek zorlaşmaktadır. Türkiye örneğinden bakılacak olursa Türkiye, Suriye İç Savaşı'nın ilk zamanlarında enerjisini sadece Suriye rejimine harcamış ve rejim ile karşılıklı politik mücadele vermiştir. Türkiye, Suriye'ye sığınan Arap Baharı'nın ilk aylarında iki ülke arasında "kardeşlik hukuku" çerçevesinde ikili ekonomik ve siyasi ilişkilerini kullanarak Suriye rejimini

Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 2 (2023): 293.

⁶¹⁸ "Santa Maria Kilisesi Saldırısıyla Bağlantılı Terör Örgütü DEAŞ Üyelerine Operasyon" *Anadolu Ajansı*, 3 Şubat 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/santa-maria-kilisesi-saldirisiyla-baglantili-terror-orgutu-deas-uyelerine-operasyon/3126573> [04.02.2024].

⁶¹⁹ "Emniyet Paylaştı: Santa Maria Kilisesi Saldırganlarının Fotoğrafları... Operasyondan Yeni Detaylar", *Hürriyet Gazetesi*, 31 Ocak 2024. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/santa-maria-kilisesi-saldirganlarinin-kacarken-attiklari-kiyafetler-bulundu-42399018> [04.02.2024].

reformlar konusunda ikna etmeye çalışmıştır.⁶²⁰ Bu çabalarına karşılık bulamayınca sert gücüne dayalı politikalara geçiş yapmaya başlamıştır. Türkiye bundan sonra Suriye rejiminin değişmesi amacını müttefiki ABD ile gerçekleştirmeye çalışmıştır ancak ABD daha önce sözü edilen nedenlerle Türkiye'yi bu konu da yalnız bırakmıştır. Bu noktadan sonra ABD, PYD/YPG'yi vekil örgüt olarak kullanmaya başlamıştır.⁶²¹ Artık Türkiye sadece Suriye rejimi ile değil ABD ve onun vekil aktörü PYD/YPG'ye karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Üçüncü bölümde Suriye İç Savaşı'ndaki aktörler genel olarak iki eksene etrafında belirlenmiş ancak Türkiye, iç savaşın başında benzer politikalar yürüttüğü eksenden ayrıştığı için ayrı bir biçimde incelenmiştir. Türkiye'nin Suriye'de elde etmeyi umduğu Sünni tandanslı yönetim değişikliğinin gerçekleşmesinin aksine Türk siyasal elitleri tarafından devletin örgütsel istikrarına meydan okunduğu tespitinin yapılmasına neden olmuştur. Bu nedenle, Türkiye'nin sıklet merkezi oluşturması oldukça zorlaşmış ve belli bir noktadan sonra Türkiye "dostları çoğalma düşmanları azaltma" politikasını uygulamaya başlamıştır. 2013 yılından itibaren dış politikadaki durumu açıklamakta kalkan görevi gören "değerli yalnızlık" kavramı⁶²² yerini 2016 yılının ortalarından itibaren "dostları çoğaltmaya" bırakmıştır.⁶²³ Ayrıca, Türkiye için Rusya büyük resimde dengeleme politikası

⁶²⁰ Ela Gökalp Aras ve Zeynep Şahin Mentucek, "The International Migration and Foreign Policy Nexus: The Case of Syrian Refugee Crisis and Turkey" *Migration Letters*, C. 12, S. 3 (2015): 200.

⁶²¹ Muharrem Ekşi, "Türk Dış Politikasının Ultimo Ratiosu: Yumuşak Güçten Sert Güce Türkiye'nin Suriye Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 15, S. 60 (2018): 85-86.

⁶²² Zamanın Başbakanlık Müsteşarı İbrahim Kalın'ın 2013 yılının Ağustos ayında Twitter üzerinden Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile bozulan ilişkilerine dair yaptığı değerlendirmedir. İbrahim Kalın, "Türkiye Ortadoğu'da Yalnız kaldı' İddiası Doğru Değil Ama Eğer Bu Bir Eleştiri İse O Zaman Söylemek Gerekir: Bu, Değerli Bir Yalnızlıktır." 01 Ağustos 2013, <https://twitter.com/ikalın1/status/362746057513385984> [18.12.2023].

⁶²³ Emre Ozan, "Suriye İç Savaşı ve Türkiye'nin Değişen Güvenlik Gündemi", *ANKASAM*, Rapor No. 2 (2017): 44. <https://www.ankasam.org/wp-content/uploads/2021/12/SURIYE-IC-SAVASI-VE-TURKIYENIN-DEGISEN-GUVENLIK-GUNDEMI-Emre-Ozan-05.10.2017.pdf> [07.12.2023].

açısından ABD karşısında oldukça önemlidir. Özellikle 24 Kasım 2015 tarihinde Rus uçaklarının Türk jetleri tarafından vurulmasından sonra Türk-Rus ilişkileri kriz halini almıştır. Benzer şekilde ABD'nin PYD/YPG'yi desteklemekte ısrarı ilişkileri bozmuştur. Bu durum Türkiye'nin Osmanlı'dan itibaren uygulamaya devam ettiği denge politikasının boşa çıkmasına sebep olmuştur.⁶²⁴

Kısaca değinmek gerekirse Türkiye, ABD'nin PYD/YPG'yi vekil aktör yapmasından ve devletleştirme çabalarından endişe duymaktadır. Türkiye'nin planladığı şekilde Suriye'de Sünni ve seçimle işbaşına gelecek bir siyasi iktidarın Suudi Arabistan ve BAE'ndeki siyasi elitlere kötü örnek olması durumu Suriye'de aynı safta başlansa da nihayetinde Türkiye'yi yalnızlaştıracak şekilde politika izlenmesine neden olmuştur. Bunlara zaten farklı eksenlerde olan Rusya ve İran gibi ülkeler ile bunların vekil örgütleri katıldığında Türkiye'nin hibrit çatışmanın yayılma parametresi karşısında ne kadar etkilendiği anlaşılabilir.

Yayılma parametresi ile şimdiye kadar Türkiye'nin Suriye içindeki durumu özetlenmeye çalışılmıştır. Bir de Türkiye'nin içine doğru belki de kelimenin tam anlamıyla bir Suriyeli yayılması olduğu tespiti yapmak gerekecektir. Türkiye, böylece hem sınırları içinde hem de dışında hibrit çatışmanın yayılma, sıklet merkezi oluşturamama parametrelerine maruz kalmıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ulusal güç unsurlarını önemli ölçüde arttırdığı görülmektedir. Uluslararası konumu yükselen Türkiye'nin dış politika manevra alanı da genişlemiştir. Ancak bu durum özellikle güvenlik ve siyasi alanlarda hâlâ bazı engellenmeleri ortadan kaldırmamıştır. Türkiye'nin hâlâ büyük güçler tarafından sınırlandırılabilirliği söylenebilir. Bu nedenle güçlendirilmiş ulusal kabiliyetlere sahip orta büyüklükteki Türkiye gibi güçlerin, özellikle de büyük güçlerle mücadele içine girdikleri takdirde siyaset ve güvenlikle ilgili hedeflerine her zaman ulaşamayabileceği öne sürülmektedir.⁶²⁵ Hibrit çatışma ortamı ise büyük güçlere bu konuda gerekli araçları vermektedir.

⁶²⁴ A.g.e., 37.

⁶²⁵ Gürol Baba ve Murat Önsoy, "Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey's Small Power and Middle Power Status", *Uluslararası İlişkiler*, C. 13, S. 51 (2016): 15.

5.4.3. Taktiksel Yaratıcılık Parametresi

Taktiksel yaratıcılık aslında savaş tarihinde önemli bir parametredir. Aynı biçimde hibrit çatışmada da yaratıcılık ve belirsizlik hâkimdir. Taktiksel yaratıcılık da rakibin kırılmalıklarına ve hassas noktalarına göre şekillenmelidir.⁶²⁶ Her bir hibrit çatışma kendine özgü olacaktır, bu sebeple aktörler arasındaki zaman, mekân ve amaç farklılıklarının yarattığı asimetriden en iyi yararlanan aktör en kârlısı çıkacaktır.⁶²⁷

Taktiksel yaratıcılığı Suriye İç Savaşı özelinde en iyi kullanan aktörün terör örgütü DEAŞ olduğu daha önce de belirtilmiştir. Propaganda konusunda ise bir selefi-cihadçı internet sitesinde yazan “cihadın yarısı medyadır” mottosu DEAŞ’ın bu konuya verdiği önemi göstermektedir.⁶²⁸ Önceki bölümlerde DEAŞ’ın Türkiye’de gerçekleştirdiği terör eylemlerine yer verilmiştir. Türk toplumunun sinir uçlarına dokunacak eylemler yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi, iki Türk askerinin ateşe verilerek şehit edilmesinin video görüntülerinin DEAŞ tarafından sosyal medyada yayınlaması olarak görülmektedir.⁶²⁹ İki Türk askerinin yakılması için fetva verdiği iddia edilen şahsın Türkiye’de bir ilde kendisine ait bir hayat süreceği şekilde düzenli yaşama geçmesi konusuna, olayın üzerinden yıllar geçtikten sonra bile toplum tarafından verilen tepki toplumsal hafızada ne kadar iz bıraktığı konusunda ipucu

⁶²⁶ Nihal Dumluşınar ve Mehmet Seyfettin Erol, “The Final State Of War: Hybrid War”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2 (2020): 175-176.

⁶²⁷ Jerrid K. Allen, “Cognitive Depth and Hybrid Warfare: Exploring the Nature of Unique Time, Space, and Logic Frames” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 2017). 47. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/AD1038857.pdf> [10.02.2024].

⁶²⁸ Bektaş ve Gündoğdu, “İŞİD’in Hibrit Savaş Stratejileri: Hibrit Savaş Konsepti Perspektifinden Analizi”, 42.

⁶²⁹ Can Bursalı, “İŞİD’in Yaktığı Türk Askerlerinin İnfaz Emrini Verdiği İddiasıyla Hapiste Olan Alwi: Elimdeki Bilgileri Burada Değil, Yüz Yüze Anlatabilirim”, *Independent Türkçe*, 21 Ağustos 2022. <https://www.indyturk.com/node/544041/haber/i%CC%87din-yakt%C4%B1%C4%9F%C4%B1-t%C3%BCrk-askerlerinin-infaz-emrini-verdi%C4%9Fi-iddias%C4%B1yla-hapiste-olan> [10.02.2024].

vermektedir ki sözü edilen şahıs hemen tutuklanmıştır.⁶³⁰ DEAŞ bir yandan Türk toplumunun önem verdiği TSK mensuplarını hedef almakta diğer yandan bu askerleri canice yakmakta, öte yandan ise bunu Türklerin görmesini sağlamak için sosyal ağlarda paylaşmaktadır. Bu sırada Türkiye tarafından icra Fırat Kalkanı Harekâtı'nda DEAŞ hedef alınmakta olduğu için DEAŞ'ın bu şekilde bir misillemeye gittiği değerlendirilebilir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi Rusya, Suriye rejimine yardım etmeye başladığı andan itibaren hava unsurlarını etkili şekilde kullanmıştır. Rusya'nın hava saldırılarının sıklığı askerî bir harekât öncesi safhaya geçildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁶³¹ Rusya, selefî-cihatçı örgütler ile ılımlı muhalefet arasında ayırım gözetmeyerek hava unsurları ile rejim karşıtı Suriyelileri kuzeye, Türkiye sınırına sürüklemeye devam etmiştir.⁶³² Bu hava saldırılarının aynı zamanda Türkiye üzerinden Avrupa'ya yeni bir mülteci akınına yol açtığı da Türkiye tarafından dile getirilmiştir. Buna göre İran ve Hizbullah'ın kara birliklerinin operasyonları, Rus hava kuvvetlerinin desteği ile birleşince binlerce Suriyelinin Türkiye sınırına akması sonucu ortaya çıkmaktadır.⁶³³ Türkiye ise açık kapı politikasının sonuçları ile karşı karşıya

⁶³⁰ “İki Askerin Yakılması İçin Fetva Verdiği İddia Edilen ‘İŞİD Kadısı’ Haber Olduktan Sonra Tutuklandı”, *Independent Türkçe*, 18 Eylül 2021. <https://www.indyurk.com/node/413321/haber/i%CC%87ki-askerin-yak%C4%B1lmas%C4%B1-i%C3%A7in-fetva-verdi%C4%9Fi-iddia-edilen-i%C5%9Fid-kad%C4%B1s%C4%B1-haber-olduktan> [10.02.2024].

⁶³¹ Serhat Erkmen, “Rusya'nın İdlib Saldırılarını Anlama Kılavuzu”, *Terörizm ve Radikalleşme ile Mücadele Merkezi*, <https://www.teram.org/Icerik/rusyanin-idlib-saldirilarini-anlama-kilavuzu-175> [11.02.2024].

⁶³² Can Acun ve Bilal Salaymeh, “Suriye Krizinde Yeni Safha: İdlib”, *SETA Analiz*, S. 255 (2018): 10. https://setav.org/assets/uploads/2018/08/Analiz_255.pdf [11.02.2024]; Muhammed Abdullah, “İdlib'de Son 2 Günde 25 Bin Sivil Daha Yerinden Edildi”, *Anadolu Ajansı*, 22 Aralık 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/idlibde-son-2-gunde-25-bin-sivil-daha-yerinden-edildi> [11.02.2024].

⁶³³ “Russian Airstrikes Cause Fresh Wave of Syrian Refugees”, *Anadolu Ajansı*, 08 Şubat 2016, <https://www.aa.com.tr/en/politics/russian-airstrikes-cause-fresh-wave-of-syrian-refugees/518129> [11.02.2024].

kalmasının neticesinde XX. yüzyılın sonlarından itibaren geliştirilen konsept bağlamında mültecileri kaynak ülke dışında bir bölgede kabul etmek yerine kaynak ülke içerisinde güvenli bölgelerde koruma modeline geçmiştir.⁶³⁴ Bu kapsamda Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinesinde Suriye'nin kuzeyinde İdlib, Afrin, Bab, Azez, Soran, Akterin, İhtimlat ve Çocanbey kentlerinde briket evler kurulmuştur.⁶³⁵ Bu evlerin yapılma maksadının Suriye'ye dönmeye karar veren Suriyeli göçmenler olduğu kadar aynı zamanda Türkiye'ye yeni bir göç akınıni engellemek olduğu değerlendirilmektedir. Hibrit çatışmada göçün taktiksel anlamda kullanılması Türkiye'nin iç ve dış politika uygulamalarındaki hamlelerini kısıtlamak amacıyla kullanılmıştır.

5.4.4. Caydırıcılık Parametresi

Hibrit çatışmada devletlerin kullandığı vekil aktörler, silahlı terör örgütlerinden özel askerî şirketlere kadar uzanan geniş bir yelpazede hareket etmektedir. Ancak arkalarında bu aktörleri destekleme kapasitesine sahip olan devletler olmadan etkili olabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri mümkün görünmemektedir. Caydırıcılık genel olarak, rakibin istenmeyen eylemlerde bulunmasının engellenmesi olarak tanımlanır. Bu engelleme, rakibi muhtemel maliyetlerin potansiyel kazançlardan daha ağır bastığı konusunda ikna ederek elde edilir. Ceza yoluyla caydırma ise olası bir saldırıya yanıt olarak ağır cezalar verilmesi tehdidini içerir.⁶³⁶ Caydırıcılık, hibrit

⁶³⁴ Ahmet İçduygu ve Birce Demiryontar, "Türkiye'de Devlet ve Suriyeli Mülteciler: Çelişkili Politikalar ve Araçsal Rasyonellik", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21 (2022): 321.

⁶³⁵ Cemil Doğaç İpek ve Osman Barış Yorgancı, "Türkiye's Approach to Crisis Management: The Case of Syria", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C. 6, S. 3 (2023): 632; Ethem Emre Özcan ve Ömer Koparan, "Suriyelilerin Eve Dönüşü İçin Ülkenin Kuzeyindeki Briket Ev Yapımları Hızla Devam Ediyor", *Anadolu Ajansı*, 20 Mayıs 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/suriyelilerin-eve-donusu-icin-ulkenin-kuzeyindeki-briket-ev-yapimlari-hizla-devam-ediyor/2902006> [12.02.2024].

⁶³⁶ Mattia Bertolini, Raffaele Minicozzi & Tim Sweijjs, "Ten Guidelines for Dealing with Hybrid Threats: A Policy Response Framework", *The Hague Centre for Strategic Studies*, (2023): IV. <https://hcss.nl/wp-content/uploads/2023/04/Guidelines-for-the-Deterrence-of-Hybrid-Threats-HCSS-2023.pdf> [12.02.2024].

çatışmanın tarafı olan bir aktörün eylemlerini kabul etmemek adına kullanabileceği gibi vekil aktörünün eylemlerini desteklemek için de kullanabilir.

Çalışmada gösterildiği üzere Suriye’de çatışma ortamı hibrit hal aldıkça ve aktörler çoğaldıkça caydırıcılık imkânına sahip olanlar karmaşık bir ortaklıklar ağı oluşturmuştur. İç savaşın başında Türkiye ile ABD, Suriye konusunda ortak bir anlayışa sahipken ABD’nin Suriye’nin geleceği konusunda değişen politikası çerçevesinde PYD/YPG’yi devlet-dışı silahlı örgüt olarak desteklemeye başlamıştır.⁶³⁷ Böylece ABD, tamamen bilinmeyen bir ortamda PYD/YPG’yi Suriye’de vekil olarak kullanarak, daha güçlü bir uluslararası meşruiyet elde etmeyi, kullanılan askerî teçhizat ve personel miktarını azaltmayı ve yabancı bir güç olarak sahip olmadığı bazı askerî, dilsel, etnik ve kültürel yetenekleri sağlamayı amaçlamıştır.⁶³⁸ Rusya’daki özel güvenlik şirketleri de Suriye İç Savaşı’nda yer almışlardır. Rus özel kuvvetleri eski üyeleri ve Rusya Devlet Başkanı Putin’in yakını olan bir albay tarafından kurulan Wagner bu şirketlerden en bilineni olmuştur.⁶³⁹ Wagner’in faaliyet alanı genellikle eski Sovyet coğrafyasını faaliyet alanı olarak görülürken, bu coğrafya dışında kendisini ilk defa Suriye İç Savaşı’nda göstermiştir.⁶⁴⁰ İran da, Suriye İç Savaşı’nda kendi konvansiyonel güçlerini vekil aktörleri ile beraber kullanmıştır. İran ile koordineli hareket eden Hizbullah’a, İran Devrim Muhafızlarının Afganistan, Irak ve Pakistan’dan bünyesine kattığı Şii milisler de katılınca Suriye rejiminin direncini artmıştır.⁶⁴¹ Daha önce belirtildiği gibi Türkiye’de bu süreçte ÖSO ile birlikte hareket etmiş, icra ettiği operasyonlarda ÖSO’nun da yeri olmuştur.

⁶³⁷ Can Acun, “PYD-YPG’nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü”, *Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, Der. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, 2. bs. (İstanbul: SETA, 2019), 313-314.

⁶³⁸ Ertem ve Karadeniz, “Lost In Translation: A System-Level Analysis of the Turkish-U.S. Alliance under the Obama and Trump Administrations”, 21.

⁶³⁹ Ömer Önhon, *Büyükelçinin Gözünden Suriye*, 298.

⁶⁴⁰ Emad Bouzo, “The Wagner Group in Syria: Profiting Off Failed States”, *Fıkra Forum*, 21 Temmuz 2024. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/wagner-group-syria-profiting-failed-states>. [13.02.2024].

⁶⁴¹ Celso, “Superpower Hybrid Warfare in Syria”, 96-98.

Caydırıcılık parametresine bir örnek olay olarak Barış Pınarı Harekâtı gösterilebilir. Türkiye, Suriye kuzeyinde Resulayn ve Tel Abyad arasında PYD/YPG tarafından kontrol edilen 120 kilometrelik bölgede 30 kilometre derinliğinde güvenli bir bölge meydana getirmek amacıyla Barış Pınarı Harekâtını başlatmıştır.⁶⁴² Harekât başladığında Batı ve özellikle ABD'den tepkiler gelmiştir. Dönemin ABD başkanı Donald Trump, Suriye'den askerini çekeceğine ve Türkiye Cumhurbaşkanı ile görüştüğünü Türkiye'nin harekâtına da onay verdiğini açıklamıştır. Sonrasında Pentagon ve ABD Dışişleri Bakanlığı Trump'ın harekâtı desteklemediğini açıklamıştır. ABD'li senatörler Türkiye'nin harekâtına sessiz kalınması halinde Kürtlerin (PYD/YPG) kendilerine güveni kalmayacağını belirtmişlerdir.⁶⁴³ Son olarak Trump, Türkiye'nin çizilen sınırları geçmesi halinde Türk ekonomisini mahvedeceğine dair Twitter'dan paylaşım yapmıştır.⁶⁴⁴ Çizilen sınırlar açıklanmasa da konunun PYD/YPG ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'ye 17 Ekim 2019 tarihinde gelen üst düzey ABD (Başkan Yardımcısı, Dışişleri Bakanı, Ulusal Güvenlik Danışmanı ve Suriye Özel Temsilcisi) ile yapılan görüşmeler sonucu varılan mutabakata dayalı olarak Türkiye Barış Pınarı Harekâtı'nı sonlandırmıştır. Türkiye, Fırat Nehri'nin doğusu ve batısı arasında kalan alanı birleştirememiştir.⁶⁴⁵ Caydırıcılık parametresinin Türkiye'yi nasıl etkilediği en çarpıcı örneklerden biri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin caydırılacağını bilerek politikasını oluşturduğu değerlendirilmektedir. Aksi halde hem Türkiye nereye kadar hareket edebileceğini

⁶⁴² “Barış Pınarı Harekâtı Hakkında Neler Biliniyor?”, *BBC News Türkçe*, 14 Ekim 2019.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50017159> [14.02.2024].

⁶⁴³ “Barış Pınarı Harekâtı - Trump Neden Üç Günde Birbiriyle Çelişkili Dört Suriye Açıklaması Yaptı?” *BBC News Türkçe*, 09 Ekim 2024.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49984539> [14.02.2024].

⁶⁴⁴ Donald Trump, 07 Ekim 2024.
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1181232249821388801?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1181232249821388801%7Ctwgr%5E6f6b460ef741cef10cd219960e328d1563a75994%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.bbc.com%2Fturkce%2Fhaberler-dunya-49984539 [14.02.2024].

⁶⁴⁵ Polat, “Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları”, 79-80.

hem de hareketini durdurmak için ne gibi tavizler alabileceğini bilemeyecektir. Parametreler incelendikten sonra Türkiye'nin hibrit çatışma ortamındaki durumunun sahip olduğu avantaj/dezavantajlara ve bunları kullanımına bağlı olduğu değerlendirilmektedir.

5.5. Hibrit Tehditler Karşısında Türkiye'nin Kırılganlıkları ve Avantajları

Hibrit çatışmada karşı tarafın kırılganlıkları dikkatli şekilde analiz edilirse hibrit taktikleri uygulayan taraf için önemli kazanımlar elde etme ihtimali yükselecektir. Buna karşın, hibrit çatışma; siyasi, askerî, ekonomik, toplumsal, bilgi ve altyapı yelpazesindeki ulusal güvenlik açıklarından yararlanır. Kullanılan güç araçları, hibrit aktörün yeteneklerine ve rakibinin algılanan kırılganlıklarına ve ayrıca hibrit aktörün siyasi hedefleri ile bu hedeflere ulaşmak için planladığı yollara bağlı olacaktır.⁶⁴⁶ Hibrit aktörlerin amacı, hedefin zayıf yönleri ile kendisinin güçlü yönleri arasında en büyük asimetrinin bulunduğu alanları tespit ederek bunları kullanmaktır.⁶⁴⁷ Örneğin, Suriye toplumundaki derin mezhepsel, etnik ve ekonomik bölünmeler, stratejik hedeflerine ulaşmak amacıyla tüm hibrit aktörler tarafından istismar edilmiştir.

Türkiye'nin hibrit tehditler karşısında zayıflık oluşturabilecek kırılganlıkları tespit etmesi ve bu alanlardaki hassasiyetleri gidermek için tedbirler alması gerektiği değerlendirilmektedir. Fund For Peace adlı bir sivil toplum kuruluşunun yaptığı kırılgan devletler sıralamasına göre Türkiye 179 ülke arasında 62. sırada bulunurken, "yüksek uyarı" ibaresi bulunan ülkeler arasında yer almaktadır. Sıralama yapılırken

⁶⁴⁶ Patrick Cullen & Erik Reichborn-Kjennerud, "MCDC Countering Hybrid Warfare Project: Understanding Hybrid Warfare", *Multinational Capability Development Campaign*, (2017), 4-9. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf [30.11.2022].

⁶⁴⁷ Frank Bekkers, Rick Meessen & Deborah Lassche, "Hybrid Conflicts: The New Normal?" *The Hague Centre for Strategic Studies* (2021): 15. https://hcss.nl/wp-content/uploads/2021/01/Hybrid-conflicts.-The-New-Normal-HCSS-TNO-1901-_0.pdf [01 Aralık 2022].

ekonomik, politik, sosyal uyuma dair göstergeler dikkate alınmaktadır.⁶⁴⁸ Türkiye'nin son yıllarda en kritik ve acil sorununun, ülkenin siyaset sosyolojisinde süregelen ve yüksek düzeydeki kutuplaşma olduğu ileri sürülmektedir. Bu kutuplaşmanın seçim galibiyetleri ile değil demokrasiye normatif ve politik bağlılık ile giderilebileceği iddia edilmektedir.⁶⁴⁹ Bu sözü edilen siyasi kutuplaşma ve bunun toplumsal yansıması, toplumun dayandığı zeminin zayıflamasına neden olacaktır. Zeminin zayıfladığını tespit eden gerek devlet gerekse devlet-dışı aktörler hibrit çatışma esnasında kullanılabilir faydalı bir aparat elde etmiş olacaklardır.

Türkiye'nin jeostratejik konumunun getirdiği avantajlar zaman zaman dezavantaja da dönüşmektedir. Orta Doğu'ya komşu olmanın getirdiği riskleri yaşayarak tecrübe eden Türkiye 1980'lerden beri çatışmaların “yanı başında” olmuştur. Son olarak ise Suriye krizinin “içinde” olmuştur. 40 yıla yakın süredir PKK terörü ile mücadele eden Türkiye, bunlara ilave olarak şimdi PYD/YPG, DEAŞ ve diğer cihatçı terör örgütlerini de mücadele portföyüne almıştır. Böyle zorlu bir ortamla, ülkenin tüm bileşenleri tarafından demokratik bir sistemde üzerinde anlaşmaya varılan kapsamlı ve sağlam bir strateji sayesinde baş edilebilecektir. Böyle bir stratejiden yoksunluğun, hibrit çatışmanın sonuçlarına karşı Türkiye'yi savunmasız bırakacağı iddia edilmektedir.⁶⁵⁰ Nihayetinde, toplumsal kutuplaşmanın, siyasetin birbirini ötekileştirmesinin ve mevcut güvenlik zorluklarının Türkiye'nin kırılganlığını artırdığı değerlendirilmektedir. Bu kırılganlıkların ise Türkiye'yi hibrit çatışmada savunmasız bırakabileceği düşünülmektedir.⁶⁵¹

Bunlara ilave olarak Türk vatandaşı olan Kürtlerin manipüle edilerek Türkiye'nin iç barışının tehdit edilebilecek olması bir başka hibrit kırılganlık oluşturabilir. Suriye krizi süresince buna benzer durumların yaşandığı yukarıda da belirtilmiştir. Esasen

⁶⁴⁸ Fund For Peace, “Fragile States Index Annual Report 2022”, (2022): 6. <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2022/07/22-FSI-Report-Final.pdf> [01.12.2022].

⁶⁴⁹ Fuat Keyman, “The AK Party: Dominant Party, New Turkey and Polarization”, *Insight Turkey*, C. 16, S. 2 (2014): 27-28.

⁶⁵⁰ Bingöl, “Hybrid War and Its Strategic Implications to Turkey”, 121-122.

⁶⁵¹ Bingöl, “Hybrid War, Russia and Strategic Implications to Turkey”, 9.

“çözüm süreci” olarak adlandırılan gelişmenin de PKK tarafından hibrit çatışmada taktik bir araç olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Çözüm sürecinde bir kırılma olarak görülen “Kobani olayları” Türkiye’nin etnik yapısının kırılma oluşturma potansiyelinin bir diğer göstergesidir. Çözüm sürecinin bitmesinin ardından Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun bazı il ve ilçelerinde yaşanan ve PKK’nın “kıra dayalı şehir ayaklanmasını” amaçladığı⁶⁵² bilinirken meskûn mahal muharebelerine dönüşen çatışmaların Türkiye’nin zayıflığı olarak hibrit rakipler tarafından kullanılacağı düşünülmektedir. Türkiye’de DEAŞ’ın gerçekleştirdiği terör eylemlerine (Örneğin, Ankara Garı, Suruç ve HDP mitingi saldırıları) bakıldığında yine etnik kırılma artırmayı amaçlayan ve DEAŞ’a karşı mücadele edilmesini engellemeye çalışan hibrit düşüncenin eseri saldırılar olduğu görülecektir.⁶⁵³

Türkiye’nin yine jeopolitik konumu gereği göçün hedef ve geçiş ülkesi olması hibrit çatışmalar konusunda kırılma potansiyelini oluşturmaktadır. Göçmenlerin Orta Asya’dan gelmesi durumunda doğu sınırlarının aşırı sarp ve dağlık olması, Suriye’den geldiklerinde ise aşırı uzun ve kontrolünün zor olması ve ayrıca Suriyelilere yönelik Türkiye’nin bir dönem uyguladığı açık kapı politikası göçmenlere ve terör örgütlerine cazip gelen konulardır. Son olarak 13 Kasım 2022 tarihinde İstiklal Caddesinde gerçekleştirilen terör saldırısının faillerinin de Suriye’nin kuzeyinden gelmiş olmaları da bunu kanıtlar niteliktedir.⁶⁵⁴ Hibrit çatışma ortamındaki rakipler tarafından göçün ve terörize edilebilecek göçmenlerin kullanılması hibrit rakiplerin elini oldukça güçlendirebilir.⁶⁵⁵ Kısacası sınır güvenliği Türkiye için hibrit çatışmada önemli kırılma noktaları üretmektedir. Avrupa Birliği de göçü hibrit bir tehdit unsuru olarak

⁶⁵² Fikret Bayır, “Arap Baharı Sürecinde Türkiye’nin Güvenlik Operasyonlarının Bütçeye Etkisi”, *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 1 (Haziran 2021): 43.

⁶⁵³ Doğru, “Hybrid Warfare, Daesh and Turkey’s Stance”, 146.

⁶⁵⁴ Murat Aslan, “İstiklal Caddesi’nde Terör Saldırısı”, 19 Kasım 2022. <https://www.setav.org/istiklal-caddesinde-teror-saldirisi/> [01.12.2022].

⁶⁵⁵ Doğru, “Hybrid Warfare, Daesh and Turkey’s Stance”, 147.

görmekte ve amacının hedeflenen ülke içinde bölünmeyi kışkırtmak ve gerçekleştirmek olduğuna dair tespitler yapılmaktadır.⁶⁵⁶

Bunun dışında Türkiye'nin hibrit çatışmalarda kırılganlık oluşturabilecek bir diğer konusu ise bazı alanlardaki dışa bağımlılığıdır. Bu dışa bağımlılıkların en önemlisi olarak enerji sektörü başı çekmektedir. Türkiye doğal gazının ve petrolünün büyük çoğunluğunu ithal etmektedir. İthal ettiği ülkelerle ise potansiyel rakipleridir. Doğal gaz ve petrolün taşındığı boru hatları ise hibrit çatışma konseptine göre saldırıya açık bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'nin siyasi güvenliğini hibrit çatışma senaryolarında tehdit eder bir hale gelebilir.⁶⁵⁷

Türkiye'nin ekonomik durumunun kırılganlığı hibrit çatışmada elini zayıflatan bir unsur olarak görülmektedir. Örneğin 15 Temmuz darbe girişimi ile bağı olduğu için bir süre tutuklu kalan ABD'li Rahip Brunson'ın serbest bırakılması için ABD Başkanı Donald Trump yaptığı açıklamalar sonrası dolar kuru 4.82 seviyesinden 6.89 TL seviyesine çıkmıştır.⁶⁵⁸ Hakeza 24 Kasım 2015 tarihinde Rusya'nın uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi sonucu Rusya'nın ekonomik olarak Türkiye'yi cezalandırma politikası nedeniyle başta turizm ve tarım olmak üzere pek çok sektör etkilenmiştir. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi Türk vatandaşları mevcut ekonomik zorlukların önemli bir sebebi olarak Suriyelilere kamu kaynaklarından harcanan giderleri görmekte ve bu durum Suriyelilere karşı olumsuz algıyı körüklemektedir. Hibrit unsurlar tarafından bu algının kendi lehlerine yönetilmesi gayet mümkün görünmektedir.

Türkiye'nin hibrit çatışmalarda yumuşak gücünün en büyük avantajı olabileceği değerlendirilmektedir. Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu dâhil olmak üzere

⁶⁵⁶ Capucine du Perron de Revel, "EU's Vulnerability Regarding the 'Instrumentalisation' of Migration Movements, Case Study on the EU-Belarus 2021 Migratory Crisis", *School of Transnational Governance*, (14 Mayıs 2022) 20. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/74784/Du%20Perron%20de%20Revel_2022_STG_MA.pdf?sequence=1 [02.12.2022]

⁶⁵⁷ Bingöl, "Hybrid War and Its Strategic Implications to Turkey", 122.

⁶⁵⁸ Yunus Emre Sürmen, "Siyasi Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Rahip Brunson Davası", *ARHUSS*, C. 2, S. 2 (2019): 202.

sömürgecilik anlamındaki algısının Batı ile kıyaslandığında daha olumlu olduğu düşünülmektedir. Aksi takdirde neredeyse 500 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Balkanların tamamen Türkleşmesi ve/veya Müslümanlaşması gerektiği değerlendirilmektedir. Avrupalı devletlerin hâkimiyetine geçen Osmanlı topraklarında ve diğer eski sömürgelerinde uygulanan politikaların sonuçlarını halen devam ettiği görülmektedir. Hatta mali anlamda halen sömürünün devam ettirilmeye çalışıldığı iddia edilmektedir.⁶⁵⁹ Türkiye'nin 2000'li yılların başında başarı ile uyguladığı yumuşak gücüne dayanan dış politikanın olumlu sonuçlar ürettiği unutulmamalıdır.

Türkiye adına hibrit çatışmalarda avantaj sağlayabilecek bir başka husus ise Türkiye'nin sert gücünün uzunca süredir hazır olmasıdır. Kırk yıla yakın süredir PKK ile mücadele eden Türk Silahlı Kuvvetleri verdiği kayıplara rağmen terörizmle mücadelede önemli kazanımlar elde etmiştir. Silah, teçhizat ve malzeme olarak teknolojik anlamda kazanım elde edilirken terörle mücadelede teknik, taktik ve stratejik olarak da kendisini geliştirmiştir. Hepsinden önemlisi sahada terörizmle mücadele eden askerî yetkililerin karar alıcı düzeydeki pozisyonlara gelmiş/gelebilecek durumda olmasıdır. Son olarak PKK'nın şehre dayalı kır mücadelesi adı altındaki isyan denemesinde⁶⁶⁰ meskûn mahal muharebelerinde verilen kayıplara rağmen oldukça kıymetli kazanımlar elde edilmiştir. Bu mücadele savunma

⁶⁵⁹ Halil İbrahim Medet, “Eski Fransız Sömürgesi Afrika Ülkeleri Anlaşmalarla Yürütülen Yeni Sömürgeciliğe Başkaldırıyor”, *Anadolu Ajansı*, 21 Kasım 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/eki-fransiz-somurgesi-afrika-ulkeleri-anlasmalarla-yeni-somurgeciliğe-baskaldiriyor/1815282> [03.12.2022].

⁶⁶⁰ Bülent Erdil, “Türkiye'nin Güvenlik Politikalarının Değişen Yapısı ve PKK”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1 (Mayıs 2022): 316. Çözüm sürecinin bitmesi sonrası ortaya çıkan meskûn mahal muharebeleri PKK'nın amacının barışçıl ve demokratik bir şekilde sisteme katılmaktan daha çok, bölgede siyasi, ekonomik, güvenlik ve askeri olarak KCK (Kürdistan Topuluklar Birliği) yapılanması ile Gramsiyan hegemonik fiili bir düzen olduğunu göstermiştir.

sanayiini de geliştirmiş olup yurt dışına bağlılık oldukça azalmıştır. Yerlilik oranının %20'lerden %80 düzeyine çıktığı ifade edilmektedir.⁶⁶¹

Silahlı/İnsansız Hava Araçlarının (S/İHA) sadece terörle mücadelede değil devletler arası çatışmalarda da etkin olabileceğinin Azerbaycan-Ermenistan arasında 2020 yılının sonlarında başlayan savaşta ortaya çıkması gelinen aşamayı gostermesi açısından önemlidir. "Tarihin Sonu" tezinin sahibi ABD'li ünlü siyaset bilimi düşünürü Francis Fukuyama, Türkiye'nin geliştirdiği S/İHA'lar sayesinde Libya, Suriye, Azerbaycan-Ermenistan savaşında ve PKK'ya karşı mücadelesinde çarpıcı etkiler yarattığını ifade etmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin sonuçları Rusya, Çin ve ABD'den daha fazla şekillendirme becerisine sahip büyük bir bölgesel güç haline geldiğini belirten Fukuyama, Türkiye'nin SİHA kullanımının kara birliklerinin doğasını değiştireceğini belirtmiştir.⁶⁶²

Türkiye'nin kırılganlık ve avantajları konusunda son değinilecek nokta ise hibrit çatışmalarda gerekli koordinasyonu sağlayacak ve hibrit çatışmaların tüm unsurları gözetilerek konularında uzman sivil ve asker kişilerden oluşacak bir kurumun oluşturulmasının sağlayacağı fayda olacaktır. Konunun önemimin farkında olan AB ve NATO, 2016 yılından itibaren hibrit tehditlerle mücadeleyi öncelikli bir konu olarak tanımlamaktadır. 2017 yılı içinde ise Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de bulunan Hibrit Tehditlerle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi (Hybrid CoE) bu iş birliğini kolaylaştırmakta etkin bir rol oynamıştır. Bu merkez AB ve NATO için ortak

⁶⁶¹ CNNTürk, "Savunma Sanayiinde Kritik eşik: Yerlilik Oranı Ne Kadar Oldu?", 2 Aralık 2022. <https://www.cnnturk.com/amp/turkiye/savunma-sanayiinde-kritik-esik-yerlilik-orani-ne-kadar-oldu> [04.12.2022].

⁶⁶² Francis Fukuyama, "Droning on un the Middle East", *American Purpose*, 5 Nisan 2021, <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/> [02.12.2022]; Hakan opur, "Siyaset Bilimci Fukuyama: SİHA'lar 2022'de Türkiye'nin Bölgesel Güç Olarak Yükselmesine nemli Katkı Yaptı". *Anadolu Ajansı*. 07 Nisan 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/siyaset-bilimci-fukuyama-sihalar-2020de-turkiyenin-bolgesel-guc-olarak-yukselmesine-onemli-katki-yapti/2200523> [02.12.2022].

bir platform oluşturmak için kurulmuştur.⁶⁶³ Türkiye de bu merkeze 4 Eylül 2019 yılında katılmıştır.⁶⁶⁴

Suriye'deki hibrit çatışmaların Türkiye'ye etkileri bu bölümde incelenmeye çalışılmıştır. Türkiye 10 yılı aşkın süredir Suriye'de giderek hibritleşen bir çatışmanın içerisinde. Bu bölümde hibrit çatışmanın etkileri güvenlik yönünden ele alınmaya çalışılmıştır. Güvenliğin, Soğuk Savaş sonrasında sadece askerî yönden değil siyasi, toplumsal, ekonomik ve çevresel alanları kapsadığına yönelik Kopenhag Okulu teorisyenlerinin çalışmaları esas alınarak hibrit çatışmaların Türkiye'ye etkileri değerlendirilmiştir. Siyasi ve askerî güvenlik tek başlık altında incelenmiştir. Özellikle ABD ile PYD/YPG arasında meydana gelen hibrit müttefiklik Türkiye'yi kendi örgütsel istikrarını korumak adına güvenlikleştirme sürecine sokmuş ve sınır ötesi operasyonlar ile tedbir alınmaya çalışılmıştır. Suriye'de bulunan DEAŞ ve türevi terör örgütleri ise halen güvenlik riskleri oluşturmaktadır. Özellikle ülkelerine dönen yabancı terörist savaşçılardan Türkiye de etkilenme potansiyeline sahiptir. Suriye'den göçün güvenlik-dışlaştırılması sonrasında beklenenden fazla Türkiye'ye gelen Suriyeliler hem demografik açıdan hem de terörist örgütler tarafından kullanılabilme ihtimallerinden dolayı siyasi ve askerî güvenliği tehdit eder vaziyettedir. Toplumsal güvenlik anlamında Suriye'den gelenlerin sayısının fazlalığı toplumsal uyum sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Toplum tarafından hazmedilebilecek sayıdan fazla olan Suriyeliler, toplumsal hassasiyeti artırmış ve dezenformasyona açık olduğundan manipülasyona hazır halde bir ortam meydana çıkarmıştır. Toplum, Suriyelileri misafir olarak görmekte iken Suriyelilerin büyük çoğunluğu kalıcı olmayı amaçlamaktadırlar. Toplum, konuyu ensar-muhacir ilişkisinden çok misafir-ev sahibi ilişkisi olarak görmektedir. Toplum, devleti de bu yönde zorlayarak tedbir almasını sağlamış görünmektedir. İdlib'de yapılan biriket evler ve göçün bu noktada durdurulması bunun göstergesidir. Ekonomik güvenlik anlamında ise devletin görevi vatandaşlar için adaletli, güvenli ve sürdürülebilir bir istihdam politikası belirlemektir. Diğer yabancılarla dört milyona yaklaşan Suriyeliler nedeniyle toplum ekonomik

⁶⁶³ Axel Hagelstam, "Cooperating to Counter Hybrid Threats", *NATO Review*, 23 Kasım 2018. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/11/23/cooperating-to-counter-hybrid-threats/index.html> [03.12.2022].

⁶⁶⁴ <https://www.hybridcoe.fi/establishment/> [03.12.2022].

olarak kendisini güvende hissetmemektedir. Ülkenin ekonomik zorluklarının olduğu dönemde Suriyelilere kamu kaynaklarından milyarlarca dolar harcanması toplumun ekonomik refahından vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Suriyelilerin görece vasıfsız işlerde çalışması yoksulluk çökmesine neden olarak yoksul yerlilerin daha da fakirleşmesine neden olmuştur.

Hibrit çatışmalar kapsamında Türkiye'nin kırılganlık ve dezavantajlarına bakıldığında ise öncelikle toplumsal kutuplaşmanın en büyük sorunu teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Türkiye'nin etnik çatışma sarmalına girme tehlikesi bir başka kırılganlık konusunu oluşturmaktadır. Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlayamaması durumunda neler olabileceği geçtiğimiz on yıllık zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan göç sorunu Türkiye'nin içi uyumunu bozma potansiyeline sahiptir. Yer altı enerji kaynaklarına bağımlılık bir başka kırılganlığı oluşturmaktadır. Bu kaynakları da muhtemel hibrit çatışma rakiplerinden temin etmesi de başka bir problem alanı olarak görülebilir. Hibrit çatışmada Türkiye'nin avantajları ise yumuşak gücü ve sert gücünün seviyesinin oldukça fazla olmasıdır. Önemli bir konu olarak ise bu iki gücün uyumlulaştırılmasının toplam güçte çarpan etkisine yol açacağı değerlendirilmektedir. Son olarak da hibrit çatışma konseptinin devlet aklına katkı sağlayacak şekilde ve paydasının geniş olacağı bir platformda kurumsallaşmasının faydalı olacağı mütalaa edilmektedir.

SONUÇ

Hatırlanacağı üzere çalışmanın teorik çerçevesi neoklasik realizm olarak çizilmiştir. Neoklasik realizm devletlerin eylemlerine kural koymaktan ziyade devletlerin dış politika kararlarını açıklamanın daha gerçekçi olacağını savunmaktadır. Ayrıca devletlerin dış politika tercihlerinin oluşmasında her ülkenin kendine özgü iç değişkenlerinin önemli olduğu vurgulanır. İyi bir dış politika açıklamasının da iç politikayı, ulusal kültürü veya bireysel karar vericileri göz ardı etmemesi gerektiği iddia edilir.⁶⁶⁵ Dış politika tercihleri, politik liderler ile seçkinlerce gerçekleştirilir ve bu nedenle önemli olan, sadece fiziksel kaynakların ya da mevcut güçlerin göreceli miktarları değil, onların göreceli güç algılarıdır.⁶⁶⁶

Soğuk Savaş sonrasındaki sistemik değişiklikler sonucu devlet davranışının kısıtlandığı uluslararası sistemdeki değişimi⁶⁶⁷, realizm/neorealizmin açıklamakta yetersiz kaldığı iddia edilmektedir. Neoklasik realizmin çıkış noktasının tam da burası olduğu çalışmada ifade edilmiştir. Neoklasik realizm de devlet davranışlarının kısıtlandığı sistemdeki değişimleri açıklamak üzere savlarını ortaya koymuştur. Soğuk Savaş'ın bitişi ve 11 Eylül 2001 saldırısı sonrası devlet tekelindeki güç kullanma yetkisindeki aşınma sebebiyle çatışmanın da yeni form alarak hibrit çatışma halini aldığı iddia edilmiştir. Ayrıca neoklasik realizm devletlerin dış politika kararlarına dair kalıplar ortaya koymaya çalışmadan devletlerin dış politikadaki uygulamalarını açıklamaya çalışmaktadır. Benzer şekilde hibrit çatışmanın meydana geldiği coğrafya neresi ise o bölgenin toplumsal, ekonomik, siyasal özellikleri bir anlamda iç etkenleri (liderlerin algılamaları, stratejik kültür, toplum-devlet münasebeti, devlet içi kurumların dizaynı) önem arz etmektedir ve bu nedenle her hibrit çatışma alanı kendine has özelliklere sahip olacaktır. Hibrit çatışmanın ortaya çıkması, gelişmesi ve

⁶⁶⁵ Zakaria, "Review of Realism and Domestic Politics: A Review Essay", 197.

⁶⁶⁶ Muradov, "The Donbas Conflict as a Form of Hybrid Warfare: A Neoclassical Realist Analysis", 73.

⁶⁶⁷ Mehmet Şahin, "Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy", *Contemporary Review of the Middle East*, C. 7, S. 4, (2020): 487, 483-500. <https://doi.org/10.1177/2347798920940078>.

yayılmasında uluslararası yapı ile birlikte iç etkenler ve bölgesel güçler de ehemmiyet arz etmektedir. Neoklasik realizm ile hibrit çatışma kavramının ortaya çıktığı zaman diliminin uluslararası sistemik değişimlerin sonrasına denk gelmesi bu iki kavramın ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu nedenle hibrit çatışmaların neoklasik realizm ile açıklanmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmada hibrit çatışma kavramı anlaşıldıktan sonra hibrit çatışmanın parametreleri olarak belirsizlik, yayılma (sıklet merkezi oluşturamama), taktiksel yaratıcılık ve caydırıcılık tespit edilmiştir. Bu parametreler, Suriye'deki çatışmaya ve bu çatışmanın Türkiye'ye etkilerine uygulandığında her iki durumun da hibrit çatışmanın karakteristiğine uygun olduğuna dair çıkarımlarda bulunulmuştur.

Hibrit çatışma alanı olarak tasvir edilen Suriye, II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanmış ve milliyetçilik ideolojisini tutunum ideolojisi haline getirmeye çalışsa da milliyetçilik, kitleleri arkasından sürükleyememiş ve ortak bir kimlik oluşmasına katkı sağlayamamıştır. 1970'li yıllardan itibaren ülkede azınlıkta olan Nusayri mezhebinden⁶⁶⁸ Hafız Esad tarafından yönetilen Suriye milliyetçi, realist ve pragmatist bir yönetim anlayışı ile idare edilmiştir. Esad'ın şahsi ve bürokratik otoritesinin eseri olan yeni-patrimonyal yönetim Arap Baharı'na kadar devam etmiştir. Arap Baharı ile birlikte bu otoriter yapıyı bir arada tutmak oldukça zorlaşmıştır. Beşar Esad'ın ülkedeki gösterileri “babadan kalma” şiddet yöntemleriyle bastırmaya çalışması göstericilerin silahlanmasına ve çatışmanın da çoklu bir yapıya dönüşmesine yol açtığı iddia edilmektedir. Bu noktadan sonra çatışma mezhepsel bir hal almaya başlamış ve aynı zamanda Suriye hibrit bir çatışma alanı olmaya başlamıştır. Bu durum ülkeyi yöneten siyasi, askerî ve ekonomik eliti iktidardan düşmemek adına birbirine daha sıkı bağlamıştır. Bu ortamı gören DEAŞ, Suriye'de etkili olmaya başlamış, Türkiye Suriye ordusundan kaçan askerlerin oluşturduğu ÖSO'nun kurulmasında etkin olmuştur. PKK'nın Suriye kolu PYD silahlanarak ortamdan faydalanma yoluna gitmiştir. Daha sonra ABD, Rusya, İran, Körfez ülkeleri ve İsrail gibi ülkelerin çatışmaya nasıl müdahil olduğu ilgili bölümde incelenmiştir.

⁶⁶⁸ Nusayriiler dini kökenlerinden ziyade BAAS'a bağlılıklarını ön plana çıkarmışlardır. Bkz.

Hanna Batatu, *Syria's Peasantry, The Descendants of Its Lesser Rural Notables And Their Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1999), 158-159.

Çatışmaya müdahale edenlerin çokluğu, bunların çıkar çatışmaları ile destekledikleri unsurları finanse etmeleri muhalefetin radikalleşmesine neden olduğu gibi çatışma ortamını da hızla hibrit hale getirmeye başlamıştır. Bu dış müdahaleler Sünniler ile Sünni olmayanlar arasında kırılmayı iyice artırmıştır. Bu duruma tüm dünyadan (özellikle Avrupa ülkeleri ve Rusya'dan) selefi-cihatçıların müdahil⁶⁶⁹ olması Suriye'yi hibrit çatışma laboratuvarı haline getirmiştir.

Dönemin ABD Başkanı Obama, krizin başlarında geriden destekleme stratejisi gereği Suriye ihtilafında Türkiye'yi desteklemiştir. Ancak DEAŞ'ın ortaya çıkması ılımlı İslami düşüncedeki muhalefeti dahi istemeyen ABD'nin Türkiye'den uzaklaşarak PYD/YPG'yi kendisine vekil aktör olarak tutmasına neden olmuştur. Türkiye, Mısır'da olduğu gibi kendisine yakın Sünni Müslüman yapıdaki bir muhalefetin Suriye'de iktidara gelmesini istemiştir ve başta Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'dan da destek almıştır. Rusya başta diplomatik olarak desteklediği Suriye'ye askerî olarak da müdahil olmayı DEAŞ'ın varlığına bağlamıştır. İran, Şii hilalini koruyabilmek için Devrim Muhafızlarını ve Şii milisleri Suriye'de etkin olarak kullanmıştır. İsrail de ABD ile benzer şekilde hareket etmiştir. Böylece kabaca iki eksen oluşmuştur. ABD'nin başını çektiği Suriye'de rejim değişikliği isteyen ve Rusya'nın başını çektiği, rejimi savunan eksenler ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin, iç savaşın başında ABD ile benzer hedefleri olmasına rağmen ABD, Suudi Arabistan ve BAE ile Suriye'deki rejim değişikliği ve değişiklik sonrası yeni düzene dair fikir ayrılıkları oluşmuştur. İran ile Suudi Arabistan bile Suriye rejiminin selefi-cihatçılara geçmemesi konusunda fikir birliği oluşabilmiştir. ABD ve İran, DEAŞ'a karşı ortak politika güdebilmiştir, diğer yandan sahada birbirleri ile mücadele etmişlerdir. ABD'nin PYD/YPG terör örgütünü Suriye'de devletleştirme çabasında olduğu Türkiye tarafından anlaşıldıktan sonra Türkiye'nin politikaları kendi bekasını sürdürmeye doğru evrilmiştir. DEAŞ da çatışmaların hibritleşmesinde etkili olduğu için bu kapsamda incelenmiştir.

Çalışmada Suriye'nin hibrit bir alan olup olmadığı tartışılmış ortaya konulan parametrelere göre hibrit çatışma alanı olduğu iddia edilmiştir. Her aktörün amacı ve uygulamaları ele alınmaya çalışılmıştır. ABD ile Orta Doğu'da benzer dış politika hedeflerini gerçekleştirmek istediğini düşünen Türkiye'nin, Suriye'de kriz çıkması ile

⁶⁶⁹ Ramazan Gözen, *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun'dan Suriye Savaşı'na Kaybolan Bir İdealizm*, 451.

beraber mevcut askerî ve ekonomik gücünü bölgede çıkarlarını maksimize edebilecek düzeyde görerek iyimser bir değerlendirme yaptığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Neoklasik realizm bakış açısıyla, devletlerin dış politikalarını oluşturmada iç etkenlerin önemi çerçevesinden bakılacak olursa Suriye krizinde, tarihi, kültürel ve dini (mezhepsel) bağları kullanarak çıkarlarını artırtabileceğini düşünen Türkiye, hibritleşen çatışma ortamında çıkarlarını artırmak bir yana devletin örgütsel istikrarını korumak için askerî güç kullanmak zorunda kalmıştır. Her iki eksene dâhil olmayan ancak her iki eksendeki ülkelerin Suriye'ye müdahil olmasında etkili olan bir diğer aktör ise DEAŞ'tır. Hibrit çatışmanın avantajlarını kullanarak Suriye'ye yerleşmiş olan DEAŞ, ABD'nin, Rusya'nın, İran'ın Suriye'ye askerî olarak da angaje olmasına neden olmuştur. Çalışmanın ilgili bölümünde de gösterildiği gibi DEAŞ'la mücadele etmek söz konusu olduğunda İran ile ABD ve Suudi Arabistan'ın aynı çizgide hareket edebilmiştir. Ayrı eksenlerin başat aktörleri olsalar da ABD ve Rusya da bu anlamda birlikte hareket edebilmiştir. Türkiye ile İran rejimin değişip değişmemesi konusunda farklı düşünceler de Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasında aynı fikirde oldukları düşünülebilir.⁶⁷⁰

Bu hibrit çatışma ortamında bazı parametrelerin olması gerektiği belirtilmiştir. Bunlardan ilki belirsizlik parametresidir. Buna göre eylemin arkasında kimin olduğu gizlenebilmekte aynı zamanda da uluslararası hukuk karşısında koruma sağlanmaktadır. Suriye'de hangi aktörün hangi vekili kullandığı belirtilmiştir. Bölgesel ve küresel aktörler çıkarlarını koruyabilmek için faaliyetlerini bu devlet-dışı organizasyonlar üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bir diğer parametre yayılma olarak görülmektedir. Suriye'de aktörler birbirlerinin kaynaklarını karşı tarafın sıklet merkezi oluşturmasını engelleyecek şekilde harcamaktadır. Her bir aktör tek bir rakibe karşı değil, birden çok rakibe karşı politika üretmeye çalışmaktadır. Hibrit parametre olarak taktiksel yaratıcılık hibrit çatışmada önem arz etmektedir. Taktiksel yaratıcılığı Suriye'de en iyi kullanan aktörün DEAŞ olduğu gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Rusya'nın taktik bombardıman ile rejim muhaliflerini Suriye'nin kuzeyine ve Türkiye'ye göçe zorlaması taktiksel yaratıcılığa başka bir örnek olarak verilebilir. Son parametre ise caydırıcılıktır. Nizami ve gayrinizami unsurların harmanlanmasından ortaya çıkmıştır. Vekil aktörü koruma sorumluluğunu da içermektedir. Suriye'de

⁶⁷⁰ Piotrowski, "Mosaic Defence: Iran's Hybrid Warfare in Syria 2011–2016", 19.

caydırıcılık aktörler tarafından kullanılmaktadır. Aksi takdirde sahada uzun zaman kalamayacaktır.

Türkiye'nin Orta Doğu'daki çatışmalara katılmama politikasının istisnası olarak Suriye'deki çatışmada taraf olması Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkilemiştir. Bu çatışmaların hibrit vasfında olmasından dolayı Türkiye'ye yansımaları da konvansiyonel bir savaşın sınırdaş bir ülkeye yansımada olduğu gibi gerçekleşmemiştir. Suriye'deki çatışmanın Türkiye'ye yansımaları, hibrit bir çatışmanın komşu ülkelere yayılmasında olduğu gibi güvenliğin askerî, siyasi, ekonomik ve toplumsal sektörleri bakımından çok boyutlu bir biçimde olmuştur.

Suriye krizi risk ve fırsatlar çıkarmıştır. Fırsatlara odaklanıldığında kimlik ve çıkar denkleminde Türkiye'nin, kimliğini kullanarak (Müslüman, Sünni) çıkarlarını geliştirebilme ihtimali meydana çıkmıştır. Tüm aktörlere eşit yaklaştığında mevcut durumdan daha iyi olunacağına garantisinin olmadığı iddia edilmektedir.⁶⁷¹ Ancak kimliğin, ulusal çıkarları savunması için o ülkenin askerî güç kapasitesinin yüksek olması ve gerektiğinde bunun kullanılması gerekir. Sonuca bakıldığında dini ve mezhepsel bağlar Esad yönetimin devrilmesine yeterli olmamıştır. Bu değişim sağlanamayınca yakınlık duyulan kimlik grupları güçsüz kalmış ve buna ilaveten bu kimlik gruplarının çatıştığı aktörlerle Türkiye'nin ilişkileri kötüleşmiştir. Türkiye, Sünni ve Müslüman Kardeşler kimliklerini yakın olduğu için sadece Esad yönetimi ile değil Rusya, İran, Irak ve Mısır ile de ilişkilerinde gerilemeler yaşamıştır. “Çıkarın kimliği değil, kimliğin çıkarı araçsallaştırdığı” bir durum ortaya çıkmış gibi görünmektedir.⁶⁷² Kimlik ön plana alındığında yapılan yorumlarda, Suriye İç Savaşı'nın Türkiye'deki Pan-Osmanlıcı düşünceleri yeniden gün yüzüne çıkardığı ve bu krizin tarihi bir fırsat olarak görüldüğü ancak uygulamanın planlandığı gibi gitmediği belirtilmekte olup sonucun ise kimin, nerede, ne zaman, neden kullandığı daha önce belirtilen “değerli yalnızlık” kavramı ile normalleştirilmeye çalışıldığı

⁶⁷¹ Şaban Kardeş, “Dönüşen Bir Coğrafyada Yalnız Bir Dış Politika (?)” *Analist*, S. 32 (2013), 70-71.

https://www.academia.edu/4878954/D%C3%B6n%C3%BC%C5%9Fen_Bir_Co%C4%9Frafyada_Yaln%C4%B1z_Bir_D%C4%B1_Politika_ [20.11.2022].

⁶⁷² Özpek, “İç Savaş Sonrası Suriye ve Türk Dış Politikası”, 22.

belirtilmektedir.⁶⁷³ Kimliği ön plana alan politikalar izlenirken ülkenin milli güç unsurlarınca bu politikanın yeterince desteklenip desteklenemeyeceğinin detaylı şekilde hesap edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde hibrit çatışma ortamında amaçlanan hedeflere ulaşmak bir yana mevcut çıkarlar da korunamaz hale gelebilecektir.

Nihai olarak Suriye'deki hibrit çatışmaların Türkiye'nin güvenliğine etkileri üzerinde durulmuştur. Siyasi, askerî, toplumsal ve ekonomik olarak Türkiye'nin güvenliğine Suriye'deki hibrit çatışmanın olumsuz etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Siyasi ve askerî olarak devletin örgütsel istikrarının tehlikeye girdiği anlaşıldıktan sonra harekete geçilerek Suriye'ye askerî operasyonlar düzenlemiştir. ABD'nin devletleştirmeye çalıştığı PKK/PYD'nin denize çıkışı engellenmiştir. Ancak bölgedeki radikal unsurların süreç içinde nasıl hareket edeceği ve terörist faaliyetleri kullanarak verebileceği zararlar dikkatle değerlendirilmelidir. 2011 yılından beri devam eden çatışma ortamının içinde maddi olarak yüklenilen külfet ekonomik olarak zorluklar getirmiştir. 2011 yılından beri Türkiye'deki nüfusu giderek büyüyen Suriyeliler için yapılan masraflar devletin vatandaşına, yatırımlara ayıracağı bütçeden harcanmıştır. Bu durum da ekonomik olarak vatandaşa olumsuz şekilde yansımıştır. Ekonomik olarak yaşanan zorluklar toplumsal açıdan da Suriyeliler ile olabilecek uyumu zorlaştırmıştır. Uluslararası ilişkilerde göçmenler konjonktürel olarak stratejik bir savaşın unsuru gibi kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁷⁴ Türk vatandaşlarının Suriyelileri misafir olarak görme eğilimi çalışmada verilerle ortaya konulmuştur. Artık bu misafirliğin de uzamaya başladığını, Suriyelilerin ülkelerine dönmesi gerektiğini toplumsal düzeyde dile getirenlerin oranının gün geçtikçe arttığı da görülmektedir. En önemli güvenlik riskinin, Türk vatandaşları arasında mevcut olan tepkinin bir kıskırtma sonucunda şiddet içeren kitlesel bir harekete dönüşmesi olasılığı olduğu düşünülmektedir. Göçün hibrit çatışmada kullanılan önemli unsurlardan biri olduğu daha önce belirtilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun önce bölünmesinde ve daha sonra yıkılmasında kavimler göçünün başat rol oynadığı tarihsel bir gerçektir. Açık kapı

⁶⁷³ Cornell, "Understanding Turkey's Tilt", 34.

⁶⁷⁴ Güler, "Göç Olgusunun Çok Boyutlu Etkileri ve Türkiye'ye Yansımaları", 232.

politikası yolu ile gelen milyonlar içindeki terör ile bağlantılı kişiler Türkiye'nin güvenliğini önemli ölçüde etkilemektedir.

Suriye'deki hibrit çatışmanın parametrelerinin Türkiye'ye etkileri incelediğinde belirsizlik parametresine Rusya'nın eylemleri nedeniyle maruz kaldığı görülmektedir. 34 Türk askerinin şehit edildiği saldırıyı Rusya'nın kabul etmemesi belirsizlik ortamının sağladığı avantaj olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca açık kapı politikası sürdürülürken Türkiye'ye giren teröristlerin veya halen Suriye'deki belirsizlik ortamından faydalanarak Türkiye'ye geçen teröristlerin gerçekleştirdikleri eylemler Türkiye'nin güvenliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Çatışma ortamının muğlaklaşması nedeniyle oluşan düzensiz göç Türkiye'nin teröre karşı kırılganlaşmasına sebep olmuştur.

Yayıma parametresinin Türkiye'ye etkilerine bakıldığında ise Türkiye'nin iç savaşın başlarında kapasitesini sadece Suriye rejimine karşı kullandığı görülmektedir. ABD ile aynı hedefi paylaştığını düşünen Türkiye'nin ABD ile politikaları farklılaşmıştır. ABD'nin yeni politikaları ve sahadaki vekil aktörü nedeniyle Türkiye, devletin örgütsel istikrarının tehlikede olduğu algısına sahip olmuştur. DEAŞ ile mücadele etmek zorunda kalan Türkiye, Suriye'ye dair benzer politikalar yürüttüğü Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerle de zamanla uyumsuzluklar yaşayarak enerjisini oldukça fazla aktöre bölüştürmek zorunda kalmıştır. Sıklet merkezi oluşturmakta zorlanan Türkiye'nin "değerli yalnızlık" politikasının yerini 2016 yılının ortalarından itibaren "dostları çoğaltmaya" politikası almıştır.⁶⁷⁵

Taktiksel yaratıcılık sadece hibrit çatışmanın bir bileşeni olmayıp çatışma tarihi boyunca önem arz etmiştir. Bununla beraber her bir hibrit çatışma nevi şahsına münhasır olacaktır. Bu nedenle aktörler arasındaki zaman, mekân ve amaç farklılıklarının yarattığı asimetriden en çok faydalanan aktörün çıkarlarını en çok gözeten olacağı açıktır.⁶⁷⁶ Türkiye'yi, Suriye İç Savaşı'nda en çok etkileyen olaylardan biri DEAŞ'ın taktiksel yaratıcılık ile gerçekleştirdiği iki Türk askerinin yakılması ve bunun dijital medyaya servis edilmesidir. Bir başka taktiksel yaratıcılık

⁶⁷⁵ Ozan, "Suriye İç Savaşı ve Türkiye'nin Değişen Güvenlik Gündemi", 44.

⁶⁷⁶ Allen, "Cognitive Depth and Hybrid Warfare: Exploring the Nature of Unique Time, Space, and Logic Frames", 47.

ise Suriye'deki sivilleri Türkiye sınırına savaş jetleri ile hava saldırısı yaparak sürmek olarak görülebilir. Böylece Türkiye'nin iç ve dış politikadaki hamleleri kısıtlanacaktır. Son olarak ise caydırıcılık parametresine bakmak gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye ÖSO'yu; Rusya, Wagner ve Şii milisleri; İran, Hizbullah'ı; ABD, PYD/YPG'yi desteklemektedir. Bu vekil aktörlerin etkili olabilmeleri için arkasında bulunan devletin güçlü olması ve gerektiğinde vekil aktörü koruyabilecek güçte olması önemlidir. PYD/YPG'nin destekçisi küresel güç ABD olmasa idi Türkiye'nin askerî gücü karşısında mevcut korunma pozisyonunda olması zor görünmektedir. Türkiye'nin icra ettiği Barış Pınarı Harekâtı'nda hedeflediği ilerlemeyi gerçekleştirememesinin nedeni de ABD'nin ve hatta Rusya'nın aynı vekil aktörü koruma refleksinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin hibrit tehditler karşısında kırılganlıkları ve avantajları vardır. Türkiye'deki siyasi kutuplaşmanın artmasının verilere yansıdığı iddia edilmektedir.⁶⁷⁷ Siyasi kutuplaşmanın toplumsal yansımaları hibrit aktörler kullanabileceklerdir. Türkiye'nin jeopolitik konumu avantajlar sağladığı gibi dezavantajlara da sebebiyet vermektedir. Suriye ile uzun bir sınır hattı olması göçün engellenmesinde güçlülere ve buna dayalı terör tehditlerine yol açmıştır. Türkiye'nin çok uzun zamandır terörle mücadele etmesi kendisine maddi ve manevi maliyetlere neden olsa da çok önemli bir tecrübe katmıştır. Türk vatandaşı olan Kürtlerin manipüle edilme ihtimali de kırılganlık yaratabilecek bir durumdur. Türkiye'nin ekonomik durumunu iyi olduğunda jeostratejik konumun getireceği avantajlar artarken, ekonomik şartların zorlaştığı hallerde jeostratejik konuma bağlı dezavantajlar daha da fazla hissedilmektedir. Ekonominin iyi olduğu durumlarda askerî ve siyasi olarak da güçlü olunmazsa oluşacak dengesizlik sağlıklı karar almayı da etkileyebilecektir. Ekonomik, siyasi ve askerî olarak güçlü olursa dahi izlenecek politikalarda denkleme girecek diğer güçlerin kapasiteleri de dikkatle incelenmelidir. Türkiye'nin yumuşak gücü ve imparatorluk mirası avantaj sağlayan bir husustur. Türkiye'nin savunma sanayiinde geldiği aşama ve dışa bağımlılıktan önemli ölçüde kurtulması avantaj sağlamaktadır.

Hibrit çatışma kavramı, çağdaş tehdit aktörlerinin gelişen karakterini tanımlamak, konvansiyonel tehdit değerlendirme metodolojileri ile mücadele etmek ve mevcut

⁶⁷⁷ Fund For Peace, "Fragile States Index Annual Report 2022", 6.

ortamın dinamiklerini vurgulamak için bir çerçeve sunmaktadır. Politik olarak ortaya konulan stratejik bir hedefin elde edilmesi için uygulanan taktik ve teknik faaliyetler bütünüünün XXI. yüzyıl merceği ile tekrar gözden geçirilme faaliyeti hibrit çatışma olarak adlandırılabilir. Bir başka deyişle doğası gereği karmaşık ve giderek belirsizleşen çatışma ortamında, hibrit çatışma kavramının, hem karşı karşıya olunan tehditlerin doğasına hem de potansiyel düşmanların stratejisine ve tarzına ilişkin bir anlayışın yapılandırılmasında yardımcı olabileceği değerlendirilmektedir.⁶⁷⁸ Dolayısıyla hibrit çatışmaların yeni olmadığı fakat farklı olduğu, içinde olunan devrin ve teknolojinin sunduğu fırsatların yardımıyla kullanılan metodların çeşitliliğinin ve etkinliğinin arttığı sonucuna varmak yerinde olacaktır. Tam da Clausewitz'in dediği gibi her çağ kendine özgü savaş konseptine sahiptir ve her çağın olayı kendi özelliklerinin ışığında değerlendirilmelidir.

⁶⁷⁸ Mikael Weissmann, Niklas Nilsson & Björn Palmertz, “Moving Out of the Blizzard: Towards a Comprehensive Approach to Hybrid Threats and Hybrid Warfare” *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations*, Der. Mikael Weissmann, Niklas Nilsson, Björn Palmertz & Per Thunholm (Londra: I.B. TAURIS, 2021), 263.

KAYNAKÇA

- “ABD’den YPG’ye Sınıra 20 Kilometre Mesafede Askeri Eğitim”. *NTV Haber*, 7 Eylül 2022. <https://www.ntv.com.tr/amp/dunya/abdden-ypgye-sinira-20-kilometre-mesafede-askeri-egitim,ECNIRVIgXUODmAN1uhgd2w> [02.11.2022].
- “ABD’den PKK/YPG’ye Apache’li Eğitim Tatbikatı”. *Hürriyet Gazetesi*. 28 Mart 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/amp/dunya/abdden-pkk-ypgye-apacheli-egitim-tatbikatı-41773598> [21.10.2022].
- Abdi, Zhaleh. “Türkiye’nin Suriye Politikası”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak, vd. İstanbul: Beta, 2016, 449-458.
- Abdurahmanlı, Elvin. “İdlib’in Orta Doğu Konjonktüründeki Stratejik Rolü”, *Ahi Evran Akademi Dergisi*, C. 2, S. 2, (2021): 13-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1886130> [06.06.2022].
- Abdullah, Muhammed. “İdlib’de Son 2 Günde 25 Bin Sivil Daha Yerinden Edildi”. *Anadolu Ajansı*. 22 Aralık 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/idlibde-son-2-gunde-25-bin-sivil-daha-yerinden-edildi> [11.02.2024].
- Abdurrazık, Said. “Erdoğan’dan Suriye Yorumu: Haziran Seçiminden Sonra Bir Sil Baştan Yapabiliriz”. *Şarkul Avsat*. 18 Kasım 2022. <https://turkish.aawsat.com/home/article/3994036/erdo%C4%9Fan%E2%80%99dan-suriye-yorumu-haziran-se%C3%A7iminden-sonra-bir-sil-ba%C5%9Ftan-yapabiliriz> [20.11.2022].
- Acun, Can. “PYD-YPG’nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü”, *Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, Der. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran. 2. bs. İstanbul: SETA, 2019, 299-323.
- Acun, Can ve Bilal Salaymeh. “Suriye Krizinde Yeni Safha: İdlib”. *SETA Analiz*, S. 255 (2018) https://setav.org/assets/uploads/2018/08/Analiz_255.pdf [11.02.2024].
- Açıkmeşe-Akgül, Sinem. “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”. *Uluslararası İlişkiler*. C.8, S.30 (Yaz 2011): 43-73.

- Adil, Bülent ve Mahmut Özdemir. "Impact of Syrian People Living in Turkey on Turkish Economy". *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*. C. 5, S. 2 (2019): 123-132.
- Ağır, Osman ve Meram Tatlı. "Bir Hibrit Savaş Yöntemi Olarak Terör ve Suriye İç Savaşı". *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 8 (2020): 35-56.
- Aita, Samir. "Syria: Aspirations and Fragmentations", *Arap Spring Negotiating in the Shadow of the Intifadat*, Der. Willan I. Zartman. Londra: University of Georgia Press, 2015, 291-331.
- Akar, Hulusi. "Rusya Birliklerimizin Yerini Biliyordu; Askerlerimizin Etrafında Hiçbir Silahlı Grup Yoktu". *Euronews*. <https://tr.euronews.com/2020/02/28/akar-rusya-birliklerimizin-yerini-biliyordu-askerlerimizin-etrafında-hicbir-silahl-grup-yo> [18.01.2024].
- Akbal, Özdemir. *ABD'nin Suriye Politikası ve Bölgesel Etkileri*, 1. bs. Ankara: Nobel, 2021.
- Akman, Kaan. "Suriyeli Sığınmacıların Siyasal Rekabete Etkileri ve 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Seçimleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği". *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 23, S. 1 (2022): 98-115.
- Aktaş, Murat. "Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 11, S. 61 (2018): 199-208.
- Akyeşilmen, Nezir. "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", *Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Der. Nezir Akyeşilmen. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2013, 18-44.
- Al, Serhun. "İsrail, 2017 Irak Kürdistanı Bağımsızlık Referandumunu Neden Destekledi? Ontolojik Güvenlik Çerçevesinden Bir Değerlendirme". *Mülkiye Dergisi*. C. 45, S. 3 (2021): 559-586.
- Allen, Jerrid K. "Cognitive Depth and Hybrid Warfare: Exploring the Nature of Unique Time, Space, and Logic Frames" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. School of Advanced Military Studies United States Army Command and

General Staff College. 2017. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/AD1038857.pdf> [10.02.2024].

Al-Rawashdeh, Mohammad Salim ve Sahar A.Al-Majali, “The Phenomenon of International Conflict in International Relations”. *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*. C. 4, S. 5 (2017): 3488-3502.

Altundeğer, Nurettin ve Ertuğrul Yılmaz. “İç Savaşta Bölgesel İstikrarsızlığa; Suriye Krizinin Türkiye’ye Faturası”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 21, S. 1 (2016): 289-301.

Amerika Birleşik Devletleri Genelkurmay Başkanlığı. “The United States Military’s Contribution To National Security June 2015”. https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf [20.06.2018].

Andersson, Jan Joel. “Hybrid Operations: Lessons From The Past”. *EUISS*, Ekim 2015. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%2033%20Hybrid%20operations.pdf> [14.09.2018].

Anghel, Gabriel. “Hybrid Approaches to the Ukrainian Crisis”. *Romanian Military Thinking Dergisi*. S. 4 (Ekim-Aralık 2015): 56-75. https://engmr.mapn.ro/webroot/fileslib/upload/files/revista_4%20rmt%202015.pdf [03.09.2017].

“Ankara Saldırısını TAK Üstlendi”. *Hürriyet Gazetesi*. 19 Şubat 2016. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankara-saldirisini-tak-ustlendi-40057700> [12.11.2022].

“AP’ye Konuşan Türk Yetkili de IŞİD’e İşaret Etti”. *Hürriyet Gazetesi*. 29 Haziran 2016. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ap-istanbuldaki-saldiriyi-isis-ustlendi-40123548> [12.11.2022].

Aras, Ela Gökalp ve Zeynep Şahin Mentucek. “The International Migration and Foreign Policy Nexus: The Case of Syrian Refugee Crisis and Turkey”. *Migration Letters*. C. 12, S. 3 (2015): 193-208.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 3. bs. İstanbul: Alfa, 1999.

Aristoteles. *Politika*, çev. Furkan Akderin, 3. bs. İstanbul: Say Yayınları, 2017.

- Arquilla, John. “The End of War as We Knew It: Insurgency, Counterinsurgency and Lessons From The Forgotten History Of Early Terror Networks”. *Third World Quarterly*. C. 28, S. 2 (2007): 369-386.
- Arpa, Enver. “Arap Baharı Sürecinde Selefi Hareketler”, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin. 1. bs. Ankara: Nobel, 2019, 127-152.
- Arsalan, Bilal. “Hybrid Warfare – New Threats, Complexity, and ‘Trust’ as the Antidote”, *NATO Review*, 30 Kasım 2021. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/30/hybrid-warfare-new-threats-complexity-and-trust-as-the-antidote/index.html> [16.12.2023].
- Aslan, Murat. “İstiklal Caddesi’nde Terör Saldırısı”. 19 Kasım 2022. <https://www.setav.org/istiklal-caddesinde-teror-saldirisi/> [1 Aralık 2022].
- Aslantürk, Oğuzhan ve Yusuf Erdem Tunç. “Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri: Suriyeliler Örneği”. *Ombudsman Akademik*. C. 5, S. 9 (Aralık 2018): 141-180.
- Aydın, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım Teori ve Analiz”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. C. 51, S. 1 (1996): 71-114.
- Baba, Gürol ve Murat Önsoy, “Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey’s Small Power and Middle Power Status”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 13, S. 51 (2016): 3-20.
- Babahanoğlu, Veysel. “Suriye Krizi ve Dış Politika: Türkiye ve Rusya Arasında Geçişken İlişkiler”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 59 (2023): 407-421. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3251409> [18.01.2024].
- Babaoğlu, Cenay ve Mustafa Kocaoğlu. “Kentli Sığınmacılar Meselesi ve Belediyeler”. *Türk İdare Dergisi*. S. 485 (2017): 497-516.
- Bachmann, Sascha-Dominik & Håkan Gunneriusson, “Hybrid Wars: The 21st Century’s New Threat to Global Peace and Security” , *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, C. 43, S. 1 (2015): 77-98.
- Baczko, Adam, vd. *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*, çev. Ayşe Meral. 1. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

- Bademci, Ali. *Suriye Sendromu Suriye’de Bahar Ne Zaman*, 1. bs. İstanbul: Yeditepe, 2017.
- Bağcı, Hüseyin ve Bayram Sinkaya. “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti’nin Perspektifi”. *Akademik ORTA DOĞU Dergisi*. C. 1, S. 1 (2006): 21-37.
- Bakan, Selahaddin ve Olgun Öner. “PKK Terör Örgütü ile Mücadele Stratejisi Olarak Belediye Başkan Vekilliği Uygulaması”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. C. 12, S. 3 (2022): 1520-1538.
- Balaban, Mariusz & Pawel Mielniczek. "Hybrid Conflict Modeling". *2018 Winter Simulation Conference (WSC)*. (2018): 3711-3720, doi: 10.1109/WSC.2018.8632492.
- Banasik, Mirosław. “How to Understand the Hybrid War”. *Securitologia*. S.1 (2015): 19-34. https://www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2015/03/Securitologia-1_-21-2015_019-034.pdf [15.10.2022].
- “Barış Pınarı Harekâtı Hakkında Neler Biliniyor?”. *BBC News Türkçe*. 14 Ekim 2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50017159> [14.02.2024].
- “Barış Pınarı Harekâtı - Trump Neden Üç Günde Birbiriyle Çelişkili Dört Suriye Açıklaması Yaptı?”. *BBC News Türkçe*, 09 Ekim 2024. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49984539> [14.02.2024].
- Bartos, Otomar J. ve Paul Wehr. *Using Conflict Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Bar-Tal, Daniel, vd. “Conflict Termination: An Epistemological Analysis of International Cases”. *Political Psychology*. C.10, S. 2 (Haziran 1989): 233-255.
- Baumann, Robert F. “Compound War Case Study: The Soviets in Afghanistan”, *Compound Warfare: That Fatal Knot*, Der. Thomas M. Huber. Fort Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College Press, 2002, 285-306.
- Batatu, Hanna. *Syria's Peasantry, The Descendants of Its Lesser Rural Notables And Their Politics*, Princeton: Princeton University Press, 1999.

- Bayezit, Fatih. “Dengeleme Davranışı Olarak Fırat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış”. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*. C. 4, S. 2 (2016): 84-112.
- Bayır, K. Dicle ve Fuat Aksu. “Açık Kapı Politikasından Güvenlik Tehdidine: Türkiye’de Suriyeli Sığınmacılar Olgusu”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. C. 8, S. 2 (2020): 324-356.
- Bayır, Fikret. “Arap Baharı Sürecinde Türkiye’nin Güvenlik Operasyonlarının Bütçeye Etkisi”. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*. C. 31, S. 1 (Haziran 2021): 25-54.
- Bayraklı, Enes. “Kuzey Irak-İsrail İlişkileri”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, Der. Kemal İnat ve Muhittin Ataman. İstanbul: Açılım Yayınevi, 2014, 463-486. https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/kuzey_irak_israil_iliskileri.pdf [17.05.2022].
- Baysal, Başar ve Çağla Lüleci. “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”. *Güvenlik Stratejileri*. C.11, S. 22 (2015): 61-96.
- Bekkers, Frank, vd. “Hybrid Conflicts: The New Normal?” *The Hague Centre for Strategic Studies*, (2021). https://hcss.nl/wp-content/uploads/2021/01/Hybrid-conflicts.-The-New-Normal-HCSS-TNO-1901-_0.pdf [1.12.2022].
- Bektaş, Mehmet Halil Mustafa ve Ali Yasin Gündoğdu. “İşİD’in Hibrit Savaş Stratejileri: Hibrit Savaş Konsepti Perspektifinden Analizi”. *International Journal of Politics and Security*. C. 1, S. 1 (2019): 25-56.
- “Belediye Asfalt Dökerken PKK Mayın Döşemiş”. *Yeni Asır*, 10 Eylül 2015. <https://www.yeniasir.com.tr/gundem/2015/09/10/belediye-asfalt-dokerken-pkk-da-mayin-dosemis> [05.01.2024].
- Bercovitch, Jacob, vd. *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*, Londra: Sage Publication, 2009.
- Bertolini, Mattia, vd. “Ten Guidelines for Dealing with Hybrid Threats: A Policy Response Framework”. *The Hague Centre for Strategic Studies*. (2023): IV. <https://hcss.nl/wp-content/uploads/2023/04/Guidelines-for-the-Deterrence-of-Hybrid-Threats-HCSS-2023.pdf> [12.02.2024].

- Bessel, Richard. "Unnatural Deaths", *The Oxford Illustrated History of World War II*, Der. Richard Overy. Oxford: Oxford University Press, 2015, 322-343.
- Betz, David. "Idea Of Hybridty", *Hybrid Conflict and Information Warfare, New Labels, Old Politics*, Der. Ofer Fridman vd. Londra: Lynne Rienner Publishers, 2019, 9-24.
- Bingöl, Oktay. "Hybrid War and Its Strategic Implications to Turkey". *Gazi Akademik Bakış*. C. 11, S. 21 (2017): 107-132.
- ". "Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışı". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. C. 13, S. 2 (2013): 26-45.
- ". "Hybrid War, Russia and Strategic Implications to Turkey". *Merkez Strateji Enstitüsü Raporu 15.* (20 Haziran 2016). https://www.academia.edu/97460758/Hybrid_War_Russia_and_Strategic_Implications_to_Turkey [22.05.2022].
- ". "An Analysis of the Failure of the Peace Process (2013-2015) with PKK Through the Ripeness Theory". *Gazi Akademik Bakış*. C. 15, S. 30 (2022): 281-302.
- ". "Suriye'de Kürt Hareketi: PYD/YPG'nin PKK ve Bölgesel Kürt Dinamiği ile İlişkisi ve Türkiye'ye Etkileri". *Merkez Strateji Enstitüsü*. Rapor: 14. (2016). http://merkezstrateji.com/assets/media/160613-rp-14-kuertler-ve-pyd-s2_4.pdf [29.10.2022].
- "BMGK'da 'İdlib' Toplantısı! Sinirlioğlu'ndan Flaş Açıklamalar". *Milliyet Gazetesi*. 29 Şubat 2020. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bmgkda-idlib-toplantisi-sinirlioglundan-flas-aciklamalar-6155259> [19.01.2024].
- Boulding, E. Kenneth. *Conflict and Defense: A General Theory*, Boston: University Press of America, 1962.
- Bonacker, Thorsten. "Debordering by Human Rights: The Challenge of Postterritorial Conflicts in World Society", *Territorial Conflicts in World Society Modern Systems Theory, International Relations and Conflict Studies*, Der. Stephan Stetter. Londra: Routledge, 2007.
- Boot, Max. *Görünmeyen Ordular Gerilla Tarihi*. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap, 2014.

- Bouzo, Emad. "The Wagner Group in Syria: Profiting Off Failed States", *Fıkra Forum*. 21 Temmuz 2024. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/wagner-group-syria-profiting-failed-states>. [13.02.2024].
- Brown, Jack. "An Alternative War: The Development, Impact, and Legality of Hybrid Warfare Conducted by the Nation State". *Journal of Global Faultlines*. C. 5, S. 1-2 (2018): 58-82. <https://www.jstor.org/stable/10.13169/jglobfaul.5.1-2.0058> [18.12.2023].
- Brzezinski, Zbigniew & Brent Scowcrowt. *Amerika ve Dünya: Amerikan Dış Politikasının Geleceğine Dair Konuşmalar*. çev. Manolya Aşık. 1. bs. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009.
- Bursalı, Can. "İŞİD'in Yaktığı Türk Askerlerinin İnfaz Emrini Verdiği İddiasıyla Hapiste Olan Alwi: Elimdeki Bilgileri Burada Değil, Yüz Yüze Anlatabilirim". *Independent Türkçe*. 21 Ağustos 2022. <https://www.indyurk.com/node/544041/haber/i%CC%87din-yakt%C4%B1%C4%9F%C4%B1-t%C3%BCrk-askerlerinin-infaz-emrini-verdi%C4%9Fi-iddias%C4%B1yla-hapiste-olan> [10.02.2024].
- Bush, George. <https://www.voanews.com/a/a-13-a-2001-09-21-14-bush-66411197/549664.html>, [13.02.2019],
- Butler, Micheal J. *International Conflict Management*. Londra: Routledge, 2009.
- Buzan, Barry, vd. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Pub, 1998.
- Brown, Chris & Ainley Kristen. *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, çev. Mehtap Gün Ayral. 4. bs. İstanbul: Sümer Kitabevi, 2013.
- Caner, Mustafa. "Barış Pınarı ve Türkiye Karşıtı Medyada Barış Söyleminin Yapı-Sökümü". *SETA Analiz*. S. 297. (2019). https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/5_MustafaCaner_90.pdf [15.11.2022].
- Capucine du Perron de Revel, "EU's Vulnerability Regarding the 'Instrumentalisation' of Migration Movements, Case Study on the EU-Belarus 2021 Migratory Crisis". *School of Transnational Governance*. (14 Mayıs 2022). https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/74784/Du%20Perron%20de%20Revel_2022_STG_MA.pdf?sequence=1 [02.12.2022].

- Carmit, Valensi, vd. *Syria — From a State to a Hybrid System: Implications for Israel*, Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2018. <http://www.jstor.org/stable/resrep17020>. [29.05.2022].
- Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict. “*Preventing Deadly Conflict: Final Report with Executive Summary*”. Washington D.C: Carnegie Corp, 1997. <https://www.carnegie.org/publications/preventing-deadly-conflict-final-report/> [15.11.2018].
- Cashman, Greg. *What Causes War: An Introduction to Theories of International Conflict*, 2. bs. New York: Rowman & Littlefield, 2004.
- Celso, Anthony. “Superpower Hybrid Warfare in Syria”. *Marine Corps Gazette*. C. 9, S. 2 (Ocak 2019): 92-116.
- Cerrah, Ufuk. “ABD’nin Suriye Politikası”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak vd. İstanbul: Beta, 2016, 319-334.
- Chomsky, Naom. *Güç Kimin Elinde*. çev. Cihan Özpınar. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2017.
- Clark, Mason. “Russian Hybrid Warfare”, *Institute for the Study of War Military Learning and the Future of War Series*. (2020). <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%202020.pdf> [30.12.2023].
- Clausewitz, Carl Von. *On War*. çev. Michael Howard & Peter Paret. New York: Oxford University Press. 2007.
- CNNTürk, “Türkiye BM’de Geçici Üyeliğe Seçildi”, 18 Ekim 2008, <https://www.cnnturk.com/dunya/turkiye-bmde-gecici-uyelige-secildi> [12.10.2022].
- Cornell, Svante E. “Understanding Turkey’s Tilt”. *The Journal of International Security Affairs*. S. 27 (2015): 29-35.
- Cullen, Patrick ve Erik Reichborn-Kjennerud. “MCDC Countering Hybrid Warfare Project: Understanding Hybrid Warfare”. *Multinational Capability Development Campaign*. (2017) https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf [30 Kasım 2022].

- Çağlar, M. Turan ve Fuat Aksu. “Suriye Krizinde Aktörler, Uyuşmayan Talepler ve Çatışan Çözümler”. *International Journal of Social Inquiry*. C. 12, S. 2 (2019): 507-544.
- Çelik, Sinem. “Suriye İç Savaşı Özelinde Uluslararası Siyasal Sistem Analizi”. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*. C. 1, S. 1 (2021): 46-63.
- Çemrek, Murat ve Zehra Korkmaz Kökdere. “Arap Baharız: Yaza Girmeden Kara Kışta Donakalmak”, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin. 1. bs. Ankara: Nobel, 2019, 2-18.
- Çetiner, Sibel. “Suriye Krizi Özelinde Uluslararası Göç Sorunu, Yönetimi ve Uluslararası Göç Sorununun Ev Sahibi Ülkeye Sosyo-Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Çizel, Beykan, vd. “Ortadoğu’dan Göçün Türkiye Üzerindeki Etkileri Raporu” *Akdeniz Üniversitesi*, (2018).
- Çona, Ömer. *Suriye Krizinde Uluslararası Güç Mücadelesi: Vekâlet Savaşları*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2018.
- Çopur, Hakan. “Siyaset Bilimci Fukuyama: SİHA’lar 2022’de Türkiye’nin Bölgesel Güç Olarak Yükselmesinde Önemli Katkı Yaptı”. *Anadolu Ajansı*. 07 Nisan 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/siyaset-bilimci-fukuyama-sihalar-2020de-turkiyenin-bolgesel-guc-olarak-yukselmesinde-onemli-katki-yapti/2200523> [02 Aralık 2022].
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 3. bs. İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- “Davutoğlu’ndan Tartışılacak Türkiye Tasviri”. *Milliyet Gazetesi*, 23 Kasım 2011. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-ndan-tartisilacak-turkiye-tasviri-1466285> [22 Mayıs 2022].
- “Davutoğlu: Sultanahmet’teki Saldırının Faili Yabancı Uyruklu DEAŞ Üyesi”. *BBC News Türkçe*. 12 Ocak 2016. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160112_sultanahmet_patlama [12 Kasım 2022].

- “DBP’li Belediyelerden PKK’ya Destek”. *Anadolu Ajansı*, 13 Temmuz 2016.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dbpli-belediyelerden-pkkya-destek/606632>
[05.01.2024].
- Deniz, Şadiye. “Ortadoğu’nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 5, S. 20 (2012):168-183.
- Deshpande, Vikrant ve Shibani Mehta. “Contextualising Hybrid Warfare”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, Der. Vikrant Deshpande. New Delhi: Pentagon Press, 2018. 25-36.
- Polat, Doğan Şafak. “Türkiye’nin Suriye’nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. C. 16, S. 33 (2020): 53-96.
- Doğru, Ahmet. “Hybrid Warfare, Daesh and Turkey’s Stance”. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S. 2, (2017): 130-161.
- Dougherty, James E. & Robert L. Pfaltzgraff, Jr. *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, 5. bs. New York: Longman. 2011.
- Dumlupınar, Nihal ve Mehmet Seyfettin Erol. “The Final State Of War: Hybrid War”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2 (2020): 156-186.
- Dupont, Alan. “Transformation or Stagnation? Rethinking Australia’s Defence”. *Australian Security in the 21st Century Lecture Working Paper No: 374*. (2002).
http://sdsc.bellschool.anu.edu.au/sites/default/files/publications/attachments/2016-03/WP-SDSC-374_0.pdf [02.11.2018].
- Duran, Hazal. “İç Siyasette Göçmenler Nasıl Tartışılıyor?”.
<https://kriterdergi.com/dis-politika/ic-siyasette-gocmenler-nasil-tartisiliyor>
[06.01.2024].
- Durukan, Namık. “Artık Sizin İçin Bir Tehdit Değiliz”. *Milliyet Gazetesi*. 05 Nisan 2021. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/artik-sizin-icin-bir-tehdit-degiliz-6473684> [20 Ekim 2022].
- Duvan, Kadir. “Türkiye’nin Orta Doğu Politikasının İncelenmesi: İstanbul Toplantısı Örnek Olayı”. *Avrasya Dosyası*. C. 8, S. 4 (2002): 253-269.

- Duvan Özkan, Ayşe. “Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu”. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 4, S. 1 (2019): 35-60.
- Ebrem, İlker Salih. “Suriye İç Savaşı’nın Türk Dış Politikasına ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Ekici, Hatice. “Türk Toplumunda Suriyelilere Yönelik Algılanan Tehditler ve Çözüm Önerileri”. *Sosyal Politikalar Çalışmaları Dergisi*. C. 19, S. 44 (Eylül 2019): 695-730.
- Ekşi, Muharrem. “Türk Dış Politikasının Ultimo Ratiosu: Yumuşak Güçten Sert Güce Türkiye’nin Suriye Politikası”. *Karadeniz Araştırmaları*. C. 15, S. 60 (2018): 71-99.
- “Emniyet Paylaştı: Santa Maria Kilisesi Saldırganlarının Fotoğrafları... Operasyondan Yeni Detaylar”. *Hürriyet Gazetesi*. 31 Ocak 2024. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/santa-maria-kilisesi-saldirganlarinin-kacarken-attiklari-kiyafetler-bulundu-42399018> [04.02.2024].
- Erdil, Bülent. “Türkiye’nin Güvenlik Politikalarının Değişen Yapısı ve PKK”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. C.6, S.1 (Mayıs 2022): 294-326.
- Erdoğan, M.Murat, vd. “Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı”. *Liberal Perspektif Analiz*. S. 5 (2017): <https://oad.org.tr/yayinlar/analiz/turkiyede-yasayan-suriyeli-multecilere-yonelik-medya-algisi/> [02.05.2023].
- Erdoğan, M.Murat. *Suriyeliler Barometresi 2021, Suriyeliler ile Uyum İçinde Yaşamının Çerçevesi*, Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022.
- . *Suriyeliler Barometresi 2019, Suriyeliler ile Uyum İçinde Yaşamının Çerçevesi*, Ankara: Orion Kitabevi, 2020.
- . *Suriyeliler Barometresi-2020 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2021.
- . *Suriyeliler Barometresi, Suriyelilerle Uyum içinde Yaşamın Çerçevesi 2017*, 1. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.

- . “Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması”, *Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, (2014). <https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2014/12/hugo-rapor-tc3bcrkiyedeki-suriyeliler-toplumsal-kabul-ve-uyum-kasc4b1m-2014-04122014-tr1.pdf> [11.05.2023].
- Ergen, Furkan. “Kuzey Suriye Jeopolitiğinde Zeytin Dalı Harekâtı: Önemi ve Sonuçları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Ergin, Sedat. “Yarın 27 Şubat Saldırısının 2. Yıl Dönümü-İdlib’de 34 Askerimizin Şehit Edildiği Saldırıda Rusya’nın Sorumluluğu”. *Hürriyet Gazetesi*. 26 Şubat 2022. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/yarin-27-subat-saldirisinin-2-yildonumu-idlibde-34-askerimizin-sehit-edildigi-saldirida-rusyanin-sorumlulugu-42011613> [19.01.2024].
- Erkmen, Serhat. “Suriye’nin Kuzeyindeki Çatışmalar ve Olası Etkileri”. *ORSAM Raporu 164*. Ankara: 2013.
- . “Türkiye ve Suriyeli Kürtler: Güven Bunalımı, Tıkanmışlık ve Bir Arada Yaşama”. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. C. 4, S. 47 (2011): 18-29.
- . “İŞİD Sona Geldi; Ya Yabancı Savaşçılar Sorunu?”. *Fikir Turu*. 2 Ağustos 2019. <https://fikirturu.com/terorizm/isid-sona-geldi-ya-yabanci-savascilar-sorunu/> [15.11.2022].
- . “PYD Kontrolündeki Devlet İnşasının Dünü-Bugünü-Yarını”. *Fikir Turu*. 5 Eylül 2022. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/pyd-kontrolundeki-devlet-insasinin-dunu-bugunu-yarini/> [25.11.2022].
- . “Türkiye'nin Yeni İŞİD Stratejisi ve Beklenen Musul Operasyonundaki Yeri”. *AljazeeraTurk*. 15 Mart 2015. <https://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-yeni-isid-stratejisi-ve-beklenen-musul-operasyonundaki-yeri> [15.10.2022].
- . “Türkiye’nin İdlib’de Radikaller Sorunu: Kısa Vadeli Bir Risk mi? Uzun Vadeli Bir Tehdit mi?”. *Fikir Turu*. 29 Nisan 2020. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/turkiyenin-idlibde-radikaller-sorunu-kisa-vadeli-bir-risk-mi-uzun-vadeli-bir-tehdit-mi/> [20.10.2022].

- . “Ankara-Şam Uzlaşması Yakın mı? Mümkün mü?”. *Fikir Turu*. 15 Ağustos 2022. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ankara-sam-uzlasmasi-yakin-mi-mumkun-mu/> [13.11.2022].
- . “Rusya'nın İdlib Saldırılarını Anlama Kılavuzu”. *Terörizm ve Radikalleşme ile Mücadele Merkezi*. <https://www.teram.org/Icerik/rusyanin-idlib-saldirilarini-anlama-kilavuzu-175> [11.02.2024].
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Şafak Oğuz. “Hybrid Warfare Studies and Russia’s Example in Crimea”. *Gazi Akademik Bakış*. C. 9, S. 17, (Kış 2015): 261-277.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Kadir Ertaç Çelik. “ABD’nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği”. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. C. 2, S. 2 (Aralık 2018): 14-45.
- Erol, Metin. “Batı Basımında Barış Pınarı Harekâtı”. *SETA Analiz*. S. 297. (Ekim 2019): 8-13. <https://setav.org/assets/uploads/2019/10/A297.pdf> [15.11.2022].
- Ersoy, Eyüp. “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 159-186.
- Erşen, Emre. “Rusya’nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler”, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, Der. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. 1. bs. İstanbul: SETA, 2016, 149-174.
- Ertem, H. Sarı ve Karadeniz, F. Radiye. “Lost In Translation: A System-Level Analysis of the Turkish-U.S. Alliance under the Obama and Trump Administrations”. *Perception*. C. 24, S. 1 (2019): 7-38.
- Ertoyl, Birkan. “Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm”. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.1 (2019): 1-26.
- Esad, Beşar. “BOP’un Uygulanırlığı Yok”. *Hürriyet Gazetesi*. 31 Ekim 2006. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/esad-bopun-uygulanirligi-yok-5347664> [22.02.2022].
- Eugene, Enriquez. *Sürüden Devlete Savaş ve Ölüm: Genelleştirilmiş bir Savaşın Simgesi Olarak Devlet, Devlet Kuramı*. çev. Özgür TÜresay. Ankara: Dost Kitabevi, 2005.

- Evans, Michael. "From the Long Peace to the Long War: Armed Conflict and Military Education and Training in the 21st Century". *Australian Defence College, Occasional Paper No. 1*, 2007.
- . "From Kadesh to Kandahar: Military Theory and the Future of War". *Naval War College Review*. C. 53, S. 3 (2003): 132-150. <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol56/iss3/7> [10.04.2019].
- Eyal, Zisser. *Commanding Syria: Bashar Al Asad and the First Years in Power*, Londra: I.B. Tauris, 2007.
- Fidan, Halil ve Eşber Ayaydın. "En Büyük Çadır Kent Suriyeli Kürtleri Bekliyor". *Anadolu Ajansı*. 22 Ocak 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/en-buyuk-cadir-kent-suriyeli-kurtleri-bekliyor/81872> [16.10.2022].
- Filipec, Ondşej. "Hybrid Warfare: Between Realism, Liberalism and Constructivism". *Central European Journal of Politics*. C. 5, S. 2 (2019): 52-71.
- Fleming, Brian F. "The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military, Planning, and the Advent of Unrestricted Operational Art", School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, (Kansas, 2011), 18, <http://indianstrategicknowledgeonline.com/web/2753.pdf> [12.09.2018].
- Flournoy, Michèle & A. Shawn Brimley. "The Defense Inheritance: Challenges and Choices for the Next Pentagon Team". *The Washington Quarterly*. C. 31, S. 4 (Sonbahar 2008): 59-76.
- Foulon, Michiel. "Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities". *International Studies Review*. C. 17, S. 4 (2015): 635-661.
- Forsberg, Tuomas. "Explaining Territorial Disputes: From Power Politics to Normative Reasons". *Journal of Peace Research*. C. 33, S. 4 (1996): 433-449. <http://www.jstor.org/stable/424568>. [20.10.2023].
- Fukuyama, Francis. "Droning on un the Middle East". *American Purpose*. 5 Nisan 2021. <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/> [02.12.2022].

- Fund For Peace, “Fragile States Index Annual Report 2022”. (2022).
<https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2022/07/22-FSI-Report-Final.pdf> [01.12.2022].
- Galeotti, Mark. “The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War”.
<https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/> [22.05.2019].
- Galtung, Johan. *Peace by Peaceful Means Peace and Conflict, Development and Civilization*, Londra: Sage Publications, 1996.
- , *Transcend and Transform an Introduction to Conflict Work*, Londra: Pluto Press, 2004.
- Gardner, Hall. “Hybrid Warfare: Iranian and Russian Versions of ‘Little Green Men’ and Contemporary Conflict”, *NATO Defense College Research Paper*, S. 123 (2015). www.ndc.nato.int/research/publications.php?icode=6, [27.05.2022].
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Gerges, Fawaz. “Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye”. *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni*. S. 82, (2013) www.bisav.org.tr/Bulten/189/1178/ortadogu_uluslararası_iliskiler_calismalari_tarih_teor_i_ve_metodoloji_uzerine_bir_hasiye, [20.04.2022].
- Girit, Selin, “Syria Conflict: Kilis, the Turkish Town Enduring IS Bombardment”. *BBC News*. 9 Mayıs 2016. <https://www.bbc.com/news/world-europe-36245505> [12.11.2022].
- Glare P.G.W. *Oxford Latin Dictionary*, 2. bs. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Glass, Charles. *Syria Burning ISIS and the Death of the Arab Spring*, 1. bs. Londra: OR Books, 2015.
- Göç İdaresi Başkanlığının internet sayfasında bulunan istatistiktir. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, [24.05.2022].
- Gök, Ali. *Hibrit Savaşlar, Rusya ve İsrail Örnekleriyle*, 2. bs. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2021.

- Gök, Naim. “Suriye Krizi’nin Türkiye’ye Yansımaları (2011-2017)”. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 8 (2019): 77-114.
- Göksedef, Ece. “Türkiye ve Suriye İstihbaratlarının Üst Düzey Görüşmesi Ne Anlama Geliyor?”. *BBC News Türkçe*. 16 Ocak 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51127829> [14.11.2022].
- Gönül, Canan Orhan. “Uluslararası İlişkilerde Bir Şiddet Tezahürü Olarak Uluslararası Terörizm ve İŞİD Örneği” Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Gözen, Ramazan. *AKParti Dış Politikası Sıfır Sorun’dan Suriye Savaşı’na Kaybolan Bir İdealizm*, 1. bs. Ankara: Elips Kitap, 2021.
- . “Tunus, Mısır... Ortadoğu’da İstikrar İçinde Değişim”. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. C. 3, S. 27 (2011): 58-65.
- Grayzel, R. Susan. “Men and Women at Home”, *The Cambridge History of the First World War*, Der. Jay Winter. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, 96-120. <https://doi.org/10.1017/CHO9780511675683.008>.
- Gunaratna, Rohan. “The Post-Madrid Face of Al Qaeda”. *The Washington Quarterly*. C. 27, S. 3 (Yaz 2004): 91-100.
- Güler, Ayşegül. “Göç Olgusunun Çok Boyutlu Etkileri ve Türkiye’ye Yansımaları”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 10, S. 2, (2021): 218-239.
- Gültekin, Tuba ve Ezgi Tokdil. “Hegel’in Efendi Köle Diyalektiğinin Barbara Kruger Eserlerinde Bağımlı ve Bağımsız Özbilinç Göstergeleri ile Çözümlemesi”. *Anadolu Üniversitesi Sabat ve Tasarım Dergisi*. C. 8, S. 2 (2018): 128-144.
- Gün, Asiye ve Güneş Gülal. “Koruma Sorumluluğunda Uluslararası Toplumun Seçici Yaklaşımı: Libya ve Suriye Örnekleri”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 12, S. 2 (Haziran 2022): 1157-1175.
- Gürson, Ali Poyraz. *Büyük Güçlerin Suriye Planı*, 6. bs. Ankara: Kripto, 2017.
- Haas, Mark L. & David W. Lesch. “Introduction”, *The Arab Spring Change and Resistance in the Middle East*, Der. Mark L. Haas ve David W. Lesch. Philadelphia: Westview Press, 2013, 1-10.

- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. “Türkiye 2018 Nüfus ve Sağlık Araştırması Suriyeli Göçmen Örneklemi Temel Bulgular”. (2019). https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11655/23355/2018_TNSA_Suriye_Orneklemi_OzetRapor.pdf?sequence=1&isAllowed=y [08.01.2024].
- Hacıoğlu, Hilmi. “Putin Adana Mutabakatı’yla Türkiye’ye Ne Mesaj Veriyor?”. *Voice of Amerika Türkçe*. 25 Ocak 2019. <https://www.voaturkce.com/a/putin-adana-mutabakat%C4%B1-yla-t%C3%BCrkiye-ye-ne-mesaj-veriyor-/4758953.html> [14.11.2022].
- Hagelstam, Axel. “Cooperating to Counter Hybrid Threats”. *NATO Review*. 23 Kasım 2018. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/11/23/cooperating-to-counter-hybrid-threats/index.html> [03.12.2022].
- Hague, Rod & Martin Harrop. *Comparative Government and Politics*. 6. bs. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2004.
- “Hatay Belediye Başkanı Lütfü Savaş’tan Habertürk TV’de Fatih Altaylı’ya Açıklamalar”. 23 Şubat 2022. <https://www.haberturk.com/hatay-belediye-baskani-lutfu-savas-tan-haberturk-e-aciklamalar-3384330> [21.11.2022].
- Hekimoğlu, Kübra Çağlar. “Suriye Krizi Bağlamında Rusya’nın Suriye Politikası”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 35, S. 4 (2021): 1405-1422.
- HIİK, “Conflict Barometer 2017”, No: 26. Heidelberg, 2017 <https://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en> [24.11.2018].
- Hinnebusch, Raymond. “What Went Wrong: Understanding the Trajectory of Syria’s Conflict”, *From National Independence to Proxy War*, Der. Linda Mator & Ali Kadri. İsviçre: Pgrave Macmillan, 2019, 29-52.
- Hirsh, Michael. “Bush and the World.” *Foreign Affairs* C. 81, S. 5 (2002): 18-43. <https://doi.org/10.2307/20033267>.
- Hoad, T.F. *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*, New York: Oxford University Press, 1993.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*. çev. Semih Lim. 13. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

- Hoffman, Frank G. "How Marines Are Preparing for Hybrid Wars". *Armed Forces Journal*. Mart 2006, <http://armedforcesjournal.com/how-marines-are-preparing-for-hybrid-wars/> [18.06.2018].
- . "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars". *Potomac Institute for Policy Studies*. 2007.
- . "Hybrid Warfare vs. Compound War". *Armed Forces Journal*, 1 Ekim 2009, <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/> [12.10.2018].
- . "Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict". *Strategic Forum*. S.240 (Nisan 2009): 5. <https://www.files.ethz.ch/isn/98862/SF240.pdf> [15.11.2018].
- . "Hybrid Warfare and Challenges". *Joint Forces Quarterly*. <https://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf> [16.08.2018].
- Holsti, Kalevi J. *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Hoşgör, Şebnem. "4 Büyükşehir 20 İl El Değiştirdi". <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/4-buyuksehir-20-il-el-degistirdi-2851384> [07.01.2024].
- Huovinen, Petri. "Hybrid Warfare – Just a Twist of Compound Warfare? Views on Warfare from the United States Armed Forces Perspective" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. National Defence University, Department of Military History, 2011.
- Howard, Michael. *Clausewitz: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, 2002.
- <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1154306-paris-saldirilarinin-planlayicisi-abdelhamid-abaaoud> [27.02.2022].
- Huber, Thomas M. "Preface", *Compound Warfare: That Fatal Knot*, Der. Thomas M. Huber. Fort Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College Press, 2002, vii-x.
- Huberman, Leo. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. çev. Murat Belge. 20. bs. İstanbul: İletişim, 2021.

Huntington, Samuel P. “The Clash of Civilization?”. *Foreign Affairs*. C. 72, S. 3 (1993): 22-49.

Hurtas, Sibel. “İŞİD’in Türk Askeri Yaktığı Bir Yıl Sonra Kabul Edildi”. *Al-Monitor*. 20 Ekim 2017. <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2017/10/turkey-syria-ankara-accepts-soldiers-executed-by-isis.html> [13.11.2022].

“Islamic State Claims Istanbul Attack, Gunman Remains at Large”. *Reuters*. 2 Ocak 2017. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-attack-idUSKBN14M0CJ> [12.11.2022].

İbn Haldun, *Mukaddime I.*, çev. Halil Kendir. İstanbul: Yenişafak Yayınları, 2004.

İçduygu, Ahmet ve Birce Demiryontar. “Türkiye’de Devlet ve Suriyeli Mülteciler: Çelişkili Politikalar ve Araçsal Rasyonellik”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 21 (2022): 316-334.

“İçişleri Bakanı Soylu: 700 Binin Üzerinde Suriyeli Kardeşimiz Bu Ülkede Dünyaya Geldi”. *NTV*, 10 Temmuz 2022. https://www.ntv.com.tr/turkiye/icisleri-bakani-soylu-700-bin-in-uzerinde-suriyeli-kardesimiz-bu-ulkede-dunyaya-geldi,-Z8jAZ_CdkeA6s9WaNQULQ [19.11.2022].

“İki Askerin Yakılması İçin Fetva Verdiği İddia Edilen ‘İŞİD Kadısı’ Haber Olduktan Sonra Tutuklandı”. *Independent Türkçe*. 18 Eylül 2021. <https://www.indyurk.com/node/413321/haber/i%CC%87ki-askerin-yak%C4%B1lmas%C4%B1-i%C3%A7in-fetva-verdi%C4%9Fi-iddia-edilen-i%C5%9Fid-kad%C4%B1s%C4%B1-haber-olduktan> [10.02.2024].

İnat, Kemal, vd. *Dünya Çatışma Bölgeleri*. 1. bs. Ankara: Nobel, 2004.

İnce, Celal. “Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. C. 11, S. 18 (Haziran 2019): 2579-2615.

İpek, Cemil Doğaç ve Osman Barış Yorgancı. “Türkiye's Approach to Crisis Management: The Case of Syria”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. C. 6, S. 3 (2023): 626-636.

- “İstiklal Caddesi'ndeki Terör Saldırısının Üzerinden 1 Yıl Geçti”. TRT Haber, 13 Kasım 2023. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/istiklal-caddesindeki-teror-saldirisinin-uzerinden-1-yil-gecti-812296.html> [30.01.2024].
- İşyar, Ömer Göksel. *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası Uluslararası Politikanın Çözümlemeyen Düğümü*, 2. bs. Bursa: Sayda Yayıncılık, 2018.
- İyiat, Bora. “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Kavramı ve Kopenhag Okulu”. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C.3, S.5 (2020): 3-13.
- Jacoby, Tim. *Understanding Conflict and Violence Theoretical and Interdisciplinary Approaches*, Londra: Routledge, 2008.
- Jackson, Robert. “Doctrinal War: Religion and Ideology in International Conflict”. *The Monist*. C. 89, S. 2 (2006): 274-300. <http://www.jstor.org/stable/27903980>. [06.10.2023].
- Jasper, Scott & Scott Moreland. “The Islamic State is a Hybrid Threat: Why Does That Matter?”. <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-islamic-state-is-a-hybrid-threat-why-does-that-matter> [06.12.2023].
- Jeong, Ho-Won. *Understanding Conflict and Conflict Analysis*, Londra: Sage, 2008.
- . *Conflict Management and Resolution An introduction*, Londra: Routledge, 2010.
- Jones, Kate. “Legal Loopholes and the Risk of Foreign Interference”. *European Parliament Report*. (2023): 21. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/702575/EXPO_IDA\(2023\)702575_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/702575/EXPO_IDA(2023)702575_EN.pdf) [10.10.2023].
- Jones, Meredith & Sascha Dov Bachmann. “ Syria – A Hybrid War Case Study”, *Journal of Military and Strategic Studies*, C.21, S.1, (2021): 33-55. <https://jmss.org/article/view/73754/55220>, [01.05.2022].
- Kadıoğlu, İ. Aytaç. “Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye'nin Suriye'ye Sınır Ötesi Operasyonu ve Meşru Müdafaa Hakkı”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 41 (2020): 210-226.
- Kalın, İbrahim. “‘Türkiye Ortadoğu'da Yalnız kaldı’ İddiası Doğru Değil Ama Eğer Bu Bir Eleştiri İse O Zaman Söylemek Gerekir: Bu, Değerli Bir Yalnızlıktır.”.

01 Ağustos 2013. <https://twitter.com/ikalin1/status/362746057513385984>
[18.12.2023].

Kanwal, Gurmeet. “The Changing Character and the Taxonomy of Conflict”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, Der. Vikrant Deshpande. New Delhi: Pentagon Press, 2018. 1-24.

Karaatlı, Bülent. “Tunus’ta Arap Baharı: Fransa’nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Karabulut, Ali Nedim. “Eski Savaş, Yeni Strateji: Rusya’nın Yirmibirinci Yüzyıldaki Hibrit Savaş Doktrini ve Ukrayna Krizi’ndeki Uygulaması”. *Uluslararası İlişkiler*. C. 13, S. 49 (2016): 25-42.

Karabulut, Bilal. “Savaş Olgusunun Yaşadığı Dönüşüm: Hibrit Savaş ve Rusya Örneği”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. C. 15, S. 55 (2017): 115-130.

Karakaya, Handan. “Türkiye’de Göç Süreci ve Suriye Göçünün Etkileri”. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 4, S. 2 (2020): 93-130.

Karasu, Mithat Arman. “Türkiye’ye Yönelik Dış Göçler, Suriyeli Sığınmacı Göçü ve Etkileri”. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*. C. 14, S. 1 (2018): 21-41.

----- . “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacıların Neden Oldukları Güvenlik Riskleri”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 36, S. 2 (2018): 51-73.

Kardaş, Tuncay ve Ramazan Erdağ. “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 379-402.

Kardaş, Şaban. “Dönüşen Bir Coğrafyada Yalnız Bir Dış Politika (?)”. *Analist*. S. 32 (2013).

https://www.academia.edu/4878954/D%C3%B6n%C3%BC%C5%9Fen_Bir_Co%C4%9Frafyada_Yaln%C4%B1z_Bir_D%C4%B1%C5%9F_Politika
[20.10.2022].

- Katoch, Ghanshyam S. "Fourth Generation War: Paradigm for Change" Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Amerikan Donanması Askerî Akademisi 2005. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a435502.pdf> [12.08.2019].
- Katz, Yaakov. "Analysis: Don't Underestimate Syria's Military", *The Jerusalem Post*. 12 Nisan 2007. <https://www.jpost.com/Middle-East/Analysis-Dont-underestimate-Syrias-military>, [11.03.2018].
- Kayaoğlu, Ayşegül. "Do Refugees Cause Crime?", *Economic Research Forum*, Working Paper No:1470, (Nisan 2021). 2-44. <https://erf.org.eg/publications/do-refugees-cause-crime/> [06.01.2024].
- Kenton, Barbara & Suzanne Penn. *Change, Conflict and Community Challenging Thought and Action*, Oxford: Elsevier Ltd., 2009.
- Keršanskas, Vytautas. "Deterrence: Proposing a More Strategic Approach to Countering Hybrid Threats". *Hybrid CoE Paper 2*, (Mart 2020) https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Deterrence_public.pdf [20.06.2023].
- Keyman, Fuat. "The AK Party: Dominant Party, New Turkey and Polarization". *Insight Turkey*. C. 16, S. 2 (2014): 19-31.
- Khan, Muqtedar M.A. "The Postmodern Empire: The United States' New Foreign Policy and Its Global Challenge". *Brown Journal of World Affairs*. C. 10. S. 2 (Kış-Bahar 2004): 271-283.
- Kıral, Bilgen. "Nitel Veri Analiz Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 15 (2020): 175. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156348>. [05.07.2024].
- Kızmaz, Zahir. "Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 7, S. 2 (Aralık 2018): 392-431.
- Kienle, Eberhard. "The New Struggle For Syria and the Nature of the Syrian State", *From National Independence to Proxy War*, Der. Linda Mator & Ali Kadri. Cham: Pgrave Macmillan, 2019.
- Kilcullen, David. *The Accidental Guerrilla Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*, New York: Oxford University Press, 2009.

- Kiraz, Sami. “Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 20, S. 2 (2018): 417-440.
- Kissenger, Henry. *Diplomasi*. çev. İbrahim H. Kurt. 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- Koçancı, Mustafa. “Bir Kavramsallaştırma Denemesi Olarak Yoksulluk Çökmesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 5, S. 1 (2016): 176-202.
- Kohli, Neha. “Conclusion”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, Der. Vikrant Deshpande. New Delhi: Pentagon Press, 2018, 185-191.
- Kongar, Emre. *Küresel Terör ve Türkiye Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*, 1. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Korgun, İbrahim. “Suriye’deki PYD/YPG Yapılanmasının Türkiye’nin Sınır Güvenliğine Etkileri”. *Ahi Evran Akademi*. C. 2, S. 1 (2021): 1-10.
- Korybko, Andrew. *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*, Moscow: Peoples’ Friendship University of Russia Press, 2015.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan. *Kuruluşundan Arap Baharı’na Suriye Milliyetçilik ve Ulus İnşası*, 1. bs. İstanbul: Sude Yayınları, 2018.
- Köse, Güçlü. “Kriz Analizi Bağlamında ABD’nin PYD-YPG’ye Yardımları ve Türkiye’nin Kriz Yönetimi”. *Journal of Economics and Potitical Science*. C. 2, S. 1 (2021): 20-29.
- Köse, Taha. “Uluslararası Sistemin Suriye Sorunu”, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, Der. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. 1. bs. İstanbul: SETA, 2016, 175-196.
- . “Çözüm Sürecinin Yükselişi ve Düşüşü”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. C. 4. S. 1 (2017): 13-40.
- Köylü, Murat. “Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı”. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*. C. 5, S. 11 (2018): 70-86.
- Krasner, Stephen. *Structural Conflict, The Third World Againts Global Liberalism*, Londra: University of California Press, 1985.

- Kulu, Muhammed Mustafa. “İsrail Milli Güvenlik Algısında Suriye İç Savaşı”, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, Der. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. 1. bs. İstanbul: SETA, 2016, 249-274.
- Kurt, Veysel. *ABD ve Suriye Krizinin Dönüşümü*, 1. bs. Ankara: Kadim Yayınları, 2019.
- , “Obama and Syrian Crisis: Strategic Absence and Its Consequences”. *Ortadoğu Etütleri*. C. 8, S. 2, (2016): 4-25.
- Küçük, Ayşe ve Fuat Aksu. “Musul Rehineler Krizinde Türkiye’nin Kriz Yönetimi”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. C. 6, S. 1 (2019): 13-54.
- Küçük, Fethiye. “Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtının Uluslararası Hukuk Açısından Meşruluğu” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Küçük, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 325-376.
- Larrabee, Stephen ve Ian O. Lesser. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Santa Monica: RAND Publishing, 2003.
- Lasica, Daniel T. “Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory” Yayınlanmamış Rapor. School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 2009). <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA513663.pdf> [25.09.2018].
- “Lavrov'dan Suriye Açıklaması: Türkiye Olup Bitenlere Kayıtsız Kalamaz”. *NTV Haber*. 27 Mayıs 2022 https://www.ntv.com.tr/dunya/lavrovdan-suriye-aciklamasi-turkiye-olup-bitenlere-kayitsiz-kalamaz,hntjJ-nIJk2Y8F_bEpVzRw [15.10.2022].
- Lesch, David. W. *Syria: The Fall of The House of Assad*, Londra: Yale University Press, 2013.
- Leverett, Flynt. *Inheriting Syria : Bashar’s Trial By Fire*, Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2005.

- Lewis, Bernard. *İnanç ve İktidar Orta Doğu'da Din ve Siyaset*. çev. Ayşe Mine Şengel. 3. bs. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2020.
- Liang Qiao & Wang Xiangsui, *Unrestricted War*, Pekin: PLA Literature and Arts Publishing House, 1999.
- Lichbach, Mark I, vd. *States and Peoples in Conflict, Transformations of Conflict Studies*, New York: Routledge, 2017.
- Lind, William S, vd. "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation". *Marine Corps Gazette*. Ekim 1989. <https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/THE%20CHANGING%20FACE%20OF%20WAR%20INTO%20THE%204Th%20GENERATION.pdf> [10.11.2018].
- Lind, William S, vd. "Fourth Generation Warfare: Another Look". *Marine Corp Gazette*. Aralık 1994. <https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/4Th%20GENERATION%20WARFARE%20ANOTHER%20LOOK.pdf> [12.10.2018].
- . "Understanding Fourth Generation War". *Military Review*. C. 84, S. 5 (Eylül-Ekim 2004): 12-16.
- Lockman, Zachary. *Hangi Ortadoğu, Oryantalizm Tarih ve Siyaset*. çev. Burcu Birinci. 2. bs. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- Luerdi, Luerdi & Amri Hakim. "Turkey's Border Security Policy Against Non-State Actors (2016-2019)". *Intermestic: Journal of International Studies*. C. 4, S. 2 (2020): 179-200.
- Marx, Karl & Friedrich Engels. *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*. çev. Nail Satlıgan vd. İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Matiç, Uğur. "Suriye'de Arap Baharı'nın Etkileri", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Bölgesel Dönüşüm ve Reaksiyonlar*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. İstanbul: Hiperyayın, 2019, 237-259.
- Mattis, James N. & Frank G. Hoffman. "Future Warfare: The Rise of Hybrid Warfare", *Naval Institute Proceedings*. <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2005/november/future-warfare-rise-hybrid-wars> [12.08.2018].

- Mayer, Bernard. *The Dynamics of Conflict Resolution: A Practitioner's Guide*, San Francisco: Jossey-Bass, 2000.
- Mazarr, Michael J. "Extremism, Terror and the Future of Conflict". *Policy Review*. <https://www.hoover.org/research/extremism-terror-and-future-conflict> [25.07.2018].
- McCuen, John J. "Hybrid Wars". *Military Review*. C. 88, S. 2 (2008): 107-113. <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/mccuen08marapr.pdf> [27.12.2018].
- McCulloh, Timothy & Richard Johnson. "Hybrid Warfare", *ABD Joint Special Operations University Report 13-4*. Florida: The JSOU Press, 2013.
- McKew, Molly K. "The Gerasimov Doctrine". *Politico*, <https://www.politico.eu/article/new-battles-cyberwarfare-russia/> [23.06.2018].
- Medet, Halil İbrahim. "Eski Fransız Sömürgesi Afrika Ülkeleri Anlaşmalarla Yürütülen Yeni Sömürgeciliğe Başkaldırıyor". *Anadolu Ajansı*. 21 Kasım 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/eki-fransiz-somurgesi-afrika-ulkeleri-anlasmalarla-yeni-somurgecilige-baskaldiriyor/1815282> [03.12.2022].
- Meibauer, Gustav. "Neorealism, Neoclassical Realism and the Problem(s) of History". *International Relations*. C. 37, S. 2 (2023): 348-369.
- Meibauer, Gustav, vd. "Forum: Rethinking Neoclassical Realism at the Theory's End". *International Studies Review*. C. 23, S. 1 (2021): 268-295.
- Messmer, Heinz. "Contradiction, Conflict and Borders", *Territorial Conflicts in World Society Modern Systems Theory, International Relations and Conflict Studies*, Der. Stephan Stetter. Londra: Routledge, 2007, 90-110.
- Miall, Hugh, vd. *Contemporary Conflict Resolution*, Cambridge: Polity Press, 2011.
- Miller, Michael. "Hybrid Warfare: Preparing For Future Conflict". *Air University Air War Collage Report*. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a618902.pdf> [08.05.2018].
- Miş, Nebi. "Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi". *Akademik İncelemeler Dergisi*. C. 6, S. 2 (1998): 345-381.

- Mitchell, R. Christopher. *The Structure of International Conflict*, Londra: Macmillan, 1981.
- Mock, Steven & Thomas Homer-Dixon. “The Ideological Conflict Project: Theoretical and Methodological Foundation”. *The Centre for International Governance Innovation*, (2015), https://www.cigionline.org/static/documents/cigi_paper_74_web_0.pdf, [20.11.2023].
- Monaghan, Andrew. “Putin’s Way of War: The ‘War’ in Russia’s ‘Hybrid Warfare’”. *Parameter*. C.45, S. 4 (Kış 2015-16): 65-74.
- Mukaffa, İbnu’l. *İslam Siyaset Üslubu*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- Mumford, Andrew & Pascal Carlucci. “Hybrid Warfare: The Continuation of Ambiguity by Other Means”. *European Journal of International Security*. C.8 (2023): 192-206.
- Mumford, Andrew. “Ambiguity in Hybrid Warfare”, *Hybrid CoE Strategic Analysis / 24*, https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/09/202009_Strategic-Analysis24-1.pdf, [27.05.2023].
- Muradov, İbrahim. “The Donbas Conflict as a Form of Hybrid Warfare: A Neoclassical Realist Analysis” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Murray, Williamson. “Conclusion”, *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, Der. Williamson Murray & Peter R. Mansoor. (Cambridge: Cambridge University Press, 2012). 289-307.
- “Mülteci Açıklaması: 4 Milyon Yabancıya 40 Milyar Dolar Harcandı”. *Hürriyet Gazetesi*, 25 Ağustos 2020. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/multeci-aciklamasi-4-milyon-yabanciya-40-milyar-dolar-harcandi-41594662>
<https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-30946sgc.pdf> [15.11.2022].
- “Niğde Saldırganları Tutuklandı”. *AljazeeraTurk*, 25 Mart 2014. <https://www.aljazeera.com.tr/haber/nigde-saldirganlari-tutuklandi> [12.11.2022].

- Nye, Joseph N. *Amerikan Gücünün Paradoksu*. çev. Gürol Koca. 1. bs. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.
- Oğuzlu, Tarık. "Arap Baharı ve Yansımaları". *Ortadoğu Analiz Dergisi* C. 3, S. 3 (Aralık 2011): 8-16.
- Oktav, Özden Zeynep. "Suriye Krizi Sürecinde Türkiye ve İran: Çatışan Çıkarlar, Küresel Güçlerle İlişkiler". *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. Der. Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. 1. bs. İstanbul: SETA, 2016, 197-222.
- Oran, Baskın. "Giriş: Türk Dış Politikasının (TDP) Teoriği ve Pratiği", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)*, Der. Baskın Oran. 15. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 17-54.
- Orbach, Benjamin. "Usama Bin Ladin And Al-Qa'ida: Origins And Doctrines". *Middle East Review of International Affairs*. C. 5. S. 4 (Aralık 2001): 54-68.
- Orhan, Oytun. "Kuruyunca Sula, Uzayınca Buda: Suriye'nin Kuzey Irak ve Kürt Politikası". <http://levantwatch.blogspot.com/2007/06/kuruyunca-sula-uzayınca-buda-suriyenin.html> [15.03.2022].
- ". "İŞİD Sınır geçişleri ve Türkiye". *Ortadoğu Analiz*. C. 6, S. 64, (2014): 44-45.
- ". "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri". *ORSAM-TESEV İşbirliği Raporu*. S. 195 (Ocak 2015).
- Ortakavak, Zeynep ve Hüseyin Yeltin. "Askeri Operasyonların Bölgesel Nüfus Hareketlerine Etkisi Üzerine Mekânsal Bir İnceleme: Barış Pınarı Harekâtı Örneği". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. C. 6, S. 1 (Mayıs 2022): 327-365.
- Otaiku, Ayodele A. "A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions". *Journal of Defense Management*. C. 3, S. 8 (2018): 1-14.
- Owens, Mackubin T. "Reflections on Future War". *Naval War College Review*. C. 61, S. 3, (2008): 1-16. <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol61/iss3/5> [09.05.2018].
- Ozan, Emre. "Suriye İç Savaşı ve Türkiye'nin Değişen Güvenlik Gündemi". *ANKASAM*, Rapor No. 2 (2017). <https://www.ankasam.org/wp->

content/uploads/2021/12/SURIYE-IC-SAVASI-VE-TURKIYENIN-
DEGISEN-GUVENLIK-GUNDEMI-Emre-Ozan-05.10.2017.pdf [07.12.2023].

Öçalan, Gökhan. “Amerika Birleşik Devletleri’nin Demokrasiyi Yayma Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı Örnek Olayları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2015.

Öğüt, Adem ve Nezahat Koçyiğit. “Göç Olgusunun Türkiye İnşaat Sektöründeki Kalifiye Çalışanlar Üzerinde Olası Etkileri”. 2. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: “Göç, Yoksulluk ve İstihdam Bildiriler Kitabı, 23-25 Eylül 2016*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016, 159-166.

Önhon, Ömer. *Büyükelçinin Gözünden Suriye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2021.

Özcan, Ethem Emre ve Ömer Koparan. “ Suriyelilerin Eve Dönüşü İçin Ülkenin Kuzeyindeki Briket Ev Yapımları Hızla Devam Ediyor”. *Anadolu Ajansı*. 20 Mayıs 2023. [https://www.aa.com.tr/tr/gundem/suriyelilerin-eve-donusu-icin-
ulkenin-kuzeyindeki-briket-ev-yapimlari-hizla-devam-ediyor/2902006](https://www.aa.com.tr/tr/gundem/suriyelilerin-eve-donusu-icin-ulkenin-kuzeyindeki-briket-ev-yapimlari-hizla-devam-ediyor/2902006)
[12.02.2024].

Özcan, Mustafa ve Leyla Özcan. *IŞİD ve Kökenleri Haricilik ve Selefilik*, İstanbul: Safa Yayın Dağıtım, 2015.

Özdağ, Ümit. *Türkiye, Kuzey Irak ve PKK Bir Gayri Nizami savaşı Anatomisi*, Ankara: ASAM Yayınları, 1999.

Özdemir, Murat “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 11, S. 1 (2010): 323-343.

Özer, Yusuf. “Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. C. 7, S. 1 (2018): 29-56.

Özerdem, Füsün. *Çatışma ve Barış Üzerine Temel Kavramlar, İçsel, Kişilerarası, Toplumsal ve Küresel Çatışma ve Barış Terminolojisi*, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2019.

Özkan, Güner. “Arap Baharı ve Sonrasında Rusya’nın Ortadoğu’ya Yönelik Rusya’nın Dış Politikaları”, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin. 1. bs. Ankara: Nobel, 2019, 207-242.

- Özpek, Burak Bilgehan. “İç Savaş Sonrası Suriye ve Türk Dış Politikası”. *Özgürlük Araştırmaları Derneği Liberal Perspektif Analiz*. S. 7, (2017). <https://oad.org.tr/yayinlar/analiz/ic-savas-sonrasi-suriye-ve-turk-dis-politikasi/> [12.11.2022].
- Özşahin, M.Cüneyt. “Arap Baharı Sonrasında Ortadoğu’da Çatışmanın Dinamikleri”, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Bölgesel Dönüşüm ve Reaksiyonlar*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin, 1. bs. İstanbul: Hiper yayın, 2019, 17-28.
- . “Arap Baharı ve Demokratikleşme Kuramı: Bir Derkenar”, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin. 1. bs. Ankara: Nobel, 2019, 39-57.
- Öztürk, Mehmet. “Why Did The Arab Uprisings Emerge? A Three-Level Analysis”. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. C. 11, S. 2 (2017): 65-83.
- Öztürk, Saygı. “Müteahhitlere Paşa Sorgusu”, *Sözcü Gazetesi*, 23 Eylül 2015 <https://www.sozcu.com.tr/muteahhitlere-pasa-sorgusu-wp942042> [05.0.2024].
- Pandalai, Shruti. “The Mutating Wars The Hybrid Threat in Iraq and Syria”, *Hybrid Warfare: The Changing Character of Conflict*, Der. Vikrant Deshpande. New Delhi: Pentagon Press, 2018. 74-98.
- Partridge, Eric. *Origins, A Short Etymological Dictionary Of Modern English*, Londra: Routledge, 2006.
- Peter, Ralph. “Lesson From Lessons from Lebanon: The New Model Terrorist Army”. *Armed Forces Journals*. <http://armedforcesjournal.com/lessons-from-lebanon/> [12.06.2018].
- . *Wars of Blood and Faith: The Conflicts That Will Shape the Twenty-First Century*, Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2007.
- Pevehouse, Jon C.W. & Joshua S. Goldstein, *International Relations*, 12. bs. Boston: Pearson, 2017.
- Phillips, Christopher. *The Battle For Syria: International Rivalry in The New Middle East*, New Haven: Yale University Press, 2016.
- Piotrowski, Marcin Andrzej. “Mosaic Defence: Iran’s Hybrid Warfare in Syria 2011–2016”. *The Polish Quarterly of International Affairs*. S. 2 (2017): 18-67.

- Pirinççi, Ferhat. “Ortadoğu’da İhtiyatlı ‘Normalleşme’ Trendi”. *Sabah Gazetesi*. 4 Eylül 2021. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ferhat-pirincci/2021/09/04/ortadoguda-ihtiyatli-normallesme-trendi?ysclid=lppt3kob4n341420614> [11.05.2023].
- Polat, Ferihan ve Bincan Sevil. “Türkiye’de Siyasal Parti Liderlerinin Yasa Dışı Göç Sorununa Yönelik Tutumları: 13 Kasım 2022 Taksim Terör Saldırısı Örneği”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 25, S. 2 (2023): 284-295.
- “PKK’nın ‘Asayiş Timi’ne Baskın:18 Gözaltı”. *Milliyet Gazetesi*. 28 Aralık 2013, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/pkknin-asayis-timine-baskin-18-gozalti-1814508> [18.10.2022].
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcoz. 20. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- Poggi, Gianfranco. *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. çev. Aysun Babacan. 4. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Polat, Doğan Şafak. “Arap Baharı ve Suriye Savaşı”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak, vd. İstanbul: Beta, 2016, 137-156.
- . “Türkiye’nin Suriye’nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. C. 16, S. 33 (2020): 53-69. https://gsd.msu.edu.tr/Content/sayilar/dokuman/GSD_33/GSD_33_Art_2_032020.pdf [18.01.2024].
- . “İran’ın Suriye Politikası”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak, vd. İstanbul: Beta, 2016, 477-490.
- Polsen, Barry R. “Geri Çekilme: Daha Az Müdahaleci Bir Dış Siyaset Örneği”, *Uluslararası İlişkilerin Ustaları: Siyasete Yön Verenlerin Gözünden Dünya Meseleleri*, Der. Gideon Rose, çev. Yavuz Kestane, 1. bs. Ankara: Fol, 2023, 103-117.
- Powell, Johanton. *Terörsitle Konuşmak: Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir*. çev. Nuray Önoğlu. İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2015.
- Primakov, Yevgeni. *Rusların Gözüyle Ortadoğu*. çev. Olga Tezcan. 1. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

- Rakipoğlu, Mehmet ve Menderes Kurt. “Suudi Arabistan-İsrail Örtülü İttifakını Anlamlandırmak”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. C. 6, S. 2 (2019): 101-132.
- Ramsbotham, Oliver, vd. *Contemporary Conflict Resolution*. Cambridge: Polity Press, 2011.
- Ray, James Lee. “Understanding Conflict and War: An Overlooked Classic”, *R.J. Rummel: An Assessment of His Many Contributions*, Der. Nils Petter Gleditsch. Londra: Springer, 2016, 73. http://afes-press-books.de/html/SpringerBriefs_PSP_Gleditsch.htm, [05.01.2018].
- “Report of the Quadrennial Defense Review”, Washington D.C., Mart 2006, <http://archive.defense.gov/pubs/pdfs/qdr20060203.pdf> [27.09.2018].
- Resmi Gazete, 28791, 10 Ekim 2013. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131010-1-1.pdf> ve <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131010-1.htm> [05.10.202].
- “Reuters: Ankara’daki Saldırıyı PKK yapmış Gibi Görünüyor”. *Habertürk Gazetesi*. 13 Mart 2016. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1209251-reuters-ankaradaki-saldiriyi-pkk-yapmis-gibi-gorunuyor> [12.11.2022].
- Rice, Condoleezza. “Transforming the Middle East”. *Washington Post*. 07 Ağustos 2003. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/> [08.02.2022].
- Rose, Gideon. “Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”. *World Politics*. C. 51, S. 1 (1998): 144-172.
- Rubin, Barry. *The Truth About Syria*, New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Rumelili, Bahar ve Umut Can Adısönmez. “Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi”. *Uluslararası İlişkiler*. C. 17, S. 66 (2020): 23-39, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1053519> [26.05.2022].
- Rumelili, Bahar ve Sibel Karadağ. “Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar”. *Toplum ve Bilim*. S. 140 (2017): 69-92.

- Rumsfeld, Donald. *The National Defense Strategy of the United States of America*.
<http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nds/nds2005.pdf> [06.09.2018].
- “Rusya'dan ABD'ye: Sözde Devlet Kurmaya Çalışıyor”. *Hürriyet Gazetesi*. 12 Ekim 2018. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyadan-abdye-sozde-devlet-kurmaya-calisiyor-40985362> [15.10.2022].
- Sadowski, David & Jeff Becker. “Beyond the “Hybrid” Threat: Asserting the Essential Unity of Warfare”. <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/344-sadowski-et-al.pdf> [12.08.2019].
- Salamandra, Christa & Leif Stenberg. “Introduction: A Legacy of Raised Expectations”, *Syria From Reform to Revolt Volume 2*, Der. Christa Salamandra, Leif Stenberg. New York: Syracuse University Press, 2015, 1-16.
- “Saldırı Güçlendirilmiş TNT Patlayıcılarıyla Gerçekleştirildi”. *Anadolu Ajansı*. 10 Ekim 2015. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/saldiri-guclendirilmis-tnt-patlayicilariyla-gerceklestirildi/437609> [12.11.2022].
- Salihi, Emin. “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve ‘Şii Hilali’ Söylemi”. *Bilge Strateji Dergisi*. C. 2, S. 3 (Bahar 2011): 183-202.
- . “İŞİD, Şiddet ve Propaganda: En-Nebe Dergisi İncelemesi”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 12, S. 3 (2019): 399-411.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, 5 .bs. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- “Santa Maria Kilisesi Saldırısıyla Bağlantılı Terör Örgütü DEAŞ Üyelerine Operasyon”. *Anadolu Ajansı*. 3 Şubat 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/santa-maria-kilisesi-saldirisiyla-baglantili-terror-orgutu-deas-uyelerine-operasyon/3126573> [04.02.2024].
- Saraçoğlu, Cenk ve Daniele Belanger. “Mekân, Yer ve Şehir: Türkiye’de Suriyeli Karşıtlığının Kentteki Görünümleri”. *Eğitim Bilim Toplum*. C. 16, S. 62, (2018): 46- 73.
- Sarı, İsmail. “The United States Foreign Policy Towards Kurds”. *Middle Eastern Studies*. C. 11, S. 2 (2019): 278-299.

- “Savunma Sanayiinde Kritik Eşik: Yerlilik Oranı Ne Kadar Oldu?”. *CNNTürk*. 2 Aralık 2022. <https://www.cnnturk.com/amp/turkiye/savunma-sanayiinde-kritik-esik-yerlilik-orani-ne-kadar-oldu> [04.12.2022].
- Schroefl, Josef & Stuart J. Kaufman. “Hybrid Actors, Tactical Variety: Rethinking Asymmetric and Hybrid War”. *Studies in Conflict & Terrorism*. S. 37 (2014): 862-880.
- Seren, Merve ve Murat Aslan. “DDSA’lar ve İstihbarat”, *Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler*, Der. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran. 2. Bs. İstanbul: SETA, 2019, 31-73.
- Simmel, Georg. “The Sociology of Conflict I”. *American Journal of Sociology*. C. 9, S. 4 (Ocak 1904): 490-525.
- . “The Sociology of Conflict II”. *American Journal of Sociology*. C. 9, S. 5 (1904): 672-689.
- . “The Sociology of Conflict III”. *American Journal of Sociology*. C.9, S. 6 (1904): 798-811.
- Simon, Steven. “A Grand Strategy for the Greater Middle East (An American Perspective)”, *European Security Forum Working Paper No.15*. The Centre for European Policy Studies, European Security Forum, (1 Aralık 2003): 11-15. https://www.files.ethz.ch/isn/22036/What_Strategy_01.pdf [12.11.2018].
- Simons, Greg. “Fourth Generation Warfare The Clash of Civilization”. *Journal of Islamic Studies*. C. 21, S. 3 (2010): 391-412.
- Sinkaya, Bayram. “Suriye İç Savaşı’nın Arap Aleviler Üzerindeki Etkileri”. *İnsan&Toplum Dergisi*. C. 10, S. 2 (2020): 95-128.
- . “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”. *Seta Analiz Dergisi*. S. 53 (2012): 3-40.
- . “İran’ın Suriye Stratejisi”. *Akademik Ortadoğu Dergisi*. C. 11, S. 2, (2017): 49-64.
- Sönmez, Göktuğ. “Arap Baharı, Radikalizm ve Terörizm”, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Der. Orhan Battır ve M.Cüneyt Özşahin. 1. bs. Ankara: Nobel, 2019, 75-94.

- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 2. bs. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- Sriram, Chandra & Olga Martin-Ortega. *War, Conflict and Human Rights Theory and Practice*, New York: Routledge, 2010.
- Stetter, Stephan. *World Society and the Middle East: Reconstructions in Regional Politics*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008.
- “Suruç'ta Ölü ve Yaralı Sayısı Açıklandı”. *TRT Haber*. 20 Temmuz 2015. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/suruçta-olu-ve-yarali-sayisi-aciklandi-194922.html> [12.11.2022].
- Süleymanoğlu, Büşra. “Türkiye'nin Ulusal Güvenliğine Suriyeli Sığınmacıların Etkisi”. *Uluslararası Güvenlik Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı, 05-06 Eylül 2022. Malatya: İnönü Üniversitesi*, 2022, 133-154.
- Sürmen, Yunus Emre. “Siyasi Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Rahip Brunson Davası”. *ARHUSS*. C. 2, S. 2 (2019): 187-209.
- Svetoka, Sanda & Anna Reynolds. “ Social Media as a Tool of Hybrid Warfare”. *NATO StratCom COE*, 2016. <http://www.stratcomcoe.org/download/file/fid/5314> [11.07.2019].
- Şahin, Bican. “Liberalizm”, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Der. Ömer Çaha ve Bican Şahin. Ankara: Orion Kitabevi, 2013, 42-102.
- Şahin, Mehmet. “Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy”. *Contemporary Review of the Middle East*. C. 7, S. 4 (2020): 483-500. <https://doi.org/10.1177/2347798920940078>.
- Şatana, Nil S. “Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem”. *Uluslararası İlişkiler*. C. 12, S. 46 (2015): 11-33.
- Şen-Akça, Belgin. “Çatışma Çalışmalarında Geniş Örneklemli (Larg-n) Analiz”, *Uluslararası İlişkilerde Metodoloji*, Der. Ersel Aydın. 1. bs. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022, 65-96.
- Şengönül, Abdullah. *Dördüncü Nesil Savaş*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Şöhret, Mesut. “Suriye'nin Siyasal Yapısı”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Der. Hasret Çomak vd. İstanbul: Beta, 2016, 39-84.

- Taliaferro, Jeffrey W. "Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building For Future War", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Der. Steven E. Lobell vd. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Tamçelik, Soyalp ve Gülin Merve Ayaz. "Suriyeli Mülteciler Sorununun Türkiye'ye Yansımaları", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak vd. İstanbul: Beta, 2016, 637-659.
- Taştekin, Fehim. "Türkiye'deki Sığınmacılar: Suriye'deki Siyasi Durum ve Genel Güvenlik Nüfus Transferi İçin Uygun mu?". *BBC News Türkçe*. 11 Mayıs 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61393786> [13.11.2022].
- Telci, İsmail Numan. "Askeri ve Diplomatik Zafer Olarak Barış Pınarı Harekâtı". *Ortaoğu Analiz*. C. 10, S. 90, (2019): 12-15.
- Temel, Yüksel. "PKK Mayınına Belediye Asfaltı". 10 Eylül 2015. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/09/10/pkk-mayinina-belediye-asfalti> [05.01.2024].
- Temizer, Selen. "Avrupalı DEAŞ'lıların Akıbeti Tartışılmaya Devam Ediyor". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupali-deaslilarin-akibeti-tartisilmaya-devam-ediyor/1508532#> [29.12.2023].
- "Toplam Doğurganlık Hızı". Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus İstatistikleri Portalı. <https://nip.tuik.gov.tr/?value=Dogum> [08.01.2024].
- The White House, "National Security Strategy" Şubat 2015. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf, [20.05.2022].
- Thucydides, *History of the Peloponnesian War Books VII and VIII*, Londra: Harvard University Press, 1958.
- Toptaş, Ergüder. "Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş", *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, C. 2, S. 8 (2015): 1-17.
- Touchard, Jean. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: Işık Yayınları, 2015.
- Trump, Donald. 07 Ekim 2024. https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1181232249821388801?ref_src=t

wsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1181232249821388
801%7Ctwgr%5E6f6b460ef741cef10cd219960e328d1563a75994%7Ctwcon%
5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.bbc.com%2Fturkce%2Fhaberler-
dunya-49984539 [14.02.2024].

Tuncel, Gökhan ve Süleyman Ekici. “Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi”. *Birey ve Toplum*. C. 9, S. 18 (2019): 49-72.

Türkiye İstatistik Kurumu, “Doğum İstatistikleri, 2022”,
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673>
[08.01.2024].

Türk Dil Kurumu, www.sozluk.gov.tr [15.01.2021].

“Türkiye-Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi, 22-23 Aralık, Şam”. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası.
https://www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1_-toplantisi-ortak-bildirisi_-22-23-aralik_-sam.tr.mfa [25.05.2022].

“Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet sayfası. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>
[15.10.2022].

“Türkiye Umut Oluyor! İdlib'te 50 Bin Briket Evin İnşaatında Sona Gelindi”. *Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) Web Sitesi*. 30 Ocak 2022.
<https://www.afad.gov.tr/turkiye-umut-oluyor-idlibte-50-bin-briket-evin-insaatinda-sona-gelindi-merkezicerik> [14.11.2022].

Tzu, Sun. *The Art of War*. çev. Lionel Giles. E-Kitap: Pax Librorum Publishing House, 2009.

United Kingdom, Ministry of Defence, *Future Character of Conflict*.
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/486301/20151210-Archived_DCDC_FCOC.pdf
[11.12.2018].

Ulutaş, Ufuk ve Burhanettin Duran. “Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekâtı”. *SETA*. 22 Ağustos 2017.
<http://setav.org/assets/uploads/2017/08/TDP2016IlkMakale.pdf> [25.10.2022].

- Uzun, Hakan. “Suriye İç Savaşı Aktörlerinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi” *Balgat Çalışmaları*. Der. Mehmet Seyfettin Erol (Ankara: ANKASAM, 2017), 23. <https://www.ankasam.org/wp-content/uploads/2021/12/METIN-Yayin-1-Balgat-Calismalari-1-Hakan-Uzun-05.10.2017-1.pdf> [04.12.2023].
- Üçbaş, Ümran. “Neoklasik Realizm ve Türkiye’de Dış Politkanın Süreçsel Analizi” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Vaessen, Eline. “The Syrian Civil War” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erasmus University Rotterdam, 2014. <http://hdl.handle.net/2105/17857>, [15.05.2022].
- Van der Venne, Timothy. “Old Wine, New Bottles: A Theoretical Analysis of Hybrid Warfare”. <https://www.e-ir.info/2021/11/30/old-wine-new-bottles-a-theoretical-analysis-of-hybrid-warfare/>, [05.06.2023].
- Walker, Robert G. “The United States Marine Corps and Special Operations” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Naval Postgraduate School, 2018.
- Wallensteen, Peter. *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System*, Londra: Sage Publication, 2002.
- . *Peace Research Theory and Practice*, Londra: Routledge, 2011.
- Wallerstein, Immanuel. *Dünya-Sistemleri Analizi, Bir Giriş*. çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy. 3. bs. İstanbul: Bogaziçi Gösteri Yayınları Topluluğu Yayınları, 2014.
- . “The Contradictions of the Arab Spring”. <https://www.iwallerstein.com/wp-content/uploads/2011/11/wallerstein-article-contradiction-arab-srping.pdf>, [04.03.2022].
- Waltz, Kenneth. *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*, New York: Columbia University Press, 1959.
- Waewer, Ole. “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Birgül Demirtaş Coşkun. C. 5, S. 18, (Yaz 2008): 151-178.
- Weissmann, Mikael, vd. “Moving Out of the Blizzard: Towards a Comprehensive Approach to Hybrid Threats and Hybrid Warfare”, *Hybrid Warfare: Security*

- and Asymmetric Conflict in International Relations*, Der. Mikael Weissmann vd.
Londra: I.B. TAURIS, 2021, 263-272.
- Wendt, Alexander. *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. çev. Helin Sarı Ertem ve Suna G. Ihlamur Öner. 2.bs. İstanbul, Küre Yayınları, 2016.
- . “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”. *Uluslararası İlişkiler*. çev. Ş.Gökçe Gezer. C. 10, S. 39 (2013): 3-43.
- Wright, Quincy. *A Study of War Volume I*, Illinois: University of Chicago Press, 1942
- . *A Study of War Volume II*, Illinois: University of Chicago Press, 1942.
- Yalçınkaya, Haldun. “İŞİD’in Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit: Türkiye’nin Tecrübesi (2014- 2016)”. *Uluslararası İlişkiler*. C. 14, S. 53 (2017): 23-43.
- Yazıcı, Nuri. “Kobani (Ayn el-Arab) Kuşatması Bağlamında Uluslararası İlişkiler”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*. C. 5, S. 2, (2018): 59-77.
- Yeltin, Hüseyin. “Türkiye’nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı”. *Econder Uluslararası Akademik Dergisi*. C. 2, S. 2 (2018): 200-214.
- Yesilyurt, Nuri. “Explaining Miscalculation and Maladaptation in Turkish Foreign Policy towards the Middle East During the Arab Uprisings: A Neoclassical Realist Perspective”. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*. C. 6, S. 2 (2017): 65-83. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.310151>.
- . “Neoclassical Realist Theory of International Politics”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. C. 14, S. 55 (2017): 119-124. doi:10.33458/uidergisi.513531.
- . “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşında Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III*, Der. Baskın Oran. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 401-462.
- Yergin, Daniel. *Petrol: Para ve Güç Çatışmanın Epik Öyküsü*. çev. Kamuran Tuncay. 2. bs. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Yıldız, Yavuz Gökalp. *Oyun İçinde Oyun “Büyük Ortadoğu”*, 2. bs. İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2004

- Yıldız, Yeşim. “Terör Örgütü Üyeliği Sebebiyle Vatandaşlıktan Çıkarmanın Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 9, S. 2 (2021): 311-340.
- Yılmaz, Samet. “Küresel Politik Sistemde Liderlik: George Modelski ve Dünya Politikasında Uzun Döngüler”. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 10, S. 2 (2017): 277-314.
- Yılmaz, Türel. *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, 2. bs. Ankara: Barış Platin Yayınevi, 2009.
- Yorulmaz, Murat. “Suriye Krizinin Türkiye’nin Değişen Güvenlik Algısına Etkisi”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Der. Hasret Çomak vd. İstanbul: Beta, 2016, 459-475.
- Zakaria, Fareed. “Realism and Domestic Politics: A Review Essay”, *International Security*. C. 17, S. 1 (1992): 177-198.
- “Zeytin Dalı Harekâtının Amacı Nedir?”. *T.C. Cumhurbaşkanlığı*. 26 Ocak 2018. <https://twitter.com/tcbestepe/status/956859490476883969> [12.11.2022].
- Ziadeh, Radwan. *Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*, Londra: I.B.Tauris, 2011.

ÖZGEÇMİŞ

Kadir DUVAN

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2005, Ankara

Lisans: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2001, Ankara

B. MESLEKİ DENEYİM

2003-.... İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığında Jandarma Subayı

C. YAYINLARI

1. Kadir Duvan, “Türkiye’nin Orta Doğu Politikasının İncelenmesi: İstanbul Toplantısı Örnek Olayı”, *Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel*, C. 8, S. 4 (Kış 2002): 253-269.
2. Efraim İnbar, “İsrail ve Amerika’nın Irak Savaşı”, *Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel*, çev. Kadir Duvan. C. 8, S. 4 (Kış 2002): 210-215.